

नेपाल कानून पत्रिका

ने
का
प

भाग-५९

२०७४ चैत

अङ्क-१२

२
०
७
४

चै
त

अ
ङ्क
क

१२

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२००७२८, ४२००७२९, ४२००७५० Ext.२५११ (सम्पादन), २१११ (छापाखाना), २१३१ (बिक्री)

फ्याक्स: ४२००७४९, पो.व.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, admin@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

सम्पादन तथा प्रकाशन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
मुख्य रजिस्ट्रार श्री राजनप्रसाद भट्टराई	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
रजिस्ट्रार श्री महेन्द्रनाथ उपाध्याय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री खम्मबहादुर खाती, महासचिव, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शैलेन्द्रकुमार दाहाल, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
प्रा.डा.ताराप्रसाद सापकोटा, डिन, त्रिभूवन विश्वविद्यालय, कानून संकाय	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री भद्रकाली पोखरेल, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री रामप्रसाद बस्याल

सम्पादन : श्री रामप्रसाद पौडेल

**सम्पादन तथा प्रकाशन शाखामा कार्यरत्
कर्मचारीहरू**

शाखा अधिकृत श्री निलकण्ठ बराल
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
कम्प्युटर अधिकृत श्री बिक्रम प्रधान
ना.सु. श्री विनोदकुमार यादव
ना.सु. श्री पुष्पराज शर्मा
ना.सु. श्री अर्जुनबाबु सापकोटा
सि.कं. श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री विजय खड्का
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री राजेश तिमल्सिना

भाषाविद् : सहप्रा. श्री रामचन्द्र फुयाल

बिक्री शाखामा कार्यरत् कर्मचारी
डि.श्री नरबहादुर खत्री

मुद्रण शाखामा कार्यरत् कर्मचारीहरू

सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
मुद्रण अधिकृत श्री आनन्दप्रकाश नेपाल
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री नरेन्द्रमुनि बज्राचार्य
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिक्स श्री निर्मल बयलकोटी
सिनियर बुकबाइन्डर श्री रमेश बासुकला
बुकबाइन्डर श्री यमनारायण भडेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वार्ले
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी

प्रकाशित सङ्ख्या : २५०० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७४... .., नि.नं., पृष्ठ ...
..... साल महिना

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७४, चैत, नि.नं.९९०३, पृष्ठ १९४१

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७४ १ वा २, पृष्ठ ...
..... साल महिना

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७४, चैत – १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ **नेपाल कानून पत्रिका** तथा त्यसको तल **सर्वोच्च अदालत बुलेटिन** मा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९९० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/ विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	१९०३ पूर्ण दर्ता फुटाई चलन	गिरीधर भट्टराई विरुद्ध घनश्याम भट्टराई	<ul style="list-style-type: none"> ■ कसैले व्यक्त गरेको कुरा आफ्नो हितप्रतिकूल हुन जाने देखेर त्यस्तो कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्तिलाई प्रतिवादी कायम गरी नालेस दिएकै कारणले त्यस्तो नालेस पर्नुभन्दा अघि नै व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिन मिल्ने । ■ सर्जमिनमा व्यहोरा लेखाउने व्यक्तिहरू वादी प्रतिवादीका बीचको सम्बन्धका बारेमा विशेष जानकारी भएका व्यक्ति भएकोले निजहरूले व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३ को उपदफा (४) मा उल्लेख भएबमोजिम कुनै व्यक्तिको कुनै व्यक्तिसँग सम्बन्ध छ वा छैन भन्ने कुराको विशेष जानकारी राख्ने व्यक्ति भएकोले निजको भनाइलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने । 	१९४१
२.	१९०४ पूर्ण उत्प्रेषण	कपिलबहादुर चित्रकार विरुद्ध श्रीकृष्ण रंजितकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ बिगो भराइदिने सिलसिलामा अदालतले साहूले देखाएको अन्य अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्तिबाट बिगो भराउँदा ऋणीलाई भन्दा निजका अंशियारहरूको हकमा प्रत्यक्ष असर पुग्ने हुँदा सर्वप्रथम ऋणीकै नाममा रहेको जेथाबाट मात्र भरिभराउ गरी सोबाट असुलउपर नभएमामात्र मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको 	१९५०

			२६ नं. लगायतका प्रचलित कानूनको प्रक्रिया अवलम्बन गरी अन्य सगोलका अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्तिबाट भरीभराउ गर्नुपर्ने हुन्छ । लेनदेन मुद्दाको फैसलाबमोजिम वादीले प्रतिवादीसँग बिगो भराई लिन पाउने कानूनी हक वादीमा निहित भए तापनि सो हकलाई निरपेक्षरूपमा हेर्न नमिल्ने ।	
३.	१९०५ संयुक्त बन्दी प्रत्यक्षीकरण	लेखनाथप्रसाद यादव विरुद्ध जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सिरहासमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ कानूनका व्याख्याका अन्य सिद्धान्त पद्धति हुँदाहुँदै पनि मुद्दाका प्रकृति र सन्दर्भका आधारमा कानून व्याख्यालाई गतिशीलरूपमा तथा व्यक्तिको हित र सुविधालाई समेत मध्येनजर गरेर हेर्नु पर्दछ । कानून व्याख्याको Beneficial Construction अनुसार पनि व्याख्या गरी न्याय प्रदान गर्न अदालतपछाडि पर्न नहुने । ■ पहिले बढी सजाय भएको कानूनलाई पछि कम सजाय हुने घोषणा संशोधित ऐनद्वारा गरेको अवस्थामा विधायिकाको मनसाय बढी सजाय गर्ने नभई कम सजाय गर्नेतर्फ रहेको संशोधनबाट स्पष्ट देखिने । 	१९५६
४.	१९०६ संयुक्त ज्यान मार्ने उद्योग	नेपाल सरकार विरुद्ध गणेश राई	<ul style="list-style-type: none"> ■ ज्यान मार्ने उद्योगको कसुर कायम हुनका लागि मार्ने नियतले प्रहार गरेको र उक्त प्रहारबाट मर्नेसम्मको कार्य भएको देखिने हुनुपर्दछ । यस आधारमा हेर्दा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा ज्यान मर्नुअगाडिको अपूर्ण अपराधको सम्बन्धमा आकर्षित हुने । ■ उद्योगको कार्य त्यस्तो अवस्था हो जुन 	१९६९

			<p>कुनै तत्त्व वा वस्तुले बीचमा हस्तक्षेप वा बाधा खडा नगरेको भए त्यहाँ पूर्ण अपराध हुने निश्चित थियो । उद्योग अपराधको त्यस्तो चरण हो जहाँ मनसाय, सोअनुसारको तयारी र अपराधको लागि साधन र स्रोतको परिचालन गरिएको अवस्थामा समेत सोचेअनुसारको काम वा परिणाम निस्कीसकेको हुँदैन । उद्देश्यमूलक ढंगबाट गरिएको आपराधिक कार्यको निश्चित श्रृंखला जसमा अवरोधको अवस्थाको कारण ज्यान मर्न नपाएको अवस्था नै आपराधिक उद्योगको रूपमा रहने ।</p>	
५.	१९०७ संयुक्त मोही लगत कट्टा	बिमली थरुनी विरुद्ध कालुराम चौधरी	<ul style="list-style-type: none"> ■ मोहियानी हकको प्रमाणपत्र कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी साधिकार निकायले प्रदान गर्ने भोगाधिकारको प्रमाण हो । यस्तो वैधानिक रूपमा तयार भएको कानूनी अस्तित्व राख्ने कागज प्रमाणलाई अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म वैध विश्वासको आधारमा समेत रीतपूर्वक नै रहेको मान्नुपर्ने । 	१९६८
६.	१९०८ संयुक्त परमादेश	अधिवक्ता मन्जु मरासिनी विरुद्ध राष्ट्रपतिको कार्यालय, शीतल निवास, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ राजदूतले निर्वाह गर्नुपर्ने काम र कर्तव्यको प्रकृति हेर्दा निजको आचरण व्यवहारसँग राष्ट्रको हित र इज्जतसमेत गाँसिएको हुँदा यसमा राज्यका आम नागरिकको सरोकार रहने । ■ राजदूत नियुक्तिको विषय विषयको विवाद न्यायिक निरूपणको विषय बन्दैमा यसबाट कार्यपालिकाको कार्यमा हस्तक्षेप भएको मान्न नमिल्ने । 	१९७१

७.	१९०९ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	Earnest Fenwick Macintosh भन्ने E Fenwick Macintosh विरुद्ध कारागार कार्यालय जगन्नाथदेवल, त्रिपुरेश्वर, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (१क) मा भएको सजाय छोट्याउन नसकिने नकारात्मक सूचीका अपराधहरूमा जबरजस्ती करणीको अपराध समावेश भएपनि सोही नियमको उपनियम (२क) को व्यवस्थाले ७० वर्ष उमेर पुगेका कैदीहरूलाई पचहत्तर प्रतिशत सजाय छोट्याउन उपनियम (१क) मा रहेको सूची आकर्षित हुनसक्ने अवस्था देखिएन । उपनियम (२क) ले नै ७० वर्ष पुगेका कैदीहरूलाई सजाय छुट दिँदा उपनियम (१क) लाई बाहेक गरेको हुँदा उमेरको आधारमा सजाय छोट्याउँदा उपनियम (१क) मा उल्लिखित अपराधमा सजाय पाएका कैदीहरूको हकमा समेत उपनियम (२क) आकर्षित हुने । 	१९८२
८.	१९९० संयुक्त जबरजस्ती करणी र अप्राकृतिक मैथुन	लक्ष्मण गौतम विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> वारदातको देखि जान्ने मात्र होइन, भोगीजान्ने साक्षी पीडित स्वयंले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको र सो बकपत्रले जाहेरी दरखास्तमा उल्लिखित व्यहोरालाई समर्थन गरेकोले त्यसले प्रमाणिक मूल्य पाउने कुरालाई नकार्न नमिल्ने । 	१९९०

९.	१९९१ संयुक्त निषेधाज्ञा / परमादेश	प्रकाश नारायण सिंह विरुद्ध आकृति एडभर्टाइजिड	<ul style="list-style-type: none"> कस्ता विषयमा कर लगाउने, के कस्ता विषयमा कर छुट दिनेलगायतको समग्र अधिकार नगरपालिकामा नै हुने हुन्छ । उक्त कुरालाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले प्रस्ट पारेको छ । तसर्थ कर लगाउने र कर तिर्नेबीचको सम्झौता अधिकार क्षेत्रविहीन देखिएको अवस्थामा त्यस्तो गैरकानूनी कार्यले मान्यता पाउन नसक्ने । 	१९९७
१०.	१९९२ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	प्रवीणकुमार साह विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग टंगालसमेत	<ul style="list-style-type: none"> संस्थानको दरबन्दी पुनरावलोकन गर्ने नगर्ने O&M समेत गर्ने नगर्ने, पदपूर्ति गर्ने वा नगर्ने भनी निर्णय गर्ने अधिकार कुनै पनि कानूनले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई प्रदान गरेको देखिँदैन । अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म यसलाई कुनैपनि पक्ष वा निकायबाट हस्तक्षेप गरिनु हुँदैन । कानूनी रीत पुन्याई निष्पक्ष र पारदर्शि ढङ्गले आफ्नो आवश्यकतानुसार जनशक्ति भर्ना गर्न पाउनु संस्थानको कानूनी अधिकार हुने । 	२००३
११.	१९९३ संयुक्त अङ्ग भङ्ग	नेपाल सरकार विरुद्ध बहादुरसिंह तामाङ	<ul style="list-style-type: none"> कुटपिटबाट परेको घा चोटको सम्बन्धमा शरीरमा तत्कालै वा लामो समयमावधिसम्म वा जीवन भरी पर्ने शारीरिक मानसिक पीडालाई समेत अंगभंगको खतमा विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । औषधि उपचारबाट कुटपिटको खत निको हुनसक्ने र निको भएको कारणले 	२०१४

			<p>अंगभंगको खत नठहर्ने भन्ने होइन । निको भई काम लाग्नसक्ने अवस्था भएपनि अंगभंगको खत ठहर्न सक्ने देखिन्छ । वस्तुतः कुटपिटबाट व्यक्तिको शरीर अंगमा परेको घा चोटबाट तत्काल सो व्यक्तिलाई परेको शारीरिक मानसिक पीडालाई मध्येनजर राखी कुटपिटको कसुर सम्बन्धमा निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने हुन्छ । निको भई काम लाग्ने भयो भन्दैमा अंगभंगको खत ठहर्दै न भनी व्याख्या गरिनु मुलुकी ऐन कुटपिटको महलको २ नं को कानूनी व्यवस्थाले मिल्ने नदेखिने ।</p>	
१३.	१९९४ संयुक्त जग्गा खिचोला चलन	भुल्ला बाँतरसमेत विरुद्ध अम्बिकादेवी पाठक	<ul style="list-style-type: none"> ■ कुनै पनि जग्गामा व्यक्तिको हक हो होइन भन्ने कुरालाई हेर्ने मापदण्ड भनेको साबिकको हकको स्रोत, जसमा पहाडतर्फ भए पाखो जग्गामा मुखियामार्फत तिरो बुझाएको, खेत भए जिम्मावालद्वारा तिरो बुझाएको र तराइतर्फ जिमदारद्वारा तिरो बुझाएको देखिनु पर्छ । कुनै पनि जग्गाको साबिकको माटो मुरी, कोदाले, लगत दर्ता पोता, तिरो बुझाएको लगत रहेको देखिनु पर्छ । साबिक मुरी पाथी माना भन्नेलाई ०२१ सालपछि भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम ७ नं. फाँटवारी भरेको, सर्भे भएको ठाउँमा नापीको फिल्डबुकमा आफ्ना हकको स्रोतसमेत देखिने गरी दर्ता गराइएको देखिनुपर्छ । त्यसरी तराइतर्फ 	२०२२

			मधेस मालसवालबमोजिम र पहाडतर्फ साबिकको कानूनबमोजिम आआफ्नो जग्गाको लगत राखिएको देखिनु पर्ने ।	
१३.	१९९५ संयुक्त डाँक लिलाम बदर	रामेश्वर नायक विरुद्ध विशेश्वर नायकसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ सारवान् कानूनलाई कार्यविधि कानूनले डोन्याउने हो । कार्यविधि कानून र सारवान् कानून दुवैको प्रयोगमा पक्षले आफ्नो सहभागिताबाट चुक्नु हुँदैन । सारवान् कानून र कार्यविधि कानून एकको अभावमा अर्काको अस्तित्व नरहने हुँदा अदालतले कार्यविधि कानूनलाई कम मूल्याङ्कन गरी सारवान् कानूनलाई मात्र हेरी मुद्दाको कारबाही किनारा गर्न नमिल्ने । 	२०२६
१४.	१९९६ संयुक्त जग्गा दर्तासमेत	इन्द्रादेवी थापासमेत विरुद्ध बसन्तबहादुर थापासमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ अबन्डा रहेको जग्गाको विषयमा कुनै कुरा उल्लेख नगरेको अवस्थामा पछि दर्ता स्रेस्ता कायम भएको अवस्थामा सबै अंशियारका बीचमा बराबर अंश भाग लाग्ने नै देखिन आउँछ । बन्डापत्र हुँदा दर्ता हुन नसकेको कारणले बन्डा नगरिएको र सोका सम्बन्धमा बन्डापत्रमा पनि केही व्यहोरा उल्लेख नगरिएको पैतृक सम्पत्ति अंशियारमध्येका कुनै अंशियारले पछि आफ्नो नाममा दर्ता गराए पनि त्यस्तो पैतृक सम्पत्तिमा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म पूर्वअंशबन्डा हुँदाको अवस्थामा कायम रहेका सबै अंशियारहरूको अंश हक निश्चुत रहने । 	२०३९

१५.	१९९७ संयुक्त लिखत दाखेल खारेज बदर नामसारी	टेकबहादुर गुरुङ विरुद्ध कुलबहादुर गुरुङसमेत	<ul style="list-style-type: none"> पैतृक सम्पत्तिमा अंश पाउने हक व्यक्तिको जन्मजात हकका रूपमा हाप्रो कानूनले स्वीकार गरेको छ । त्यसैले जहिलेसुकै र जुनसुकै अवस्थामा पनि अंश पाउने हकबाट अंशियारलाई वञ्चित गर्न नमिल्ने । 	२०३८
१६.	१९९८ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	नेपाल सरकार विरुद्ध देव सुनारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. मा उल्लेख भएको “वचन दिने” कार्यको अर्थ सामान्य र सतहीरूपमा ग्रहण गरिनु हुँदैन । इच्छित आपराधिक परिणाम प्राप्तिका लागि कर्ताको रूपमा आदेश दिने कार्य भएको अवस्था देखिनु पर्दछ । यसमा मनसाय तत्त्व र आदेशात्मक रूपमा वचन दिएको कार्यको विद्यमानता देखिनु पर्दछ । विषय र सन्दर्भअनुसार वचन दिएको कुराको मूल्याङ्कन गरिनु पर्ने । अ.बं.१८८ नं. बमोजिम राय व्यक्त गर्ने र सदर गर्ने कुरा विवादका पक्षले हक अधिकारको रूपमा प्रश्न उठाउने पुनरावेदनको विषय होइन । यो केवल विवादित तथ्य, घटनाक्रम, कसुर हुँदाको अवस्था, परिस्थिति, कसुरदारको मनसाय, भवितव्य हो कि भनी सन्देह गर्नुपर्ने अवस्था, कसुरदारले न्यायिक 	२०४५

			प्रक्रियामा पुन्याएको सहयोगलगायतका विविध सामाजिक सन्दर्भहरूलाई मूल्याङ्कन गरी निरूपण गरिने अदालतको स्वविवेकाधिकारको विषय हो । त्यसैले अ.बं. १८८ नं. अनुसार राय व्यक्त गरिएको कुरालाई पुनरावेदनको विषयको रूपमा हेर्न नमिल्ने ।	
१७.	१९१९ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	अधिवक्ता बुद्ध घिसिङसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ सार्वजनिक बिदा दिने सन्दर्भमा निर्णय गर्दा सोको सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, राजनीतिक, ऐतिहासिक आदि विविध पक्षको महत्त्व, सो पर्व वा बिदाको सन्दर्भमा रहने जनसहभागिताको स्थिति तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा पर्ने असर जस्ता विषयहरूको समग्रमा मूल्याङ्कन गरिनु पर्ने हुन्छ । धार्मिक वा साँस्कृतिक कुरासँग सम्बन्ध वा सरोकार जोडिएको छ भन्ने आधारमा नै बिदा दिने वा पाउने कुरालाई धर्मसम्बन्धी हकको विषयवस्तु बनाउनु उचित नदेखिने । 	२०५९
१८.	१९२० संयुक्त परमादेश	अधिवक्ता ज्योति बानियाँ विरुद्ध नेपाल सरकारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ यातायात सेवा पनि उपभोक्ताले प्राप्त गर्ने एउटा सेवा हो । तसर्थ, यो सेवा पनि हरेक दृष्टिबाट गुणस्तरीय हुनु आवश्यक छ । सेवा गुणस्तरीय नभएमा सोको विरुद्ध उपचार खोज्ने र क्षतिपूर्तिसमेत पाउने हक हरेक उपभोक्तालाई रहने । 	२०६७

१९.	१९२१ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	सुमन पन्त विरुद्ध गृह मन्त्रालय, अध्यागमन विभाग, डिल्लीबजार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> नेपाली नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध भएको दाबी गर्ने विदेशीले विवाह दर्ताको प्रमाणपत्र पेस गर्छ भने र उसँग विवाह गर्ने नेपाली नागरिकले भिसाको निवेदनमा मैले विवाह गरेको व्यक्ति यही हो भनी सनाखत गर्छ भने नेपाली नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध कायम गरेको विदेशी नागरिकलाई गैरपर्यटकीय भिसा जारी गर्न इन्कार गर्न नमिल्ने । 	२०८३
२०.	१९२२ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	चक्रबहादुर लिम्बू विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> अपराध गरे पनि आफ्नो कसुर लुकाई अन्तिम समयसम्म उम्कन खोज्ने अपराधी र कसुरमा साबित भई अदालती प्रक्रियालाई सहयोग पुऱ्याउने अपराधीलाई एउटै तराजुमा राखी समान सजाय तोकिनु न्याय र कानूनको दृष्टिकोणबाट उपयुक्त हुँदैन । यस्ता दुवै प्रकृतिमा अपराधीलाई समान सजाय तोक्ने हो भने भविष्यमा कसुरमा साबित भई न्यायिक प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउने प्रवृत्ति निरूत्साहित हुन जाने र अपराध स्वीकार गर्ने प्रवृत्तिमा पनि नकारात्मक असर पर्न जाने । 	२०९९

यी सारसङ्क्षेप ने.का.प. प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १९०३

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खड्का
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७३।९।२१
०६८-NF-०००४

विषय: दर्ता फुटाई चलन

पुनरावेदक / वादी : जिल्ला सुनसरी, इटहरी न.पा.
वडा नं. १ बस्ने गिरीधर भट्टराई
विरूद्ध
प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : सुनसरी जिल्ला इटहरी न.पा.
वडा नं. १ बस्ने घनश्याम भट्टराई

- वादी प्रतिवादीका बीच विवाद खडा हुनुपूर्व नै तयार भएका लिखत प्रमाणहरू प्रमाणमा लिन नमिल्ने हुँदैन। यदि त्यस्ता लिखत प्रमाणहरू प्रमाणमा नलाग्ने वा प्रमाणमा लिन नमिल्ने अवस्था छ भने फैसलामा के कति कारणले प्रमाणमा नलाग्ने वा प्रमाणमा लिन नमिल्ने भन्ने कुरा उल्लेख हुनुपर्ने।

(प्रकरण नं. ३)

- कसैले व्यक्त गरेको कुरा आफ्नो हितप्रतिकूल हुन जाने देखेर त्यस्तो कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्तिलाई प्रतिवादी कायम गरी नालेस दिएकै कारणले त्यस्तो नालेस पर्नुभन्दा अघि नै व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिन मिल्ने।
- सर्जमिनमा व्यहोरा लेखाउने व्यक्तिहरू

वादी प्रतिवादीका बीचको सम्बन्धका बारेमा विशेष जानकारी भएका व्यक्ति भएकोले निजहरूले व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३ को उपदफा (४) मा उल्लेख भएबमोजिम कुनै व्यक्तिको कुनै व्यक्तिसँग सम्बन्ध छ वा छैन भन्ने कुराको विशेष जानकारी राख्ने व्यक्ति भएकोले निजको भनाइलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
हरिप्रसाद उप्रेती
प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
हरिहर दाहाल र विद्वान् अधिवक्ता कमलमणी
निरौला
अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०३७, नि.नं.१३४१, अंक २
- ने.का.प. २०३१, नि.नं.८७५

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(४)

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा. जिल्ला न्यायाधीश श्री कमलचन्द्र नेपाल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री उद्धवप्रसाद बास्कोटा

माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्द कुमार श्रेष्ठ

यस अदालतमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा

माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारी

फैसला

न्या. केदारप्रसाद चालिसे : न्याय प्रशासन

ऐन, २०४८ को दफा ११(२) को देहाय (ख) बमोजिम

पुनरावलोकनको निवेदन परी पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भई आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छः-

बाजे खडानन्दका २ भाइ छोराहरूमध्ये जेठो मेरो पिता सदानन्द भट्टराई र कान्छा राधाकृष्ण भट्टराई विपक्षीका पिता भई म फिरादी र विपक्षीका नाउँमा जिल्ला सुनसरी इटहरी न.पा. वडा नं. १ बस्ने चेतकुमारी उपाध्याय नेपालबाट मिति २०३१।१।११ मा र.नं. ६८ को राजीनामा लिखत पारित गरी लिएको जिल्ला सुनसरी इटहरी न.पा. वडा नं. १(क) कि.नं. २४४ को ज.वि. ०-०-१८ धुर जग्गा संयुक्त नाममा दर्ता रही सो जग्गामा संयुक्तरूपमै २ तले पक्की घर निर्माण गरी बसोबास गरी आएको सो घर जग्गा विपक्षीले एकलौटी नामसारी गरी मेरो हक मेटाउने उद्देश्यले इटहरी न.पा. मा द.नं. ९२८४ मिति २०५७।२।१२ मा संयुक्त दर्तावाला मेरो भाइ बेपत्ता भए । निज गिरीधरको अन्य हकवाला छैनन् । मेरो नाउँमा एकलौटी नामसारीको लागि सिफारिस गरिपाउँ भनी निवेदन दिई इटहरी न.पा. बाट सर्जमिनसहितको सिफारिस लिई मालपोत कार्यालय सुनसरीमा निवेदन दिई सो कार्यालयबाट ३५ दिने सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भएकोमा सो सूचना अवधिभित्रै मैले इटहरी न.पा. को सर्जमिन सिफारिससहित मेरा नाउँमा संयुक्त दर्ताको जग्गाको मैले हक दाबी गरी सोसम्बन्धी मुद्दा मालपोत कार्यालय सुनसरीमा विचाराधिन रहेको छ । संयुक्त दर्तावाला म मेरी आमा गितादेवी, मेरी पत्नी सपना र मेरी छोरी नेहा भट्टराईसमेत हुँदा अर्थात् मेरो शेषपछि पनि मेरो अपुताली खाने हकदार हुँदाहुँदै म फिरादी मेरी आमा बेपत्ता भएको, मेरो हक खाने पत्नी, छोरी छैनन् भनी झुठ्ठा व्यहोराको निवेदन दिई मेरो हक मेटाउने बदनियतले सोही निवेदनमा समर्थन हुने गरी मिति २०५७।२।१८ मा सर्जमिन गराई सोही आधारमा मालपोत कार्यालय सुनसरीमा मिति २०५७।२।२० गते निवेदन दर्ता गराई सार्वजनिक सूचनासमेत जारी

भएको हुँदा सो निवेदन व्यहोरासमेतलाई जालसाजी करार गरी निष्क्रिय गराई पाउँ भनी घनश्याम भट्टराईसमेत उपर आजै जालसाज मुद्दा दायर गरेको छु । यसरी माथि उल्लिखित संयुक्त दर्ता हक भोगको जग्गा घर २ तले पूर्वतर्फ मेरो बसोबास रही आएको आधा घरबाट विपक्षीले मालपोत कार्यालय सुनसरीमा मेरो विरुद्ध उजुर गरिस् तँलाई यो घरमा बस्न दिन्न भनी मिति २०५७।७।२ का दिन बिहान ७ बजे भनेकोमा प्रमाणका मानिससमेतका साथमा सो जग्गा घरको संयुक्त दर्ता फुटाई आ-आफ्नो नाउँमा नामसारी गरौं भनी विपक्षीसँग मैले प्रस्ताव राख्दा दर्ता पनि फुटाउँदिन, तिमीलाई यो घरमा बस्न पनि दिन्न भनी अन्यायपूर्ण जवाफ विपक्षीले दिएको हुँदा हक पुग्ने कुरामा अ.बं. ८२ नं. बमोजिम अ.बं. ३६ नं. का म्यादभित्र यो फिराद गर्न आएको छु । उल्लिखित संयुक्त दर्ताको ०-०-१८ धुर जग्गामा बनेको २ तले पक्की घर र भान्सा घरसमेतको घरमध्ये सो जग्गाको घरको पूर्वतर्फबाट मेरो भोग रहेको हुँदा पूर्वतर्फबाटै आधा ०-०-९ जग्गा र सो ०-०-९(नौ धुर) जग्गामा पर्ने आधा घरसमेतको दर्ता फुटाई मेरो नाममा दर्ता नामसारी कायम गरी चलनसमेत पाउँ भन्ने व्यहोराको मिति २०५७।७।२२ को फिराद पत्र ।

विपक्षीले मउपर लिएको सम्पूर्ण फिराद दाबी झुठ्ठा हो । विपक्षी मेरा स्व. बडा बाबु सदानन्द भट्टराईको छोरा गिरीधर भट्टराई भन्ने मेरो भाइ संयुक्त दर्तावाला व्यक्ति नभई भारतीय नागरिक सदानन्द शर्माको छोरा गिरीधर शर्मा हुँदा थर ढाँटी आफूलाई म घनश्याम भट्टराईको संयुक्त दर्तावाला हुँ भन्दै नालेस गर्ने कित्ते व्यक्ति हुँदा कित्ते व्यक्तिबाट गरिएको प्रस्तुत फिराद अ.बं. ८२ नं. प्रतिकूल छ । विपक्षीले प्रस्तुत मुद्दाको लाग भन्दै मेरो विरुद्धमा यस अदालतमा दायर गरेको फौ.नं. ३२८ को कित्ते जालसाज मुद्दामा विपक्षी मेरो संयुक्त दर्तावाला भाइ नभई भारतीय नागरिक सदानन्द शर्माको छोरा गिरीधर शर्मा हुन् भनी सविस्तार व्यहोरा

खोली छुट्टै प्रतिउत्तर दिइसकेको र विपक्षीलाई कित्तै मानिस ठहर गरिपाउँ भनी मैले फिराद गरिसकेको हुँदा सो जालसाजी मुद्दाको प्रतिउत्तर जिकिर तथा मेरो फिराद जिकिरलाई समेत प्रमाण लगाई हेरिँदा विपक्षी गिरीधर शर्मा भन्ने भारतीय नागरिकले आफ्नो थर, वतन ढाँटी प्रस्तुत मुद्दा दायर गरेको देखिने नै हुँदा विपक्षीले झुठ्ठा व्यहोरा लेखी बेहकमै मुद्दा दायर गरी दाबी गरेको हुँदा म र गिरीधर भट्टराई संयुक्त दर्ताको जिल्ला सुनसरी इटहरी न.पा. वडा नं. १ (क) कि.नं. २४४ को जग्गा र सोमा अवस्थित घरको दर्ता फुट्न नसक्ने हुँदा विपक्षीको झुठ्ठा दाबीबाट अलग फुर्सद दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५७।१०।८ को प्रतिउत्तर पत्र जिकिर।

आदेशानुसार वादीको साक्षी चेतकुमारी नेपाल, देवप्रसाद निरौला, दामोदर बराल तथा प्रतिवादीको साक्षी कुवेरप्रसाद खतिवडाको बकपत्र भई मिसिल सामेल रहेको।

आदेशानुसार विवादित जग्गासम्बन्धी मालपोत कार्यालयमा चलेको नामसारीसम्बन्धी प्रमाण मिसिल एवं विवादित जग्गाको दर्ता स्वेस्ता प्रमाणित प्रतिलिपिसमेत प्राप्त भई मिसिल संलग्न रहेको।

वादीले विवादित ०-०-१८ धुर जग्गाबाट आफ्नो हक पुग्ने जति जग्गाको अर्थात् आधा हिस्सा ०-०-९ धुर जग्गा र सो जग्गामा बनेको घरसमेतको हिस्सा पूर्वतर्फबाट छुट्ट्याई सोही मुताबिक दर्ता फुटाई सोमा फिरादीले एकलौटी दर्ता कायम गराई चलनसमेत चलाई लिन पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०५९।१२।१८ को फैसला।

घरतर्फ हक बेहक नगराई बिनाप्रमाण आधार घर विपक्षीको हक रहेको भनी अनुमान गर्दै भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा बदरभागी हुनुका साथै नाताको प्रश्न उठेको विवादको निराकरण नगरिएबाट अ.बं. ८० नं. को प्रश्नमा समेत सुनसरी जिल्ला अदालतको

फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले बदर गरी मेरो प्रतिउत्तर जिकिरबमोजिम विपक्षीको झुठ्ठा दाबीबाट अलग फुर्सद गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको प्रतिउत्तर पत्र।

यसमा नातामा विवाद उठिसकेपछि अ.बं. ८० नं. को प्रक्रिया अपनाई बयान गराई प्रमाण पेस गर्न लगाई निर्णय गर्नुपर्नेमा सो कार्यविधि पूरा नगरी सुरुले गरेको इन्साफ फरक पर्नसक्ने हुँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६०।१।१९ को आदेश।

वादी गिरीधरका बीच केही नाता पर्देन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी घनश्याम भट्टराईको बयान तथा म र घनश्याम भट्टराई दाजु भाइ नाताका हौं भन्नेसमेत व्यहोराको गिरीधर शर्मा भट्टराईले अ.बं. ८० नं. बमोजिम नातातर्फ गरेको बयान मिसिल सामेल रहेको।

राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाको प.सं. ०५९/६०, च.नं. ३३७, मिति २०५९।७।१४ को पत्रसाथ प्राप्त परीक्षणबाट मिति २०३९।४।१९ मा चेतकुमारीबाट जग्गा खरिद गरी लिने गिरीधर भट्टराई भन्ने व्यक्ति यी प्रत्यर्थी वादी हुनु भनी भएको बकपत्र निज चेतकुमारी, मानिस कित्तै जालसाजको प्रतिवादी भएकोले त्यस्तो व्यक्तिले गरेको बकपत्र विश्वासलायक र खम्बिर प्रमाणको रूपमा लिन मिल्ने नदेखिएको समेतबाट वादीले दाबीबमोजिम दर्ता कायम गराई दर्ता फुटाई चलन पाउने ठहर्न्याएको सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०५९।१२।१२ को फैसला नमिलेकोले उल्टी भई दर्ता फुटाई पाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०५९।५।२० को फैसला।

कि.नं. २४४ को ०-०-१८ जग्गाको संयुक्त दर्तावाला विपक्षी घनश्याम भट्टराई र म पुनरावेदकसमेतले आफ्नो थर भट्टराई नलेखी जातको

रूपमा ब्राह्मण जातिलाई जनाउने शर्मा लेख्ने गरेको कुरा प्रस्ट भइरहेको र उक्त जग्गाको हक हस्तान्तरण गर्ने दाता र सो जग्गाको सँधियार छिमेकी सबैले म पुनरावेदक नै उक्त जग्गाको दर्तावालामध्येको व्यक्ति भनी किटानीपूर्वक लेखाएको स्थितिमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४, अ.बं. १८४(क) र १८५ नं. विपरीत मिसिल संलग्न तथ्य एवं प्रमाणको विवेचना नै नगरी हचुवाको भरमा वादी दाबी नपुग्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सुरु फैसला सदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन पत्र ।

कि.नं. २४४ को ०-०-१८ जग्गा मिति २०३१।४।१६ को राजीनामाको लिखत रजिष्ट्रेशन पास गरी दिने दाता चेतकुमारी नेपालले यिनै मान्छे गिरीधर भट्टराई हुन् । यिनै व्यक्ति र घनश्याम भट्टराईलाई मैले जग्गा रजिष्ट्रेशन पास गरी दिएको भनी सर्जमिनमा लेखाएको र उक्त कुरालाई अदालतमा आई बकपत्रसमेत गरेको र पुनरावेदकको २०३१ सालको हस्ताक्षर र २०४८ सालको हस्ताक्षरमा समय अन्तरालबाट फरक पर्नु स्वभाविक भएको भन्ने विद्वान् कानून व्यवसायीको जिकिर सम्बन्धमा लगाउको फौ.पु.नं. ३४७७ को मानिस किर्ते तथा जालसाजको मुद्दामा प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी घनश्याम भट्टराईले निज चेतकुमारी नेपाललाई समेत प्रत्यर्थी बनाई फिराद दिएबाट मुद्दामा प्रत्यर्थी बनाइएका व्यक्ति अर्थात् विपक्षीले गरेको बकपत्रलाई विश्वास गरी प्रमाणको रूपमा लिन न्यायको रोहमा मिल्ने अवस्थासमेत देखिन आउँदैन । अतः वादी दाबीबमोजिम दर्ता फुटाई चलन पाउने ठहरी भएको सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी भई वादी दाबी नपुग्ने ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६१।५।२० को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुनर सक्दैन भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति

२०६४।९।१ को फैसला ।

म निवेदकले आफ्नो पहुँचमा भएको आफ्नो परिचयपत्र र विपक्षी घनश्याम भट्टराईसँगको सम्बन्धमा देखाउने प्रमाणहरू पेस गर्दागर्दै म आफू सग्लो जिउँदो रहँदारहँदै मेरो जीवनको अस्तित्वसमेत लोप गर्ने गरी उक्त फैसला भएको छ । मेरो अवस्थामा भएको व्यक्तिले मिति २०३१।४।१९ को पारित लिखतमा उल्लेख भएको गिरीधर भट्टराई भन्ने व्यक्ति म नै हुँ भनी यो भन्दा बढी के प्रमाण पेस गर्न सक्छ? त्यसतर्फ विचार नै नगरी सम्पत्तिसम्बन्धी हकबाट मात्र होइन कि मेरो जीवनको अस्तित्व नै नामेट हुने गिरीधर भट्टराई भन्ने व्यक्ति अर्कै छ भन्ने किसिमको भान पर्ने गरी उक्त फैसला हुँदा ममाथि ठूलो बज्रपात हुन गएको छ । न्यायिक निर्णय गर्ने अधिकारीले सबुत प्रमाणको उचित मूल्याङ्कन गरी आधारसमेत देखाई कुनै निश्चित ठहरमा पुग्नु पर्छ । आधार नै नदेखाई निष्कर्षमा पुगिन्छ भने त्यस्तो निर्णयलाई न्यायिक तरिकाले गरेको निर्णय मानिँदैन भनी ने.का.प. २०३३, अंक १० नि.नं. ९९५ पृष्ठ १७६ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेत कायम भएको छ ।

संवत् २०३१ सालको पारित लिखतको हस्ताक्षर नमूना हस्ताक्षरको परीक्षण गर्दा "गि" को "गि" र "रि" अक्षरको "गि" आधारमा भिन्नता रहेको भए तापनि त्यो भिन्नता समयको लामो अन्तरालको कारणले आउन सक्ने कुरा विशेषज्ञको रायमा उल्लेख भएकै छ । त्यसमाथि पनि गिरीधर भट्टराई नामको हस्ताक्षरमा रहेका आठ वटा अक्षरहरूमध्ये दुई वटा अक्षरको "गि" बाहेक सबै मिलेकै देखिएको अर्थात् अन्य अक्षर नमिलेको भन्ने विशेषज्ञले समेत नभनेको अवस्थामा विशेषज्ञको रायको अन्यथा व्याख्या गरी भएको उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण छ । यस सम्बन्धमा ने.का.प. २०४८ नि.नं. ४२८६ र निर्णय संग्रह भाग १६ पृष्ठ ३१५ मा सिद्धान्तसमेत प्रतिपादित भएको हुँदा उक्त नजिरसमेतको आधारमा उक्त फैसला

बदरभागी छ । जग्गा दाता चेतकुमारी नेपालले इटहरी नगरपालिकाबाट २०५७ साल असार २८ गते गरिएको सर्जमिन मुचुल्काको प्रकरण (८) मा घनश्याम भट्टराई र गिरीधर भट्टराईको नाउँमा हाल दर्ता गरेको इटहरी १(क) कि.नं. २४४ को ज.वि. ०-०-१८ को जग्गा मैले बिक्री गरी घनश्याम भट्टराई र गिरीधर भट्टराईको संयुक्त नाममा रजिष्ट्रेशन पास गरी दिएको छु । गिरीधर भट्टराई बेलाबखत आउने जाने गर्दथे । घनश्याम भट्टराई र गिरीधर भट्टराई दुवैलाई म राम्ररी चिन्दछु । आज सर्जमिनका उपस्थित निवेदक गिरीधर भट्टराई उक्त जग्गाका संयुक्त दर्तावाला व्यक्ति हुन् । गिरीधर भट्टराईको फोटो प्रमाणित गरी सिफारिस गरी दिँदा हुन्छ भनी स्पष्टरूपमा व्यहोरा लेखाई दिनुभएको छ । जबकि जग्गादाता चेतकुमारी नेपालले उक्त संयुक्त दर्ता जग्गा लिने व्यक्ति यी गिरीधर भट्टराईलाई म राम्ररी चिन्दछु । यिनै हुन् भनेर सर्जमिनमा लेखाई दिनुभएको प्रमाण र उक्त भनाईलाई समर्थन गर्दै अदालतमा उपस्थित भएर गर्नुभएको बकपत्रलाई विपक्षीले मानिस कित्ते जालसाजी मुद्दामा प्रतिवादी बनाएकै कारणले मात्र उक्त बकपत्र र सर्जमिनमा लेखाइएको बयानलाई विश्वासलायक र खम्बिर प्रमाणको रूपमा लिन मिल्ने नदेखिएको भनी आधार लिएको पाइन्छ । वस्तुतः दाता चेतकुमारी नेपालले सर्जमिन मुचुल्कामा लेखाएको व्यहोरा विपक्षीले मानिस कित्ते मुद्दा दायर गर्नुपूर्व नै लेखाएको व्यहोरा हो । त्यस व्यहोरालाई मुद्दाका विपक्षीको हैसियतले लेखाएको भनी भन्न कदापि मिल्दैन । बरु विपक्षीले उक्त व्यहोरालाई हल्का र विवादास्पद बनाउने उद्देश्यले निज चेतकुमारी नेपाललाई समेत प्रतिवादी बनाई उक्त मुद्दा दायर गरेको हुनाले चेतकुमारी नेपाललाई समेत प्रतिवादी बनाई उक्त मुद्दा दायर गरेको हुनाले चेतकुमारी नेपालको उक्त व्यहोरा प्रस्तुत मुद्दामा सबैभन्दा विश्वसनीय र भरपर्दो प्रमाणको रूपमा ग्रहण हुनुपर्ने हो । जग्गा किन्दा जग्गा बेच्ने जग्गा दाताले किटान गरिदिएको बकपत्र र सर्जमिनको

बयानलाई षड्यन्त्रपूर्ण तरिकाले मानिस कित्ते मुद्दामा विपक्षी बनाएकै कारणले मात्र उक्त प्रमाणलाई प्रमाणमा लिन नमिल्ने भन्ने प्रमाण ऐनको मनसाय होइन । तसर्थ, जग्गा दाता चेतकुमारी नेपालको सर्जमिन बयान र अदालतमा गरेको बकपत्रलाई नलिई गरिएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसलालाई सदर गर्ने गरी भएको फैसला ने.का.प. २०३७ नि.नं. १४३१ पृष्ठ ३४ र ने.का.प. २०३१ नि.नं. ८७५ पृष्ठ ३९४ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुँदा बदरभागी छ । बदर गरी सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट उक्त जग्गामा बनेको घरसमेतको हिस्सा पूर्वबाट छुट्याई सोही मुताबिक दर्ता फुटाई सोमा फिरादीको एकलौटी दर्ता कायम गराई चलनसमेत दिलाई पाउने ठहर्छ भनी गरेको फैसलालाई सदर गर्ने गरी इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतमा परेको पुनरावलोकन गरिपाउँ भन्ने निवेदन ।

यसमा वादी दाबीको कित्ता नं. २४४ को जग्गा मिति २०३१।४।११ मा राजीनामा गरिदिने चेतकुमारी नेपालले मैले राजीनामा गरिदिएका व्यक्ति यिनै गिरीधर भट्टराई हुन् भनी अदालतमा समेत स्पष्ट रूपमा बकपत्र गरिदिएको र राष्ट्रिय विधिविज्ञान प्रयोगशालाबाट मिति २०५९।७।१४ मा प्राप्त भएको प्रतिवेदनमा समेत दुवै दस्तखतमा देखिएका भिन्नताहरू अत्याधिक समयको अन्तरालले गर्दा पनि देखिन सक्ने सम्भावनासमेतलाई ओँल्याई राजीनामा लिखतमा गिरीधर भट्टराई भनी परेको हस्ताक्षर नमिल्ने भनी प्रस्टरूपमा किटान नगरेको र प्रतिवादी घनश्याम भट्टराईले भाइ गिरीधर बेपत्ता भई निजको अन्य हकवालासमेत नभएको भनी संयुक्त दर्ताको जग्गा एकलौटीरूपमा नामसारी गराउने प्रक्रिया अघि बढाएकोमा निज गिरीधरले आफ्नो आमा, पत्नी र छोरीसमेत भएको भनी प्रतिवाद गरेतर्फ प्रतिवादीतर्फबाट ठोसरूपमा खण्डनसमेत गर्न नसकेको अवस्थामा मिसिल संलग्न समग्र प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन एवं न्यायिक विवेचना नै नगरी वादी दाबी

नपुग्ने ठहर्न्याएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला सदर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६४।९।१ को फैसला यस अदालतबाट नै.का.प. २०४८, नि.नं. ४२८६, पृष्ठ ९७ र नै.का.प. २०३७, नि.नं. १३४१, पृष्ठ ३४ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल देखिएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने मिति २०६८।५।३० को यस अदालतको पुनरावलोकनको आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेतीले वादी वास्तविक गिरीधर होइनन् भन्नेतर्फ विश्वसनीय प्रमाण प्रतिवादीले देखाउन सकेको छैन। दाता चेतकुमारी नेपालले गरिदिएको बकपत्रबाट समेत राजीनामा गरी लिने संयुक्त दर्तावालामध्येका व्यक्ति यिनै वादी गिरिधर हुन् भन्ने प्रस्ट देखिन आएको हुँदा सुरु जिल्ला अदालतले वादीको जग्गाको दर्ता फुटाई दिने ठहर्न्याएको हो। यी वादी प्रतिवादीका आफ्ना नाताका मानिसहरूले अदालतमा बयान बकपत्र गर्दासमेत यी दुवै दाजुभाइ नाताका हुन् भनी लेखाई दिएबाट वादीले उल्लेख गरेको नाता प्रमाणित भएको छ। चेतकुमारी एक मात्र अकाट्य प्रमाणलाई निष्क्रिय बनाउन मानिस कित्ते मुद्दामा निजलाई प्रतिवादी बनाइएको छ। निजको बयान बकपत्रलाई आधार प्रमाणको रूपमा लिनुपर्नेमा नलिई सर्वोच्च अदालतको फैसलाले सम्पत्तिसम्बन्धी पैतृक अधिकार मात्रै गुमेको नभई व्यक्तित्वको प्रश्न टड्कारो रूपमा उठी वादीको "भट्टराई" पुस्ताको अस्तित्व नै नामेट हुने प्रवल सम्भावना देखिँदा सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर कायम हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

त्यस्तै, प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट

उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र विद्वान् अधिवक्ता श्री कमलमणी निरौलाले विपक्षी वादी गिरीधर शर्मा भारतीय नागरिक रहेको पुष्टि भइरहेको, भारत आसाममा स्थायी बसोबास गर्ने भारतीय नागरिक गिरीधर शर्माले आफ्नो थर, वतन ढाँटी आफूलाई गिरीधर भट्टराई हुँ भन्दै झुठ्ठा व्यहोराबाट मेरो पक्षले बनाएको एकलौटी घर जग्गामा अनाहकमै दाबी गरी कित्ते गरेको प्रमाणित हुँदा उल्लिखित कागजातहरूलाई प्रमाण लगाई पाउँ। साथै सर्वोच्च अदालतबाट निस्सा प्रदान गर्दा अपनाइएका अप्रसांगिक नजिर सिद्धान्तहरूलाई आधार बनाई निस्सा प्रदान गरिएको सर्वोच्च अदालतको आधार नमिलेको, मुद्दामा निर्णय गर्नुपर्ने Issue र नजिरले प्रतिपादन गरेको सिद्धान्तको आधार एकै हुनुपर्नेमा प्रस्तुत मुद्दामा सान्दर्भिक नै नभएको नजिरलाई उल्लेख गरिएबाट पनि यस अदालत संयुक्त इजलासको फैसला सदर कायम हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

उल्लिखित बहस सुनी यस अदालत संयुक्त इजलासको फैसलासहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा १(क) र (ख) अनुसार निस्सा प्रदान भएको देखिन्छ। सोही ऐनको दफा १३ ले पुनरावलोकन गर्ने आदेश जुन आधारमा भएको हो? सोही आधार र सम्बद्ध विषयमा मात्र सिमित रही निर्णय गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेकोलाई समेत दृष्टिगत गर्दा मुख्य रूपले निम्न प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखिन आयो:-

१. सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासको नै.का.प. २०३१, नि.नं. ८७५, पृष्ठ ३५६ र नै.का.प. २०३७, नि.नं. १३४१ अंक २ मा प्रकाशित नजिर सिद्धान्त प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुने वा नहुने के हो ?
२. सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलासको फैसला मिलेको छ वा छैन ?

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा उल्लिखित प्रश्नहरूको निराकरण गर्नुपूर्व प्रस्तुत मुद्दाको मूल विवादतर्फ दृष्टिगत गर्दा कि.नं. २४४ को ०-०-१८ जग्गा घनश्याम भट्टराई र गिरीधर भट्टराईसमेतको नाउँमा दाता चेतकुमारी नेपालबाट मिति २०३१।४।१९ को राजीनामाको लिखत रजिष्ट्रेशन पास गरी घनश्याम भट्टराई र म गिरीधर भट्टराईको नाउँमा संयुक्त दर्ताको उक्त जग्गाबाट आधा दर्ता फुटाई दर्ता नामसारी गरिपाउँ भन्ने वादीको फिराद माग दाबी रहेकोमा संयुक्त दर्तावाला गिरीधर भट्टराई मेरो भाइ २०३८ सालदेखि बेपत्ता भएको र भारतीय नागरिक सदानन्द शर्माको छोरा गिरीधर शर्माले आफूलाई गिरीधर भट्टराई भनी वतन र थर ढाँटी प्रस्तुत फिराद दायर गरेको भनी प्रतिउत्तर जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट वादी दाबीबमोजिम दर्ता फुटाई चलनसमेत चलाई लिन पाउने ठहरी फैसला भएउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट सुरुको फैसला उल्टी गरी वादी दाबी पुन नसक्ने ठहराएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसलामा चित्त नबुझाई वादीले यस अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट पनि पुनरावेदन अदालत, विराटनगरकै फैसला सदर भएकोमा सो फैसला सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तको प्रतिकूल भयो भन्दै पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी परेको वादीको निवेदनमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भई आएको देखिँदा सो विषयवस्तुमा नै केन्द्रित भई निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

३. सुनसरी जिल्ला, इटहरी न.पा. वडा नं. १क. को कि.नं. २४४ को ०-०-१८ धुर जग्गा गिरीधर भट्टराई र घनश्याम भट्टराईका नाउँमा मिति २०३१।४।१६ मा दाता चेतकुमारी नेपालबाट

राजीनामा पारित गराई लिएको र सो जग्गामा २ तले घर निर्माण गरेको तथ्यमा विवाद देखिँदैन । उक्त घर जग्गाको संयुक्त दर्तावाला व्यक्ति सदानन्दका छोरा गिरीधर भट्टराई यी वादी हुन् होइनन् भन्ने प्रश्न नै प्रस्तुत मुद्दाको निरूपण गर्नुपर्ने मुख्य विषय रहेको देखिन्छ । प्रतिवादी घनश्याम भट्टराईले वादी सदानन्दको छोरा हुन् भन्ने तथ्य स्वीकार गरेको देखिन्छ । वादीले प्रस्तुत मुद्दाको कारबाहीको क्रममा प्रतिवादी र वादीका परिवारका बीच खिचिएका फोटाहरू, वि.सं. २०४९ सालमा प्रकाशन भएको भट्टराई वंश दर्पणमा उल्लेख भएको पुस्तेवारीसमेतबाट आफू संयुक्त दर्तावाला गिरीधर भट्टराई भएको उल्लेख गरेको देखिन्छ । वादीले प्रमाणमा दिएका उल्लिखित प्रमाणहरूबारे यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसलामा उल्लेख गरेको देखिँदैन । वादी प्रतिवादीका बीच विवाद खडा हुनुपूर्व नै तयार भएका लिखत प्रमाणहरू प्रमाणमा लिन नमिल्ने हुँदैन । यदि त्यस्ता लिखत प्रमाणहरू प्रमाणमा नलाग्ने वा प्रमाणमा लिन नमिल्ने अवस्था छ भने फैसलामा के कति कारणले प्रमाणमा नलाग्ने वा प्रमाणमा लिन नमिल्ने भन्ने कुरा उल्लेख हुनुपर्दछ ।

४. विवादित जग्गा पारित गरिदिने दाता चेतकुमारी नेपालले मिति २०५७।३।२८ मा भएको सर्जमिनमा र साक्षीका रूपमा अदालतमा बकपत्र गर्दा संयुक्त दर्तावाला गिरीधर भट्टराई यिनै वादी हुन् भनी लेखाई दिएको देखिन्छ । विवादित घर जग्गा प्रतिवादीले संयुक्त दर्तावाला गिरीधर २०३८ सालदेखि बेपत्ता भएको र निजको अन्य हकवाला कोही नभएको भन्ने व्यहोराबाट संयुक्त दर्ताको घर जग्गा एकलौटी गर्न कारबाही चलाएपश्चात् जग्गाका दाता चेतकुमारी नेपालसमेतको उपस्थितिमा भएको सर्जमिनमा निज दाता चेतकुमारीले संयुक्त दर्तावाला व्यक्ति गिरीधर भट्टराई यिनै वादी हुन् भनी सर्जमिनमा लेखाई दिएको व्यहोरालाई निष्क्रिय बनाउने उद्देश्यबाट प्रतिवादीले निज चेतकुमारी नेपालसमेतलाई प्रतिवादी

बनाई मानिस कितें तथा जालसाज मुद्दा दायर गरेको देखिन्छ । संयुक्त दर्तावाला व्यक्ति यी वादी नभए निजलाई जग्गा दाता चेतकुमारी नेपालले के उद्देश्यले संयुक्त दर्तावाला व्यक्ति यिनै वादी हुन् भन्नु पर्ने कारण परेको हो ? सोको आधार र कारण प्रतिवादीले प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ । कसैले व्यक्त गरेको कुरा आफ्नो हितप्रतिकूल हुन जाने देखेर त्यस्तो कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्तिलाई प्रतिवादी कायम गरी नालेस दिएकै कारणले त्यस्तो नालेस पर्नुभन्दा अघि नै व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिन नमिल्ने हुँदैन । प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा जग्गा दाता चेतकुमारी नेपाल तथा लगाउको मानिस कितें तथा जालसाज मुद्दाका प्रतिवादी नर्वदा निरौला र देवुप्रसाद निरौला प्रस्तुत मुद्दाका वादी प्रतिवादीका फुपू तथा फुपूका छोरा भाइ नाताका भन्ने देखिन्छ । निजहरूले समेत संयुक्त दर्तावाला गिरीधर भट्टराई भन्ने व्यक्ति यिनै वादी हुन् भनी सर्जमिनमा लेखाई दिएको देखिन्छ । सर्जमिनमा व्यहोरा लेखाउने उल्लिखित व्यक्तिहरू वादी प्रतिवादीका बीचको सम्बन्धका बारेमा विशेष जानकारी भएका व्यक्ति भएकोले निजहरूले व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३ को उपदफा (४) मा उल्लेख भएबमोजिम कुनै व्यक्तिको कुनै व्यक्तिसँग सम्बन्ध छ वा छैन भन्ने कुराको विशेष जानकारी राख्ने व्यक्ति भएकोले निजको भनाईलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने देखिन्छ । अर्कोतर्फ यी वादी गिरीधर भट्टराई संयुक्त दर्तावाला हुन् भनी भएको सर्जमिनमा प्रतिवादी घनश्याम भट्टराईको श्रीमती विमला भट्टराईको समेत उपस्थिति रहेको देखिन्छ । निज विमला भट्टराईले चेतकुमारी नेपालसमेतले लेखाएको व्यहोरालाई अन्यथा हो भनी विवादसम्म गरेको देखिँदैन ।

५. २०३१ सालमा पारित भएको लिखतमा जग्गा लिनै व्यक्ति गिरीधरले गरेको हस्ताक्षरसँग प्रस्तुत मुद्दा दायर भएपश्चात् अर्थात् २०५७ सालपछि लिइएको वादीको नमूना हस्ताक्षरसँग भिडाई जाँच गरिएको

देखिन्छ । २५/२६ वर्षमा हस्ताक्षरमा स्वभाविक रूपमा परिवर्तन आउने हुन्छ । वादीबाट लिइएको हस्ताक्षर सहीको नमूनासँग राजीनामामा भएको निजको सहीसँग भिडाई जाँच गरेको प्रतिवेदनमा "गिरी" शब्दको ह्रस्व इकार (i) मा भिन्नता रहेको भन्ने राय उल्लेख भएको देखिन्छ । सो भिन्नता समयको लामो अन्तरालको कारणले आउन सक्ने तथ्य रायमा उल्लेख भएको देखिएकोले उल्लिखित हस्ताक्षर परीक्षण प्रतिवेदनको आधारमा मात्र विवादित घर जग्गाको संयुक्त दर्तावाला यी वादी गिरीधर होइनन् भनी निष्कर्षमा पुग्न मिल्ने देखिँदैन ।

६. आफ्नो नाता सम्बन्ध नै नभएको विदेशी नागरिकले एकाएक मसमेतको संयुक्त दर्ताको घर जग्गा हो भनी दाबी गर्ने अवस्था सामान्यतया हुँदैन । वादीले आफूले प्रतिवादी घनश्यामको र आफ्नु एउटै पुस्तेवारी भएको उल्लेख गर्दै प्रतिवादीसमेत भारत आसाममा गई घनश्याम शर्माको नामबाट अध्ययन गरी विभिन्न कारोबारसमेत गरेको लिखतहरू प्रमाणमा दिएको देखिन्छ । यी प्रतिवादी घनश्याम भट्टराईले जिल्ला प्रशासन कार्यालय मोरङबाट मिति २०२८।७।२४ मा प्राप्त गरेको सि.नं. २०८ ना.नं. १५९ ३१८१०१ को नागरिकता प्रमाणपत्रमा घनश्याम शर्मा भन्ने उल्लेख भएको भन्ने वादीले उल्लेख गरेको देखिएकोले भारत आसाममा वादी प्रतिवादीहरूले आफ्नो भट्टराई थर नलेखी "शर्मा" थर लेख्ने गरेको भन्ने देखिन आउँछ । वादीले उल्लेख गरेको पुस्तेवारीका सम्बन्धमा प्रतिवादी पक्षबाट बहसको क्रममा समेत विवाद उठाएको देखिँदैन । वादी प्रतिवादीका बाजे (हजुरबाबु) दुई भाइ खडानन्द र रामचन्द्र भएकोमा यी वादी प्रतिवादी खडानन्दतर्फको हाँगामा खडानन्दको छोरा सदानन्दतर्फबाट जन्मेका छोरा २ भाइ रविलाल र वादी गिरीधर र खडानन्दका अर्का छोरा राधाकृष्णको तर्फबाट जन्मेका प्रतिवादी घनश्यामसमेत पाँच भाइ रहेकोमा प्रतिवादीका भाइहरू दिनानाथ, भूपाल,

उपेन्द्र र राजनसमेत भारत आसाम डिब्रूगढमा रहे भएको कुरा भट्टराई वंश दर्पणमा उल्लेख भएको तथ्यलाई प्रतिवादीतर्फबाट समेत अन्यथा भन्न सकेको देखिँदैन।

७. नाताको विवादका सम्बन्धमा निवेदक / वादी मुगादेवी बाहुनी हाल श्रेष्ठनी विरूद्ध विपक्षी / प्रतिवादी कृष्णप्रसाद श्रेष्ठ भएको संवत् २०३४ सालको विविध नं. ४४ (निर्णय नं. १३४१ ने.का.प. २०३७ अंक २) को माना चामल मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(४) अनुसार "नाता सम्बन्ध कायम गर्ने कुरामा सम्बन्धित व्यक्तिलाई चिन्ने जान्ने स्थितिमा रहेका व्यक्तिको भनाई नै प्रमाणमा सरोकार हुने" भन्ने सिद्धान्त कायम भएको देखिन्छ। त्यसैगरी "कुनै खास विषयमा विशेषज्ञता वा दक्षता भएका विशेषज्ञबाहेक अरु कसैले साक्षीको रूपमा वा सर्जमिनमा प्रकट गरेको राय प्रमाणमा लिन हुने..." भन्ने सिद्धान्त निवेदक शिवधारी मिश्र विपक्षी सुरजमल अग्रवाल भएको उत्प्रेषणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने २०३० सालको रि.पु.नं. ३६ (निर्णय नं. ८७५, ने.का.प. २०३१) मा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट सिद्धान्त कायम भइरहेको देखिन्छ। ती सिद्धान्तहरू प्रस्तुत विवादमा पनि आकर्षित हुने नै देखिन्छ।

८. प्रस्तुत विवाद २०३१ सालमा चेतकुमारी नेपालबाट संयुक्तरूपमा खरिद गरी घर निर्माण गरेको घर जग्गाको संयुक्त दर्तावाला म पनि हुँ भनी पुनरावेदक गिरीधर भट्टराईले आफ्नु हक हिस्सा दर्ता फुटाई नामसारीसमेत गरिपाउँ भनी दाबी लिएकोमा प्रतिवादी घनश्याम भट्टराईले संयुक्त दर्तावाला यी वादी हुँदै होइनन् र संयुक्त दर्तावाला गिरीधर भट्टराई २०३८ सालदेखि बेपत्ता भएको भनी विवाद खडा गरेको स्थितिमा वादी संयुक्त दर्तावाला गिरीधर भट्टराई हुन् होइनन् ? भन्ने सम्बन्धमा पेस हुन आएका सबुद प्रमाणहरूको उचित मूल्याङ्कन गरी निर्णय गर्नुपर्नेमा

वादीले पेस गरेका वादी प्रतिवादीका परिवारहरूको एकैसाथ रहेका फोटोग्राफहरू, २०४९ सालमा नै प्रकाशित भएको भट्टराई वंश दर्पणमा उल्लेख भएको पुस्तेवारी एवं नाता सम्बन्धमा विवेचना गरी प्रतिवादी घनश्यामको श्रीमती विमला भट्टराईको रोहबरमा भएको सर्जमिनमा जग्गादाता चेतकुमारी नेपालले तथा वादी प्रतिवादीकै नाता सम्बन्धभित्रकी नर्वदा निरौलासमेतले लेखाएको सर्जमिन व्यहोरासमेतलाई यस अदालतबाट उल्लिखित मुद्दाहरूमा कायम भएको सिद्धान्तको रोहमा प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी वादी संयुक्त दर्तावाला गिरीधर भट्टराई हो होइन भनी निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने हुन्छ।

९. यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१।१ मा निर्णय हुँदा वादी गिरीधर भट्टराईको नमूना हस्ताक्षर २०३१ सालको लिखतमा भएको गिरीधरको ईकार "गि" दिने तरिकामा भिन्नता पाइएको भन्ने विशेषज्ञको राय भएको भन्ने र जग्गादाता चेतकुमारी नेपाल मानिस कित्तै तथा जालसाज मुद्दामा प्रतिवादी कायम गरी प्रतिवादीले फिराद दिएबाट चेतकुमारी नेपालले गरेको बकपत्रलाई विश्वास गरी प्रमाणको रूपमा लिन नमिल्ने भनी तत्कालीन पुनरावेदन अदालत, विराटनगरले सुरु जिल्ला अदालतले वादीले दर्ता फुटाई लिन पाउने ठहराएको फैसला उल्टी गरी वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहराएको फैसला सदर गरेको देखिएको छ। यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको सो फैसला उल्लिखित यस अदालतबाट कायम भएको उल्लिखित सिद्धान्तविपरीत भई वादीबाट पेस भएको प्रमाणहरूको समुचित मूल्याङ्कन भएको देखिन आएन।

१०. यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१।१ मा भएको फैसला मिले नमिलेतर्फ विचार गर्दा माथि विवेचना गरिएअनुसार २०३१ सालमा भएको हस्ताक्षर २०५७ सालपछि लिएको हस्ताक्षर "नमूना" सँग हुबहु मिल्न सक्ने

भनी अनुमान गर्न नमिल्ने, जग्गा दाता चेतकुमारी नेपाल तथा वादी प्रतिवादीका नाताभित्रकै नर्वदा निरौलासमेतले प्रतिवादी घनश्याम भट्टराईको श्रीमती विमला भट्टराईको रोहबरमा प्रतिवादीले मानिस कित्तै जालसाज मुद्दा दर्ता गर्नुभन्दा अघि नै सर्जमिनमा लेखाएको व्यहोरा, वादीले प्रमाणमा दिएको वादी प्रतिवादीका परिवारहरू बसी खिचाएको विभिन्न फोटाहरू, प्रस्तुत विवाद खडा हुनुपूर्व नै तयार भएको भट्टराईहरूको वंश दर्पण पुस्तकमा उल्लेख भएको नाता सम्बन्धसमेतबाट २०३१ सालमा जग्गा खरिद गर्दाको संयुक्त खरिदकर्तामध्येका गिरीधर भट्टराई यिनै वादी रहेको तथ्य प्रमाणित भएकोले संयुक्त दर्ताको घर जग्गामा वादी दाबीबमोजिम उक्त घर जग्गाको दर्ता फुटाई वादीले एकलौटी दर्ता नामसारी गरी चलनसमेत पाउने ठहर गरेको सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला सदर गरेको संयुक्त इजलासको मिति २०६४।९।१ को फैसला मिलेको नदेखिएकोले उल्टी भई सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०५९।१२।१८ को फैसला सदर हुने ठहर्छ। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगतकट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।
न्या. मीरा खड्का
न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत: ठगिन्द्र कट्टेल
इति संवत् २०७३ साल पुस २१ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं. १९०४

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
फैसला मिति : २०७३।६।५
०७०-NF-०००२

विषय: उत्प्रेषण

निवेदक/विपक्षी: काठमाडौं जिल्ला महाकाल गा.वि.स.
वडा नं. ५ बस्ने कपिलबहादुर चित्रकार
विरुद्ध
विपक्षी / रिट निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा.
वडा नं. ३२ बस्ने श्रीकृष्ण रंजितकार

- ऋण खाँदाको अवस्थामा सँगै बसेको आधारलाई मात्र प्रमाण मान्ने हो भने त्यसबाट मर्का पर्ने पक्षले न्यायको रोहमा प्रतिवाद गर्न पाउनु पर्दछ, सो नपाएको अवस्थामा प्रतिवाद गर्न नपाएको त्यस्तो कार्यलाई कानूनी मान्यता दिन नमिल्ने।
- एकासगोलमा रहे बसेकै कारणले मात्र एकासगोलमा लिएको ऋण भनी सगोलका अंशियारहरू सबैले दायित्व बहन गर्नुपर्दछ भनी अर्थ गर्न पनि नमिल्ने।
- बिगो भराइदिने सिलसिलामा अदालतले साहूले देखाएको अन्य अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्तिबाट बिगो भराउँदा ऋणीलाई भन्दा निजका अंशियारहरूको हकमा प्रत्यक्ष असर पुग्ने हुँदा सर्वप्रथम ऋणीकै नाममा रहेको जेथाबाट मात्र भरिभराउ

गरी सोबाट असुलउपर नभएमामात्र मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको २६ नं. लगायतका प्रचलित कानूनको प्रक्रिया अवलम्बन गरी अन्य सगोलका अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्तिबाट भरीभराउ गर्नुपर्ने हुन्छ । लेनदेन मुद्दाको फैसलाबमोजिम वादीले प्रतिवादीसँग बिगो भराई लिन पाउने कानूनी हक वादीमा निहित भए तापनि सो हकलाई निरपेक्षरूपमा हेर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

निवेदक / विपक्षीका तर्फबाट :

विपक्षी / रिट निवेदकका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६७, नि.नं.८३९८, अंक ६

सम्बद्ध कानून :

संयुक्त इजलासबाट फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री बलराम के.सी.

मा.न्या.श्री भरतराज उप्रेती

आदेश

न्या.सारदाप्रसाद घिमिरे : यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६७।३।१० को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम विपक्षी कपिलबहादुर चित्रकारको तर्फबाट परेको निवेदनमा पुनरावलोकनको अनुमति प्रदान भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

विपक्षी कपिल चित्रकारका एकाघर सगोलका दाजु विपक्षी कमल चित्रकारले निवेदकसँग मिति २०५७।६।३ मा रु.४,००,०००।- नगद रूपैयाँ कर्जा लिई ३ महिनाभित्र बुझाउने भाखा राखी कागज

गरिदिनुभएकोमा कबुलबमोजिमको भाखाभित्र कर्जा नतिरेकोले काठमाडौं जिल्ला अदालतसमक्ष फिराद दायर गरेकोमा मिति २०५८।११।८ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट र मिति २०५९।१२।१४ मा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट दाबीबमोजिम साँवा ब्याजसमेतको रकम भराई पाउने ठहरी फैसला भएकोले फैसलाबमोजिमको रकम बिगो भराई पाउन काठमाडौं जिल्ला अदालतसमक्ष निवेदन दायर गरी कारबाहीको क्रममा रहँदा रकम बुझाउन आसामी आउनुभएन । कपिलबहादुर चित्रकारको नामदर्ताको का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. २७ कि.नं. ६०४ को जग्गा घर पत्ता लगाई उक्त घरजग्गाबाट असुलउपर गरिपाउन काठमाडौं जिल्ला अदालतमा निवेदन गरी विपक्षीलाई पटकपटक म्याद पठाउँदा नबुझेकोले कानूनबमोजिमको रीत पूरा गरी म्याद टाँस गरिएको थियो ।

विपक्षी कपिलबहादुर चित्रकार र भाइ कमल चित्रकारसमेतले मिति २०६३।२।२८ मा रोक्का फुकुवा गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा काठमाडौं जिल्ला अदालतको तहसिलदारबाट सगोलमा बस्दा खाएको ऋणको दायित्व सबैले बेहोर्नुपर्ने भनी आदेश भयो । साथै दण्ड सजायको ६१ नं.बमोजिम परेको विपक्षीको उजुरीमा मिति २०६२।८।२२ मा उक्त आदेश नै सदर भयो । उक्त आदेशउपर अ.ब. १७ नं.बमोजिम पुनरावेदन अदालत, पाटनसमक्ष परेको विपक्षीको निवेदनमा मिति २०६३।१०।२६ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेश बदर गरी उक्त कि.नं. ६०४ को जग्गाको रोक्का फुकुवा गर्नु भनी आदेश भएको रहेछ ।

विपक्षी कपिलबहादुर चित्रकार र भाइ कमल चित्रकारबीच अंशबन्डा भएको प्रमाण छैन । मानो छुट्टिएको पनि छैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) मा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म जुनसुकै अंशियार नामको सम्पत्ति भए पनि सगोलको हो भनी मान्नु

पर्ने व्यवस्था छ । विपक्षी कपिलबहादुर चित्रकारको नाममा रहेको काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं. २७ अन्तर्गत कि.नं. ६०४ को जग्गामा रहेको उक्त घरको बहाल स्वयं कर्जावाला कमल चित्रकारको पत्नी गंगा चित्रकारले बुझिलिई बहाल सम्झौझा गरेको पत्र देखिन्छ । त्यसैले पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६३।१०।२६ मा ऋणी कमल चित्रकारको नामको जायजेथाबाट कानूनबमोजिम फेसला कार्यान्वयन गर्नु भनी भएको आदेश बदर हुनपर्दछ भन्ने व्यहोराको श्रीकृष्ण रंजितकारको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी काठमाडौं जिल्ला अदालतसमेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी कमल चित्रकारसमेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । निवेदकले अन्तरिम आदेशसमेत माग गरेको सम्बन्धमा छलफलको लागि विपक्षीहरूलाई ७ दिनको सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३।११।२ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकसँग मैले कुनै किसिमको रकम लिएको छैन । विपक्षीको मुख्य लक्ष्य नै कपिल बहादुर चित्रकारको नामको सम्पत्ति लिलाम गरी खाने देखिन्छ । विपक्षी साँवा ब्याज भराई लिनेभन्दा पनि

उनाउ व्यक्तिको सम्पत्ति हडप गरी खाने नियत राखी अदालतका कर्मचारीसमेतलाई कामको प्रकृति देखाई प्रयोग गरेको देखिन्छ । एक व्यक्तिले एउटाबाट लिएको ऋण अर्को व्यक्तिबाट भराउने गरी विपक्षीबाट भएको काम कारबाही उचित छैन । त्यसैले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कमल चित्रकारको लिखित जवाफ ।

कमल चित्रकारले आफू कपिलबहादुर चित्रकारसँग एकासगोलको हुँ भनेको अवस्थामा प्रस्तुत निवेदनमा उल्लिखित कपिलबहादुर चित्रकारको नाममा दर्ता रहेको का.जि. का.म.न.पा. वडा नं. २७ को कि.नं. ६०४ क्षेत्रफल ०-२-२-० को घरजग्गा दर्तावालाललाई बुझ्दै नुबझी रोक्का राखी कमल चित्रकारले खाएको ऋण लिलाम गर्ने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०६३।२।३१ मा भएको आदेश र सो आदेशलाई सदर गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६३।८।२२ को आदेशसमेत मिलेको नदेखिँदा उक्त दुवै आदेशहरू बदर हुने गरी यस अदालतबाट मिति २०६३।१०।२६ मा आदेश भएको हो । सो आदेश कानूनसम्मत भएकोले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको लिखित जवाफ ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेशानुसार मिति २०६३।१०।१५ मा डाँक लिलामको तारेख तोकिएकोमा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६३।८।२२ को आदेशउपर कपिल चित्रकारको मुलुकी ऐन, अ.बं. १७ नं.बमोजिम पुनरावेदन अदालत, पाटनमा निवेदन परी कैफियत प्रतिवेदनसमेत प्रस्तुत भइसकेकोमा मिति २०६३।१०।२६ मा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६३।८।२२ को आदेश बदर गरी निवेदक कपिलबहादुर चित्रकारको नाममा दर्ता भएको उक्त कि.नं. ६०४ को क्षेत्रफल ०-२-२-० घरजग्गा फुकुवा गर्ने गरी आदेश भएकोले सोही आदेशको आधारमा

उक्त जग्गा फुकुवा गरिदिने भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा पत्राचारसमेत भएको हुँदा निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले एकासँग लेनदेन गरी कारोबार भएका व्यक्तिबाट आफ्नो ऋण असुलउपर गर्नुपर्ने कानूनी बाटो हुँदाहुँदै सरोकार नै नभएको व्यक्तिको सम्पत्ति देखाई गलत तरिकाबाट सम्पत्ति खाने अभिलाषाबाट भएको काम कारबाहीले मान्यता पाउने गरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको निर्णय पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट बदर भएपछि प्रचलित कानूनी प्रक्रिया अपनाउनु पर्नेमा त्यसो नगरी रिट दायर गरेकोले उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्न मिल्दैन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कपिलबहादुर चित्रकारको लिखित जवाफ ।

यसमा ऋणी कमल चित्रकारले धनी श्रीकृष्ण रंजितकारसँग लिएको ऋण नतिरी धनीले भराई लिनपाउने ठहर भएको फैसला अन्तिम भएर बसेकोमा विवाद देखिएन । साँवा ब्याजसमेतमा विवाद नदेखिएको र कमल चित्रकार र कपिल बहादुर चित्रकारबीच बन्डा नछुट्टिई सगोलमा बसेको देखिन्छ । दण्ड सजायको २६ नं.अनुसार सगोलमा खाएको ऋण एकासगोलमा बस्ने सबैले तिर्नुपर्ने व्यवस्था भएको देखिँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।१०।२६ को आदेश त्रुटिपूर्ण देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । कानूनबमोजिम फैसला कार्यान्वयन गर्न प्रक्रिया अगाडि बढाउनु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतका तहसिलदारको नाममा परमादेश जारी गरिदिएको छ भन्ने यस अदालत, संयुक्त इजलासको मिति २०६७।३।१० को आदेश ।

यसमा हामीहरू दाजुभाइबीच अंश सम्बन्धमा कुनै विवाद र प्रश्न उठेको छैन । एक आपसमा अंश लिई छुट्टाछुट्टै बसेको तथ्य स्वीकार गर्दागर्दैको अवस्थामा

अंशियारहरूको मन्जुरीबेगर हामीहरू एकासगोलमा बसेको कायम हुने र रिट निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुने गरी सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।३।१० मा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको महलअन्तर्गत परेको फिरादबाट अंशबन्डाको महलबमोजिम अंशियारको अंश लाग्ने नलाग्ने भनी अदालतबाट निकर्षण गर्नु कानूनसम्मत नहुने विषयमा नै.का.प. २०६३, अंक ४, नि.नं. ७६७७ मा सिद्धान्त प्रतिपादनसमेत भएको छ र संयुक्त इजलासको फैसलामा सो सिद्धान्तलाई बेवास्ता गरिएकोले त्रुटिपूर्ण भई न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) को अवस्था विद्यमान भएकाले प्रस्तुत रिट निवेदनलाई पुनरावलोकन गरिपाउँ विपक्षी कपिलबहादुर चित्रकारको निवेदन ।

यसमा प्रस्तुत निवेदनसँग सम्बन्धित सुरु, रेकर्ड र भए प्रमाण मिसिलसमेत झिकाई आएपछि साथै राखी नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।३।२९ को आदेश ।

यसमा वादी यिनै विपक्षी र प्रतिवादी यी निवेदकका दाजु कमल चित्रकारका बीच चलेको लेनदेन मुद्दामा कमल चित्रकारबाट श्रीकृष्ण रंजितकारले साँवा ब्याज भरिपाउने ठहरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५९।१२।१४ मा फैसला भई उक्त मुद्दा वादीले बिगो भरिभराउको लागि ऋणीको जेथा नसमाई निजका भाइ नाताका यी निवेदकको नाम दर्ताको काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं. २७ को कि.नं. ६०४ को घरजग्गा देखाई निवेदन दिएको र काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट बिगो भरिभराउको प्रक्रियामा वास्तविक दर्तावालालाई नबुझी उक्त जग्गाबाट फैसला कार्यान्वयन गर्ने भनी मिति २०६३।२।३१ मा तहसिलदारबाट र मिति २०६३।८।२२ मा मा. जिल्ला न्यायाधीशबाट भएको आदेश पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६३।१०।२६ मा बदर भएको देखिन्छ । ऋणीले आफ्नो नाममा बर्दिया

जिल्ला गुलरिया न.पा. मा ११ विगाहा जग्गा रहेको हुँदा सो जग्गाबाट ऋण असुलीको लागि काठमाडौं जिल्ला अदालतसमक्ष मिति २०६१।८।२४ मा निवेदन गरेको भनी निज निवेदकले लिखित जवाफमा उल्लेख गरेकोले निजको निवेदनउपर कुनै कारबाही नगरी मुद्दामा पक्ष नरहेको तेश्रो पक्ष यी निवेदकको घर जग्गाको सम्पूर्ण खण्डबाट बिगो भरिभराउको कार्य अगाडि बढाइएको देखिन्छ । ऋणीले लिएको ऋणको प्रथम दायित्व ऋणीमा रहने र स्वयं ऋणीले नै आफ्नो नामको सम्पत्तिबाट बिगो असुलीका लागि जग्गासमेत देखाएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश बदर गरी यी निवेदकको नाम दर्ताको घर जग्गाबाट बिगो असुल गर्ने भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।३।१० मा भएको फैसला न.का.प. २०६७ नि.नं. ८३९८ पृ. १०२६ मा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत भई न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) को अवस्था विद्यमान देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ । दुवै पक्षलाई सूचना जारी गरी तारेखमा राखी नियमानुसार निर्णयार्थ पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।४।८ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६७।३।१० को फैसला मिलेको छ छैन तथा निवेदक विपक्षी कपिलबहादुर चित्रकारको निवेदन जिकिर पुग्न सक्दछ सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

प्रस्तुत निवेदनमा विपक्षी कमल चित्रकार र विपक्षी रिट निवेदक श्रीकृष्ण रंजितकारबीच भएको लेनदेन कारोबारमा कमल चित्रकारले श्रीकृष्ण रंजितकारसँग लिएको ऋण नतिरेका कारण लेनदेन मुद्दा दायर गरी फैसलाबमोजिम बिगो भराउने क्रममा निजको एकाघरका भाइ विपक्षी कपिलबहादुर चित्रकारको नाम दर्ताको कि.नं. ६०४ को जग्गा

बिगोमा देखाई भरिभराउको लागि लिलामी प्रक्रिया सुचारू गर्दा अंशबन्डा भइसकेकोले सो गर्न नमिल्ने भनी परेको निवेदनमा काठमाडौं जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०६३।२।३१ मा फैसला कार्यान्वयन गर्ने गरी भएको आदेश सदर गरेको मा. जिल्ला न्यायाधीशको मिति २०६३।८।२२ को आदेश बदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनले मिति २०६३।१०।२६ मा गरेको आदेशबाट फैसला कार्यान्वयनमा बाधा परेकोले उक्त आदेश बदर गरिपाउँ भनी धनी श्रीकृष्ण रंजितकारले दिएको रिट निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६७।३।१० मा रिट जारी भई फैसला कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी भएको आदेशउपर विपक्षीमध्येका कपिलबहादुर चित्रकारले भाइसँगको लेनदेनमा भाइको जग्गा सम्पत्ति हुँदाहुँदै मेरो जग्गाबाट लेनदेन मुद्दाको बिगो भरिभराउ गर्ने गरी भएको आदेश बदर गरिपाउँ भनी संयुक्त इजलासको फैसला पुनरावलोकनको लागि प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदनमा ऋणीले खाएको बिगो निजको नाममा भएको सम्पत्तिबाट मात्र असुलउपर गर्नुपर्ने हो वा सो नगरी सँगै बसेको छुट्टिभिन्न नभएको व्यक्तिको नामको सम्पत्तिबाट धनीले असुलउपर गरी लिन पाउने हो भन्ने नै मुख्य विवादित विषय रहेको देखिन्छ । विपक्षी रिट निवेदक श्रीकृष्ण रंजितकार वादी र यी निवेदक विपक्षी कपिलबहादुर चित्रकारका दाजु कमल चित्रकार प्रतिवादी भई मिति २०५७।६।३० मा रु.४,००,०००।- ऋण लिई ३ महिनाभित्र बुझाउने भाखा राखी लिएको ऋण भाखामा नबुझाएपछि लेनदेन मुद्दा चली वादी श्रीकृष्ण रंजितकारले प्रतिवादी कमल चित्रकारबाट बिगो भराइ पाउने गरी मिति २०५८।१।१८ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला मिति २०५९।१२।१४ मा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट सदर हुने ठहर भई अन्तिम भएर

बसेको देखिन्छ । अदालतबाट अन्तिम भई बसेको उक्त फैसला कार्यान्वयन हुनुपर्नेमा विवाद छैन । फैसला अन्तिम भएपछि बिगो भरिभराउको लागि वादी श्रीकृष्ण रंजितकारले ऋणी कमल चित्रकारको नामको जेथा देखाउनुपर्नेमा त्यसो नगरी भाइ नाताका कपिलबहादुर चित्रकारका नामको काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं. २७ कि.नं. ६०४ को घरजग्गाबाट भरिभराउको लागि दरखास्त दिएको देखिन्छ । ऋणी कमल चित्रकारले बर्दिया जिल्ला गुलरिया गा.वि.स. वडा नं. १३ मा मेरा नाममा रहेको ११ विगाहा जग्गाबाट असुलउपर गर्नु भनी मिति २०६१।८।२४ मा निवेदन दिएकोमा कुनै कारबाही नभएको भन्ने व्यहोरा निजले पेस गरेको लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । यसरी कपिलबहादुर चित्रकार र कमल चित्रकार एकासगोलका दाजुभाइ रहेको देखिए पनि लेनदेन हुँदा कमल चित्रकारले एकलै ऋण लिएको, यसमा भाइ कपिल चित्रकारले स्वीकृति नदिएको र लिएको ऋण सगोलमा कार्य गर्दा प्रयोग गरेको भन्ने पनि मिसिलबाट देखिँदैन ।

३. सगोलमा रहेकै कारण अंशियारहरूमध्ये कुनै एकले खाएको ऋण सगोलका अन्य अंशियारको पेटमा परेको छ भनी भन्न मिल्दैन । दाजुभाइ सगोलमा बस्दाको समयमा दाजुले ऋण लिँदा अंशियार रहेका यी निवेदकको लिखतमा मन्जुरी भएको नदेखिएको अवस्थामा सो ऋण यी निवेदकसमेतले खाएको वा यिनले गरेको व्यवहारमा पनि प्रयोग भएको छ भनी अनुमानको भरमा ठहर गर्नु न्यायोचित हुँदैन । ऋण खाँदाको अवस्थामा सँगै बसेको आधारलाई मात्र प्रमाण मान्ने हो भने त्यसबाट मर्का पर्ने पक्षले न्यायको रोहमा प्रतिवाद गर्न पाउनु पर्दछ, सो नपाएको अवस्थामा प्रतिवाद गर्न नपाएको त्यस्तो कार्यलाई कानूनी मान्यता दिन मिल्दैन । एकासगोलमा रहेबसेकै कारणले मात्र एकासगोलमा लिएको ऋण भनी सगोलका अंशियारहरू सबैले दायित्व बहन गर्नुपर्दछ भनी अर्थ

गर्न पनि मिल्दैन । यसबाहेक, स्वयम् ऋण खाने प्र. कमल चित्रकारले नेपाल सरहदभित्री बर्दिया जिल्ला गुलरिया न.पा.मा आफ्नो नाममा रहेको ११ विगाहा जग्गा देखाइरहेको अवस्थामा त्यसतर्फ कुनै कारबाही नगरी सो जग्गाबाट भराउन मिल्ने वा नमिल्ने के हो? सोतर्फ कुनै कारबाही भएको देखिँदैन । यस अवस्थामा सगोलको अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्तिबाट बिगो भराउने कार्यलाई कानूनसम्मत मान्न सकिँदैन । यस्तै विषयमा ने.का.प. २०६७ अंक ६ नि.नं. ८३९८ मा दुनियाको बिगोको रकम भराइदिने सम्बन्धमा कारबाही गर्दा ऋणीका नाममा कुनै सम्पत्ति नभई निजका एकासगोलका अन्य अंशियारका नाममा मात्र सम्पत्ति देखिएमा वा ऋणीका नाममा रहेको सम्पत्तिबाट बिगो भरिभराउको कार्य सम्भव नहुने भएमा वा ऋणीको नामको सम्पत्ति कमसल किसिमको देखिई सो सम्पत्तिबाट बिगो रकम असुलउपर हुन नसक्ने भएमा सगोलका अन्य अंशियारको जेथाबाट दण्ड सजायको २६ नं. समेतको प्रक्रिया पूरा गरी बिगो असुलउपर हुन न्यायोचित हुने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । बिगो भराइदिने सिलसिलामा अदालतले साहूले देखाएको अन्य अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्तिबाट बिगो भराउँदा ऋणीलाई भन्दा निजका अंशियारहरूको हकमा प्रत्यक्ष असर पुग्ने हुँदा सर्वप्रथम ऋणीकै नाममा रहेको जेथाबाट मात्र भरिभराउ गरी सोबाट असुलउपर नभएमा मात्र मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको २६ नं. लगायतका प्रचलित कानूनको प्रक्रिया अवलम्बन गरी अन्य सगोलका अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्तिबाट भरिभराउ गर्नुपर्ने हुन्छ । लेनदेन मुद्दाको फैसलाबमोजिम वादीले प्रतिवादीसँग बिगो भराई लिनपाउने कानूनी हक वादीमा निहित भए तापनि सो हकलाई निरपेक्षरूपमा हेर्न मिल्ने हुँदैन । दुनियाका बीचको कारोबारमा साहुको हक र ऋणीको दायित्व समानान्तररूपले क्रियाशील हुन्छन् । ऋणीको दायित्व अन्य अंशियारमा सारी साहुको

बिगो भरीभराउ गर्ने केही निश्चित पूर्वसर्त विद्यमान रहनु पर्दछ । यसरी हेर्दा कमल चित्रकारको नाममा पर्याप्त जेथा हुँदाहुँदै एका सगोलमा रहेका भनी भाइ कपिलबहादुर चित्रकारको नामको सम्पत्तिबाट बिगो भरिभराउ गर्नेगरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।१०।२६ को आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने र फैसला कार्यान्वयन गर्न तहसिलदारको नाममा परमादेश जारी हुने गरी मिति २०६७।३।१० मा भएको आदेश मिलेको देखिएन ।

४. तसर्थ: माथि विवेचित आधार कारणसमेतबाट ऋणी कमल चित्रकारले लिए खाएको ऋण सगोलमा बसेकै कारणबाट भाइ कपिलबहादुर चित्रकारको जेथाबाट बिगो भराउने गरी मिति २०६३।२।३१ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतका तहसिलदारले गरेको आदेश सदर गरेको जिल्ला न्यायाधीशको मिति २०६३।८।२२ को आदेश बदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६३।१०।२६ मा भएको आदेश बदर हुने र रिट निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुने गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।३।१० मा भएको आदेश / फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई रिट खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा
न्या. प्रकाशमान सिंह राउत

इजलास अधिकृत : विदुर काफ्ले
इति संवत् २०७३ साल असोज ६ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १९०५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
आदेश मिति : २०७३।७।३०
०७३-WH-००२२

मुद्दा: बन्दीप्रत्यक्षीकरण

निवेदक : जिल्ला सिरहा इटारी प्रसाही गा.वि.स.
वडा नं. ४ बस्ने सितलप्रसाद यादवको छोरा
वर्ष ३१ को हाल कारागार कार्यालय सिरहामा
हातहतियार तथा खरखजाना मुद्दामा कैदमा
रहेको चुल्वा भन्ने लेखनाथप्रसाद यादव
विरुद्ध

विपक्षी : जिल्ला प्रहरी कार्यालय सिरहासमेत

- अपराधका सम्बन्धमा कस्तो दण्ड निर्धारण गर्ने भन्ने कुरा विधायिकी अधिकारको कुरा हो । यसमा अदालतले हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन । अदालतले कानूनको न्यायोचित एवम् विवेकशील व्याख्या गरी कानूनलाई जीवन्तता दिने कार्य गर्न सक्दछ । अदालतद्वारा गरिने कानूनको व्याख्याद्वारा कानूनले गतिशीलता प्राप्त गर्दछ । गतिशीलता न्यायको आयाम पनि हो । विधायिकाले एउटा कानूनमा भएको सजायमा संशोधन गरी अर्को सजायको व्यवस्था गरेको अवस्थामा सोबाट असर पर्ने कसुरदार तथा पीडितलाई पर्ने असरका बारेमा अदालतले न्यायका सन्दर्भमा विचार गर्नुपर्ने ।

- कानूनका व्याख्याका अन्य सिद्धान्त पद्धति हुँदाहुँदै पनि मुद्दाका प्रकृति र सन्दर्भका आधारमा कानून व्याख्यालाई गतिशीलरूपमा तथा व्यक्तिको हित र सुविधालाई समेत मध्यनजर गरेर हेर्नु पर्दछ । कानून व्याख्याको **Beneficial Construction** अनुसार पनि व्याख्या गरी न्याय प्रदान गर्न अदालतपछाडि पर्न नहुने ।

(प्रकरण नं.२)

- पहिले बढी सजाय भएको कानूनलाई पछि कम सजाय हुने घोषणा संशोधित ऐनद्वारा गरेको अवस्थामा विधायिकाको मनसाय बढी सजाय गर्ने नभई कम सजाय गर्नेतर्फ रहेको संशोधनबाट स्पष्ट देखिने ।

(प्रकरण नं.४)

- प्रतिवादीलाई हुनसक्ने अधिकतमहदको सजाय भुक्तान भइसकेको अवस्थामा वैकल्पिक उपचारको हकमा रहेको पुनरावेदनको रोहबाट मुद्दाको फैसला हुँदासम्म परिणामतः निवेदकलाई अन्याय पर्न जाने देखिई वैकल्पिक उपचारको माध्यम नै अप्रभावकारी देखिन आएको अवस्थामा प्रतिवादीलाई लाग्नसक्ने अधिकतम हदको कैदभन्दा बढी सजाय गर्नु गैरकानूनी देखिने हुँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ।

(प्रकरण नं.६)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वैतनिक अधिवक्ता
नारायणप्रसाद देवकोटा

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
श्यामप्रसाद भट्टराई

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- हातहतियार खरखजाना ऐन, २०१९ (केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७२)
- नेपाल सन्धि ऐन, २०४७

आदेश

न्या. गोपाल पराजुली : नेपालको संविधानको धारा १३३ को उपधारा (१)(२) र (३) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:-

मिति २०७२।११।१३ मा केही नेपाल ऐन संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७२ ले हातहतियार तथा खरखजाना मुद्दामा कैद वर्ष १ भन्दा बढी कैद सजाय गर्न नमिल्ने भनी हातहतियार खरखजाना ऐन, २०१९ को दफा २०(२) र २०(३) मा संशोधन गरिसकेपछि पनि संशोधन भएको मिति २०७२।११।१३ भन्दा पछि सिरहा जिल्ला अदालतबाट मिति २०७३।२।१३ मा कैद वर्ष ३ र जरिवाना रु. ६०,०००/- सजाय हुने गरी फैसला भएबाट उक्त फैसला नेपालको संविधानको धारा २० को उपधारा ४ विपरीत रहे भएकाले र म निवेदक संशोधित नियमअनुरूप १ वर्ष कैद भुक्तान गरिसकेकाले कैद भुक्तान भए पनि अझै पनि फैसलाअनुरूप नै लामो समयसम्म कैदमा रहनुपर्ने भएकोले उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण छ र बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशले गैरकानूनी थुनाबाट कारागार मुक्त नगरिए म निवेदकको मौलिक हकमा आघात परी अन्यायपूर्ण तवरबाट अनन्तकालसम्म कारागारमा कैदमा रहनुपर्ने भएकोले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुनामुक्त गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदक चुल्वा भन्ने लेखनाथप्रसाद यादवको २०७३।६।१९ को निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने कानूनबमोजिमको आधार र कारण भए सो खुलाई सूचना म्याद पाएको

मितिले बाटाको म्यादबाहेक ३(तीन) दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत सम्बन्धित मुद्दाको मिसिल साथै लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी रिट निवेदनको एकप्रति प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने व्यहोराको मिति २०७३।७।२ गते यस अदालतबाट भएको आदेश।

विपक्षी निवेदकले गरेको कानूनविपरीतको कसुर, अभियोग मागदाबी तथा मिसिल संलग्न सम्पूर्ण सबुद प्रमाण, सम्बद्ध कानूनसमेतका आधारमा ठहर निर्णय गरिएको देखिन्छ। नेपालको संविधानको धारा २०(४) बमोजिम कसुर गरेको अवस्थामा कानूनमा तोकिएबमोजिम सजाय हुने ठहर भई फैसला भएको हुँदा संविधानविपरीत निवेदक प्रतिवादीलाई सजाय भएको भन्न मिल्ने होइन। विपक्षी निवेदकको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सिरहा जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ।

अदालतलगायत न्यायिक र अर्धन्यायिक निकायको आदेशानुसार प्राप्त हुन आउने थुनुवा र कैदीलाई नियमानुसार थुनामा र कैदमा राख्नु कारागार कार्यालयको अनिवार्य कर्तव्य र दायित्व हुने हुँदा श्री सिरहा जिल्ला अदालतको फैसलाअनुसार निज रिट निवेदक हाल यस कारागारमा कैदमा रहनु भएको हुँदा यस कार्यालयको नाउँमा कुनै प्रकारको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नरहेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कारागार कार्यालय सिरहाको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

सिरहा नगरपालिका वडा नं. १७ माडर स्थित भन्सार कार्यालयअगाडि प्रहरी टोलीले चेक प्वाइन्ट थापी मानिस तथा सवारी साधन चेकजाँच गर्ने क्रममा भारतबाट नेपालतर्फ आइरहेको स. २ प. २५२६ नं. को कालो रडको २२०CC को पल्सर मोटरसाइकलमा

२ जना सवार भई आउँदै गरेको अवस्थामा प्रहरी गस्ती टोलीले रोकी मोटरसाइकलबाट झारी पछाडि बसेका व्यक्ति जिल्ला सिरहा इटारी पर्साही गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने सितलप्रसाद यादवको छोरा वर्ष २८ को चुल्वा भन्ने लेखनाथप्रसाद यादवलाई चेकजाँच गर्दा निजको साथबाट म्यागजिनसहितको कालो रडको पेस्तोल थान १, खाली कालो म्यागजिन थान १, 9MM2ZKF10 लेखिएको गोली ४ राउण्ड, 9MM2ZKF09 लेखिएको गोली ३ राउण्ड गरी जम्मा गोली ७ राउण्ड फेला पारी कानूनबमोजिम बरामद गरी हातहतियार खरखजाना मुद्दाअन्तर्गत अनुसन्धान गरी मिति २०७२।६।२२ गते जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय सिरहामार्फत सम्मानित सिरहा जिल्ला अदालतमा पेस गर्दा प्रतिवादी रिट निवेदक चुल्वा भन्ने लेखनाथप्रसाद यादव तत्काल पुर्पक्षको लागि सिरहा कारागारमा गएका हुन्। सोपश्चात् निज प्रतिवादीको हकमा यस कार्यालयबाट कुनै कारबाही नगरिएको हुँदा विपक्षी रिट निवेदकले यस कार्यालयको हकमा दिएको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन जिकिर खण्डनीय भई बदरभागी रहेकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सिरहाको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वैतनिक अधिवक्ता श्री नारायणप्रसाद देवकोटाले मिति २०७२।१।१३ मा केही नेपाल ऐन संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७२ ले हातहतियार तथा खरखजाना मुद्दामा कैद वर्ष १ भन्दा बढी कैद सजाय गर्न नमिल्ने भनी हातहतियार तथा खरखजाना ऐन, २०१९ को दफा २०(२) र २०(३) मा संशोधन गरिसकेपछि पनि संशोधन भएको मिति २०७२।१।१३ भन्दा पछि मिति २०७३।२।१३ मा फैसला भए पनि कैद वर्ष ३ र जरिवाना रू. ६०,०००।- जरिवाना हुने गरी फैसला भएबाट उक्त कार्य नेपालको संविधानको धारा २० को उपधारा ४ विपरीत रहे भएकाले र निवेदकले संशोधित

नियमअनुरूप १ वर्ष कैद भुक्तान गरिसकेकाले थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भनी र विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद भट्टराईले हातहतियार खरखजाना ऐन, २०१९ को दफा २०(३) मिति २०७२।१।१३ मा संशोधन भई कैद वर्ष १ हुने व्यवस्था भएकोहो । घटना घटेको अवस्थामा विद्यमान कानूनबमोजिम नै सजाय हुनुपर्ने हो भनी गर्नु भएको बहससमेत सुनियो ।

हातहतियार खरखजाना ऐन, २०१९ को दफा २०(२) मा संशोधन भई कैद वर्ष १ हुने व्यवस्था भएकोमा संशोधन भएको मिति २०७२।१।१३ भन्दा पछि मिति २०७३।२।१३ मा फैसला भएपनि कैद वर्ष ३ र जरिवाना रु. ६०,०००।- हुने गरी फैसला भएबाट उक्त फैसला नेपालको संविधानको धारा २० को उपधारा ४ विपरीत भएको र निवेदक संशोधित कानूनअनुरूप मिति २०७३।५।३० बाट १ वर्ष कैद नाघेकाले थुनामुक्त गरिपाउँ भन्ने निवेदन दाबी भएकोमा निवेदकको मागअनुसार बन्दीप्रत्यक्षीकरण आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भनी सिरहा जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ । जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सिरहाको लिखित जवाफमा अदालतको आदेशानुसार थुनामा रहेको हुँदा कारागार कार्यालय सिरहाको नाउँमा बन्दीप्रत्यक्षीकरण आदेश जारी हुनुपर्ने होइन । चुल्वा भन्ने लेखनाथप्रसाद यादवलाई चेकजाँच गर्दा निजको साथबाट म्यागजिनसहितको कालो रडको पेस्तोल थान १, खाली कालो म्यागजिन थान १, 9MM2ZKF10 लेखिएको गोली ४ राउण्ड, 9MM2ZKF09 लेखिएको गोली ३ राउण्ड गरी जम्मा गोली ७ राउण्ड फेला पारी कानूनबमोजिम मुद्दा चलेको हुँदा जिल्ला प्रहरी कार्यालय सिरहाको हकमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने लिखित जवाफरहेको देखिन्छ । अब निवेदकको मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्नुपर्ने नपर्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, अपराधको सम्बन्धमा कस्तो दण्ड निर्धारण गर्ने भन्ने कुरा विधायिकी अधिकारको कुरा हो । यसमा अदालतले हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन । अदालतले कानूनको न्यायोचित एवम् विवेकशील व्याख्या गरी कानूनलाई जीवन्तता दिने कार्य गर्न सक्दछ । अदालतद्वारा गरिने कानूनको व्याख्याद्वारा कानूनले गतिशीलता प्राप्त गर्दछ । गतिशीलता न्यायको आयाम पनि हो । विधायिकाले एउटा कानूनमा भएको सजायमा संशोधन गरी अर्को सजायको व्यवस्था गरेको अवस्थामा सोबाट असर पर्ने कसुरदार तथा पीडितलाई पर्ने असरका बारेमा अदालतले न्यायका सन्दर्भमा विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । कानूनका व्याख्याका अन्य सिद्धान्त पद्धति हुँदाहुँदै पनि मुद्दाका प्रकृति र सन्दर्भका आधारमा कानून व्याख्यालाई गतिशीलरूपमा तथा व्यक्तिको हित र सुविधालाई समेत मध्यनजर गरेर हेर्नु पर्दछ । कानून व्याख्याको Beneficial Construction अनुसार पनि व्याख्या गरी न्याय प्रदान गर्न अदालतपछाडि पर्ने हुँदैन । विधायीकाले पहिले भएको तीन वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म भन्ने सजायको सट्टा छ महिनादेखि एक वर्षसम्म कैदको सजाय संशोधनद्वारा गरेको देखिन्छ । वारदात हुँदा ३ देखि ५ वर्षसम्म कैदको सजाय भएको तथा मुद्दा फैसला हुँदाऐन संशोधित भई ६ महिनादेखि १ वर्षसम्मको कैद सजाय हुने व्यवस्था हातहतियार खरखजाना ऐन, २०१९ (केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन २०७२) ले गरेको देखिन्छ । अदालतले फैसला गर्दा पहिलो व्यवस्थाअनुसार ३ वर्ष कैद सजाय गरेको पाइन्छ । जुन सजाय गरेउपर निवेदकको बन्दीप्रत्यक्षीकरणअन्तर्गत पछिल्लो संशोधित कानूनबमोजिम सुविधा पाउँ भन्ने याचना रहेको देखिन्छ ।

३. नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा १५ (१) मा कुनै कार्य वा त्रुटि गर्दाका बखत

राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत त्यस्तो कार्य वा त्रुटि फौजदारी कसुर नहुने भएमा कुनै पनि व्यक्तिलाई त्यस्तो कार्य वा त्रुटिका लागि कुनै पनि फौजदारी कसुरको दोषी बनाइने छैन न त फौजदारी कसुर गर्दाका बखत प्रचलित सजायभन्दा बढी सजाय नै गरिनेछ । कसुर गरेको समयपछि कानूनद्वारा कम सजायको व्यवस्था गरिएकोमा कसुरदारलाई सोको फाइदा प्राप्त हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रलाई नेपालले आन्तरिकीकरण गरिसकेको अवस्था छ । जसलाई नेपालले सन् १९९१ मै अनुमोदन गरिसकेको पाइन्छ । नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ मा नेपाल पक्ष भएका सन्धि सम्झौताहरू नेपाल कानूनसरह लागू हुने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । ICCPR 15(1) ले कसुर गरेको समयपछि कानूनद्वारा कम सजायको व्यवस्था गरिएकोमा कसुरदारलाई सोको फाइदा प्राप्त हुनसक्ने देखिन्छ ।

४. कानूनको व्याख्या विधायिकाको मनसाय पत्ता लगाउने कार्य हो । विधायिकाले पहिले बढी सजाय भएको अपराधलाई पछि संशोधन गरी कम सजाय गरेको पाइन्छ । पहिले बढी सजाय भएको कानूनलाई पछि कम सजाय हुने घोषणा संशोधित ऐनद्वारा गरेको अवस्थामा विधायिकाको मनसाय बढी सजाय गर्ने नभई कम सजाय गर्नेतर्फ रहेको संशोधनबाट स्पष्ट देखिइरहेको छ । यस अवस्थामा विधायिकी मनसाय प्रतिकूल निवेदकलाई निवेदकलाई नयाँ संशोधित व्यवस्थाअनुसार ६ महिनादेखि १ वर्षसम्म कैद सजाय हुनसक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको अवस्थामा सिरहा जिल्ला अदालतले निवेदकलाई ३ वर्ष कैद गरेको देखियो । हातहतियार खरखजाना ऐन, २०१९ को संशोधित दफा २०(२) मिति २०७२।१।१३ मा संशोधन भई बढीमा कैद वर्ष १ हुने व्यवस्था भएकोमा २०७३।२।१२ मा सिरहा जिल्ला अदालतले फैसला

गर्दा सो संशोधित ऐनको व्यवस्थालाई नहेरी कैद वर्ष ३ तथा जरिवाना रु.६०,०००।- ठहर गरी गरेको फैसला न्यायोचित नदेखिँदा निवेदक लेखनाथप्रसाद यादवलाई हुनसक्ने कैद वर्ष १ भन्दा बढी थुनामा राख्न नमिल्ने देखिएकोले कैदको हकमा विपक्षीहरूको नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

५. जहाँसम्म पुनरावेदन लाग्ने मुद्दा भएको र वैकल्पिक उपचारको अवस्थामा रिट क्षेत्रमा प्रवेश गर्न मिल्ने होइन भन्ने प्रश्नतर्फ हेर्दा, प्रस्तुत मुद्दाका निवेदक चुल्वा भन्ने लेखनाथप्रसाद यादवले सिरहा जिल्ला अदालतको मिति २०७३।२।१२ को फैसलाबमोजिम प्रतिवादी चुल्वा भन्ने लेखनाथप्रसाद यादवका नाउँमा मिति २०७४।४।१० मा ७० दिने पुनरावेदनको म्याद तामेल भएको देखिन्छ । प्रस्तुत बन्दीप्रत्यक्षीकरणको मुद्दा मिति २०७३।६।१९ मा दर्ता भएकोमा सो बखत नै संशोधित कानूनबमोजिम लागेको १ वर्ष कैद भुक्तान भइसकेको भन्ने निवेदन व्यहोरा रहेकोमा सिरहा जिल्ला अदालतले कैद ठेकी पठाएको च.नं.२२७ मिति २०७३।४।१९ को पत्रमा यी निवेदक / प्रतिवादी २०७२।५।३० देखि थुनामा बसेको भन्ने देखिएकोले सो मितिले संशोधित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम निजलाई लाग्नसक्ने अधिकतम हदको कैद सजाय भुक्तान भइसकेको अवस्था देखिएको छ । सिरहा जिल्ला अदालतको मिति २०७३।२।१२ को फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा पुनरावेदन परी मुद्दा चलिरहेको भन्ने देखिए तापनि प्रतिवादीलाई हुनसक्ने अधिकतम हदको सजाय भुक्तान भइसकेको अवस्था देखिएकोले वैकल्पिक उपचारको हकमा रहेको पुनरावेदनको रोहबाट मुद्दाको फैसला हुँदासम्म परिणामतः निवेदकलाई अन्याय पर्न जाने देखिँदै वैकल्पिक उपचारको माध्यम नै प्रस्तुत मुद्दाको विषयवस्तुको सन्दर्भले अप्रभावकारी देखिन आएको अवस्थाले प्रतिवादीलाई लाग्नसक्ने

अधिकतम हदको कैदभन्दा बढी सजाय गर्नु गैरकानूनी देखिने हुँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनुपर्ने देखिन आयो।

६. उपर्युक्त विवेचित आधार कारणबाट निवेदकको मागबमोजिमको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ठहर्छ। निवेदकलाई हुनसक्ने कैद वर्ष १ भन्दा बढी समय निवेदक थुनामा बसिसकेको देखिँदा सिरहा जिल्ला अदालतबाट निवेदकलाई लागेको जरिवाना रु.६०,०००।- तिरे बुझाएमा अन्य मुद्दा वा कारणबाट थुनामा राख्नु नपर्ने भए प्रस्तुत मुद्दाबाट आजै थुनाबाट मुक्त गरी दिनु भनी सम्बन्धित कारागारमा लेखी पठाई दिनु। प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई निवेदनको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इजलास अधिकृत: जयराम श्रेष्ठ, रामप्रसाद पौडेल
इति संवत् २०७३ साल कार्तिक ३० गते रोज ३ शुभम्।

निर्णय नं. १९०६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
फैसला मिति : २०७४।१।६
०६८-CR-१३६३

मुद्दा: ज्यान मार्ने उद्योग

पुनरावेदक / वादी : मीना राईको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : संखुवासभा जिल्ला मत्स्यपोखरी
गा.वि.स. वडा नं. २ तथा हाल ऐ. जिल्ला
दिदिङ गा.वि.स. वडा नं. ६ घर भई कारागार
कार्यालय खाँदबारीमा थुनामा रहेका गणेश राई

- ज्यान मार्ने उद्योगको कसुर कायम हुनका लागि मार्ने नियतले प्रहार गरेको र उक्त प्रहारबाट मर्नेसम्मको कार्य भएको देखिने हुनुपर्दछ। यस आधारमा हेर्दा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा ज्यान मर्नुअगाडिको अपूर्ण अपराधको सम्बन्धमा आकर्षित हुने।
- उद्योगको कार्य त्यस्तो अवस्था हो जुन कुनै तत्त्व वा वस्तुले बीचमा हस्तक्षेप वा बाधा खडा नगरेको भए त्यहाँ पूर्ण अपराध हुने निश्चित थियो। उद्योग अपराधको त्यस्तो चरण हो जहाँ मनसाय, सोअनुसारको तयारी र अपराधको लागि साधन र स्रोतको परिचालन गरिएको अवस्थामा समेत सोचेअनुसारको काम वा परिणाम निस्कीसकेको हुँदैन। उद्देश्यमूलक ढंगबाट

गरिएको आपराधिक कार्यको निश्चित शृंखला जसमा अवरोधको अवस्थाको कारण ज्यान मर्न नपाएको अवस्था नै आपराधिक उद्योगको रूपमा रहने।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं.
- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७

सुरू तहमा फैसला गर्ने:-

मा. जिल्ला न्या. श्री गोपालप्रसाद बास्तोला

सुरू तहमा फैसला गर्ने:-

मा. मुख्य न्या. श्री गोविन्द कुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री शम्भुबहादुर खड्का

फैसला

न्या.दीपकराज जोशी : पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६८।१।०३ को फैसलाउपर पुनरावेदक वादीको नेपाल सरकारको तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतको अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत पुनरावेदन परी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

मिति २०६८।१।११ गते बिहान मेरो श्रीमती मीना राई घरमा भाँडाकुँडा सफा गर्दैको अवस्थामा गणेश राई के कहाँबाट आई भाँडाकुँडा लात्ताले हानी यत्रतत्र छरिदिएकोले किन यसो गरेको भन्दा पूर्वरिसइवी र मार्ने मनसायले आफूले बोकेको खुकुरी निकाली शरीरको विभिन्न भागमा काटी ज्यान मार्ने उद्योग गरेकोले घाउ

जाँच गरी कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवालाको श्रीमान् बुद्धिमान तामाङको मिति २०६८।१।१२ को निवेदन।

मिति २०६८।१।११ गते बिहान म घरमा खाना पकाई मेरो श्रीमान् बाल बच्चालाई खान दिई श्रीमान् घरभित्र नै बसिरहेको अवस्थामा म भाँडाकुँडा माझी सरसफाई गरिरहेकी थिएँ। एक्कासी गणेश राई मैले भाँडा माइने ठाउँमा आई भाँडा लात्ताले हिकाई यहाँ मेरो जग्गा पर्छ भनी मलाई हप्काई दप्काई गर्दा मैले यसो नगर भन्दा निजले साथमा भिरेको खुकुरी निकाली मलाई प्रहार गरी म भाग्दा टाउकोको पछाडि कुमको बायाँ भाग पट्टिसम्म हानी काटी घाइते बनाई ज्यान मार्नेसम्मको कार्य गरेकोले विपक्षीलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम विपक्षीलाई कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मीना राईको मिति २०६८।१।१२ को जाहेरी दरखास्त।

जाहेरवाली मीना राई र म मत्स्यपोखरी-२ को ऐलानी जग्गामा घर बनाई केही वर्ष अगाडिदेखि छिमेक भई बसेका थियौं। जाहेरवालीले प्रायजसो मेरो घरको पेटीमा भाँडाकुँडा सुकाउने, जाँडका घ्याम्पाहरू राख्ने गर्थिन्। मिति २०६८।१।११ गते बिहान म घरको बरण्डामा सरो फेर्छु तिम्रो सामानहरू हटाउभन्दा सार्वजनिक जग्गामा घर बनाई बसेको हटाउँदिन भनेपछि मैले उक्त सामान हटाइदिन खोजेको थिएँ सो समयमा जाहेरवालीको श्रीमान् बुद्धिमान तामाङ कराउँदै म भएको छेउमा आएको हुँदा जाहेरवालीले जाँड छान्न राखेको डेक्कीले मेरो पछाडि पिट्यौंमा र बायाँ हातको कुइनामा कित्लीले हानेपछि मलाई रिस उठी रिस थाम्न नसकी मैले कम्मरमा भिरेको खुकुरी निकाली एकपटक हान्दा लामो खुकुरी भएको हुँदा बायाँपट्टिको टाउको तथा कुममा चोट लागेको हो। सो वारदात मैले मात्र गरेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेश राईले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको मिति २०६८।१।१४ को बयान।

मिति २०६८।१।११ गते मेरी भाउजू मीना राईलाई प्रतिवादी गणेश राईले खुकुरीले काटी ज्यान मार्ने उद्योग गरेको भन्ने सुनी थाहा पाई ऐ. २२ गते खाँदबारी आई हेर्दा भाउजूको जिउ शरीरमा गम्भीर घाउ चोट देखियो । त्यसरी जोखिम धारिलो हतियार खुकुरी प्रहार गरी ज्यानमार्ने उद्योग गर्ने जोसुकै भएपनि कडा कानूनी कारबाही गर्नुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको मौकामा कागज गर्ने कर्णबहादुर तामाडले मिति २०६८।१।२३ मा गरेको कागज ।

जाहेरवाली मीना राई र प्रतिवादी गणेश राई एकै साँधको ऐलानी जग्गामा घर बनाई बसेका हुन् । मीना राईले गणेश राईको घर जग्गामा भाँडा सुकाई दिने, जुठो पानी ढोका आँगनमा फालिदिने र घाइते मीना राईको श्रीमान् बुद्धिमान तामाडसमेतले गणेश राईको घरको खाँबो काटी दिएकोमा गाउँमै छलफल भई मिलापत्र भएको थियो । यस्तैमा मिति २०६८।१।११ गते दिनको १०:३० बजेको समयमा मीना राईले जुठा भाँडा माझी पानी निज गणेश राईको घर जग्गामा फालिदिँदा सो काम नगर बहिनी भनी अनुरोध गर्दा निजलाई एककासी नराम्रो शब्द प्रयोग गरी गाली बेइज्जत गर्दा सो व्यवहार सहन नसकी गणेश राईले आफूले भिरेको खुकुरीले हानेको हो भन्ने सुनेको हुँ सोही घरको सिमाना सम्बन्धमा गणेश राई र मीना राईको पूर्वरिसइवी थियो भन्नेसमेत व्यहोराको चित्रबहादुर राईले मौकामा गरेको मिति २०६८।१।२५ को कागज ।

मिति २०६८।१।११ गते बिहान ९:३० बजे तिर गणेश राईले निजको छिमेक बुद्धिमान तामाडको श्रीमती मीना राईलाई खुकुरीले काटी निज मीना राई गम्भीर घाइते भई उपचारार्थ खाँदबारी ल्याएको मैले थाहा पाएको हुँ । जे जुन कारण भएपनि निज गणेश राईले खुकुरी प्रहार गर्नु हुने थिएन । सो घटना गाउँलेले थाहा नपाएको भए मार्ने नै रहेछन् भन्नेसमेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने राजेशकुमार राईसमेत ५

जनाको मिल्दो जुल्दो व्यहोराको मिति २०६८।१।२५ को वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मिति २०६८।१।११ गते बिहान जाहेरवाली आफ्नो घरमा भाँडा माझी रहेको अवस्थामा प्रतिवादी गणेश राई के कहाँबाट आई भाँडा यत्रतत्र छरी गाली गलौज अपशब्द गर्दै पूर्वरिसइवी मनसायले आफूले भिरी राखेको सांघातिक धारिलो हतियार निकाली जाहेरवालीको शरीरको विभिन्न भागमा प्रहार गर्दा बचाउका लागि हास्युहार गरेपछि गाउँका मानिसहरूको मद्दतबाट ज्यान बाँच्न गई प्रतिवादी गणेश राईले मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १५ नं. विपरीतको कसुर गरेको हुँदा निज प्रतिवादी गणेश राईलाई सोही ऐनको १५ नं. अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, चैनपुरको मिति २०६८।१।२८ को अभियोग पत्र ।

मिति २०६८।१।११ गते म मेरो घरको सरो भाँचिएकोले जंगलबाट सरो काटी ल्याई घरमा सरो फेर्दै थिएँ । एककासी जाहेरवाली मेरो घरमा आई निजले जाँड छान्न प्रयोग गर्ने स्टिलको डेक्कीले मेरो बायाँ हातमा हिराई घाउसमेत बनाई अन्य जिउ शरीरमा समेत कुटपिट गरेको हुँदा मैले आफ्नो ज्यान बचाउनका लागि आफ्नो साथमा भिरेको खुकुरी निकाली एक पटक निजको बायाँ पातामा हानेको हुँ । ज्यानमार्ने नियतले प्रहार गरेको होइन निजले पहिला पनि मैले बनाएको घर भत्काई घरको बरणडाको खाँबोसमेत काटिदिएको र मलाई सो ठाउँबाट खेदाउन खोजेको हुँदा मैले तर्साउनका लागि खुकुरी प्रहार गरेको हुँ । मैले अभियोग माग दाबीबमोजिमको कसुर गरेको नहुँदा झुठ्ठा अभियोग दाबीबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेश राईले मिति २०६८।१।२८ मा सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मलाई प्रतिवादी गणेश राईले मार्न खुकुरीले काटी ज्यानमार्ने उद्योग गरेका हुन् मार्नु पर्नेसम्मको पूर्वरिसइवी केही थिएन काटेको ठाउँमा दुखिरहेको

छ। काटेको हात हालसम्म चलिरहेको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाली मीना राईले सुरु अदालतमा गरेको मिति २०६८।२।२३ को बकपत्र।

उक्त मिति समयमा म वारदातस्थलमै थिएँ। घटना घटेपछि हामी सबैले पक्रेय प्रतिवादीलाई प्रहरीमा पठाएका हौं। उक्त मितिमा पीडितलाई प्रतिवादीले खुकुरीले काटेको हो। निजहरुबीच पूर्वझगडा भएको मलाई थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल मुचुल्कामा बस्ने टेकबहादुर तामाङले सुरु अदालतमा गरेको मिति २०६८।२।२३ को बकपत्र।

मिति २०६८।१।१२ मा भएको बरामदी मुचुल्कामा भएको व्यहोरा र सही मेरै हो कथित वारदातको दिन समयमा म आफ्नै मामली घर खाँदबारीमा थिएँ। बरामद भएको खुकुरी के कस्को साथबाट बरामद भएको थियो मलाई थाहा भएन तर प्रहरीमा म पुगेपछि मुचुल्कामा तँ पनि बस् भनेकोले सहीसम्म गरेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्कामा बस्ने क्षितिज राईले सुरु अदालतमा गरेको मिति २०६८।२।२३ को बकपत्र।

जाहेरवाली मीना राईलाई प्रतिवादीले ज्यान मार्ने उद्योगले काटेको, कुटपिट गरेको मैले देखिन, के कसरी चोट पटक लागेको हो मलाई थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी सीता राईले सुरु अदालतमा गरेको मिति २०६८।२।२३ को बकपत्र।

मिति २०६८।१।२५ को मौकाको कागजको व्यहोरा आज यस अदालतबाट पढी बाची सुनाउँदा सुनी पाएँ। सो कागजमा भएको व्यहोरा र सहिष्णु मेरै हो उक्त मितिको मौकाको कागज खाँदबारीको प्रहरी थानामा भएको हो। मैले त्यही बसी सहिष्णु गरी दिएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको मौकामा कागज गर्ने तथा प्रतिवादीको साक्षी चित्रबहादुर राईले सुरु अदालतमा गरेको मिति २०६८।२।२३ को बकपत्र।

मिति २०६८।१।२५ को वस्तुस्थिति

मुचुल्कामा भएको व्यहोरा र सहिष्णु मेरै हो। उक्त वारदात भएको आँखाले नै देखेको हुँ, अरुबाट थाहा पाएको होइन। वारदातस्थलमा म स्वयं, मीना राई, जयकुमारी राई, बुद्धिमान तामाङ, पीडितको श्रीमान्, प्रतिवादी गणेश राईसमेत थिएँ भन्नेसमेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने जम्मुदिप राई, गोवर्धन नेपाली र जयकुमारी राईले सुरु अदालतमा गरेको मिति २०६८।२।२३ को बकपत्र।

मेरी श्रीमती मीना राई घरमा भाँडा माझी बसेको अवस्थामा किन मेरो जग्गामा भाँडा माझेको भनी भाँडाहरु लात्ताले हानी यत्रतत्र पारेको अवस्थामा भाँडा बटुल्दा निजले साथमा राखेको खुकुरी प्रहार गरेका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल मुचुल्कामा बस्ने बुद्धिमान तामाङले सुरु अदालतमा गरेको मिति २०६८।२।२३ को बकपत्र।

किटानी जाहेरी, मौकामा कागज गर्ने जयकुमारी राईसमेतको बकपत्र, प्रतिवादीको स्वीकारोक्ति, प्रत्यक्षदर्शी गोवर्धन नेपालीसमेतले अदालतसमक्ष गरिदिएको बकपत्रसमेतबाट प्रतिवादीले उक्त मितिमा पीडित मिना राईउपर पुरानो रिसइवीसमेतका कारणले जोखिमी धारिलो हतियार खुकुरी अति संवेदनशील भागमा प्रहार गरेको देखिँदा मार्ने नै नियतले खुकुरी हानेको र मौकामा अन्य व्यक्तिहरुको अवरोध र प्रतिवादीलाई समातेको कारण उपचार भई ज्यान बचेको देखिएकोले प्रतिवादी गणेश राईले दाबीबमोजिम ज्यानमार्ने उद्योग गरेको ठहर्छ। प्रतिवादी गणेश राईलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. बमोजिम कैद वर्ष ७ (सात) हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु संखुवासभा जिल्ला अदालतको २०६८।३।२० को फैसला।

म पुनरावेदक र पीडितबीच ज्यानै लिनुपर्नेसम्मको रिसइवी थियो भन्ने तथ्यलाई पुष्टि गर्ने कुनै संयन्त्र प्रयोग भएको पाइँदैन र त्यस्तो थिएँन पनि। मेरो निजलाई मार्ने कुनै आपराधिक मनसाय नरहेको र

तयारीपूर्वक बाटो गाँडा ढुकेर काम नगरेको र निजलाई ताकेर संवेदनशील अंगमा एकपटक प्रहार गरेको होइन । मुलुकी ऐनले सम्बन्धमा गरेको उद्योगको परिभाषा तथा ने.का.प. २०३९, पृष्ठ ३०५ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल फैसलामा उद्योगको परिभाषा एवं प्रतिपादित नजिरहरूको अत्मासात नगरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । ज्यानमार्ने उद्योगको कसुर ठहर गर्न किटानी जाहेरी मात्र खम्बीर प्रमाणको रूपमा स्थापित हुन सक्दैन । बुझिएको व्यक्तिहरूको बयान तथा बकपत्र एकै मिलानको नभई परस्पर विरोधाभाषपूर्ण छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट ने.का.प. २०५१ भाग ३६ अंक ४ नि.न.४८९० पृष्ठ २२६ महेन्द्र राजबम विरूद्ध अजबहादुरको जाहेरीले श्री ५ को सरकार भएको ज्यानमार्ने उद्योग मुद्दामा व्याख्या भई प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल फैसला भएको छ । तसर्थ अभियोजन पक्षले शंकारहित तवरबाट दाबी प्रमाणित गर्न नसकेको, मनसाय र योजनाको अभाव रहेको, बुझिएको व्यक्तिहरूको विरोधाभाषपूर्ण बकपत्र व्यहोरा, ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. तथा प्रतिपादित नजिरको व्याख्यात्मक त्रुटि गरी मलाई ७ वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्‍याई भएको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी आरोपित कसुरबाट पूर्ण सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादी गणेश राईको कारागार कार्यालय, संखुवासभा खाँदबारीमार्फत पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा दर्ता भएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा जाहेरवाली र निजको पतिले प्रतिवादीलाई कित्तीले हानेको प्रतिकार स्वरूप आफूबाट वारदात भएको भन्ने प्रतिवादीको मौकाको कागज र घा जाँच फारमबाट घाउ मार्नेसम्मको रहेको भन्ने कुरा प्रस्ट हुन नसकेको परिप्रेक्ष्यमा वादी दाबी पुग्ने ठहर्‍याई न्यूनतम हदभन्दा पनि बढी सजाय गरेको सुरु फैसला फरक पर्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. तथा

पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी वादीलाई झिकाइ नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६८।८।१९ को विपक्षी झिकाउने आदेश ।

प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष तथा अदालतमा समेत बयान गर्दा आफूले मार्ने नियतले खुकुरी प्रहार गरेको होइन, तर्साउनको लागि खुकुरी प्रहार गरेको भनी लेखाइदिएको, स्वयं जाहेरवालीले बकपत्र गर्दा प्रतिवादीसँग मार्नेसम्मको रिसइवी नभएको भनी लेखाएका, पीडित र प्रतिवादीबीच कुनै तेश्रो तत्वको उपस्थितिका कारण पीडित जाहेरवाली बच्न सकेको भन्ने अवस्था पनि नदेखिएको तथा पीडितलाई लागेको घाउ चोटबाट पनि मार्नेसम्मको कार्य प्रतिवादीले गरेको देखिन नआएकोले प्रस्तुत वारदात ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. बमोजिमको ज्यान मार्ने उद्योगको कसुर वारदात देखिन नआएको अवस्थामा सोही नम्बरबमोजिम कसुर ठहर गरी ७ वर्ष कैदको सजाय गर्ने गरी भएको संखुवासभा जिल्ला अदालतको मिति २०६८।३।२० को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन २०४९ को दफा २७ बमोजिम वारदात कुटपिटमा परिणत हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६८।१०।३ को फैसला ।

प्रतिवादी र जाहेरवालाबीच घरको सीमानाका सम्बन्धमा पुरानो इवी रहेको तथ्यलाई स्वयं प्रतिवादीले स्वीकार गरेको, खुकुरी जस्तो घातक हतियारले पीडितलाई खेदीखेदी प्रहार गरेको, पीडितको गुहार सुनी गाउँले तथ स्वयं पीडितको पतिसमेत बचाउनको लागि घटनास्थलमा जाँदा प्रतिवादी भागी गएको तथ्य स्पष्टरूपमा स्थापित भएको अवस्थामा बाह्य तत्वको उपस्थिति नै नरहेको भन्ने गलत तर्क गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिने गरी पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट मिति २०६८।१०।३ मा भएको फैसला विद्यमान कानून र सम्मानित सर्वोच्च

अदालतबाट प्रतिपादित नजिरसमेतको विपरीत हुँदा उक्त त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गरी सुरु फैसला सदर गरिपाउँ भनी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा सुरु फैसला उल्टी गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन? पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ वा सक्दैन? निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा प्रतिवादी गणेश राईले पीडित मीना राईउपर खुकुरी प्रहार गरी ज्यान जान सक्नेसम्मको काम गरी तेस्रो पक्षको हस्तक्षेपबाट ज्यान जान नपाएको हुँदा निज आरोपितलाई कानूनबमोजिम कारबाही गरी पाउन स्वयं पीडितको जाहेरी परी कारबाही आरम्भ भएको देखिन्छ । सुरु अदालतबाट अभियोग दाबीबमोजिम कसुर ठहर गरी फैसला भएकोमा पुनरावेदन अदालतबाट उक्त फैसला उल्टी गरी आरोपित प्रतिवादीलाई सफाई दिएउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी सुनुवाइको लागि इजलाससमक्ष पेस हुन आएको देखियो ।

३. प्रतिवादी गणेश राईले आफूले पीडितलाई ज्यान मार्ने नियतले प्रहार गरेको नभई सामान्य विवादको क्रममा पीडितले मउपर डेक्की तथा किल्लीले आक्रमण गरेपछि तत्काल आवेशमा आई एकपटक मात्र आफूले घाइतेउपर प्रहार गरेको तथ्यमा साबित भई बयान गरेको देखिन्छ । जिल्ला अस्पतालको घाउ जाँच केस फारममा पीडितको बायाँ कुममा ७x३ से.मी. र टाउको पछाडि गर्धनमा २ से.मी. को घाउ एवं दायाँ कुममा घर्षण देखिएको भनी निज पीडितको शारीरिक अवस्थाको उल्लेख गरिदिएको देखिन्छ । यस

आधारमा पीडितउपर प्रतिवादी गणेश राईले खुकुरीको चोट छाडी पीडितको शरीरमा घाउ चोट लाग्न गएको तथ्य विवादरहित रूपमा स्थापित हुन आयो ।

४. मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. मा **"ज्यान मार्ने मनसायले गोली चलाउने वा बम हान्ने वा घातक हतियारले काट्न वा मार्नको लागि जुनसुकै कुराको उद्योग गरी मर्नेसम्मको काम गरेकोमा कुनै कारणले ज्यान मर्न पाएको रहेनछ भने त्यस्तो काम गर्ने र गर्न लगाउने तथा सो ठाउँमा गई बचन दिने वा मद्दत गर्नेलाई पाँच वर्षदेखि बाह्र वर्षसम्म कैद गर्नुपर्छ"** भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यस कानूनी व्यवस्थाअनुसार ज्यान मार्ने उद्योगको कसुर कायम हुनका लागि मार्ने नियतले प्रहार गरेको र उक्त प्रहारबाट मर्नेसम्मको कार्य भएको देखिने हुनुपर्दछ । यस आधारमा हेर्दा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा ज्यान मर्नुअगाडिको अपूर्ण अपराधको सम्बन्धमा आकर्षित हुने देखिन्छ । उद्योगको कार्य त्यस्तो अवस्था हो जुन कुनै तत्त्व वा वस्तुले बीचमा हस्तक्षेप वा बाधा खडा नगरेको भए त्यहाँ पूर्ण अपराध हुने निश्चित थियो । उद्योग अपराधको त्यस्तो चरण हो जहाँ मनसाय, सोअनुसारको तयारी र अपराधको लागि साधन र स्रोतको परिचालन गरिएको अवस्थामा समेत सोचेअनुसारको काम वा परिणाम निस्की सकेको हुँदैन । उद्देश्यमूलक ढंगबाट गरिएको आपराधिक कार्यको निश्चित श्रृंखला जसमा अवरोधको अवस्थाको कारण ज्यान मर्न नपाएको अवस्था नै आपराधिक उद्योगको रूपमा रहने देखिन्छ । ज्यान मार्ने उद्योग हुनका लागि मूलरूपमा ज्यान मार्नको लागि गरिने मनसायपूर्वकको तयारी त्यसअनुसार भएको कार्यका क्रममा आक्रमणकारी र घाइतेका बीचमा तेस्रो पक्षको उपस्थितिको कारण घाइतेउपर ज्यान जानेसम्मको प्रहार हुन नसकेको अवस्था तथा घाइतेको समयमा नै उचित उपचार हुनसकेको कारण ज्यान मर्न नपाएको अवस्थामा उक्त कसुरले ज्यान मार्ने उद्योगको कसुरको

स्थान प्राप्त गर्ने देखिन्छ ।

५. उपर्युक्त परिवेशमा प्रस्तुत ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा आरोपित प्रतिवादीले अनुसन्धान एवं अदालतमा समेत आफूले घाइतेउपर मार्ने मनसायले खुकुरी प्रहार गरेको होइन भनी लेखाएका र स्वयं जाहेरवाली पीडितले अदालतमा बयान गर्दा पनि मार्नेसम्मको रिसइवी प्रतिवादीसँग थिएन भनी लेखाएको र पीडितलाई लागेको घाउ चोटको अवस्था पनि ज्यानै जाने प्रकृतिको गम्भीर अवस्थाको भएको नदेखिँदा प्रतिवादीबाट पीडितलाई मर्ने अवस्थासम्मको आक्रमण भएको थियो भनी मान्न सकिएन । अदालत र मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिले समेत वारदात हुँदाको समयमा बाह्य हस्तक्षेप गरी प्रतिवादीको आक्रमणबाट पीडितलाई बचाएको व्यहोरा उल्लेख नगरी आक्रमण भई घाइते पारेको अवस्थामा पीडितलाई उपचारको लागि लागेको र पीडकलाई पक्राउ गरी प्रहरीलाई बुझाएको भन्ने देखिँदा वारदातको समयमा तेस्रो पक्षको हस्तक्षेप रहेको भनी मान्न सकिएन ।

६. प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा अदालतमा समेत बयान गर्दा आफूले मार्ने नियतले खुकुरी प्रहार गरेको होइन, तर्साउनका लागि मात्र एकपटक प्रहार गरेको भनी लेखाइदिएका, स्वयं जाहेरवालीले आफ्नो बकपत्रमा मार्नेसम्मको रिसइवी रहेको भनी नलेखाएकी, पीडित घाइतेउपर आक्रमण हुँदा आरोपित र पीडितबीच तेस्रो तत्वको उपस्थिति भएको कारण ज्यान बाँच्न गएको भन्ने देखिन नआएको र घाइतेको घाउ जाँच केस फारमले समेत निजको घाचोट गम्भीर प्रकृतिको रहेको भनी नदेखाएको अवस्थामा प्रतिवादीको कसुर मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. अन्तर्गतको नदेखिएको अवस्थामा सुरु फैसला उल्टी गर्ने पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको फैसला न्यायोचित नै देखिन आयो ।

७. तसर्थ माथि विभिन्न प्रकरणमा विवेचित आधार र कारणबाट प्रतिवादी गणेश राईको घाइते

मीना राईउपर भएको प्रहार मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. अन्तर्गतको कसुर अपराध नदेखिएको अवस्थामा सुरु अदालतबाट कसुरदार ठहर गर्ने गरी भएको फैसला उल्टी गरी प्रस्तुत मुद्दालाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन २०४९ को दफा २७ बमोजिम कुटपिटतर्फ परिणत हुने ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६८।१०।३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदन वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत : चन्द्रप्रकाश तिवारी

इति संवत् २०७४ साल वैशाख ६ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. १९०७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
फैसला मिति : २०७४।१।२९
०७१-CI-१०३४

मुद्दा:- मोही लगत कट्टा

पुनरावेदक / वादी : जिल्ला सुनसरी खनार गा.वि.स
वडा नं. ९ हाल ऐ. इटहरी उ.म.न.पा. वडा नं.
११ बस्ने बिमली थरुनी
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला सुनसरी खनार गा.वि.स
वडा नं. ९ वस्ने कालुराम चौधरी

- मोहियानी हकको प्रमाणपत्र कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी साधिकार निकायले प्रदान गर्ने भोगाधिकारको प्रमाण हो। यस्तो वैधानिक रूपमा तयार भएको कानूनी अस्तित्व राख्ने कागज प्रमाणलाई अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म वैध विश्वासको आधारमा समेत रीतपूर्वक नै रहेको मान्नुपर्ने।
- अदालतले कानूनबमोजिम अनुमान गरेको कागज प्रमाणलाई अन्यथा भनी जुन पक्षले जिकिर लिन्छ प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २९ बमोजिम त्यसरी अन्यथा भनी जिकिर लिने पक्षले प्रमाण पेस गरी खण्डन गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.४)

- एकै परिवारभित्रको सन्तान हो भन्ने कुराका सम्बन्धमा ठोस प्रमाण पेस नभएको

अवस्थामा निवेदनको पृष्ठभूमिमा भएको सिफारिसको मात्र आधारमा स्थापित गर्न नसकिने।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
सीताराम कोइराला
प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २९

सुरू निर्णय गर्ने अधिकारी:-

श्री भूपालबहादुर निरौला

भूमि सुधार कार्यालय, सुनसरी

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

मा. मु.न्यायाधीश डा.आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री भीम कुमार ओझा

फैसला

न्या.दीपकराज जोशी : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०७१/६/१ को फैसलाउपर पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ :-

मेरो नाम दर्ताको जिल्ला सुनसरी खनार गा.वि.स वडा नं. ९ कि.नं.१०४ को ०-५-५ जग्गाको मोही महलमा विपक्षी प्रतिवादी कालुराम माझीको नाम उल्लेख भए तापनि निजले भूमि सुधार लागू हुँदाका बखत १ नं. लगत भरी २ नं. अनुसूची प्रकाशन गराई ३ नं. मोही प्रमाण पत्र प्राप्त गरी जग्गा जोत कमाद गरी जग्गाधनीलाई कुतबाली बुझाई भरपाई प्रमाणसमेत लिनुपर्नेमा सो प्रमाण केही नभएको र उक्त जग्गा साबिकदेखि नै साबिक जग्गाधनी र मैले खरिद गरी

लिएपश्चात् म वादी जग्गाधनीले नै जोतभोग गरी आएको जग्गा हुँदा उक्त जग्गाबाट भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१)(ग) अनुसार मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको फिराद दाबी ।

वादी दाबीको जग्गा साबिकदेखि हालसम्म मैले मोहीमा जोती कमाई आएको जग्गा हो । दाबीको जग्गाको मोही प्रमाण पत्र प्राप्त गरी जग्गाधनीलाई सालबसाली कृतबालीसमेत बुझाई आएको हुँदा झुठ्ठा वादी दाबीबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिउत्तर जिकिर ।

प्रतिवादीले मिति २०७०/०३/०९ गतेदेखि तोकी पाएको तारेख गुजारी थाम्ने थमाउने म्यादसमेत गुजारी वादी दाबी स्वीकार गरी बसेको हुँदा दाबीको जग्गाको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) (ग) बमोजिम मोही लगत कट्टा हुने र समयमा जानकारी नगराउने जग्गाधनीलाई सोही ऐनको दफा ३२(५) अनुसार रु.१००।- जरिवाना हुने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको भूमिसुधार कार्यालय, सुनसरीको मिति २०७०।०८।१६ को निर्णय ।

मोहीको लगत कट्टा गरिपाउँ भन्ने वादी दाबीमा इन्कार रही दाबीको जग्गाको दर्तावाला मोही आफू भएको र जग्गा जोती सालबसाली कृतबालीसमेत बुझाई आएको छु भनी प्रमाण संलग्न गरी प्रतिउत्तर फिराएको र सुरु भूमि सुधार कार्यालयले मिसिल संलग्न लिखत प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी निर्णय गर्नुपर्नेमा प्रतिवादीले तारेख गुजारी वादी दाबी स्वीकार गरेको भनी मोही लगत कट्टा हुने ठहर गरी निर्णय गरेको अवस्था छ । मोही भागी बेपत्ता भएको भन्ने दाबी भए पनि तोकिएको अधिकारीसमक्ष सोको सूचना दिई दर्ता किताब सच्याएकोसमेत देखिएको छैन । यस्तो अवस्थामा सुरु भूमि सुधार कार्यालयको निर्णय मुलुकी ऐन, अ.बं.१८४, १८५ नं. र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को विपरीत हुँदा उक्त निर्णय उल्टी गरी झुठ्ठा वादी दाबीबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भन्ने व्यहोराको

प्रतिवादीका तर्फबाट पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

फिराद दाबी अस्वीकार गर्दै आफू प्रमाण पत्र प्राप्त मोही रहेको र बाली धरौट राखेको भन्ने जिकिर प्रतिवादीले लिएपछि सबुद प्रमाण हेरी बुझी वादी दाबी पुग्ने वा नपुग्ने के हो, फैसला गर्नुपर्नेमा प्रतिवादीले तारेख गुजारेको भन्ने आधारमा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१)(ग) बमोजिम मोही लगत कट्टा हुने ठहराएको भूमि सुधार कार्यालय, सुनसरीको मिति २०७०/०८/१६ को फैसला मिलेको नदेखिएकाले उल्टी हुने, साथै पुनरावेदक प्रतिवादी विवादित जग्गाको स्थापित मोही देखिएको र मोही लागेको जग्गा नै वादीले खरिद गरेको देखिँदा मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भन्ने फिराद दाबी नपुग्ने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०७१/६/१ को फैसला ।

वादीको कि.नं. १०४ को जग्गा साबिक जग्गा दाता कालुरामले मिति २०२०/१/१७ मा फार्छा राजीनामा गरी बेचेको जग्गा हो । आफूले बेचेको जग्गामा पुनः मोही नलाग्ने व्यवस्था भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २(क) ले गरेको छ । यस्तोमा साबिक जग्गावालालाई नै मोही कायम गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । १ नं. र २ नं. अनुसूची नभएको अवस्थासमेतमा मोही प्रमाणपत्र प्राप्त गर्दैमा त्यसलाई मान्यता दिने गरी तथा विपक्षी कालुराम म पुनरावेदिकाको जेठाजुसमेत हुँदा नाता प्रमाणसमेतलाई प्रमाणमा लिई पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री सीताराम कोइरालाले आफैँले बिक्री गरेको जग्गामा आफैँ मोही कायम नहुने कानूनी व्यवस्था छ । यस्तोमा

एकै परिवारको नाताभित्रका वादीको जग्गामा र आफैँले बेचेको जग्गामा प्रतिवादीलाई मोही कायम गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भनी गर्नु भएको बहस सुनी मिसिलसमेत अध्ययन गरी विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेको छ छैन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, अनुसूची १ र २ को अभावमा मोही कायम हुने होइन अतः मैले आफैँले जोत कमोद गरी आएको कि.नं. १०४ को जग्गाबाट प्रतिवादी कालुराम चौधरीको मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भन्ने फिराद परेकोमा मोही आफू भएको र जग्गा जोतकमोद गरी जग्गाधनीलाई कुतबालीसमेत बुझाउँदै आएको छु भन्ने प्रतिउत्तर परी सुरु भूमि सुधार कार्यालयबाट मोही लगत कट्टा हुने गरी फैसला भएकोमा सो फैसलाउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालतले सुरु भुमी सुधार कार्यालयको फैसला उल्टी गरी मोही कायम हुने गरी फैसला गरेकोमा सोमा चित्त नबुझाई वादी पक्षको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो।

३. प्रत्यर्थी प्रतिवादी कालुराम चौधरीको नाउँ विवादित कि.नं.१०४ को जग्गाको मोही महलमा उल्लेख भएको कुरा जग्गाधनी प्रमाणपुर्जाको प्रतिलिपिबाटै देखिएको छ। निजको नाउँको मोहियानी हकको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपिसमेत प्रमाण मिसिल संलग्न रहेको देखिएको छ। पेस भएको मोहियानी हकको प्रमाण पत्रलाई अन्यथा भनी प्रमाणित गर्नसकेको अवस्था छैन। यी पुनरावेदकले १ र २ नं. अनुसूची बिना मोही कायम हुन सक्दैन भनेकोमा निज प्रत्यर्थी कालुराम चौधरीको नाउँको मोही प्रमाणपत्र भएपछि सो प्रमाणपत्रलाई निजले १ र २ नं. अनुसूचीबेगर प्राप्त गरेका होलान् भनी अनुमान गर्न सकिने अवस्था रहँदैन।

४. मोहियानी हकको प्रमाणपत्र कानूनी

प्रक्रिया पूरा गरी साधिकार निकायले प्रदान गर्ने भोगाधिकारको प्रमाण हो। यस्तो वैधानिकरूपमा तयार भएको कानूनी अस्तित्व राख्ने कागज प्रमाणलाई अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म वैध विश्वासको आधारमा समेत रीतपूर्वक नै रहेको मान्नु पर्ने हुन्छ। भने प्रामाण ऐन, २०३१ को दफा ६(ड) बमोजिम अदालतले अनुमान गर्ने कुराहरूमा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम पनि अदालतले सो प्रमाणपत्र कानूनबमोजिम नै रहेको अनुमान गर्दछ। यसप्रकार अदालतले कानूनबमोजिम अनुमान गरेको कागज प्रमाणलाई अन्यथा भनी जुन पक्षले जिकिर लिन्छ प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २९ बमोजिम त्यसरी अन्यथा भनी जिकिर लिने पक्षले प्रमाण पेस गरी खण्डन गर्नुपर्ने हुन्छ। यी पुनरावेदक / निवेदकले प्रत्यर्थी मोहीको मोहियानी हकको प्रमाणपत्रलाई अन्यथा स्थापित गर्ने प्रमाण प्रस्तुत गर्न सकेको पनि देखिँदैन।

५. निज मोही स्वयम्ले २०२० सालमा बिक्री गरेको जग्गा नै हाल मोही कायम भएको जग्गा भएको भन्ने पुनरावेदकको भनाई रहे तापनि सो जग्गाको स्पष्ट विवरण वा कित्ता नम्बर, चार किल्लासमेतको प्रमाणबाट पहिलेको र हालको उही जग्गा हो भनेर पुनरावेदकले देखाउन नसकेको अवस्थासमेत रहेकोले निजले भनेको जग्गा नै हाल मोही कायम भएको जग्गा हो भनी किटान गर्न सकिने अवस्था छैन। अनुमान मात्रको भरमा कानूनद्वारा दिएको हक अधिकार हनन् गर्न मिल्दैन। प्रत्यर्थी कालुराम चौधरी र आफू जेठाजु बुहारी नाता पर्ने भनी पुनरावेदन पत्रमा भने तापनि सो कुरा निजले सुरुमा निवेदन गर्दा देखाउनसकेको छैन र एकै परिवारभित्रको सन्तान हो भन्ने कुराका सम्बन्धमा ठोस प्रमाण पेस नभएको अवस्थामा निजको सो कथनलाई निजले दिएको निवेदनको पृष्ठभूमिमा भएको सिफारिसको मात्र आधारमा स्थापित गर्न नसकिने

भएकोले मिसिल संलग्न रहेका तथ्य एवं प्रमाणसमेतको आधारमा प्रत्यर्थी कालुराम चौधरी विवादित कि.नं. १०४ को जग्गाको मोही कायम हुँदैन भनी भन्न सकिने अवस्था रहेन ।

६. अतः माथि उल्लिखित तथ्य एवं प्रमाणको आधारमा मोही लगत कट्टा नहुने गरी पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट भएको मिति २०७१/६/१ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृत: सुमनकुमार न्यौपाने
इति संवत् २०७४ साल वैशाख २९ गते रोज ६ शुभम् ।

निर्णय नं. १९०८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
आदेश मिति : २०७४।१।२१
०७२-WO-००७०
विषय : परमादेश

निवेदक : गुल्मी जिल्ला रेसुङ्गा नगरपालिका वडा नं.
१० स्थायी ठेगाना भई हाल का.जि.चन्द्रागिरी
नगरपालिका वडा नं. २० बस्ने अधिवक्ता मन्जु
मरासिनी
विरुद्ध
विपक्षी : राष्ट्रपतिको कार्यालय शीतल निवास,
काठमाडौंसमेत

- राजदूत अथवा कुटनीतिक नियोगका प्रमुखको पद हरेक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण हुनुका साथै विदेशमा राज्यको प्रतिनिधित्व गर्ने अत्यन्त जिम्मेवार पदको रूपमा रहने हुन्छ । कुनै पदमा नियुक्ति हुनको लागि के कस्तो योग्यताको आवश्यकता पर्दछ भन्ने कुरा सोको पदीय दायित्व, जिम्मेवारी, सो पदाधिकारीले प्रयोग गर्ने अधिकारका प्रकृति जस्ता कुराले निर्धारित गर्दछ । राजदूतले आफू कार्यरत रहेको देशमा उसले गरेको क्रियाकलापसँग राज्यको मर्यादा पनि जोडिएर रहेको हुन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा राजदूत जस्तो मर्यादित एवं जिम्मेवार पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिमा केही आधारभूत योग्यता एवं क्षमता हुनुपर्ने कुरा

उक्त पदको कार्य प्रकृतिले नै माग गरेको देखिने ।

(प्रकरण नं.५)

- राजदूतले निर्वाह गर्नुपर्ने काम र कर्तव्यको प्रकृति हेर्दा निजको आचरण व्यवहारसँग राष्ट्रको हित र इज्जतसमेत गाँसिएको हुँदा यसमा राज्यका आम नागरिकको सरोकार रहने ।
- राजदूत नियुक्तिको विषय विषयको विवाद न्यायिक निरूपणको विषय बन्दैमा यसबाट कार्यपालिकाको कार्यमा हस्तक्षेप भएको मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू भिमार्जुन आचार्य, रामप्रसाद अर्याल र मन्जु मरासिनी

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता संजिवराज रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

आदेश

न्या. ओमप्रकाश मिश्र : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७(२) अनुसार दर्ता भई पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ:-

राजदूत पद सम्मानित प्रतिष्ठित, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न राज्यको प्रतिनिधिमूलक, मर्यादित, कुटनीतिक उन्मुक्ति र सुविधा प्राप्त एक विशिष्ट व्यवसायिक एवं विशेषज्ञ पद हो । नेपाली राजदूतले संविधानमै व्यवस्था गरिएको राज्यको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र परराष्ट्र नीतिसम्बन्धी मान्यतालाई ध्यानमा राख्दै आफू नियुक्ति भएको देशमा नेपाल राज्यका

तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्नु, आफ्नो राष्ट्रको नागरिकको हितको रक्षा गर्नु, आफू कार्यरत राष्ट्रको सरकारसँग वार्ता गर्नु, आफू कार्यरत राष्ट्रको राजनीतिक, आर्थिक र साँस्कृतिक अवस्थाको बारेमा जानकारी गराउनु, परराष्ट्र नीति र कुटनीतिका सम्बन्धमा राय सल्लाह दिनु, आफू कार्यरत राष्ट्रमा आफ्नो राष्ट्रका विभिन्न निकायका काम कारबाहीउपर समन्वय गर्नु, व्यापार, वाणिज्य, आर्थिक, श्रम तथा आप्रवासन साँस्कृतिक, वैज्ञानिकलगायतका क्षेत्रहरूको विकासका बारेमा आफू कार्यरत राष्ट्रको अवस्थाका सम्बन्धमा जानकारी गराउनु, आफ्नो र आफू कार्यरत राष्ट्रका बीच मैत्रीपूर्ण सम्बन्धको प्रवर्द्धन गर्नु, आफ्नो र आफू कार्यरत राष्ट्रका बीच वाणिज्य / व्यापारिक, आर्थिक, श्रम तथा आप्रवासन, साँस्कृतिक र वैज्ञानिक सम्बन्धको विस्तार गर्नु, राहदानी, प्रवेशाज्ञा, यात्रा अनुमति, कन्सुलर सेवा, आर्थिक कुटनीति (Economic Diplomacy), श्रमसम्बन्धी विषयमा (Labor Issue), नागरिकको हित, वाणिज्यसम्बन्धी मुद्दालगायत राष्ट्रिय हितका अन्य विभिन्न विषयमा राज्यको उपस्थिति अत्यन्त सन्तुलित र मर्यादितरूपमा देखाई राज्यको प्रतिनिधित्व गर्नुपर्दछ । यो पदले गर्नुपर्ने काम देशको अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा प्रतिनिधित्व गरी देशको हितको रक्षा गर्ने प्रकृतिको काम भएकोले यसको सार्वजनिक चरित्र (स्वरूप) स्थापित छ । तसर्थ नेपाली राजदूतले नेपालको तर्फबाट गर्ने कुनै पनि काम कारबाहीको प्रत्यक्ष अप्रत्यक्षरूपमा नेपालको जुनसुकै नागरिकमाथि असर पर्ने नै हुँदा म निवेदकसमेत माथि पनि त्यसको असर पर्ने हुनाले नेपाली राजदूत नियुक्तिको विषय सार्वजनिक सरोकारको विवाद (Public Interest Litigation) हो भन्ने स्पष्ट छ ।

सार्वजनिकरूपमा देशका सबै नागरिकसँग प्रत्यक्ष अप्रत्यक्षरूपमा सरोकार राख्ने नेपाली राजदूत नियुक्तिका सन्दर्भमा विपक्षीहरूबाट राजनीतिक दलका कार्यकर्ता एवं अमूक दलप्रति आस्थावान्

व्यक्ति तथा परराष्ट्र सेवाका कर्मचारी मात्र नियुक्त हुने काम कारबाहीबाट सो पदमा नियुक्त हुन योग्य म निवेदकसमेतका अन्य नेपाली नागरिक त्यसको प्रक्रियामा सहभागी हुन नै नपाई वञ्चितकरणमा परी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को समानताको हकको उल्लङ्घन हुनुका साथै संविधानको भावनाविपरीत समेत हुन पुगेकोले संविधानको धारा ३२ र धारा १०७(२) अनुसार यो निवेदन गर्न हकद्वैया म निवेदकलाई प्राप्त रहेको छ ।

राजदूत पदलाई नेपाल सरकारका सचिव बराबरको मर्यादाक्रममा समावेश गरेको, निजले माथि उल्लेख गरे झैं राष्ट्रध्यक्ष, सरकार प्रमुख, मन्त्रीहरूले प्रयोग गरेसरहका कुटनीतिक उन्मुक्ति र सुविधाहरू उपभोग गर्न पाउने तथा निजलाई राष्ट्र र राष्ट्रध्यक्षको प्रतिनिधिको रूपमा लिइएको छ । राजदूतको पदलाई राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा समेत सार्वभौमसत्ताको सम्मान गर्ने उद्देश्यले राष्ट्रहरूले विदेशी सार्वभौमहरू र तिनका प्रतिनिधि साथ आफ्ना अधिकारक्षेत्रको प्रयोग नगर्ने र तिनलाई उन्मुक्ति प्रदान गर्ने नियम स्वीकार गरेको हुँदा यो पदलाई अझ बढी सम्मानित, उत्तरदायी, जवाफदेही, पारदर्शी, प्रतिनिधिमूलक, प्रतिस्पर्धी, व्यावसायिक र विशेषज्ञयुक्त बनाउन अति आवश्यक देखिन्छ ।

मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रपतिले नेपाली राजदूतको नियुक्ति गर्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले गरेको छ । यो पदले संवैधानिक तथा कुटनीतिक उन्मुक्ति र सुविधासमेतको परिधिभित्र रही राज्यको कुटनीतिक प्रतिनिधिको रूपमा कार्य गर्नुपर्ने हुँदा यो पद एक मर्यादित पद हो भन्ने स्पष्ट छ । तसर्थ यो पदमा सो जिम्मेवारी वहन गर्नसक्ने योग्यता, क्षमता र नैतिकता छ छैन भन्ने परीक्षण गरेर मात्र नियुक्ति गर्दा अधिकतम राष्ट्रिय हित हुन्छ भन्ने मान्न सकिन्छ । तर यो पदको नियुक्तिसम्बन्धी हालको अभ्यास हेर्दा राजनीतिक

चलखेल गरी भागबन्डा गरेर राजनीतिक दलका कार्यकर्ता एवं अमूक दलप्रति आस्थावान् व्यक्ति र नेपाल परराष्ट्र सेवाका कर्मचारीलाई प्रतिस्पर्धा, मापदण्ड र परीक्षणबिना नै नियुक्ति गर्ने गरिएको छ । यस्तो अभ्यासको फलस्वरूप राजदूत पदको मर्यादा र जिम्मेवारी धान्नसक्ने व्यक्तिको सट्टा राजनीतिक दलको झण्डा बोक्ने कार्यकर्ता स्तरको व्यक्ति नियुक्ति हुने गरेको छ ।

नेपाल परराष्ट्र सेवाका कर्मचारी मात्र सो पदका लागि सक्षम र योग्य हुन्छन् भन्ने मान्यता राखी प्रतिस्पर्धा, परीक्षण र मापदण्डबिना सामान्यतया नियुक्त हुने राजदूत संख्यामध्ये झण्डै ५० प्रतिशत संख्यामा नेपाल परराष्ट्र सेवाका कर्मचारी नियुक्त गर्ने अघोषित एकाधिकार (Syndicate) कायम गरिएकोले योग्य र क्षमतावान् राष्ट्रसेवक कर्मचारी र नेपाली नागरिकहरू समेत वञ्चितकरणमा परेका छन् । कुटनीति (Diplomacy), आर्थिक कुटनीति (Economic Diplomacy), श्रम कुटनीति (Labor Diplomacy), राष्ट्रिय हित (National Interest), अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको सीप (Skill of International Relation), विदेश नीति (Foreign Policy), अन्तर्राष्ट्रिय कानून (International Law), कुटनीतिक मर्यादा र मापदण्ड (Diplomatic Norms) आदि जस्ता कुटनीतिक क्षेत्रको जिम्मेवारी सम्हाल्न अत्यावश्यक आधारभूत कुरासम्म पनि थाहै नपाएको व्यक्ति राजदूत नियुक्त हुँदा राष्ट्रिय हितको सवाल धरापमा परेको र पदअनुकूल आचरण व्यवहार नभएका कारण कार्यविधि समाप्त नहुँदै बीचैमा फिर्ता बोलाउन परी राष्ट्रको कुटनीतिको छवी धुमिल हुन पुगेको छ ।

नेपालको सन्दर्भमा नेपाली श्रमिकहरूको गन्तव्य मुलुकहरूमा नियुक्त हुने राजदूतको कुटनीतिक विज्ञताको अभाव र कार्य सम्पादनको कमजोरीका कारण विदेशमा श्रम गर्न गएका नेपाली दाजुभाइ दिदीबहिनीहरूले अकाल मृत्यु, बाँधा / दासत्व, मानव

बेचबिखन, उत्पीडन, शोषण जस्ता गम्भीर परिणाम कहालीलाग्दो रूपमा व्यहोर्नु परेको छ । श्रमिक गन्तव्य मुलुकमा नेपाली नागरिकहरूलाई सामान्य कन्सुलर (Diplomatic) सेवा, सुविधा र सुरक्षा दिनसकेको र राष्ट्रहितमा कुनै उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गर्न सकेकोसमेत पाइँदैन । राजदूत जस्तो पदमा आसिन व्यक्तिको असक्षमता र अयोग्यताका कारण देश र सरकारको बेइज्जत भई कार्यावधि समाप्त नहुँदै बीचैमा फिर्ता बोलाउन परेका उदाहरणका रूपमा अमर्यादित वक्तव्य र व्यवहार गर्ने कतारका लागि नेपालका तत्कालीन महामहिम अमुक राजदूत विदेशमा गई कामदारको रूपमा रहेको व्यक्तिको मृत्युपश्चात् प्राप्त हुने नियमानुसारको रकम आफूले बुझिलिने कतारका लागि नेपालका तत्कालीन महामहिम अमुक राजदूत (जसको भ्रष्टाचार मुद्दा विशेष अदालतमा विचारधीन अवस्थामा रहेको), संयुक्त अधिराज्य (बेलायत) को लागि नेपालको तत्कालीन महामहिम अमुक राजदूतले सोही देशमा शरणार्थी बनी राष्ट्रकै बेइज्जत गरेको, संयुक्त राज्य अमेरिकाको लागि नेपालका तत्कालीन महामहिम अमुक राजदूतले पुस्तक पसलबाट दुई वटा स्वास्थ्यसम्बन्धी पुस्तक पसलवालाको पूर्वजानकारी बेगर कोटको भित्री पकेटमा राखी लिएर हिँडेबाट राष्ट्रको बेइज्जत भएको, मलेशियाको लागि नेपालका वर्तमान महामहिम राजदूतले अनुचित प्रभावमा परी गैरकानूनी तरिकाले नेपाली नागरिकलाई स्वदेश पठाउँदा पीडित श्रमिकहरू थप पीडित हुने गरी व्ययभार बढाएको विषय सार्वजनिक पत्रपत्रिका र आम सञ्चारका माध्यमबाट सार्वजनिक भएको जस्ता केही प्रतिनिधिमूलक उदाहरणलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

तसर्थ त्यस्ता व्यक्तिहरू राजदूत नियुक्ति हुनुबाट वञ्चितकरणमा नपरी संविधानको धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हक तथा संविधानको भावनाको पनि सम्मान र सम्बोधन हुन पुग्दछ । नेपालमै पनि राजनीतिक नियुक्ति हुने कतिपय पदहरूमा नियुक्तिको

लागि यस्ता प्रतिस्पर्धा मापदण्ड र परीक्षण पद्धति अपनाइएको छ । नेपाली राजदूत जस्तो सम्मानित र मर्यादित पदमा नियुक्तिका लागि योग्य व्यक्ति परीक्षण र छनौटका लागि निश्चित प्रतिस्पर्धा, मापदण्ड, परीक्षण पद्धति र परीक्षण गर्ने संरचना राजदूत नियुक्तिसम्बन्धी हाल देखिएका विकृत परम्परा र त्यसबाट उत्पन्न माथि उल्लिखित दुष्परिणामको अन्त्यसमेत हुने देखिन्छ, जुन राष्ट्रहितका लागि अत्यावश्यक भइसकेको छ ।

अतः नेपाली राजदूत पदमा नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्न मापदण्ड निर्धारण गरी संरचना बनाई सोअनुसार गरिएमा राजदूत पदमा योग्य व्यक्ति नियुक्त हुने र त्यसरी नियुक्त हुने राजदूतले पदअनुकूलको आचरण गरी राष्ट्रहितमा काम गर्नसक्ने भई नेपालको अन्तरिमसंविधानको भावनाको रमर्मसम्मान हुने एवं सो पदमा नियुक्त हुन सक्षम र योग्य सबै नेपाली नागरिकको संविधानको धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकको समेत संरक्षण हुने हुँदा सार्वजनिक सरोकारको यो विषयमा अन्य वैकल्पिक उपचारको बाटो नभएकोले सम्मानित अदालतसमक्ष यी रिट निवेदन प्रस्तुत गरेको छु । निवेदनमा माग गरिएअनुसार गर्ने गराउने व्यवस्था गर्नका लागि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम सम्मानित अदालतबाट विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशलगायतको उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतमा पर्न आएको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अविध नाघेपछि पेस गर्नु । राजदूत नियुक्तिको आधार, मापदण्ड र त्यस्तो

नियुक्तिलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको सबै नागरिकले मर्यादा गर्ने प्रकारबाट निवेदनको मागलाई विपक्षीद्वारा सम्बोधन गर्नसक्ने नै छ भन्ने यस इजलासले अपेक्षा गरेको हुँदा हाल अन्तरिम आदेश जारी गर्नु परेन भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतबाट जारी भएको आदेश।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५० बमोजिम मन्त्रपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट नेपाली राजदूत नियुक्ति गर्ने संवैधानिक प्रावधानबमोजिम नै राजदूतको नियुक्ति हुँदै आइरहेको छ। यस कार्यालयको कुन कार्यबाट निवेदकको संविधानप्रदत्त समानताको हकमा बाधा पुगेको भन्ने कुरा रिट निवेदकले खुलाउन सकेको देखिँदैन। राजदूत नियुक्तिसम्बन्धी संवैधानिक प्रावधानको बर्खिलाप यस कार्यालयबाट कुनै कार्य नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको राष्ट्रपतिको कार्यालयको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएको विषयवस्तुमा निवेदकको सरोकार र सार्थक सम्बन्ध नदेखिएकोले पनि यसमा निवेदकको हकद्वया स्थापित हुन सक्दैन। मन्त्रपरिषद्ले राजदूत पदमा नियुक्तिका लागि सम्भाव्य उम्मेदवारहरूको विषयमा गहन छलफलपश्चात् निर्णय गरी संसदीय सुनुवाइको लागि सिफारिस गर्ने परम्परा रही आएको र तत्पश्चात् सार्वभौम व्यवस्थापिका संसद्को संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिले उम्मेदवारको योग्यता, नैतिकता, व्यावसायिकतासमेतका आधारमा छलफल गरी अनुमोदन गरेपछि मात्र सम्बन्धित देशको सहमति (agreement) लिएर नियुक्त गरिने हुँदा नियुक्ति प्रक्रियामा त्रुटि रहँदैन। रिट निवेदकले नेपाल सरकार परराष्ट्र मन्त्रालयले राजदूत नियुक्तिका सम्बन्धमा अपनाई आएको प्रक्रियाका सम्बन्धमा परराष्ट्र मन्त्रालयमा समेत बुझ्दै नबुझी सो सम्बन्धमा सतही ज्ञान तथा पत्र पत्रिकामा आएका कुराका आधारमा

सस्तो लोकप्रियताका लागि वा कुनै समूह विशेषको निहित स्वार्थ पूर्तिका लागि प्रस्तुत रिट निवेदन दिएको देखिन्छ। परीक्षा र प्रतिस्पर्धाबाट परराष्ट्र सेवामा प्रवेश गर्ने कर्मचारीको योग्यताको परीक्षण हुनसक्छ तर राजदूत हुन वा कुटनीतिक भूमिका निर्वाह गर्ने क्षमताको निक्क्योल परीक्षाबाट हुन सक्तैन। तालिम, कार्य अनुभव, कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन, शैक्षिक योग्यतासमेतका आधारमा बढुवा हुँदै सहसचिवमा पुगेपश्चात् मात्र परराष्ट्र सेवाका कर्मचारी राजदूत नियुक्तिका लागि योग्य मानिन्छन्। जसको जे काम हो, उसले त्यो गर्नुपर्छ भनेर सोहीअनुसारको पद्धति बसाउनका खातिर गरिने प्रयासलाई सिन्डिकेट भन्नु निवेदकको पूर्वाग्रह हो भन्ने देखिन्छ। रिट निवेदकको तथ्यहीन र भ्रमपूर्ण रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको परराष्ट्र मन्त्रालय तथा आफ्नो हकमा ऐजनका सचिवको यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५० मा भएको संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार राजदूत नियुक्त गर्ने अधिकार मन्त्रपरिषद्को कार्यकारिणी अधिकारभित्र पर्ने भएकोले राजदूत पदमा नियुक्तिका लागि के कस्तो प्रक्रिया अपनाउने, के कस्तो आधार लिने, नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्न कुनै बोर्ड वा अन्य निकाय गठन गर्नुपर्ने नपर्ने निक्क्योल गर्ने अधिकार पनि संविधानतः मन्त्रपरिषद्मा मात्र निहित रहेको देखिन्छ। मन्त्रपरिषद्ले राजदूत पदमा नियुक्तिका लागि निश्चित अनुभव, ज्ञान तथा सेवा अवधि पूरा गरेका नेपाल परराष्ट्र सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणी वा सोभन्दा माथिल्लो पदमा कार्यरत वा विदेश नीति, राजनीति, अन्तर्राष्ट्रिय कानून, अर्थ, वाणिज्य जस्ता क्षेत्रमा लामो अनुभव भएका तथा त्यस्ता विषयको अध्ययन, अध्यापन तथा अन्वेषणको क्षेत्रमा निरन्तर लाग्नुभएका ख्याती प्राप्त व्यक्तिहरूमध्ये कुटनीतिक दक्षल राख्ने र सरकारले विश्वास गरेका उपयुक्त व्यक्तिहरूमध्येबाट संभाव्य

उम्मेदवारहरूको विषयमा गहन छलफलपश्चात् निर्णय गरी संसदीय सुनुवाइको लागि सिफारिस गर्ने परम्परा रही आएको छ । तत्पश्चात् व्यवस्थापिका संसद्को संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिले उम्मेदवारको योग्यता, नैतिकता, व्यावसायिकतासमेतका आधारमा छलफल गरी अनुमोदन गरेपश्चात् सम्बन्धित देशको सहमति (agreement) लिएर मात्र नियुक्त गिरने हुँदा नियुक्ति प्रक्रियामा त्रुटि रहँदैन । रिट निवेदकले नेपाल सरकार परराष्ट्र मन्त्रालयले राजदूत नियुक्तिका सम्बन्धमा अपनाई आएको प्रक्रियाका समबन्धमा परराष्ट्र मन्त्रालयसँग बुझ्दै नबुझी सस्तो लोकप्रियताका लागि वा कुनै समूह विशेषको निहित स्वार्थ पूर्तिका लागि दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको परराष्ट्र मन्त्रीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

राजदूत पदमा नियुक्त हुँदा संसदीय समितिको सुनुवाइ प्रक्रियासमेत पूरा गरेर नियुक्ति हुने भएकोले अयोग्य व्यक्ति राजदूतमा नियुक्ति गर्ने भन्न मिल्दैन । संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाअनुसार नियुक्त हुने राजदूत स्वाभाविकरूपमा तहतह छलफल तथा सुनुवाइसमेतबाट योग्य साबित हुनुपर्ने व्यवस्था अवलम्बन गरिएको छ । त्यसैगरी नियुक्त पदाधिकारीको पदअनुसारको जिम्मेवारी पूरा गर्न नसकेको अवस्थामा सरकारले त्यस्तो व्यक्तिलाई फिर्ता बोलाउन सक्ने हुँदा उपयुक्त व्यक्ति छनोट हुन नसकेको वा छनोट भएका व्यक्तिले पदीय मर्यादाविपरीत कार्य गरेमा राज्यले फिर्ता बोलाउने अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनसमेत रहेको छ । यसलाई अन्यथा लिइरहनु पर्ने अवस्था रहँदैन । कुटनीतिक तथा वैदेशिक सम्बन्धलाई मर्यादित तथा व्यवस्थित गराउन नेपाल सरकारले Diplomatic Code of Conduct, २०११ समेत जारी गरी लागू गरेको अवस्था रहेको छ । साथै यसरी नियुक्त राजदूतहरूले प्रयोग गर्ने अधिकार तथा सिमा, सुविधा तथा उन्मुक्तिका सम्बन्धमा Vienna Convention

on Diplomatic Relations, १९६१ वा बहुराष्ट्रिय सन्धि सम्झौता तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका सिद्धान्तसमेतका आधारमा व्यवस्थित हुने गर्दछन् । राजदूत नियुक्तिसम्बन्धी विद्यमान व्यवस्थालाई अझ बढी परिष्कृत र व्यवस्थित गरी परराष्ट्र सम्बन्धका विभिन्न आयामहरूका बारेमा विज्ञ व्यक्तिलाई मात्र राजदूत पदमा नियुक्ति गर्ने पद्धतिलाई संस्थागत गर्न नेपाल सरकार दृढ छ । यसमा अदालतबाट निवेदकले माग गरेअनुरूप आदेश जारी हुनुपर्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्रीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

राजदूत नियुक्ति गर्ने सम्बन्धमा प्रस्तावित नामउपर संविधानसभा व्यवस्थापिका संसद्को कार्य सञ्चालन नियमावली, २०७० को नियम ११८ बमोजिम संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिमा नियम ११९ बमोजिम संसदीय सुनुवाइको कारबाही पूरा गरी स्वीकृत व्यक्ति मात्र उपर्युक्त संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम राजदूत वा विशेष प्रतिनिधि नियुक्त हुने व्यवस्था रहेको छ । राजदूत पदमा नियुक्त हुँदा संसदीय समितिको सुनुवाइको प्रक्रियासमेत पूरा गरी नियुक्ति हुने भएकोले अयोग्य व्यक्ति राजदूत पदमा नियुक्त हुने अवस्था रहँदैन । उक्त संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नियुक्त हुने राजदूत स्वाभाविकरूपमा तहतह छलफल तथा सुनुवाइसमेतबाट योग्य साबित हुनुपर्ने व्यवस्था अवलम्बन गरिएको छ । त्यसैगरी नियुक्त पदाधिकारीले पदअनुसारको जिम्मेवारी पूरा गर्न नसकेको अवस्थामा नेपाल सरकारले त्यस्तो व्यक्तिलाई फिर्ता बोलाउन सक्ने हुँदा उपयुक्त व्यक्ति छनोट हुन नसकेको वा छनोट भएका व्यक्तिले पदीय मर्यादाविपरीत कार्य गरेमा राज्यले फिर्ता बोलाउने अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनसमेत रहेको छ । कुटनीतिक तथा वैदेशिक सम्बन्धलाई मर्यादित तथा व्यवस्थित गराउन नेपाल सरकारले Diplomatic Code of Conduct, २०११ समेत जारी गरी लागू गरेको अवस्था रहेको छ । साथै यसरी

नियुक्त राजदूतहरूको अधिकार, सीमा, सुविधा तथा उन्मुक्तिका सम्बन्धमा Vienna Convention on Diplomatic Relations, १९६१ अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको सिद्धान्तसमेतका आधारमा व्यवस्थित हुने गरेको छ ।

जहाँसम्म निवेदकले योग्य व्यक्तिहरू समेत राजदूत नियुक्तिबाट वञ्चित हुनुपरेको र समानताको हकको प्रतिकूल कार्य भएको भन्ने विषय उठान गरी प्रतिस्पर्धा, पारदर्शिता र परीक्षणबिना राजदूत पदमा नियुक्ति गर्न हुँदैन भनी मापदण्ड बनाउनको लागि परमादेशको माग गरेको सन्दर्भमा राजदूत नियुक्तिसम्बन्धी विद्यमान व्यवस्थालाई अझ बढी परिस्कृत र व्यवस्थित गरी परराष्ट्र सम्बन्धका विभिन्न आयामहरूका बारेमा विज्ञ व्यक्तिलाई मात्र राजदूत पदमा नियुक्ति गर्ने पद्धतिलाई संस्थागत गर्न नेपाल सरकार दृढ नै रहेकोले सो विषयमा अदालतबाट निवेदकले माग गरेअनुरूप आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन । रिट निवेदन खारेज होस् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय एवं आफ्नो हकमा समेत नेपाल सरकारको मुख्य सचिवको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री भिमार्जुन आचार्य, रामप्रसाद अर्याल र निवेदक विद्वान् अधिवक्ता मन्जु मरासिनीले राजदूत एक प्रतिष्ठित एवं विशिष्ट व्यवसायिक पद हुनुका साथै विदेशमा राज्यको प्रतिनिधित्व गर्ने सरकारको आधिकारिक निकाय हो । यो पद विशेष एवं मर्यादित भएको कारणले नै यस पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिहरू विदेशमा विशेष कुटनीतिक सुविधाहरू पाइरहेका हुन्छन् । यस्तो मर्यादित पदमा रहेका व्यक्ति विदेश रहँदा बस्दा गर्ने व्यवहार प्रदर्शन गर्ने चरित्र र निजहरूको क्रियाकलाप अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा राष्ट्रको मान मर्यादा एवं प्रतिष्ठासँग प्रत्यक्ष

सरोकार राख्नुका साथै निजहरूको व्यवहारबाट विदेशमा रहेका व्यक्तिहरूले सिङ्गो राष्ट्रको बारेमा धारणा बनाउने गर्दछन् । यस्तो पदमा रहेका व्यक्तिहरूको हरेक कार्यबाट राष्ट्रको मान मर्यादा बढ्नु पर्ने अपेक्षा आम नागरिकले गरेका हुन्छन् । कुटनीतिक नियोगका यस्ता पदाधिकारीहरूलाई Vienna Convention ले विशेष प्रकारको उन्मुक्ति दिएको हुँदा यस्ता पदमा नियुक्त हुने व्यक्ति बढी जिम्मेवारी हुनुका साथै राज्यको उचित प्रतिनिधित्व गर्नसक्ने, पदीय गरिमालाई कायम राख्नसक्ने योग्यता भएको हुनुपर्छ । तर यस्तो जिम्मेवार पदमा नियुक्त हुनुको लागि कानूनले कुनै योग्यता नै नतोकेको अवस्थामा नियुक्त गर्ने निकायमा भएका व्यक्तिहरूले आफ्नो नाता गोता, वा आफूले फाइदा लिनसक्ने व्यक्ति नियुक्त गर्ने गरेका छन् । जसबाट राज्यको उचित प्रतिनिधित्व नहुनुका साथै त्यस्ता नियुक्त भएका राजदूत एवं कूटनितिक नियोगका प्रमुखको क्रियाकलापले राष्ट्र नै बदनाम हुनु परेको अवस्था छ । राजदूत नियुक्ति गर्ने जिम्मेवारी भएका विपक्षीहरूले नियुक्तिको लागि कुनै मापदण्ड नै नबनाएको हुँदा निजहरूले कानूनबमोजिमको दायित्व पालना गरेको मान्न सकिँदैन । जसबाट अन्य योग्य व्यक्तिहरू त्यस्ता पदमा नियुक्त हुनबाट वञ्चित हुनुका साथै राष्ट्रको मर्यादामा कमी आउने हुँदा समानताको अधिकारबाट समेत वञ्चित हुनु परेको हुँदा राजदूत नियुक्तिको लागि स्पष्ट मापदण्ड बनाई स्वच्छ, निष्पक्ष एवं पारदर्शी तरिकाले राजदूत नियुक्ति गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजिवराज रेग्मीले विदेशमा राष्ट्रलाई प्रतिनिधित्व गर्ने राजदूतलगायतका कुटनीतिक नियोगका प्रमुखको पद एक विशिष्ट किसिमको पद हो र संविधानले नै यसको नियुक्तिको लागि केही प्रक्रियाहरू तोक्नुका साथै त्यस्ता पदमा

नियुक्त हुने व्यक्तिको संसदीय सुनुवाइको व्यवस्था गरेको छ । जुन आफैँमा विशिष्ट छ । यसका साथै जुन देशको लागि राजदूत नियुक्त गर्न लागेको हो त्यो देशले Agreemo दिएन भने नियुक्त गर्न मिल्दैन यसर्थ राजदूत नियुक्तिको लागि कुनै मापदण्ड नै छैन भनी निवेदकको भनाई सत्य होइन । यसका अतिरिक्त निवेदकहरूले परमादेश माग गरेकोमा परमादेशको जारी हुनको लागि कुनै सरकारी निकायले आफूले गर्नुपर्ने कानूनी दायित्व पूरा नगरेको अवस्थामा जारी हुने आदेश हो । प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षी बनाइएका कुन निकायले आफ्नो कानूनबमोजिमको कुन दायित्व पालना गरेका छैनन् र त्यसबाट निवेदकको कुन अधिकार हनन् भएको छ भन्ने कुरा निवेदनबाट स्पष्टरूपले नखुलेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तबमोजिमको तथ्य एवं बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागज अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, राजदूत जस्तो जिम्मेवार एवं गरिमामय पदमा नियुक्तिको लागि कुनै मापदण्ड नहुँदा राजनीतिक पहुँच भएका एवं अयोग्य व्यक्तिहरू तथा परराष्ट्र सेवाका कर्मचारीहरूले मात्र नियुक्तिको अवसर पाउने हुँदा त्यसबाट योग्य क्षमतावान् अन्य सेवाका राष्ट्रसेवक कर्मचारी र नेपाली नागरिकहरू वञ्चित हुने अवस्था आएको छ । बिना प्रतिस्पर्धा, मापदण्ड र परीक्षा राजदूत नियुक्त हुँदा राष्ट्रले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विभिन्न समस्या भोग्नुका साथै कतिपय ठाउँका राजदूतको व्यवहारको कारण बदनामीसमेत व्यहोर्नु परेको हुँदा यसमा निवेदकसमेत अन्य नेपाली नागरिकको समानताको हकबाट वञ्चित हुने परेकोले राजदूत नियुक्तिको लागि मापदण्ड बनाई योग्य व्यक्तिहरूमध्येबाट योग्यता, दक्षता, क्षमता, र समावेशिताको आधारमा राजदूत नियुक्ति गर्नु भनी

विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन मागदाबी रहेको देखिन्छ । राजदूत नियुक्तिको लागि संसदीय सुनुवाइ जस्ता विशिष्ट प्रक्रिया रहेकोले मापदण्ड नै नभएको मान्न मिल्दैन विपक्षी बनाइएका संस्थाहरूले कुन कानूनबमोजिमको कार्य नगरेको अवस्थामा निवेदकको कुन अधिकार हनन् भएको हो भन्ने कुरा निवेदनबाट नखुलेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत रिट निवेदनमा राजदूत नियुक्तिको लागि आवश्यक योग्यताको विषय उठाई सार्वजनिक सरोकारको रूपमा दायर हुन आएको देखिएकोले रिट निवेदकको प्रस्तुत विषयसँग सार्थक सम्बन्ध रहेको छ वा छैन भन्ने कुरा हेर्नुपर्ने देखियो । राजदूत पद विदेशमा राष्ट्रको प्रतिनिधित्व गर्ने प्रकृतिको पद भएकोले असक्षम व्यक्ति सो पदमा नियुक्त भएमा देशको गौरव र गरिमामा प्रतिकूल प्रभाव पर्न जाने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन । यस अर्थमा राजदूतको नियुक्ति गर्दा सक्षम व्यक्ति नै नियुक्त हुने कुरा सुनिश्चित हुनुपर्ने भन्ने एउटा नागरिकको अपेक्षा रहनुलाई अस्वभाविक मान्न सकिन्न । राजदूत नियुक्ति हुँदा योग्यसक्षम एवं राज्यको गरिमा कायम राख्न सक्ने व्यक्तिको नियुक्त होस् भनी चाहना राख्नुलाई अन्यथा मान्न नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्न निवेदकको सार्थक सम्बन्ध नै छैन भनी विपक्षीको जिकिरलाई औचित्यपूर्ण मान्न सकिएन ।

४. राजदूत नियुक्तिसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश भएकोले सर्वप्रथम राजदूत के हो ? यो कस्तो खालको पद हो भन्ने कुरामा चर्चा गर्न उपयुक्त हुने देखियो । राजदूत आफूलाई नियुक्त गरेको सरकारको आफू नियुक्त भएको देश वा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थामा प्रतिनिधित्व गर्ने एउटा उच्चस्तरीय कुटनीतिक दूत हो । यसलाई कुटनीतिक मिसनको प्रमुखको रूपमा पनि परिभाषित गर्ने गरिन्छ । Vienna Convention

on Diplomatic Relation, १९६१ ले Art १(a) मा The "a head of the mission" is the person charged by the sending state with the duty of acting in the Capacity. भनी प्रमुखलाई परिभाषित गरेको छ । उक्त परिभाषाबाट नै राजदूत अथवा कुटनीतिक मिसनको प्रमुख विदेशमा आफूलाई नियुक्त गरेको राज्यको प्रतिनिधि हो । यसले राज्य प्रमुखको विशेष दूत भएर काम गर्दछ । उक्त महासन्धिको धारा ३ ले कुटनीतिक मिसनको कार्यको बारेमा उल्लेख गरेको छ । जसमा आफ्नो राष्ट्रलाई प्रतिनिधित्व गर्ने, कानूनको सिमामा रही आफू कार्यरत रहेको राष्ट्रमा आफूलाई पठाएको राष्ट्रको र त्यसको नागरिकको हितको रक्षा गर्ने, कार्यरत रहेको राष्ट्रसँग वार्ता गर्ने, दुवै राष्ट्रबीच मैत्रीपूर्ण सम्बन्धलाई प्रवर्धन गर्दै आर्थिक, सांस्कृतिक र वैज्ञानिक सम्बन्धको विकास गर्ने जस्ता कार्यहरू समावेश गरिएको छ । उपर्युक्त कार्यहरू कुटनीतिक मिसनको प्रमुखको हैसियतले राजदूतले गर्नुपर्ने तथा निजको भूमिका नेतृत्वदायी हुनुपर्नेमा दुईमत हुन सक्दैन । यस अर्थमा निजको क्षमता, भूमिका एवं व्यवहारले दुई देशबीचको सम्बन्धको मानक निर्धारण गर्ने कुरा इन्कार गर्न सकिँदैन ।

५. उपर्युक्त जिम्मेवारी कुशलतापूर्वक निर्वाह गर्नको लागि कुटनीतिक मिसनका प्रमुखले केही कुटनीतिक उन्मुक्ति पनि पाएका हुन्छन् । जुन विभिन्न देवानी तथा फौजदारी दायित्वसँग सम्बन्धित रहेको छ । यस अर्थमा राजदूत अथवा कुटनीतिक नियोगका प्रमुखको पद हरेक दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण हुनुका साथै विदेशमा राज्यको प्रतिनिधित्व गर्ने अत्यन्त जिम्मेवार पदको रूपमा रहने हुन्छ । कुनै पदमा नियुक्ति हुनुको लागि के कस्तो योग्यताको आवश्यकता पर्दछ भन्ने कुरा सोको पदीय दायित्व, जिम्मेवारी, सो पदाधिकारीले प्रयोग गर्ने अधिकारका प्रकृति जस्ता कुराले निर्धारित गर्दछ । राजदूतले आफू कार्यरत रहेको देशमा उसले गरेको क्रियाकलापसँग राज्यको मर्यादा पनि जोडिएर

रहेको हुन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा राजदूत जस्तो मर्यादित एवं जिम्मेवार पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिमा केही आधारभूत योग्यता एवं क्षमता हुनुपर्ने कुरा उक्त पदको कार्य प्रकृतिले नै माग गरेको देखिन्छ ।

६. अब नेपालको सन्दर्भमा राजदूत नियुक्तिको सम्बन्धमा के कस्ता कानूनी व्यवस्थाहरू रहेका छन् भनी हेर्दा, रिट निवेदन दर्ता हुँदा प्रचलनमा रहेको तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५० मा "मन्त्रपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रपतिले नेपाली राजदूत र कुनै खास प्रयोजनको लागि विशेष प्रतिनिधि नियुक्त गर्न सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको थियो । सोही संविधानको धारा १५५ मा "...राजदूतको पदमा नियुक्तिपूर्व निजहरूको कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम संसदीय सुनुवाइ हुनेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । वर्तमान नेपालको संविधानको धारा २८२ मा "(१) राष्ट्रपतिले समावेशी सिद्धान्तको आधारमा नेपाली राजदूत र कुनै खास प्रयोजनका लागि विशेष प्रतिनिधि नियुक्त गर्न सक्नेछ ।" उपर्युक्त संवैधानिक व्यवस्था अनुसार राजदूत वा कुनै विशेष प्रयोजनको लागि गठन हुने कुटनीतिक मिसनको प्रतिनिधि नियुक्त गर्ने जिम्मेवारी राष्ट्रपतिमा रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी संविधानको धारा २९२(१) मा "...राजदूतको पदमा नियुक्त हुनुअघि संघीय कानूनबमोजिम संसदीय सुनुवाइ हुनेछ ।" भनी व्यवस्था रहेको छ । जसअनुसार राष्ट्रपतिबाट नियुक्ति हुनुपूर्व राजदूतहरूको संसदीय सुनुवाइ हुने र त्यसबाट अनुमोदित भएका व्यक्तिलाई मात्र राष्ट्रपतिले राजदूतको पदमा नियुक्त गर्न पाउने बाध्यतात्मक व्यवस्था रहेको पाइन्छ । उपर्युक्त संवैधानिक व्यवस्थाको अतिरिक्त राजदूत वा कुटनीतिक नियोगको प्रमुख वा प्रतिनिधिको नियुक्तिसम्बन्धी अन्य कुनै कानूनमा योग्यता तोकिएको देखिँदैन ।

७. विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालयसमेतको तर्फबाट परेको लिखित जवाफमा समेत Vienna

Convention on Diplomatic Relations, १९६१ को मान्य सिद्धान्त ग्रहण गरी बनाइएको कानूनअनुसार नियुक्त हुने कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ । सो नियुक्तिसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको रूपमा विपक्षीले तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५० लाई देखाएको पाइन्छ । उक्त व्यवस्थालाई हाल आएर नेपालको संविधानको धारा २८२ र २३२ मा अंगिकार गरिएको छ । त्यसको अतिरिक्त जुन देशको लागि राजदूत नियुक्त गरिएको हो । त्यस देशको सहमति लिनुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको व्यवस्था पनि देखाएको पाइन्छ । साथै नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) ले राजदूत पदमा नियुक्तिका लागि निश्चित अनुभव, ज्ञान तथा सेवा अवधि पूरा गरेका नेपाल परराष्ट्र सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणी वा सोभन्दा माथिल्लो पदमा कार्यरत उच्च पदस्थ कर्मचारी वा विदेश नीति, राजनीति अन्तर्राष्ट्रिय कानून, अर्थ, वाणिज्य जस्ता क्षेत्रमा लामो अनुभव भएका तथा त्यस्ता विषयको अध्ययन अध्यापन तथा अन्वेषणको क्षेत्रमा निरन्तर लाग्नु भएका ख्याती प्राप्त व्यक्तिहरूमध्ये कुटनीतिक दखल राख्ने र सरकारले विश्वास गरेको उपयुक्त व्यक्तिहरूलाई नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने परम्परा रही आएको भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । परराष्ट्र मन्त्रालयको उक्त जवाफबाट समेत संविधानको उपर्युक्त व्यवस्थाबाहेक राजदूत नियुक्तिका लागि अन्य कुनै कानूनी व्यवस्था रहे भएको देखिएन ।

८. नेपालको संविधानको धारा २८२ मा भएको व्यवस्थाअनुसार राजदूतको नियुक्ति राष्ट्रपतिबाट हुने देखिन्छ । यसबाट राजदूत नियुक्तिका विषय कार्यपालिकाको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने कुरामा विवाद भएन । अब राजदूत नियुक्तिका विषय अदालतमा परेको विवादमाफत न्यायिक निरूपणको विषय बन्न सक्छ सक्दैन भन्ने सन्दर्भमा हेर्दा, कुनै व्यक्तिलाई राजदूत नियुक्त गर्ने वा नगर्ने विषय विशुद्ध कार्यापालिकीय क्षेत्राधिकारको विषय हो । तर माथि

उल्लेख भएको अनुसार राजदूतले निर्वाह गर्नुपर्ने काम र कर्तव्यको प्रकृति हेर्दा निजको आचरण व्यवहारसँग राष्ट्रको हित र इज्जतसमेत गाँसिएको हुँदा यसमा राज्यका आम नागरिकको सरोकार रहने नै हुन्छ । यस्तो आम नागरिकको सरोकारको विषयमा जनताको आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षकको हैसियतले आफूसमक्ष आएको विवादमा अदालतले चासो देखाउनु पर्दछ । यसका अतिरिक्त प्रस्तुत रिट निवेदनको विषय वस्तु कसैलाई राजदूत बनाउन वा नबनाउनको लागि परेको पनि होइन । राजदूत नियुक्त गर्दा राज्यको हितलाई उचित तवरले प्रवर्द्धन गर्न र प्रभावकारी तरिकाले राज्यको प्रतिनिधित्व गर्नको लागि योग्यतम व्यक्तिको नियुक्तिको सन्दर्भमा रहेको छ । तसर्थ यस्तो विषयको विवाद न्यायिक निरूपणको विषय बन्दैमा यसबाट कार्यपालिकाको कार्यमा हस्तक्षेप भएको मान्न मिल्दैन । यसबाट त कार्यपालिकीय कार्यमा झन् प्रभावकारिता आउँछ र राष्ट्र तथा सरकारको उचित प्रतिनिधित्व गर्ने व्यक्तिहरूको नियुक्ति हुन्छ । जसबाट राजदूत नियुक्तिमा कार्यपालिका जनताप्रति उत्तरदायी भई पारदर्शिता आउनुका साथै अन्ततोगत्वा यसको समग्र लाभ राज्यलाई प्राप्त हुने देखिन्छ ।

९. राजदूत नियुक्तिका जिम्मेवारी माथि उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाले कार्यपालिकालाई दिएको तर कानूनमा सो पदको लागि के कस्ता योग्यता चाहिन्छ भन्ने कुरा उल्लेख नभएको अवस्थामा जस्तोसुकै व्यक्ति नियुक्त हुनसक्ने सम्भावनालाई इन्कार गर्न सकिँदैन । नियुक्त भएका कतिपय राजदूत एवं कुटनीतिक नियोगका प्रमुखको विभिन्न गैरकुटनीतिक एवं अमर्यादित कार्यबाट राज्य नै अपमानित हुनु परेको कतिपय घटनाहरू सार्वजनिकसमेत भएका छन् । कुनै खास पदीय दायित्वको लागि चाहिएको खास योग्यताले सो पदमा रहँदा बस्दा निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्वमा व्यवसायिकता ल्याउनुका साथै सो काममा दक्षता एवं प्रभावकारिता ल्याउन विशेष मद्दत गर्दछ ।

तर बिना कुनै खास योग्यता नियुक्त भएका राजदूतहरू व्यवसायिक (Professional) हुन नसक्नुका साथै निजहरू राष्ट्रिय हितभन्दा व्यक्तिगत स्वार्थमा लागेको कारण निजहरूबाट दक्ष एवं प्रभावकारी कार्य सम्पादन भएको देखिएको छैन।

१०. विभिन्न देशहरूको राजदूत नियुक्तिको प्रचलन हेर्दा सो देशहरूको परराष्ट्र सेवामा लामो अनुभव प्राप्त गरेको कुटनीतिज्ञ (Career Diplomat) बाट राजदूत पदमा नियुक्ति भएको पाइन्छ। कहिलेकाँही राष्ट्रको आवश्यकता एवं औचित्यताको आधारमा परराष्ट्र सेवा बाहिरका व्यक्तिहरूको नियुक्त भएको पाइए पनि त्यो संख्या अत्यन्त न्यून रहेको देखिन्छ। तर हाम्रो अभ्यासमा भने त्यस्तो प्रचलनलाई अपनाएको देखिँदैन। परराष्ट्र सेवामा कार्यरत कर्मचारी एवं राजनीतिक दलको भागबन्डामा नियुक्ति भएको देखिन्छ। नियुक्तिपश्चात् पनि कुनै तालिमको व्यवस्थासमेत भएको र दिइएको देखिँदैन। कुनै पदमा नियुक्ति हुन चाहिने आवश्यक योग्यता निर्धारण गर्ने जिम्मेवारी सो पदमा नियुक्त गर्ने सम्बन्धित निकायको नै हुने देखिन्छ। माथि उल्लिखित संवैधानिक प्रावधानअनुसार कार्यपालिकाले नियुक्त गर्ने भनिएको राजदूत पदको लागि चाहिने आवश्यक योग्यता तोक्ने दायित्व पनि कार्यपालिकाको नै हुनेमा विवाद हुन सक्दैन। तर उक्त दायित्व पालना भएको र राजदूत तथा कुटनीतिक नियोगका प्रमुख पदमा नियुक्तको लागि कुनै योग्यता वा मापदण्ड तोकिएको नपाइएकोले सो कानून एवं संविधानबमोजिमको दायित्व पूरा भएको मान्न मिलेन।

११. तसर्थ माथि विवेचित आधार कारणबाट नेपालको संविधानले व्यवस्था गरेको उपर्युक्त कुराको अतिरिक्त एउटा मापदण्ड तयार गरी राजदूत नियुक्त गर्दा पारदर्शी हुनुका साथै योग्य, सक्षम र दक्ष व्यक्तिको नियुक्ति भई त्यसबाट काम काज सञ्चालनमा सुविधा पुग्न गई लोकतन्त्रको सुदृढिकरण हुने हुँदा आवश्यक

शैक्षिक योग्यता, उच्च नैतिक चरित्र, फौजदारी कसुरमा सजाय नपाएको, कालोसूचीमा नपरेको लगायतका अन्य कुराहरूको अतिरिक्त नियुक्ति भएका राजदूतहरूलाई Vienna Convention लगायतका सम्बद्ध सन्धि सम्झौताको ज्ञान हासिल हुने कुरासमेत समावेश हुने गरी एउटा मापदण्ड बनाई प्रक्रिया तोकी राजदूत पदमा नियुक्ति गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार यस अदालतको अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.प्रकाशमान सिंह राउत

इजलास अधिकृत : रामु शर्मा

इति संवत् २०७४ साल वैशाख २१ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं. १९०९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
आदेश मिति : २०७४।१२।१
०७३-WO-१३२१

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : Harold Macintosh को छोरा क्यानेडियन नागरिक भई ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. २० स्थित Cafe Brazil Guest House and Coffee Shop मा डेरा गरी बस्ने हाल कारागार कार्यालय जगन्नाथदेवलमा भद्र बन्दी गृहमा कैदमा रहेको वर्ष ७५ को Earnest Fenwick Macintosh भन्ने E Fenwick Macintosh

विरुद्ध

विपक्षी : कारागार कार्यालय जगन्नाथदेवल, त्रिपुरेश्वर काठमाडौंसमेत

- कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (१क) मा भएको सजाय छोट्याउन नसकिने नकारात्मक सूचीका अपराधहरूमा जबरजस्ती करणीको अपराध समावेश भएपनि सोही नियमको उपनियम (२क) को व्यवस्थाले ७० वर्ष उमेर पुगेका कैदीहरूलाई पचहत्तर प्रतिशत सजाय छोट्याउन उपनियम (१क) मा रहेको सूची आकर्षित हुनसक्ने अवस्था देखिएन । उपनियम (२क) ले नै

७० वर्ष पुगेका कैदीहरूलाई सजाय छुट दिँदा उपनियम (१क) लाई बाहेक गरेको हुँदा उमेरको आधारमा सजाय छोट्याउँदा उपनियम (१क) मा उल्लिखित अपराधमा सजाय पाएका कैदीहरूको हकमा समेत उपनियम (२क) आकर्षित हुने ।

(प्रकरण नं.६)

- सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकभित्र स्वस्थ जीवन र बिरामी भएको अवस्थामा उपयुक्त उपचार गर्न पाउने हक पनि अन्तरनिहित रहेको हुने ।
- बाँच्न पाउने अधिकार हरेक व्यक्ति मानव भएर जन्मेको कारणले उसको अन्तरनिहित अधिकार हो । यो अधिकार प्रचलनार्थ नागरिक, अनागरिक वा अन्य कुनै आधारमा समेत विभेद गर्न नपाइने ।
- विदेशी नागरिक भए पनि निजको उमेर कारागार नियमावलीमा उल्लेख भएको उमेर सिमा नाघेको देखिएको अवस्थामा सजाय माफी, मुलतबी, परिवर्तन वा कम गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७१ मा भएको व्यवस्थाको कारणले निजको सजाय छोट्याउन मिल्दैन भनी भन्नु न्यायोचित हुने नदेखिने ।
- सजाय माफी, मुलतबी, परिवर्तन वा कम गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७१ले कारागार नियमावलीले प्रदान गरेको सुविधालाई सिमित गर्न सक्ने देखिँदैन । यी दुवैमा भएको व्यवस्था एक आपसमा विरोधाभाषपूर्ण रहेमा नियमावलीको व्यवस्थाले प्राथमिकता पाउने ।

(प्रकरण नं.११)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता मोहनबहादुर
बन्जारा

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता पदमराज
पाण्डे

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- कारागार नियमावली, २०२०
- मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८
- जेष्ठ नागरिक ऐन, २०६३

आदेश

न्या.ओमप्रकाश मिश्र: नेपालको संविधानको धारा ४६ र १३३(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ:-

म निवेदक क्यानेडियन नागरिक हाल ७५ वर्षमा चलिरहेको छु भने Blood and Skin Cancer को रोगबाट ग्रस्त भई कारागारमार्फत औषधोपचार गरिरहेको छु । म निवेदक मिति २०७१।४।२८ मा पर्यटकको रूपमा नेपाल आई ठमेललगायत ललितपुरको जावलाखेल स्थित Cafe Brazil Guest House मा रहँदा सेन्ट जेभियर्स स्कुलको सामाजिक सेवा केन्द्रमा जाने आउने गर्दथे । अछाम जिल्ला जमाल गाउँ गा.वि.स. वडा नं. ८ घर भई तत्काल सेन्ट जेभियर्स सामाजिक सेवा केन्द्र जावलाखेल ललितपुर बस्ने परिवर्तित नाम जावलाखेल (ग) को जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी म निवेदक भएको अप्राकृतिक मैथुन मुद्दामा मिति २०७१।१।१४ मा प्रहरीले पक्राउ गरी थुनामा राखेकोमा हालसम्म ललितपुर जिल्ला अदालतको थुनछेक आदेशअनुसार थुनामै रही आएको थिएँ ।

उक्त अप्राकृतिक मैथुन मुद्दा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको

महलको १ नं. र ९(क) को कसुरमा ऐ.ऐनको महलको ३(३) बमोजिम ६ वर्ष कैद र दफा ९(क) बमोजिम थप १ वर्ष गरी जम्मा ७ वर्ष कैद र रु. १०,००,०००।- (दश लाख) पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर गरी मिति २०७१।१।१७ मा फैसला भएको थियो । सो फैसलाउपर पुनरावेदन परेकोमा उच्च अदालत, पाटनबाट मिति २०७२।१०।२४ मा कैद वर्ष ७ को हकमा सदर गरी क्षतिपूर्तिबापतको रु.१० लाखमा केही उल्टी गरी रु. ३,००,०००।- (तीन लाख) कायम गरी पीडित जाहेरवाला जावलाखेल (ग) ले पाउने ठहरेको थियो । क्षतिपूर्तिबापत बुझाउनु पर्ने ठहरेको रकम रु.३,००,०००।- (तीन लाख) सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा जम्मा गरेको रसिद प्रमाणको प्रतिलिपि राख्न लगाएर मात्र माफी मिनाहाको कारबाही अवलम्बन गर्नु भनी भएको फैसलाबमोजिम कारागार कार्यालय जगन्नाथदेवलको च.नं. ९५० मिति २०७३।४।३२ को निवेदनमार्फत ललितपुर जिल्ला अदालतको र.नं. ०२५ मिति २०७३।५।१ को धरौटी खातामा रकम जम्मा गरिएको प्रमाणको प्रतिलिपि यसैसाथ संलग्न गरेको छु ।

म निवेदकले पुनरावेदनको फैसलाबमोजिम क्षतिपूर्ति रकम ललितपुर जिल्ला अदालतमा दाखिला गरेपछि कारागार कार्यालयमार्फत ३ पटक २०७२ सालको दशैंको बेला र असोज ३ संविधान दिवस र २०७४ जेठ १५ गते गणतन्त्र दिवसमा माफी मिनाहाको लागि आवश्यक कागजात पूरा गरी पठाउँदा पनि विपक्षी खण्डमा उल्लिखित प्रकरण नं. ३,४,५ र ६ बाट नेपालको संविधानको धारा १६,१७,२०,४१ र ४६, नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १२, कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को २(क) तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिरसमेत विपरीत माफी मिनाहाबाट रोक्ने कार्य संविधानविपरीत भएको प्रस्ट छ । कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ मा भएको व्यवस्था हेर्दा असल चालचलन

भएका कैदीको सजाय छोट्याउने, असल चालचलन भएका कैदीको ५०% सम्म कैद छोट्याउन सकिने छ भन्ने व्यवस्था छ भने १(क) मा उपनियम (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको मुद्दामा कैद सजाय पाएको व्यक्तिको कैद सजाय छोट्याउन सकिने छैन भनी जिउ मारने बेच्नेसमेतका नौ वटा मुद्दामा रोक लगाएको र त्यसमा जबरजस्ती करणी मुद्दालाई अप्राकृतिक मैथुनसँग कानून जोडिएको भए तापनि उक्त नियमावलीको नियम २९ को उपनियम २(क) को व्यवस्था हेर्दा उपनियम १ र १(क) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि असल चालचलन भएको ७० वर्ष उमेर पुगेका कैदीहरूको हकमा ७५% सम्मको कैद सजाय छोट्याउन या दुवै आँखा नदेख्ने वा दुवै खुट्टा नचल्ने वा अंगभंग भई ओछ्यान परी निको नहुने अवस्थामा पुगेको भनी सरकारी चिकित्सकले सिफारिस गरेको कैदीको हकमा बाँकी कैदको सजाय छोट्याउन सकिने छ भन्ने प्रस्ट व्यवस्था भएबमोजिम नै कारागार प्रशासनले म निवेदकको बाँकी कैद माफी मिनाहाको प्रक्रिया पटकपटक अवलम्बन गर्दा पनि अन्य प्रत्यर्थीहरूले माफी मिनाहाबाट रोकेको कार्य उत्प्रेषणद्वारा बदर गरी कानूनमा भएको कार्यविधि पूरा गरेका ७५ वर्ष उमेरका क्यान्सर पीडित रिट निवेदकले पाउने सुविधाबाट वञ्चित नगरी दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको Earnest Fenwick Macintosh भन्ने E Fenwick Macintosh को तर्फबाट यस अदालतमा परेको रिट निवेदन ।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नपर्ने कुनै आधार र कारण भए सोसमेत खुलाई यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतबाट भएको आदेश ।

निवेदकले आफू ७४ वर्षको जेष्ठ नागरिक भएकोले उमेरकै आधारमा कैद छुट पाउनुपर्ने दाबी

गर्नुभएकोमा जेष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ को दफा १२(१) मा "कैद छुट दिन सकिने छ" भनिएको छ, जसको अर्थ कैद छुट दिनु पर्नेछ भन्ने होइन । यसलाई नियमन गर्न कार्यविधि र प्रक्रिया बनाई छुट दिन सकिने भन्ने स्पष्ट हुन्छ । कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९(१)(क) र कारागार व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७३ को परिच्छेद सात बुँदा ३३(३) मा जबरजस्ती करणीसम्बन्धी मुद्दामा कैद छुट दिन नसकिने व्यवस्था गरेको छ भने नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृत सजाय माफी मुलतबी परिवर्तन वा कम गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७१ (जुन नियमावलीसह हैसियत राख्छ) को बुँदा नं. ३ मा "देहायको अपराधको कसुरदार ठहरिएकोमा सजाय माफी मुलतबी परिवर्तन वा कम गरिने छैन ... (ख) जबरजस्ती करणी ..." भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेकोले जबरजस्ती करणी मुद्दामा कैद कम गर्न सकिने अवस्था छैन । निवेदकको जबरजस्ती करणी मुद्दामा कैदमा रहेको र सजाय छुट पाउने निवेदकको अधिकारको कुरा होइन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कारागार व्यवस्थापन विभागको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको लिखित जवाफ ।

निवेदकलाई यस कार्यालयबाट माफी मिनाहाको लागि गत वर्षको बडादशैं र यस वर्षको गणतन्त्र दिवससमेत गरी दुई पटक सिफारिस गरिएको हुँदा विपक्षी कायम गर्ने नपर्ने अड्डालाई विपक्षी कायम गरी दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट यस कार्यालयको हकमा प्रथमदृष्टिमा खारेजभागी हुँदा यस कार्यालयको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको लिखित जवाफ ।

कारागार व्यवस्थापन विभागको च.नं. १५८ मिति २०७३।४।२५ र च.नं. १५६३ मिति २०७३।१२।१३ को पत्रबाट माग भएबमोजिम २०७४ सालको गणतन्त्र दिवस (जेठ १५) को उपलक्ष्यमा

कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम १, १(क), २, २(क) तथा ३ को परिधिभिन्न रही बाँकी कैद माफी मिनाहाका लागि यस कार्यालयको च.नं. ७७०१ मिति २०७४।१।८ तथा च.नं. १४६१ मिति २०७३।५।१९ को पत्रबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंमा सिफारिस गरी पठाइएको थियो। प्रतिवादी Earnest Fenwick Macintosh भन्ने E Fenwick Macintosh को स्वास्थ्यसम्बन्धी केन्द्रीय कारागार अस्पतालको पत्रानुसार निजलाई Blood & Skin Cancer रहेको देखिन्छ। अधिकार प्राप्त निकाय तथा अधिकारीको आदेशले कानूनबमोजिम थुनामा राखिएको हुँदा यस कार्यालयको हकमा उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कारागार कार्यालय जगन्नाथदेवलको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको लिखित जवाफ।

कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ मा असल चालचलन भएका कैदीलाई तोकिएको कैदको सजाय छोट्याउन सक्ने व्यवस्था भएको भए तापनि विपक्षी निवेदकको असल चालचलन निज स्वयंले निर्धारण गर्ने नभई नेपाल सरकारले निर्धारण गर्ने विषय हो। साथै नेपाल सरकारले के कस्ता कैदी बन्दीलाई छुट दिने भन्ने बारेमा निर्णय गर्न पाउने नै हुँदा प्रचलित कानून तथा कार्यविधिमा भएको व्यवस्थाबमोजिम विशेष अवसरमा त्यस्तो छुट दिँदै आइरहेको छ। विपक्षी रिट निवेदकको कसुर अप्राकृतिक मैथुन पनि जबरजस्ती करणी नै भएको हुँदा प्रचलित कानूनबमोजिम विपक्षीको कैदको सजाय छोट्याउन सकिने अवस्था रहँदैन। त्यस्तै, कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम २(क) मा उपनियम (१), (१क) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि असल चालचलन भएका ६५ वर्ष उमेर पुगेका कैदहीहरूको हकमा पचहत्तर प्रतिशतसम्मको कैद छोट्याउन वा दुवै आँखा नदेख्ने वा दुवै खुट्टा नचल्ने वा अंगभंग भई ओछ्यानमा परी निको नहुने

अवस्थामा पुगेको भनी सरकारी चिकित्सकले सिफारिस गरेका कैदीको हकमा बाँकी कैदको सजाय छोट्याउने सकिनेछ भन्ने व्यवस्थाले छोट्याउनु पर्ने बाध्यता होइन र जनाउँदैन। तसर्थ अदालतलाई समेत भ्रम सृजना गर्ने गरी कानूनी हकमा आघात पुग्न गएको भनी दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको लिखित जवाफ।

राज्यले कुनै कसुर प्रमाणित भई कैद सजाय काटिरहेका कैदीको असल चालचलन, कैदीले आफूले गरेको अपराधको पश्चाताप, उमेर अवस्था तथा स्वास्थ्य स्थितिलगायतको आधारमा कैदीलाई कैद सजायको माफी मिनाहा दिने कल्याणकारी व्यवस्था गरेको हुन्छ। नेपालको सन्दर्भमा नेपालको संविधानको धारा २७६ मा राष्ट्रपतिले कुनै अदालत, न्यायिक वा अर्धन्यायिक निकाय वा प्रशासकीय पदाधिकारी वा निकायले गरेको सजायलाई कानूनबमोजिम माफी, मुलतबी, परिवर्तन वा कम गर्न सक्नेछ भन्ने स्पष्ट संवैधानिक व्यवस्था गरेको छ। साथै कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ मा पनि सोहीअनुसारको कानूनी व्यवस्था रहेको छ। उक्त व्यवस्था कैद सजाय छोट्याउन सकिनेसम्मको कानूनी व्यवस्था हो। कैद सजाय छोट्याउनै पर्ने गरी बाध्यकारी व्यवस्था गरेको होइन। साथै कैद सजाय छोट्याउन सकिने व्यवस्थाले कसैको अधिकार सृजना गरेको भनी मान्नसमेत मिल्ने र सोही आधारमा रिट क्षेत्रको माध्यमबाट सम्मानित अदालतमा मुद्दा दायर गर्न मिल्ने हुँदैन। नेपाल सरकारले अदालत, विशेष अदालत, सैनिक अदालत वा अन्य कुनै न्यायिक, अर्धन्यायिक वा प्रशासकीय पदाधिकारी वा निकायले गरेको सजायलाई सजाय माफी, मुलतबी, परिवर्तन वा कम गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७१ समेत जारी गरी सोहीबमोजिम कैदसजाय भुक्तानगरिरहेका कैदीहरूलाई विभिन्न अवसरमा कैद सजाय छुट दिँदै आएको पनि

छ । अतः राज्यले कैद सजाय छोट्याउनसम्म सक्ने व्यवस्थालाई संवैधानिक अधिकार सिर्जना भएसम्म अदालतमा दायर भएको रिट निवेदन जिकिर निरर्थक रहेकोले खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको लिखित जवाफ ।

प्रस्तुत रिट निवेदनको निवेदक क्यानेडियन नागरिक Earnest Fenwick Macintosh भन्ने E Fenwick Macintosh यस कारागारमा हालसम्म नरहेकोले यस कार्यालयको विरुद्धमा रिट जारी गरिरहनु पर्न आवश्यकता नरहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कारागार कार्यालय मकवानपुर भिमफेदीको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागज अध्ययन गरियो । रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री मोहनबहादुर बन्जारा ले जावलाखेल (ग) को जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी यी निवेदक भई चलेको अप्राकृतिक मैथुन मुद्दामा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. र ९(क) को कसुरमा ऐ. ३(३) बमोजिम ६ वर्ष कैद र ९(क) नं. बमोजिम थप १ वर्ष गरी जम्मा ७ वर्ष कैद र रु. १०,००,०००/- पीडितलाई क्षतिपूर्ति तिराउने गरी भएको फैसलाउपर पुनरावेदन गर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट कैदको हकमा सदर गरी क्षतिपूर्तिबापत रु. ३,००,०००/- मात्र कायम सुरु अदालतको फैसला केही उल्टी गरी फैसला गरेको थियो । सो फैसलाबमोजिम पीडितलाई तिर्न बुझाउनुपर्ने क्षतिपूर्तिबापतको रु.३,००,०००/- ललितपुर जिल्ला अदालतमा निवेदकले दाखिला गरिसकेको हुँदा सो फैसलाबमोजिम निज निवेदकले अब कैद मात्र भुक्तान गर्नुपर्ने देखिन्छ । रिट निवेदक

Blood र Skin Cancer को रोगले ग्रस्त बिरामी भएको र निजको उमेर पनि ७४ वर्ष पूरा भई ७५ वर्षमा लागेको अवस्था छ । कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (२क) मा उपनियम (१) र (१क) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि असल चालचलन भएका सत्तरी वर्ष उमेर पूरा भएका कैदीहरूको हकमा पचहत्तर प्रतिशत सजाय छोट्याउने व्यवस्था रहेको छ । निवेदकको उमेर, निजलाई लागेको रोग एवं त्यसको औषधि नेपालमा उपलब्ध नभएकोसमेतको अवस्था हेरी निवेदकको बाँकी कैद मिनाहा गर्न कारागार प्रशासनले पटकपटक पठाउँदा पनि नगरेकोले निवेदकको उमेर, निजलाई लागेको रोगसमेतलाई विचार गरी निवेदकको बाँकी सजाय माफी मिनाहा नगर्ने गरी गरेको निर्णय बदर गरी सजाय माफी गर्न निर्णय गर्नु, निवेदकले पाउने सुविधाबाट वञ्चित नगर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री पदमराज पाण्डेले कारागार नियमावली, २०२० नियम २९ले एजन्को उपनियम (१क) मा उल्लिखित अपराधमा बाहेक अन्य अपराधमा सजाय छुटको व्यवस्था गरेको छ । तर सो व्यवस्थाले कैदीहरूको अधिकार सिर्जना गरेको नभई निजहरूले उक्त नियमावलीमा तोकिएको सर्त पूरा गरेको अवस्थामा नेपाल सरकारले दिने छुट वा सुविधा हो । अधिकार सिर्जना नभएको अवस्थामा रिट क्षेत्राधिकारमार्फत यस अदालतमा प्रवेश गर्न मिल्दैन । सजाय छुट दिने वा नदिने नेपाल सरकारको स्वविवेकीय अधिकारको कुरा हो । स्वविवेकीय अधिकार दुरुपयोग भएको अवस्थामा रिट क्षेत्राधिकार आकर्षण हुने भएपनि स्वविवेकीय अधिकार प्रयोग गर्न रिट जारी हुन सक्दैन भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तबमोजिमको तथ्य एवं बहस जिकिर

रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक मागबमोजिमको आदेश जारी हुन सक्छ वा सक्दैन? निवेदन दाबी पुग्न सक्छ वा सक्दैन? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदकलाई अदालतबाट भएको कैद वर्ष ७ भुक्तान गरिरहेको र पीडितलाई तिर्नुपर्ने क्षतिपूर्ति रु. ३,००,०००।- जिल्ला अदालतमा बुझाइसकेको अवस्थामा निवेदक ७५ वर्ष उमेर भएको र छाला तथा रगतको क्यान्सरबाट ग्रस्त भएको अवस्था हेरी कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (२क) बमोजिम कारागार प्रशासनले सजाय छुट दिन पठाएको अवस्थामा पनि विपक्षीहरूले सजाय छुट नदिने गरेको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकलाई सजाय छुट दिने व्यवस्था गर्नु भनी परमादेश जारी हुनुपर्दछ भनी निवेदन दाबी र कैद छोट्याउने व्यवस्था बाध्यकारी नभएको र यसले कसैको अधिकार सृजना नगर्ने भएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइयो ।

३. निवेदक क्यानेडियन नागरिक Earnest Fenwick Macintosh भन्ने E Fenwick Macintosh लाई अप्राकृतिक मैथुन मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०७२।१०।२४ मा ७ वर्ष कैद र पीडितलाई रु. ३,००,०००।- क्षतिपूर्ति बुझाउनुपर्ने फैसला भएको देखिन्छ । यी निवेदक उक्त मुद्दामा मिति २०७१।९।१४ देखि पक्राउ परी थुनामा रहेको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट निवेदक यी प्रतिवादीले पीडितलाई तिर्नु बुझाउनु पर्ने क्षतिपूर्तिबापतको रु.३,००,०००।- मिति २०७३।५।१ मा ललितपुर जिल्ला अदालतको धरौटी रसिद नं. ०२५ बाट अदालतमा दाखिला गरिसकेको कुरा मिसिल संलग्न उक्त रसिदको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ ।

४. प्रस्तुत रिट निवेदनसँगै पेस भएको

निवेदकको पासपोर्टको प्रतिलिपिमा निजको उमेर ११ June १९४३ उल्लेख भएकोले निजको उमेर ७४ वर्ष पूरा भई ७५ वर्षमा लागेको तथ्यमा विवाद भएन । मिसिल साथै रहेको विभिन्न हस्पिटलहरूको परीक्षण प्रतिवेदनबाट निजलाई रगत तथा छालाको क्यान्सर लागेको प्रमाणित भएको छ । यी निवेदकलाई लागेको रोगको उपचारको लागि सेवन गर्नुपर्ने औषधिसमेत नेपालमा उपलब्ध नभएको भनी निजामती अस्पताल, काठमाडौंको ५ अगस्ट २०१६ को पत्रबाट देखिन्छ । सो पत्रबाट यी निवेदकलाई Binet Stage C तहको रोग लागेको र निज यथाशक्य चाँडो उपचार गराउनुपर्ने सोही पत्रमा उल्लेख भएको परिप्रेक्ष्यमा निजलाई आवश्यक पर्ने औषधिको उपलब्धता नेपालमा नरहेको देखिँदा निजको जीवन खतरामा रहेको देखिन्छ । यसरी प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठेको विषय निजको बाँच्न पाउने अधिकारसँग पनि सम्बन्धित रहेको छ ।

५. रिट निवेदकलाई सजाय भएको अप्राकृतिक मैथुन मुद्दा अदालतबाट फैसला भई अन्तिम भएर बसेको छ । अदालतबाट अन्तिम भएको फैसलाअनुसार लागेको कैद जरिवाना एवं तिर्न बुझाउन पर्ने क्षतिपूर्तिबापतको रु. ३,००,०००।- यी निवेदकले ललितपुर जिल्ला अदालतमा बुझाइसकेको अवस्थामा कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (२क) बमोजिम सजाय छुटको माग गरेको देखिन्छ । नियम २९ मा भएको कानूनी व्यवस्थाले असल चालचलन भएका कैदीको कैद सजाय छोट्याउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । कारागार नियमावली, २०२० (तेहाँ संशोधन) को नियम २९ को उपनियम १ असल चालचलन भएका कैदीहरूलाई तोकिएको कैद सजायमा पचास प्रतिशतसम्म सजाय छोट्याउन सकिने व्यवस्था गरेको छ । उपर्युक्त व्यवस्थालाई सिमित गर्दै उपनियम (१क) मा "उपनियम १ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको मद्दामा कैद सजाय पाएको व्यक्तिको कैद

सजाय छोट्याउन सकिने छैन भन्ने उल्लेख भई उक्त सूचीमा (क) जीउ मास्ने बेच्ने, (ख) जबरजस्ती करणी, (ग) कैदबाट भागेको भगाएको, (घ) भन्सार चोरी निकासी पैठारी, (ङ) लागु औषधको कारोबार, (च) भ्रष्टाचारसम्बन्धी र (छ) जासूसीसम्बन्धी अपराधहरू सूचीकृत गरिएका छन् । निवेदकले सजाय पाएको वारदात अप्राकृति मैथुन भएपनि सो अपराध मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीभित्रको अपराध भएकोले माथि उल्लिखित नकारात्मक सूचीभित्र रहेको देखिन्छ ।

६. तर सोही नियम २९ को उपनियम (२क) ले "उपनियम (१) र (१क) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि असल चालचलन भएका सत्तरी वर्ष उमेर पुगेका कैदीहरूको हकमा पचहत्तर प्रतिशतसम्म कैद छोट्याउन वा दुवै आँखा नदेख्ने वा दुवै खुट्टा नचल्ने वा अंगभंग भई ओछ्यान परी निको नहुने अवस्थामा पुगेको भनी सरकारी चिकित्सकले सिफारिस गरेका कैदीको हकमा बाँकी कैदको सजाय छोट्याउन सकिने छ" भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसरी कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (१क) मा भएको सजाय छोट्याउन नसकिने नकारात्मक सूचीका अपराधहरूमा जबरजस्ती करणीको अपराध समावेश भएपनि सोही नियमको उपनियम (२क) को व्यवस्थाले ७० वर्ष उमेर पुगेका कैदीहरूलाई पचहत्तर प्रतिशत सजाय छोट्याउन उपनियम (१क) मा रहेको सूची आकर्षित हुनसक्ने अवस्था देखिएन । उपनियम (२क) ले नै ७० वर्ष पुगेका कैदीहरूलाई सजाय छुट दिँदा उपनियम (१क) लाई बाहेक गरेको हुँदा उमेरको आधारमा सजाय छोट्याउँदा उपनियम (१क) मा उल्लिखित अपराधमा सजाय पाएका कैदीहरूको हकमा समेत उपनियम (२क) आकर्षित हुने देखियो ।

७. निवेदक Earnest Fenwick Macintosh भन्ने E Fenwick Macintosh रगत तथा छालाको क्यान्सरबाट ग्रसित भई गम्भीर रूपमा बिरामी भई उपचारको क्रममा रहेको र उपचारको

क्रममा निजले सेवन गर्नुपर्ने औषधि नेपालमा उपलब्ध नरहेको भनी निजामती सेवा अस्पतालले लेखेको पत्रबाट देखिन आएको छ । यसरी निजले डाक्टरबाट सिफारिस भएअनुसारको औषधि सेवन गर्न नपाएको खण्डमा निजको ज्यानसमेत जानसक्ने हुन्छ । नेपालको संविधानको धारा १६ ले प्रत्येक व्यक्तिको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको प्रत्याभूति गरेको छ । सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकभित्र स्वस्थ जीवन र बिरामी भएको अवस्थामा उपयुक्त उपचार गर्न पाउने हक पनि अन्तरनिहित रहेको हुन्छ । मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा ३ ले हरेक व्यक्तिलाई जीवन, स्वतन्त्रता र सुरक्षणको अधिकार हुने छ भनी घोषणा गरेको छ । त्यस्तै नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा ६ मा पनि "प्रत्येक व्यक्तिलाई जीवनको अन्तरनिहित अधिकार छ । कानूनद्वारा यस अधिकारको संरक्षण गरिनेछ । स्वेच्छाचारीरूपले कसैको पनि जीवन हरण गरिने छैन" भन्ने उल्लेख भएको रहेछ । नेपाल उपर्युक्त प्रतिज्ञापत्रको पक्ष राष्ट्र भएकोले सोमा उल्लिखित अधिकारहरूको प्रत्याभूति गर्नुपर्ने दायित्व राज्यको हुनुपर्नेमा कुनै दुविधा हुन सक्दैन । बाँच्न पाउने अधिकार हरेक व्यक्ति मानव भएर जन्मेको कारणले उसको अन्तरनिहित अधिकार हो । यो अधिकार प्रचलनार्थ नागरिक, अनागरिक वा अन्य कुनै आधारमा समेत विभेद गर्न पाइँदैन ।

८. रिट निवेदक अप्राकृतिक मैथुन मुद्दामा पक्राउ परी थुनामा रहेको र सो मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७२।१०।२४ को फैसलाबमोजिम ७ वर्ष कैद र प्रतिवादीले पीडितलाई रु. ३,००,०००।- क्षतिपूर्ति तिर्नु बुझाउनु पर्ने ठहरी फैसला भएकोमा कैद भुक्तान गरिरहेको देखिन्छ । निजले कारागार नियमावली, २०२० को दफा २९ को उपदफा (२क) बमोजिम सजाय छोट्याउन पटकपटक

निवेदन दिएको कुरा निजको रिट निवेदनबाट देखिन्छ । निजको बाँकी कैद माफी मिनाहाको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंमा सिफारिस गरी पठाएको भनी कारागार कार्यालय जगन्नाथदेवल काठमाडौंको यस अदालतमा परेको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । यी रिट निवेदकको सजाय माफी मिनाहाको लागि दुई पटक सिफारिस गरिएको भन्ने कुरा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । यसरी कारागार कार्यालय र जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट निज निवेदकको सजाय माफी मिनाहाको लागि सिफारिस भएकै देखिन्छ । यी निवेदकले गरेको अपराध जबरजस्ती करणीको अपराध भएकोले सजाय कम गर्न सकिने अवस्था छैन भनी कारागार व्यवस्था विभागको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । तर नियमावलीको नियम २९ को उपनियम (२क) को व्यवस्थाले उपनियम (१क) लाई बाहेक गरेको अवस्थामा सोही (१क) को व्यवस्थाअनुसार सजाय कम गर्न नमिल्ने कुनै बाधा रहेको देखिन आएन ।

९. यी निवेदकको सजाय छोट्याउनको लागि सम्बन्धित कारागार कार्यालय र जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट सिफारिस भएपनि निजको हकमा सजाय छोट्याइएको अवस्था देखिएको छैन । विपक्षीहरूले यस अदालतमा पेस गरेको लिखित जवाफबाट निजको चाल चलनको सम्बन्धमा कुनै नकारात्मक कुरा उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । रिट निवेदकलाई छाला र रक्त क्यान्सर लागेको कुरा अदालतको आदेशानुसार प्राप्त चिकित्सकीय कागज प्रमाणहरूबाट देखिन आएको र निजले सेवन गर्नुपर्ने औषधि नेपालमा उपलब्ध नभएको विशेष अवस्था विचार गरी मानवीय दृष्टिकोणबाट समेत निजको जीवन रक्षातर्फ सम्बन्धित निकायबाट विचार हुनसक्ने नै हुँदा हाल मागबमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरिरहन परेन ।

१०. सजाय माफी, मुलतबी, परिवर्तन वा कम गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७१ (मन्त्रिपरिषद्बाट

पारित) को दफा ३ ले जबरजस्ती करणीसम्बन्धी मुद्दाका कैदीको हकमा सजाय माफी, मुलतबी, परिवर्तन वा कम गर्न नसकिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । तर सोही कार्यविधिको दफा १० मा जेष्ठ नागरिकलाई सजाय माफी गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गरको देखिन्छ । उक्त दफा १० को उपदफा (१) मा "यस कार्यविधिमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि जेष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ को दफा १२ बमोजिम कैद सजायमा छुट दिनसक्ने अवस्था रहेकोमा सोही ऐनमा लेखिएबमोजिम कैद सजायमा छुट दिन सकिनेछ" भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । जेष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ को दफा २(क) ले जेष्ठ नागरिक भन्नाले ६० वर्ष उमेर पुगेका नेपाली नागरिकलाई सम्झनु पर्छ भनी परिभाषित गरेको हुँदा जेष्ठ नागरिक ऐन नेपाली नागरिकको हकमा मात्र लागू हुने देखियो । यी निवेदक विदेशी नागरिक भए पनि नेपालले माथि उल्लिखित नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ लगायत मानव अधिकारसम्बन्धी अन्य विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा व्यक्त गरेको प्रतिबद्धताअनुसार हरेक मानिसको जीवनसम्बन्धी अधिकारलाई स्वीकार गरेको अवस्थामा अदालतबाट दोषी ठहर भई कारागारमा कैदी जीवन व्यतित गरिरहेका व्यक्तिको हकमा सो कुरालाई इन्कार गर्न मिल्दैन ।

११. यी निवेदक विदेशी नागरिक भए पनि निजको उमेर कारागार नियमावलीमा उल्लेख भएको उमेर सिमा नाघेको देखिएको अवस्थामा सजाय माफी, मुलतबी, परिवर्तन वा कम गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७१ मा भएको व्यवस्थाको कारणले निजको सजाय छोट्याउन मिल्दैन भनी भन्नु न्यायोचित हुने देखिएन । सजाय माफी, मुलतबी, परिवर्तन वा कम गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७१ ले कारागार नियमावलीले प्रदान गरेको सुविधालाई सिमित गर्नसक्ने देखिँदैन । यी दुवैमा भएको व्यवस्था एक आपसमा विरोधाभाषपूर्ण रहेमा नियमावलीको व्यवस्थाले

प्राथमिकता पाउने हुन्छ । सजाय माफी, मुलतबी, परिवर्तन वा कम गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७१ (मन्त्रिपरिषद्बाट पारित) को दफा ३ ले जबरजस्ती करणीसम्बन्धी मुद्दाका कैदीको हकमा सजाय माफी, मुलतबी, परिवर्तन वा कम गर्न नसकिने व्यवस्था गरेपनि कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (२क) ले ७० वर्ष नाघेका कैदीलाई पचहत्तर प्रतिशत सजाय छुट गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको र सोही नियम २९ को उपनियम (१क) आकर्षित नहुने उल्लेख गरेको खण्डमा निवेदकको उमेरसमेत सोबमोजिम छुट पाउन सक्ने अवस्थाको देखिँदा यी निवेदकले सजायमा छुट पाउन नसक्ने कुनै कारण मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट देखिन आएन ।

१२. तसर्थ, माथि विवेचित आधार, कारण र प्रमाणबाट निवेदक सजाय छुट पाउन सक्ने अवस्थाको देखिएकोले निजको उमेर, चालचलन, निजलाई लागेको रोगको प्रकृति र गाम्भीर्यता, उपचारको क्रममा सेवन गर्नुपर्ने औषधिको नेपालमा उपलब्धताको अवस्थासमेतलाई विचार गरी निवेदक Earnest Fenwick Macintosh भन्ने E Fenwick Macintosh को हकमा सजाय छोट्याउनेतर्फ कानूनबमोजिम आवश्यक निर्णय गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिएन ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. टंकबहादुर मोक्तान

इजलास अधिकृत: रामु शर्मा
इति संवत् २०७४ साल चैत १ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १९१०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खडका
फैसला मिति : २०७४।७।२६
०७२-CR-०१३२

मुद्दा: जबरजस्ती करणी र अप्राकृतिक मैथुन

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला मकवानपुर, हाँडीखोला
गा.वि.स.वडा नं.६ बस्ने कृष्णबहादुर गौतमको
छोरा लक्ष्मण गौतम
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / वादी : परिवर्तित नाम ३१(क-५) को जाहेरीले
नेपाल सरकार

- वारदातको देखि जान्ने मात्र होइन, भोगीजान्ने साक्षी पीडित स्वयंले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको र सो बकपत्रले जाहेरी दरखास्तमा उल्लिखित व्यहोरालाई समर्थन गरेकोले त्यसले प्रमाणिक मूल्य पाउने कुरालाई नकार्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) अनुसार सोको आधा सजाय ५ वर्ष ६ महिना कैद हुने ठहर गरी हाललाई फैसला भएको मितिले २ वर्षको लागि सजाय स्थगन गरेको तर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीलाई भएको उक्त सजाय कार्यान्वयन गर्न निजको उमेर पुगेको नदेखिएको, निज प्रतिवादी शिक्षोपार्जन गर्ने

उमेरको भएको र अध्ययनरत रहेको समेत देखिएकोले उक्त बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम प्रतिवादीलाई बाबुको जिम्मामा रहने गरी दुई वर्षको लागि स्थगन गरेको मिलेकै देखिने।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता चञ्चला कैनी
प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने:

मा. जिल्ला न्यायाधीश श्री दीपेन्द्र अधिकारी

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री हरिकुमार पोखरेल
माननीय न्यायाधीश श्री विष्णुदेव पौडेल

फैसला

न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

मिति २०७१।१।२३ गते १८:३० बजेको समयमा मेरो छिमेकी लक्ष्मण गौतम मेरो घरमा आएका थिए। मैले निजलाई मोमबत्ती ल्याइदेउ भनी पैसा दिएपछि निजले पैसा लिई साथमा मेरो छोरी वर्ष ४ की नाम परिवर्तित ३१(क-६) लाई साथमा लिई पसल गएकोमा धेरै बेरपछि फर्की आउँदा छोरी रूँदै आएकोले किन रोएको भनी सोध्दा लक्ष्मणले बाटोनजिक रहेको मकैबारीमा लगी योनिमा औंला हाली पछि जबरजस्ती करणी गरेको भनी बताएकी हुँदा कारबाही गरिपाउँ

भन्नेसमेत व्यहोराको नाम परिवर्तित ३१(क-५) को जाहेरी दरखास्त।

जिल्ला मकवानपुर, हाँडीखोला गा.वि.स.वडा नं.६ मा रहेको कृष्णप्रसाद रेग्मीको मकै रहेको खेतमा नाम परिवर्तित ३१(क-६) लाई प्रतिवादी लक्ष्मण गौतमले जबरजस्ती करणी गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल मुचुल्का।

मिति २०७१।१।२३ गते १८:३० बजेको समयमा मेरो छिमेकी लक्ष्मी गौतम मेरो घरमा आएका थिए। ममीले निजलाई मोमबत्ती ल्याइदेउ भनी पैसा दिएपछि निजले पैसा लिई मलाई पनि जाउँ भनी साथमा लिई पसल गई पसलमा सामान किनी फर्की आउँदा बाटो नजिक रहेको मकैबारीमा लगी योनिमा औंला हाली खेलाई आफ्नो पाइन्ट खोली लिङ्ग निकाली मेरो योनिमा घुसाएपछि मलाई पीडा भई रून लाग्दा मलाई फकाई घर नजिक पुऱ्याई दिए। म रूँदै आएकोले ममीले किन रोएको भनी सोध्दा लक्ष्मणले जबरजस्ती करणी गरेको भनी बताएकी हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित नाम परिवर्तित ३१(क-६) ले गरेको कागज।

नाम परिवर्तित ३१(क-६) को योनिको पछाडि भागबाट १ से.मि. लामो च्यातिएको घाउ रहेको र पीडकको स्वास्थ्य अवस्था सामान्य रहेको भन्नेसमेत व्यहोराको पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन।

मिति २०७१।१।२३ गते १८:३० बजेको समयमा लक्ष्मण गौतमलाई जाहेरवालीले मोमबत्ती ल्याइदेउ भनी पैसा दिई सामान किन्न पठाएकोमा निजको छोरी वर्ष ४ की नाम परिवर्तित ३१(क-६) लाई साथमा लिई पसलबाट सामान किनी फर्केर आउने क्रममा कृष्णप्रसाद रेग्मीको मकै रहेको खेतमा लगी योनिमा औंला हाली पछि जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने कुरा पीडित तथा जाहेरवालीले भनेको सुनी थाहा पाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको संगिता भुजेलसमेत

जना ३ ले गरेको एकै मिलानको घटना विवरण कागज ।

म मिति २०७१।१।२३ गते साँझ घरमा नै थिए । जाहेरवालीले मलाई बेलाबेलामा सामान किन्न पठाउने र कहिलेकाहीं पैसासमेत दिने गरेकी थिइन् । सो दिनमा पनि निजले मलाई पसलमा गई मासु रक्सी तथा मोमबत्ती किनेर ल्याइदिनु भनी जाहेरवाली नाम परिवर्तित ३१(क-५) ले मलाई पैसा दिई पठाएकोमा मैले निजको छोरी वर्ष ४ की नाम परिवर्तित ३१(क-६) लाई समेत साथै लिई मोमबत्तीसमेत किन्न गएकोमा पसलमा पुगी सामानसमेत किनेर फर्कने क्रममा मैले निजको योनिमा दायाँ हातको चोर औंला छिराई खेलाएपछि मलाई करणी गर्न मन लाग्यो र मैले निजलाई मकै रहेको खेतको डिल नजिक खेतमा सुताई योनिमा मेरो लिङ्ग छिराउन लाग्दा निजलाई दुखेपछि निज रोइन् । निज रुन लागेपछि फर्काई चाउचाउ दिएँ । निज रुन छाडेपछि बोकी ल्याई निजको घरमा पुऱ्याई जाहेरवालीलाई सामान दिई म घरमा गएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मण गौतमले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

मिति २०७१।१।२३ गते १८:३० बजेको समयमा लक्ष्मण गौतमले वर्ष ४ की नाम परिवर्तित ३१(क-६) लाई साथमा लिई पसलबाट सामान किनी फर्केर आउने क्रममा कृष्णप्रसाद रेग्मीको मकै रहेको खेतमा लगी योनिमा औंला हाली खेलाई पछि जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा प्रतिवादी लक्ष्मण गौतमको उक्त कार्य मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको १ र ९(क) नं.अनुसारको कसुर अपराध देखिँदा निज प्रतिवादी लक्ष्मण गौतमलाई ऐ.ऐनको ऐ. महलको ३(१) र ९(क) बमोजिम सजाय हुन र प्रतिवादी लक्ष्मण गौतमबाट पीडित नाम परिवर्तित ३१(६) लाई ऐ.को १० नं.बमोजिम क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई पाउन अभियोग दाबी लिइएको छ । प्रतिवादी लक्ष्मण गौतमको उमेर परीक्षण गर्दा १४ वर्षको नाबालक देखिँदा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा

११(३) अनुसार हुनसमेत अनुरोध छ भन्ने व्यहोराको अभियोग पत्र ।

मिति २०७१।१।२३ गते जाहेरवालीले मलाई रक्सी र मासु किन्न पठाउनु भयो । मैले किनेर ल्याइदिएपछि पुनः मेहन्दी किन्न पठाउनु भयो । बहिनी पनि जान्छु भनेकीले बहिनीलाई चाउचाउ पनि किनेर ल्याइदेइ भनी पैसासमेत दिनुभयो । म र बहिनी चाउचाउ, मैनबत्ती किन्न गई फर्की आउने क्रममा बाटो छेउको कुलोमा बहिनीलाई मैले बोकी ल्याउँदा चिप्लिएँ । साँझ परेको हुँदा हामी दुवैजना लडी बहिनीको ढाड नजिक ठोक्कियो र मेरो कोखोमा पनि ठोक्कियो । मैले बहिनीलाई जबरजस्ती गरेको होइन र योनिमा औंला घुसारेको पनि होइन भन्नेसमेत व्यहोराको बिज्याइकर्ता लक्ष्मण गौतमले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०७१।१।२६ गते मसमेतको टोलीले स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा नाम परिवर्तित ३१(क)-६ मानसिकरूपमा निकै डराएकी थिइन् । शारीरिकरूपमा योनिको पछाडिको भागमा १ से.मि. जति च्यात्तिएको थियो । अरु जबरजस्ती करणीका लक्षणहरू केही देखिएका थिएनन् । योनि च्यात्तिएकोले औंला छिराएको पनि हुनसक्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने चिकित्सक डा.सीमा राउतको बकपत्र ।

उक्त मिति २०७१।१।२३ गते मलाई लक्ष्मण गौतमले घुम्ती पसल पछाडि लगी योनिमा औंला छिराएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित नाम परिवर्तित ३१(क-६) को बकपत्र ।

मिति २०७१।१।३१ गते मैले पीडित र लक्ष्मण गौतमलाई मैनबत्ती लिन पठाएको हो । निज प्रतिवादीले घुम्ती पछाडि लगी योनिमा औंला हालेको रहेछ । त्यसपछि पीडितले घटनाको बारेमा भनेकोले मैले उक्त व्यहोरा थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला परिवर्तित ३१(क-५) को बकपत्र ।

जबरजस्ती भएको भन्ने केही देखिएन। समय रातिको पनि होइन। यी प्रतिवादी लक्ष्मण गौतमलाई मैले आएको गएको देखेको हुँ तर जबरजस्ती करणीको वारदात भएको भन्ने थाहा भएन। मैले प्रतिवादीलाई सोध्दा बिस्कुट, चाउचाउ, मैनबत्ती किन्न जान लागेको बताएका थिए। प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीअनुसार सजाय नहुनुपर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी अर्जुन सुवेदीको बकपत्र।

जाहेरवालीको भनाई अनुसार मिति २०७१।१।२३ मा मैनबत्ती किन्न प्रतिवादी र पीडित गएका थिए। फर्कदा बाटोमा मकैबारीमा योनिमा औंलासमेत घुसाई जबरजस्ती करणी गरी योनिद्वार च्याती घरमा ल्याई दिएका थिए भन्नेसमेत व्यहोराको घटना विवरण कागजका साक्षी नविनकुमार रेग्मीको बकपत्र।

मिति २०७१।१।२६ गते बेलुका ४ बजेतिर यी प्रतिवादी लक्ष्मण गौतमलाई जाहेरवालाले करणी गरेको भन्ने आरोप लगाई प्रहरी बोलाई प्रहरीकै भ्यानमा राखी जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा पुऱ्याइयो। यो भएको घटना होइन र कपोलकल्पित अरूले उचालेको आधारमा आरोप लगाइएकोले यी प्रतिवादीलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी पार्वती गौतमको बकपत्र।

बिज्याइँकर्ताको पारिवारिक अवस्था राम्रो नै भएको, निज किशोरावस्थाको रहेको, साथी संगतीका कारण र मोबाइलगायतका सञ्चार माध्यमको दुरुपयोगको कारण निजमा मानसिक विचलन आएको देखिएको, बालबालिकाको लागि उपयुक्त हुने वातावरणको अभाव भएकोले निजलाई सुध्दिने मौका दिनुपर्ने र समय समयमा अनुगमनसमेत गर्नुपर्ने देखिएको भन्नेसमेत व्यहोराको बाल मनोवेत्ता अन्जु चौलागाई तथा समाजसेवी अधिवक्ता ललिता श्रेष्ठको प्रतिवेदन।

यसमा पीडित र जाहेरवालीको बकपत्र,

डाक्टरको बकपत्रसमेत संकलित प्रमाणको रोहबाट हेर्दा अप्राकृतिक तवरले नाबालिका वर्ष ४ की पीडित बालिकाको गुप्ताङ्गमा यी बिज्याइँकर्ताले मैथुन गरेको र सो मैथुनलाई जबरजस्ती करणी गरेको मानिने भन्ने मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको ९(क) नं.को व्यवस्था देखिँदा निजले अप्राकृतिक तवरले मैथुन गरी जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्छ। यी बिज्याइँकर्ता नाबालक भई निजउपर जबरजस्ती करणीको महलको ३(१) र ९(क) नं.बमोजिम सजायको मागदाबी भए पनि बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम सजायको माग भएको देखिँदा मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको ३(१) बमोजिम १० वर्ष सजाय, ९(क) नं.बमोजिम थप १ वर्ष सजाय हुनेमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम आधा सजाय हुने हुँदा ५ वर्ष ६ महिना कैद सजाय हुने ठहर्छ। पीडितसमेत नाबालिका भएबाट क्षतिपूर्तिबापत बिज्याइँकर्ताबाट रु.१०,०००।- नाबालिकाले भराई पाउने ठहर्छ। यी बिज्याइँकर्तालाई लागेको कैद सजायसम्मको हदसम्म बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम बाबुको जिम्मा रहने गरी हाललाई फैसला भएका मितिले २ वर्षको लागि सम्म स्थगन गरिदिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।३।३२ मा भएको फैसला।

प्रस्तुत मुद्दामा वादी पक्षले म प्रतिवादीउपर जबरजस्ती करणी र अप्राकृतिक मैथुन कसुर अपराध गरेको अभियोग लगाए पनि वादी पक्षले सो गरेको कुरालाई प्रमाणित गर्नसक्ने कुनै पनि आधार पेश गर्नसकेको छैन। वादी पक्षले प्रमाणको भार पूरा नगरेको अवस्थामा मलाई आरोपित कसुरमा बिना आधार कसुरदार ठहर गर्ने गरी गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण र बदरभागी हुँदा मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट गरिएको फैसला उल्टी बदर गरी अभियोगबाट सफाई दिने गरी इन्साफ गरिपाउँ वा कसुर ठहर हुँदाको अवस्थामा पनि

बालबालिकासम्बन्धी ऐनको दफा ५०(२) बमोजिम नै बुबाको संरक्षणमा रही तोकिएको सजाय व्यतित गर्ने गरी हक इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा मौकाको बयान कानून व्यवसायीको रोहबरमा नभएको, बिज्याइँकर्ताको अदालतको इन्कारी बयान, बिज्याइँकर्ताको आफू र पीडितसमेत कुलोमा लडेको र पछि पीडितलाई बोकेर घर ल्याएको भनी उल्लेख भएको व्यहोरालाई ध्यानमा नराखी भएको सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतको मिति २०७१।३।३२ को फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्नसक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन अ.बं.२०२ नं.को प्रयोजनार्थ पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, हेटौँडालाई पेसीको सूचा दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०७१।११।१९ मा भएको आदेश ।

मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।३।३२ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०७१।१२।२२ मा भएको फैसला ।

म निर्दोष बालक हाल कक्षा ९ मा पढ्दैछु । अब १ वर्षपछि मैले कलेज गई आफ्नो भविष्य रोजी सोहीअनुसार भविष्य निर्माण गर्ने समयमा पुनः बच्चा अवस्थाको विषयलाई लिएर ५ वर्ष ६ महिना कैद सजाय गर्दा मेरो जीवन नै समाप्त हुन्छ, अब २ वर्षपछि कैदमा गएर बस्नुपर्ने तथ्यलाई मानसिकरूपमा यातना मानेको छु, मैले भविष्य बनाउने समयमा जेल गएर बस्नुपऱ्यो भने मेरो भविष्य अन्धकार हुन्छ । एकछिनलाई मानौँ बच्चाबेलामा मैले बिज्याइँ गरेको मान्दा पनि यस्ता फैसलाबाट बच्चाको सर्वोत्तम हित राज्यबाट भएको कदापि मानिँदैन । यदि अदालतबाट

मलाई बिना कसुर पनि सजाय गरेरै छाड्ने हो भने अहिले नै सजाय कार्यान्वयन गरी बाल सुधार गृहमा पठाएको भए त बरु बाल सुधार गृहको सुविधा त मैले भोग्न पाउने थिएँ । बच्चामा गरेको बिज्याइँलाई अब २ वर्षपछि अपराध मानी कारागारमा बस्नु भनेको कठोरभन्दा कठोर यातना दिनु हो । कानूनको द्वन्द्वमा परेका बालबालिकाको अधिकारअन्तर्गत पनि कानूनको द्वन्द्वमा परेका बालबालिकाहरू दण्ड सजायभन्दा सुधारको भागी हुन्छन् । बालबालिकाले गर्ने बिज्याइँपूर्ण कार्य प्रायः उनीहरूको चाहना, इच्छा वा मनसायविपरीत हुने हुँदा क्रूर खालको सजाय र लामो समय प्रभाव पार्ने खालको सजाय दिन नहुने मान्यताअनुरूप न्यायप्रणालीको विकास भएको छ । तर अदालत जस्तो जिम्मेवार ठाउँबाट गरिएको यस्ता खाले फैसलाले बच्चाको मानसिकरूपमा नकारात्मक असर पारी भोली गएर राज्यप्रति नै पूर्वाग्राही राखी सुधनको सट्टा लामो समय गलत बाटोतर्फ उन्मुख गर्ने अवस्था आउँदछ । बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) मा तोकिएको सजायको अवधि कुनै व्यक्तिको संरक्षणमा रही व्यतित गर्नुपर्ने गरी तोक्न सक्नेछ भनी उल्लेख भएअनुरूप बुबाको संरक्षणमा रही तोकिएको सजाय भुक्तान गर्ने गरी तोक्नसक्ने अवस्था छँदाछँदै सो नगरी फैसला भएका मितिले २ वर्षको लागि सम्म स्थगन गरिदिएको छ भनी गरिएको फैसलाले मलाई साह्रै अन्याय भएको छ । वादी पक्षले प्रमाणको भार पूरा नगरेको अवस्थामा पनि मलाई कसुरदार ठहर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला उल्टी गरी अभियोग दाबीबाट सफाई पाउँ वा कसुर ठहर हुँदाको अवस्थामा पनि बालबालिकासम्बन्धी ऐनको दफा ५०(२) बमोजिम नै बुबाको संरक्षणमा रही तोकिएको सजाय व्यतित गर्ने गरी सम्मानित अदालतबाट मुद्दाको फैसला गरी इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादी लक्ष्मण गौतमको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरियो । पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री चञ्चला कैनीले वारदात भएको ३ दिनपछि जाहेरी परेको छ । पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनमा कन्याजाली सामान्य रहेको भन्ने उल्लेख भएकोले पुनरावेदकले करणी गरेको भन्ने देखिँदैन । प्रतिवादी लक्ष्मण गौतमले आरोपित कसुर गरेकोमा इन्कार रही बयान गरेका र निजका साक्षीको बकपत्रबाट सो इन्कारी पुष्टि भइरहेको अवस्थामा निजलाई कसुरदार ठहर गरी भएको सुरु अदालत तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी भई नाबालकलाई सफाई हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तानुसारको तथ्य एवं बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०७१।१।२।२२ को फैसला मिलेको छ, छैन? र प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादी लक्ष्मण गौतमले वर्ष ४ की नाम परिवर्तित ३१(क-६) लाई मकैबारीमा लगी योनिमा औंला हाली पछि जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको महलको १ र ९(क) नं.को कसुरमा ऐ.को ३(१) र ९(क) नं.बमोजिम सजाय गरी पीडितलाई प्रतिवादीबाट क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई पाउँ भन्ने अभियोग दाबी भएकोमा सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको महलको ३(१) बमोजिम १० वर्ष कैद ऐ.को ९(क) नं.बमोजिम थप १ वर्ष सजाय हुनेमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम आधा ५ वर्ष ६ महिना कैद सजाय हुने ठहर गरी क्षतिपूर्तिबापत रु.१०,०००।- नाबालिकाले भराई पाउने ठहर्‍याएको तथा प्रतिवादी

नाबालक भएकोले हाललाई फैसला भएका मितिले २ वर्षको लागि सम्म सजाय स्थगन गरी फैसला भएको देखिन्छ । सो फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा पुनरावेदन परी सुरुको फैसला सदर हुने गरी फैसला भएकोमा उक्त फैसलाउपर चित्त नबुझाई प्रतिवादीको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

३. पुनरावेदकले पुनरावेदन पत्रमा वादी पक्षले शंकारहित रूपमा अभियोग दाबी पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा कसुरदार ठहर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला उल्टी गरी सफाई दिलाई पाउँ भन्ने मुख्य पुनरावेदन जिकिर लिएको पाइन्छ । तत्सम्बन्धमा विचार गर्दा, पीडितकी आमा नाम परिवर्तित ३१(क-५) ले मेरो छोरीलाई प्रतिवादी लक्ष्मण गौतमले मिति २०७१।१।२३ गते मकैबारीमा लगी योनिमा औंला पसाई खेलाएको र जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा कारबाही गरिपाउँ भनी प्रहरी कार्यालयमा दिएको जाहेरी दरखास्तअनुसार अनुसन्धान तहकिकात प्रारम्भ भई पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण गराइएको र सोही प्रतिवेदनमा निजको योनिको पछाडिको भागमा १ सेन्टिमिटर लामो च्यातिएको घाउ रहेको भन्ने उल्लेख भएको छ । पीडितले मेरो योनिमा प्रतिवादीले औंला हाली खेलाई आफ्नो लिङ्ग मेरो योनिमा पसाएको भनी कागज गरेको देखिन्छ र सो व्यहोरा पुष्टि हुने गरी निजले अदालतमा बकपत्र गरेको देखिएको छ । त्यसैगरी जाहेरवालीले पनि मौकामा आफूले दिएको जाहेरी दरखास्तअनुकूलको बकपत्र गरेको मिसिलबाट देखिन्छ । प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा आरोपित कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको देखिए पनि अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा जाहेरवालाकी छोरीलाई मकैको खेतमा लगी निजको योनिमा औंला छिराई खेलाएपछि करणी गर्न मन लागेकोले आफ्नो लिङ्ग छिराउन खोज्दा निज रोएकी

भनी व्यहोरा लेखाएको देखिन्छ।

४. यसरी प्रतिवादीउपर किटानी जाहेरी परी सो पुष्टि हुने गरी जाहेरवालाले बकपत्र गरेकी, पीडितले पनि मौकाको कागज समर्थन गरी अदालतमा आई बकपत्र गरेकी, जाहेरी दरखास्तको व्यहोरालाई पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनले समर्थन गरेको हुँदा यसले जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा तथा पीडितको कागजलाई खम्बिर बनाएको अवस्था छ। वारदातको देखि जान्ने मात्र होइन, भोगीजान्ने साक्षी पीडित स्वयम्ले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको र सो बकपत्रले जाहेरी दरखास्तमा उल्लिखित व्यहोरालाई समर्थन गरेकोले त्यसले प्रमाणिक मूल्य पाउने कुरालाई नकार्न मिल्दैन। कुनै बालिकाउपर जबरजस्ती करणीको वारदात घट्नु भनेको निजको भावी जीवन, इज्जत, मान, प्रतिष्ठामा नकारात्मक प्रभाव पर्ने स्थितिको सृजना हुनु हो। यस्तो मुद्दाको वारदातमा देखिजान्ने साक्षीको अभाव रहने भएकोले पीडितलाई नै प्रत्यक्षदृष्टा साक्षीको रूपमा मान्नु पर्ने हुन्छ। त्यसैले पीडितको बकपत्र, जाहेरवालीको बकपत्र, पीडितको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदनलगायतका माथि विवेचित आधार, प्रमाण तथा कारणहरूबाट वर्ष ४ की नाबालिकालाई यी प्रतिवादीले अप्राकृतिक मैथुन गरेको जबरजस्ती करणीको महलको ९(क) नं. मा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको रोहबाट जबरजस्ती करणी गरेको मानी प्रतिवादीले अभियोग दाबीबमोजिमको आरोपित कसुर गरेका हुन् भन्ने प्रमाणित भएकोले प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम कसुरदार ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला अन्यथा नभई मनासिब देखिन आयो।

५. उपर्युक्तानुसार प्रतिवादीले अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर गरेको देखिएकोले प्रतिवादीको उमेरलाई विचार गरी यी प्रतिवादी नाबालक भएकोले जबरजस्ती करणीको महलको ३(१) नं.बमोजिम १०

वर्ष कैद र ऐ. महलको ९(क) नं.बमोजिम थप १ वर्ष ६ महिनासमेत हुने ठहर गरी बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) अनुसार सोको आधा सजाय ५ वर्ष ६ महिना कैद हुने ठहर गरी हाललाई फैसला भएको मितिले २ वर्षको लागि सजाय स्थगन गरेकोतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीलाई भएको उक्त सजाय कार्यान्वयन गर्न निजको उमेर पुगेको नदेखिएको, निज प्रतिवादी शिक्षोपार्जन गर्ने उमेरको भएको र अध्ययनरत रहेकोसमेत देखिएकोले उक्त बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम प्रतिवादीलाई बाबुको जिम्मामा रहने गरी दुई वर्षको लागि स्थगन गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला मिलेकै देखिन आयो।

६. अतः प्रतिवादी लक्ष्मण गौतमलाई अभियोग दाबीबमोजिम जबरजस्ती करणी र अप्राकृतिक मैथुनको कसुर अपराधमा कसुरदार ठहर गरी जबरजस्ती करणीको महलको ३(१) नं.बमोजिम १० वर्ष कैद र ऐ.महलको ९(क) नं.बमोजिम थप १ वर्ष ६ महिना कैद सजाय हुनेमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम सोको आधा सजाय ५ वर्ष ६ महिना कैद हुने र पीडितले प्रतिवादीबाट क्षतिपूर्तिबापत रु.१०,०००।- भराई लिन पाउने ठहर्‍याई हाललाई निज प्रतिवादीलाई बाबुको जिम्मामा रहने गरी दुई वर्षको लागि माथि उल्लिखित सजाय स्थगन गर्ने गरेको सुरुको फैसलालाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०७१।१२।२२ को फैसला मिलेको देखिँदा उक्त फैसला उल्टी गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर तथा निजको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीको बहससँग सहमत हुन सकिएन।

७. तसर्थ, उपर्युक्त विवेचित प्रमाणहरूको आधारमा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०७१।१२।२२ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा

सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सकदैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. मीरा खड्का

इजलास अधिकृत: शिवहरी पौड्याल
इति संवत् २०७४ कात्तिक २६ गते रोज १ शुभम् ।

(प्रकरण नं. ३)

निर्णय नं. १९११

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खड्का
आदेश मिति : २०७३।१।२४
०७२-CI-०००८

विषय: निषेधाज्ञा / परमादेश

पुनरावेदक / प्रत्यर्थी : नेपाल विद्युत् प्राधिकरण
विराटनगर वितरण केन्द्र विराटनगरको तर्फबाट
अख्तियार प्राप्त ऐ.का. प्रमुख श्री प्रकाश
नारायण सिंह
विरुद्ध
विपक्षी / निवेदक : मोरङ जिल्ला विराटनगर
उपमहानगरपालिका वडा नं. ३ स्थित आकृति
एडभर्टाईजिड

- कस्ता विषयमा कर लगाउने, के कस्ता विषयमा कर छुट दिनेलगायतको समग्र अधिकार नगरपालिकामा नै हुने हुन्छ । उक्त कुरालाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले प्रस्ट पारेको छ । तसर्थ कर लगाउने र कर तिर्नेबीचको सम्झौता अधिकार क्षेत्रविहीन देखिएको अवस्थामा त्यस्तो गैरकानूनी कार्यले मान्यता पाउन नसक्ने ।

पुनरावेदक / प्रत्यर्थीका तर्फबाट :
विपक्षी / निवेदकका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री राजकुमार वन
माननीय न्यायाधीश श्री भीमकुमार ओझा

आदेश

न्या.मीरा खड्का : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेछ:-

निवेदक आकृति एडभर्टाईजिड र विपक्षीमध्येको नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रबीच २०६९।९।२ मा विद्युत् पोलहरूमा होर्डिङ बोर्ड राख्नेसम्बन्धी सम्झौता भई सोबमोजिम तोकिएको समयभित्र रकम बुझाउँदै आएकोमा विराटनगर उपमहानगरपालिका क्षेत्रभित्रको विज्ञापन कर सङ्कलनका लागि कोडेक्स एडभर्टाईजिड प्रा.लि.

सँग २०७१।४।१ देखि लागू हुने गरी सम्झौता भएको रहेछ । त्यसपछि उक्त प्रा.लि.ले निवेदक फार्मबाट लिएको बिजुलीको विज्ञापन होर्डिङ बोर्डहरू निकाली लैजान थालेकोले उक्त प्रा.लि.उपर यसै अदालतमा यस फर्मका तर्फबाट परमादेश (२०७० सालको रिट नं. ०४-०७०-०३०६) मुद्दा दायर गरेकोमा २०७०।१२।१७ मा फैसला हुँदा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा १३४ बमोजिमको कर नगरपालिकाले उठाउन पाउने नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रको विद्युत् पोलहरूमा होर्डिङ बोर्ड जडानसम्बन्धी शुल्क उठाउन पाउने कानूनी व्यवस्था नभएकोले अनाधिकृत रूपमा भएको करार सम्झौताबाट निवेदकको कानूनी हक हनन् भएको भन्ने नमिल्ने, विद्युत् प्राधिकरणलाई त्यस्तो सम्झौता गर्ने अधिकार कानूनतः नदेखिएको भनी रिट खारेज हुने ठहरी फैसला भएको उक्त फैसलाको विपक्षी नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रलाई जानकारी गराउँदासमेत उक्त फैसलाको पालना गर्नुभन्दा पनि अटेर गरी मेरो बैंक ग्यारेण्टीबापत राखिएको रकमबाट विद्युत् प्राधिकरणले रकम लिने प्रक्रिया प्रारम्भ गरेको र विपक्षीमध्येको बैंकले जुनसुकैबेला भुक्तानी गर्नसक्ने अवस्थाको विद्यमानता रहेको हुँदा त्यसबाट गैरकानूनीरूपमा मैले विपक्षी विद्युत् प्राधिकरणलाई रकम बुझाउनुपर्ने आशङ्काको विद्यमानता रहेकोले नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९,६(६) द्वारा प्रदत्त साम्प्रतिक अधिकारको विपरीत हुने गरी गैरकानूनी तवरले तत्काल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रलाई रकम असुल्ने कार्य नगर्नु नगराउनु साथै विपक्षी ग्लोबल आई.एम.ई बैंकलाई बैंक ग्यारेण्टीको रकम विपक्षी विद्युत् प्राधिकरणलाई भुक्तानी नगर्नु नगराउनु भनी तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ साथै सम्झौता नै अनाधिकृत घोषित भइसकेकोले त्यस्तो सम्झौताबाट सिर्जित दायित्व निवेदकले वहन गर्नुपर्ने गरी बैंक ग्यारेण्टीबापतको रकम

असुलउपर गर्ने वा त्यसै सम्झौताको आधारमा दायित्व सिर्जना भयो भनी दाबी गर्ने खालका कुनै कार्य नगर्नु र रकम असुल गरेको भए गैरकानूनीरूपमा लिन नहुने रकम लिएको फिर्ता गर्नु, कानूनद्वारा तोकिएको काम मात्र गर्नु कानूनबाहिर गई कुनै काम नगर्नु, नगराउनु भनी नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रउपर परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक आकृति एडभर्टाइजिङको तर्फबाट मनोज कुमार चुहानले मिति २०७१।५।१९ मा दायर गरेको रिट निवेदन ।

यसमा निवेदकको निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ? आदेश जारी हुनु पर्ने कुनै आधार र कारण खुलाई भए लिखित प्रमाणसमेत साथै राखी बाटाको म्यादबाहेक १५(पन्ध्र) दिनभित्र विपक्षीले आफैं वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र निवेदन पत्रको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीका नाउँमा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु ।

यसमा निवेदकले अन्तरिम आदेश जारी हुनसमेत माग गरेकोमा सोको प्रयोजनका लागि दुवै पक्षलाई राखी छलफल गर्न उपयुक्त देखिएकोले अन्तरिम आदेशका छलफलका लागि मिति २०७१।५।१६ गतेको दिन तोकी सो मितिमा छलफलमा उपस्थित हुन विपक्षीहरूलाई सूचना दिनु र उक्त मिति २०७१।५।१६ नेपाल विद्युत् प्राधिकरण वितरण केन्द्र तथा ग्राहक सेवा विराटनगर वितरण केन्द्रको मिति २०७१।४।१६ को पत्रमा उल्लेख भएबमोजिमको कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३क बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने मिति २०७१।५।१० पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको आदेश ।

निवेदक र विपक्षी नेपाल विद्युत् प्राधिकरण वितरण केन्द्र विराटनगरका बीचमा सम्झौता भएकोमा सो सम्झौता रद्द भई निवेदन दाबीको विषय उक्त सम्झौता पत्रबमोजिमकै जमानी पत्रसँग सम्बन्धित देखिएको अवस्थामा सुविधा र सन्तुलनलाई दृष्टिगत गरी यस अदालतबाट मिति २०७१।५।१० मा जारी भएको अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिइएको छ । नियमानुसार गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०७१।५।१९ गतेको आदेश ।

नेपाल विद्युत् प्राधिकरण ऐन, २०४१ को दफा ९(३) बमोजिमको सञ्चालक समितिबाट मिति २०६९।३।२० मा भएको निर्णयानुसार गठित समितिले नेपाल विद्युत् प्राधिकरणको स्वामित्वमा रहेको विद्युत् पोलहरूमा पोल बोर्ड राखेबापत लिनुपर्ने भाडा नेपाल विद्युत् प्राधिकरण आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६८ को दफा २२३(२) बमोजिम लिन सक्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्थाअनुसार विपक्षी आकृति एडभर्टाइजिड र यस प्राधिकरणबीच मिति २०६९।९।२ गते करारनामा सम्पन्न भएकोमा करारनामाबमोजिम प्राधिकरणलाई बुझाउनुपर्ने भाडा शुल्क बुझाउन छाडेकोले रकम बुझाउन पटकपटक जानकारी गराइएको र अन्तिम जानकारी पत्रमा सम्झौता पत्रको बुँदा नं. १४ बमोजिम १ महिनाको अग्रिम सूचना दिई सम्झौता रद्द गर्ने जानकारी गराइसकेपछि च.नं. ४३ मिति २०७१।४।४ मा रिट निवेदकसँगको करारनामा रद्द गरिसकिएको अवस्था छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा १२५ को मनसाय नगरपालिकाको कोषबाट बनेको विजवस्तुमा मात्र कर दस्तुर लिने व्यवस्था हो । विद्युत् प्राधिकरणको स्वामित्वमा रहेको नगरपालिका क्षेत्रभित्रको विद्युत् पोलहरूमा विज्ञापन बोर्ड राख्न दिने वा नदिने अधिकार विद्युत् प्राधिकरणमा नै निहित रहने भएकोले त्यस्तो सम्पत्तिमा नगरपालिकाले कर लिए पनि दस्तुर शुल्क भाडाबापतको दस्तुर शुल्क कानूनतः मिल्ने नदेखिएको

हुँदा विपक्षी रिट निवेदकलाई यस प्राधिकरणको न.नं. ९४ मिति २०७१।४।१६ को पत्रबाट जानकारी गराएबमोजिमका रकम करार सम्झौताबमोजिम बैंक जमानी पत्रबाट उपलब्ध गराई पाउने नै हुँदा जारी भएको अन्तरिम आदेशको कुनै औचित्य नै नरहेको हुँदा विपक्षीको दाबीबमोजिम निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन र नेपाल विद्युत् प्राधिकरणउपर परमादेशको आदेशसमेत जारी नहुने हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रको तर्फबाट मिति २०७१।६।५ मा दर्ता हुनु आएको लिखित जवाफ ।

विपक्षीको निवेदन मागबमोजिम नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रको नाउँमा बैंक जमानत जारी गरिएको र हिताधिकारीले मिति २०७१।४।१६ को पत्रमार्फत ग्यारेण्टी रकम माग गरेकोमा सम्मानित अदालतबाट मिति २०७१।५।१२ मा बैंक जमानतको रकम भुक्तानी लिने दिने कार्य नगर्नु नगराउनु भनी भएको आदेशबमोजिम हिताधिकारीलाई रकम भुक्तानी नगरिएको अवस्थामा बैंकले विपक्षीको संवैधानिक तथा कानूनी हकाधिकारमा आघात नपुऱ्याएको तथा पुऱ्याउने आशङ्कासमेत नरहेकोले विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको ग्लोबल आई.एम.ई बैंकको तर्फबाट मिति २०७१।६।८ मा दर्ता हुन आएको लिखित जवाफ ।

निवेदक प्रो.विरेन्द्रबहादुर खनाल विपक्षी कोडेक्स एडभर्टाइजिड प्रा.लि.समेत भएको २०७० सालको WO-००४१ नं. को परमादेश मुद्दाको मिसिल साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट मिति २०७१।७।२४ गतेको भएको आदेश ।

यिनै निवेदक आकृति एडभर्टाइजिड प्रा. लि. समेत भएको रिट नं. ०४०-WO-००४१ नं. को परमादेश मुद्दामा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐ, २०५५ को दफा १४३ बमोजिमका नगर क्षेत्रभित्रका सम्पत्तिहरूमा

नगरपालिकाको हक हुने भएको तथा सोही ऐनको दफा १२५ बमोजिम कर, दस्तुर, सेवा शुल्कसमेत लगाउन पाउने अधिकार नगरपालिकालाई भएको र नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रले विद्युत् पोलमा होर्डिड बोर्ड जडान गरी शुल्क उठाउन पाउने प्रस्ट कानूनी व्यवस्था नदेखिएकोले अनधिकृत रूपमा भएको करार सम्झौताबाट निवेदकको कानूनी हक हनन भएको भन्ने नमिल्ने हुँदा निवेदकको निवेदन मागबमोजिम निषेधाज्ञाको आदेश जारी गर्न मिल्ने देखिएन भनी निषेधाज्ञाको निवेदन खारेज हुने ठहरी यसै अदालतबाट मिति २०७०।१२।१७ मा आदेश भएको देखिँदा यी निवेदक आकृति एडभर्टाइजिड र नेपाल विद्युत् प्राधिकरणबीच भएको मिति २०६९।१।२ को सम्झौता उक्त आदेशद्वारा अस्तित्वविहीन एवं निष्कृत्य भइसकेको अवस्था हुँदा निवेदक आकृति एडभर्टाइजिड प्रा.लि.ले ग्लोबल आई.एम.ई.बैंकमा नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रको नाउँमा राखेको बैंक ग्यारेण्टीको रकमबाट नेपाल विद्युत् प्राधिकरणले बिजुली पोलमा होर्डिड बोर्ड राखेबापतको रकम शुल्क आदि असुलउपर गर्नसक्ने अवस्था देखिन आएन । तसर्थ नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रलाई विद्युत् पोलमा होर्डिड बोर्ड जडान गरी शुल्क उठाउन पाउने कानूनी हक प्रत्याभूत भएको नदेखिएको स्थितिमा ग्लोबल आई.एम.ई.बैंकसँग रकम असुलीतर्फ पत्राचार गरेको देखिँदा निवेदकसँग पोल भाडाबापतको रकम असुल्ने कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षी नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्र विराटनगरको नाममा र निवेदकले राखेको बैंक ग्यारेण्टीबापतको रकमबाट विपक्षी विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रलाई भुक्तानी नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षी ग्लोबल आई.एम.ई.बैंक विराटनगरसमेत दुवै विपक्षीहरूका नाममा निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुने ठहर्छ । निषेधाज्ञाको आदेश जारी भएको हुँदा परमादेशतर्फ केही गरिरहन परेन भन्ने पुनरावेदन

अदालत, विराटनगरको मिति २०७१।८।१५ को आदेश ।

विज्ञापन गर्नको लागि निश्चित पूर्वाधारहरू तयार गर्नुपर्ने हुन्छ । नगरक्षेत्रभित्र बोर्डमार्फत गरिने विज्ञापनमा खम्बा / पोलहरूको आवश्यकता पर्दछ । विज्ञापन गर्ने व्यक्तिले आफैँले पोलहरूको व्यवस्था गर्दा थप लगानी गर्नुपर्नेमा, विज्ञापनको लागत बढ्ने त्यसमा पनि सार्वजनिक क्षेत्रमा पोलहरू गाड्न अनुमति आवश्यक पर्ने हुन्छ त्यसमा स्थायी स्वामित्वसमेत रहँदैन । तसर्थ विज्ञापन गर्ने व्यक्तिहरूले प्राधिकरणको पोलमा बोर्ड राखी थप लगानी नगरी बहाल (Rent) तिरी विज्ञापन गर्न इच्छुक हुन्छन् । प्राधिकरणले बजार क्षेत्रमा विद्युत् आपूर्तिको लागि राखेको पोलबोर्ड राख्न बहालमा दिन सक्दछ । यसप्रकार विशुद्ध बहालमा लिनुदिनु भएकोलाई कर लगाएको भनी कानूनको गलत अर्थ गरी आदेश जारी भएको कानूनप्रतिकूल छ । प्राधिकरणले आफ्नो सम्पत्ति आय आर्जनको प्रयोजनको लागि उपयोग गर्न पाउने अधिकार कानूनले सुरक्षित गरेको छ । आफ्नो सम्पत्ति व्यापारिक प्रयोजनको लागि उपयोग गर्न दिएबापत लिइने प्रतिफल (Consideration) विशुद्ध बहाल रकम हो । यो कर होइन । प्राधिकरणले सम्पत्ति प्रयोग गर्न दिई सोबापत प्रतिफल लिन नपाउने गरी निषेधाज्ञा जारी गरिएकोले आय आर्जन गर्ने संगठित संस्थाको अधिकार कुण्ठित गर्ने गरी फैसला भएको छ । निवेदक आकृति एडभर्टाइजिड भएको ०४-WO-००४९ मुद्दामा नेपाल विद्युत् प्राधिकरण पक्ष भएको होइन । सम्पत्तिको धनीले प्रचलित नेपाल कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन एवं उपयोग गर्न पाउने मौलिक एवं कानूनी अधिकार राख्दछ । समयसँगै आयु घटने प्राधिकरणको पोल व्यापारिक प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्ने व्यक्तिसँग बहाल रकम लिन नपाउने गरी जारी आदेशबाट कानूनबमोजिम सम्पत्ति उपयोग गर्न पाउने अधिकार संकुचन भएकोले फैसलामा गम्भीर कानूनी

त्रुटि भएको हुँदा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट मिति २०७१।८।१५ मा निषेधाज्ञा जारी गरी भएको फैसला उल्टी गरी निवेदनपत्र खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल विद्युत् प्राधिकरण वितरण केन्द्र विराटनगरको यस पुनरावेदन अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरियो।

२. यसमा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०७१।८।१५ को आदेश मिलेको छ छैन? पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो, होइन? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो। त्यस तर्फ विचार गर्दा रिट निवेदक आकृति एडभरटाइजिडले नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रसँग मिति २०६९।१।२ मा विद्युत् पोलहरूमा होर्डिङ बोर्ड राख्ने सम्झौता भएका थियो। नगरपालिका र कोडेक्स एडभरटाइजिड प्रा.लि. बीच मिति २०७१।४।१ बाट लागू हुने गरी विज्ञापनको संकलनका लागि सम्झौता भएको रहेछ। त्यसपछि निवेदक आकृति एडभरटाइजिड कम्पनीबाट विपक्षी कोडेक्स एडभरटाइजिड प्रा.लि.उपर परमादेशको मुद्दा दायर गरेकोमा अनाधिकृत रूपमा भएको कानूनी सम्झौताबाट निवेदकको हक हनन नभएकोले प्राधिकरणलाई त्यस्तो सम्झौता गर्ने अधिकार नहुँदा रिट खारेज हुने गरी फैसला भएको र विद्युत् प्राधिकरणलाई सबै फैसलाको जानकारी गराउँदागाराउँदै पनि विपक्षी नेपाल विद्युत् प्राधिकरणले सो कुराको अटेर गरी मेरो बैंक ग्यारेन्टीबापत राखिएको रकमबाट विद्युत् प्राधिकरणले रकम असुलउपर गर्नसक्ने सम्भावना भएकोले त्यस्तो कार्य नगर्नु र गैरकानूनीरूपमा रकम लिएको भए फिर्ता गर्नु भनी विपक्षी नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रउपर परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदक आकृति एडभरटाइजिडको निवेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट निवेदन

मागबमोजिम नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रका नाममा निवेदकले राखेको बैंक ग्यारेन्टीबापतको रकमबाट भुक्तानी नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुने र निषेधाज्ञा जारी भइसकेकोले परमादेशतर्फ केही बोलिरहनु परेन भनी मिति २०७१।८।१५ मा आदेश भएको देखियो। उक्त आदेशउपर चित्त नबुझाई विपक्षी नेपाल विद्युत् प्राधिकरण वितरण केन्द्र विराटनगरको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो। सम्पत्ति आर्जन एवं उपयोग गर्न पाउने मौलिक हकअनुसार नेपाल विद्युत् प्राधिकरणले आफ्ना नामको पोल व्यापारिक प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्ने व्यक्तिसँग बहाल रकम लिन पाउने नै हुन्छ। यसरी नेपाल विद्युत् प्राधिकरणले आफ्नो सम्पत्ति उपयोग गर्नेसँग रकम लिन नपाउने गरी भएको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी उक्त फैसला उल्टी गरी निवेदन पत्र खारेज गरिपाउँ भनी जिकिर लिएको पाइयो।

३. आकृति एडभरटाइजिड र नेपाल विद्युत् प्राधिकरण वितरण केन्द्र विराटनगरबीच मिति २०६९।१।२ मा विद्युत् पोलहरूमा होर्डिङ बोर्ड राख्ने सम्झौता भएको देखिन्छ। विराटनगर उपमहानगरपालिकाले नगर क्षेत्रभित्रको विज्ञापनको संकलनका लागि मिति २०७१।४।१ देखि लागू हुने गरी सो उपमहानगरपालिकाले कोडेक्स एडभरटाइजिड प्रा.लि. सँग सम्झौता गरेको देखिन्छ। २०७० सालको WO-००४१ को परमादेशको रिटमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा १४३ बमोजिम नगर क्षेत्रभित्रका सम्पत्तिहरूमा नगरपालिकाको हक हुने भएको तथा सोही ऐनको दफा १२५ बमोजिम कर दस्तुर सेवा शुल्कसमेत लगाउन पाउने अधिकार नगरपालिकालाई भएको र नेपाल विद्युत् प्राधिकरण वितरण केन्द्रले विद्युत् पोलमा होर्डिङ बोर्ड जडान गरी शुल्क उठाउन पाउने प्रस्ट कानूनी व्यवस्था नदेखिएकोले अनाधिकृत रूपमा भएको करार

सम्झौताबाट निवेदकको कानूनी हक हनन भएको भन्न नमिल्ने हुँदा निवेदकको निवेदन मागबमोजिम निषेधाज्ञाको आदेश जारी गर्न मिल्ने देखिएन भनी मिति २०७१।८।१५ मा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट रिट निवेदन खारेज हुने ठहरी फैसला भएबाट यी पुनरावेदक विद्युत् प्राधिकरण र विपक्षी रिट निवेदकका बीच भएको मिति ०६।१।१२ को सम्झौता निष्क्रिय भइसकेको अवस्था देखियो। यसरी पुनरावेदक र रिट निवेदकबीच भएको सम्झौता नै अदालतको फैसलाबाट निष्क्रिय भएको अवस्थामा रिट निवेदकले ग्लोबल आई. एम. ई. बैंकमा विद्युत् प्राधिकरणको नाममा बैंक ग्यारेन्टी राखेको रकमबाट बिजुलीको पोलमा होर्डिङ बोर्ड राखेबापत रकम यी पुनरावेदकले असुल गर्न सक्ने अवस्था रहेन। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा १२५ मा नगरपालिकाभित्र कर दस्तुर सेवा शुल्क आदि लगाउने अधिकार नगरपालिकालाई प्रदान गरेको पाइन्छ। उक्त दफाको (च) मा “कर, दस्तुर, सेवा शुल्क, महसुल भाडा भरोट आदिबाट प्राप्त रकम” नगरपालिकाको आय कोषमा जम्मा हुने र ऐ. ऐनको दफा १४३ मा विज्ञापन करअन्तर्गत नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रका सडक, चोक, सार्वजनिक स्थलमा विज्ञापन प्रचारप्रसार आदिका लागि राख्न दिएका साइनबोर्ड, ग्लोबोर्ड, स्टल आदिमा कर लगाउन सक्ने व्यवस्था छ। कस्ता विषयमा कर लगाउने, के कस्ता विषयमा कर छुट दिनेलगायतको समग्र अधिकार नगरपालिकामा नै हुने हुन्छ। उक्त कुरालाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले प्रस्ट पारेको छ। तसर्थ कर लगाउने र कर तिर्नेबीचको सम्झौता अधिकार क्षेत्रविहीन देखिएको अवस्थामा त्यस्तो गैरकानूनी कार्यले मान्यता पाउन सक्ने देखिँदैन।

४. नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रलाई नगरक्षेत्रभित्र आफूले राखेको विद्युत् पोलमा होर्डिङ बोर्ड जडान गरी शुल्क उठाउन पाउने हक कानूनद्वारा प्राप्त नभएको स्थितिमा ग्लोबल

आई.एम.ई बैंकसँग निवेदकबाट पोल भाडाबापतको रकम असुलीको लागि पत्राचार गरेबाट विद्युत् प्राधिकरणले रिट निवेदकले राखेको बैंक ग्यारेन्टीबाट उक्त रकम असुल गर्ने आशंकाको स्थिति रहन गएको देखिन आयो। तसर्थ निवेदकसँग पोल भाडाबापतको रकम असुल्ने कार्य नगर्नु नगराउनु भनी नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रका नाममा र विपक्षीले बैंक ग्यारेन्टीबापत राखेको रकमबाट विपक्षी विराटनगर वितरण केन्द्रलाई भुक्तानी नगर्नु नगराउनु भनी ग्लोबल आई.एम.ई बैंक विराटनगरको नाममा निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुने गरी पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट मिति २०७१।८।१५ मा भएको आदेश मिलेकै देखिँदा प्रत्यर्थी झिकाउनु परेन। पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको आदेश बदर गरी रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदक प्रत्यर्थी नेपाल विद्युत् प्राधिकरण विराटनगर वितरण केन्द्रको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इजलास अधिकृत : मुकुन्द आचार्य

इति संवत् २०७३ साल फागुन २४ गते रोज ३ शुभम्।

निर्णय नं. १९१२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
आदेश मिति : २०७४।४।२९
०६८-WO-०२१४

मुद्रा: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : महोत्तरी जिल्ला, लोहारपट्टी गा.वि.स. वडा
नं.२ बस्ने प्रवीणकुमार साह
विरुद्ध

विपक्षी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग
टंगालसमेत

- संस्थानको दरबन्दी पुनरावलोकन गर्ने नगर्ने O&M समेत गर्ने नगर्ने, पदपूर्ति गर्ने वा नगर्ने भनी निर्णय गर्ने अधिकार कुनै पनि कानूनले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई प्रदान गरेको देखिँदैन । अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म यसलाई कुनैपनि पक्ष वा निकायबाट हस्तक्षेप गरिनु हुँदैन । कानूनी रीत पुन्याई निष्पक्ष र पारदर्शि ढङ्गले आफ्नो आवश्यकतानुसार जनशक्ति भर्ना गर्न पाउनु संस्थानको कानूनी अधिकार हुने ।
(प्रकरण नं.४)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू
महादेवप्रसाद यादव, हरि उप्रेती र अधिवक्ता
अर्जुनप्रसाद कँडेल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता लोकराज

पराजुली, विद्वान् अधिवक्ता भुपेन्द्रप्रसाद
पोखरेल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या. दीपककुमार कार्की : नेपालको
अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२)
बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त
तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:-

म निवेदक नेपाल खानेपानी संस्थानको मिति
२०६५।१।१५ को निर्णयबमोजिम उक्त संस्थानको तह
७ को इन्जिनियर (मेकानिकल) पदमा सुरुमा १ वर्षको
लागि करार सेवामा नियुक्त भएकोमा पछि पटकपटक
गरी २०६८ पौष मसान्तसम्मको लागि करार अवधि
थप भई उक्त संस्थानको वीरगञ्ज शाखामा कार्यरत
रही आएको कर्मचारी हुँ । संस्थानको पदपूर्ति समितिको
मिति २०६६।८।२५ को विज्ञापनबमोजिमको विज्ञापन
नं. २६।०६६-६७ को मेकानिकल इन्जिनियर पदमा
दरखास्त दिई मिति २०६७।५।१ को सूचनाबमोजिम
लिखित परीक्षाबाट उत्तीर्ण भई मिति २०६७।६।५
मा अन्तरवार्ता हुने भनिएकोमा उक्त अन्तरवार्ता
स्थगित गरिएकोमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगको मिति २०६८।३।२८ को निर्णय एवम्
मिति २०६८।३।२९ को पत्रको आधारमा मिति
२०६८।५।१७ मा उक्त विज्ञापन नै रद्द गरिएको सूचना
प्रकाशित गरिएको र मिति २०६८ पौष मसान्तसम्मको
करारको अवधि बाँकी छँदै कपटपूर्ण र बदनियतपूर्ण
ढङ्गले मिति २०६८।५।२२ देखि सेवाबाट हटाएको
भन्दै पत्र दिएको छ । पुनः विपक्षी पदपूर्ति समितिबाट
मिति २०६८।५।२२ मा अर्को विज्ञापन गरी नयाँ
व्यक्तिलाई नियुक्ति गर्ने अवस्थासमेत रहेको छ । उक्त
कार्य सर्वथा बदनियतपूर्ण छ । अख्तियार दुरुपयोग
अनुसन्धान आयोगलाई परमादेश प्रकृतिको उक्त

निर्देशात्मक निर्देशन दिने अधिकार कानूनले प्रदान गरेको नहुँदा आयोगको उक्त निर्णय तथा सोको आधारमा अन्तरवार्ता लिन बाँकी भई छनौटको अवस्थामा रहेको विज्ञापन नै रद्द गरी पुनः सोही पदमा अर्को विज्ञापन गर्ने तथा करार अवधि बाँकी छँदै सेवाबाट हटाउने गरेको कार्यबाट निवेदकको संवैधानिक एवम् कानूनी हकको प्रचलनमा गम्भीर बाधा उत्पन्न भएको छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अधिकारक्षेत्र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२० तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ११, १२, १२(क), (ख), २८(१) समेतले निर्दिष्ट गरेको हुँदा आयोगलाई परमादेश प्रकृतिको निर्देशात्मक आदेश दिने अधिकार छैन । उक्त गैरकानूनी एवम् अधिकारक्षेत्र विहीन निर्देशनको आधारमा विज्ञापन नै रद्द गर्ने गरेको संस्थानको निर्णय कानूनविपरीत छ । पुनः सोही पदमा अर्को विज्ञापन गर्नु बद्नियतपूर्ण समेत छ । अतः अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।३।२८ को निर्णय एवम् सो आधारमा मिति २०६८।३।२९ मा प्रेषित पत्र तथा सोही आधारमा विज्ञापन रद्द गरिएको संस्थानको पदपूर्ति समितिको निर्णय एवम् सूचनासमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी बाँकी काम कारबाही अविलम्ब गर्नु गराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ साथै पूर्व विज्ञापन गरिएको पदमा पुनः नयाँ गरिएको विज्ञापनबाट अन्य व्यक्तिलाई नियुक्ति दिने कार्य नगर्नु तथा नेपाल खानेपानी संस्थानको मिति २०६८।५।२० को सेवाबाट हटाइएको पत्र एवम् निर्णयसमेत कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको मिति २०६८।५।२३ को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी अन्य विपक्षीहरूलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको एक इजलासको मिति २०६८।५।२९ को आदेश ।

नेपाल खानेपानी संस्थान पदपूर्ति समितिका अध्यक्षले स्थायी कर्मचारी नियुक्ति गर्न विज्ञापन गरी खुल्ला र सिमितमा छुट्टाछुट्टै परीक्षा लिई सिमितमा कार्यरत कर्मचारीलाई फेल गरी सिमितको सिट खुल्लातर्फ लगी नतिजा प्रकाशन गरी घुस लिई उत्तीर्ण गराई दरबन्दी नभएका ठाउँमा समेत ज्यालादारीमा कर्मचारी नियुक्ति गरेको भन्ने उजुरीउपर आयोगबाट अनुसन्धान भई यस आयोगको मिति २०६८।३।२८ को बैठकबाट नेपाल खानेपानी संस्थानको पदपूर्तिका सम्बन्धमा स्वीकृत दरबन्दीबाहेक कुनै पनि पदमा यो र त्यो बहानामा अस्थायी / ज्यालादारी / करारमा नियुक्ति नगर्ने, तलब शीर्षकबाहेक प्रणाली मर्मत सम्भार वा त्यस्तै नामबाट खर्च हुने गरी करार / ज्यालादारी वा अस्थायी कर्मचारी भर्ना नगर्ने, संस्थानमा मितव्ययिता गर्न, फजुल खर्च घटाउन योग्य र दक्ष जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्न संस्थानमा O&M सर्भे गरी जनशक्तिको प्रक्षेपण गर्ने, यसरी O&M सर्भे गरी आवश्यक पर्ने जनशक्तिको टुङ्गो नलागेसम्म कुनै पनि पदमा खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट भर्नाको प्रक्रिया अगाडि नबढाउने र आन्तरिक र कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनबाट

बढुवा गर्नका लागि गरिएका विज्ञापनहरूको प्रक्रिया नियमितरूपमा अधि बढाउने भनी नेपाल खानेपानी संस्थान प्रधान कार्यालय त्रिपुरेश्वरमा लेखी पठाउने भन्नेसमेत निर्णय भई कार्यान्वयनका लागि नेपाल खानेपानी संस्थान प्रधान कार्यालयमा लेखी पठाइएको सम्म हो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(ख) ले "सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्चाउन सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्ने छ" भन्ने व्यवस्था गरेको र सोही ऐनको दफा २८(१) (ग) ले "कुनै सार्वजनिक संस्थाको परिपाटी वा कार्य प्रणाली त्रुटिपूर्ण छ भन्ने आयोगलाई लागेमा त्यसलाई सच्चाउन र त्यसबाट उत्पन्न समस्याको निराकरण गर्न कारण र आधारसहितको सुझाव दिनसक्ने" भन्ने व्यवस्था गरेबमोजिम नै आयोगबाट निर्णय भई लेखी पठाएको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५(ग) अनुसार आयोगको निर्णयउपर चित्त नबुझ्ने पक्षले विशेष अदालतसमक्ष पुनरावेदन गर्न सकिने वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था गरेको हुँदाहुँदै विपक्षी रिट निवेदक रिट निवेदन लिई सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिएबाट पनि रिट निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाउन सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध छ भन्ने व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट ऐ. आयोगका सचिव भगवतीकुमार काफ्लेको मिति २०६८।६।९ को लिखित जवाफ ।

निवेदक प्रवीणकुमार शाहले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको व्यहोरामा मिति २०६६।८।२५ मा नेपाल खानेपानी संस्थानको पदपूर्ति समितिले संस्थानको पदपूर्ति गर्नको लागि मेकानिकल इन्जिनियर पद तह ७ को लागि समेत मिति २०६६।८।२५ मा विज्ञापन प्रकाशित गरेकोमा निवेदकले दरखास्त दिई लिखित

परीक्षामा सहभागी भई निवेदकले लिखित परीक्षा उत्तीर्ण गरी लिखित परीक्षामा उत्तीर्ण गरेको सूचना प्रकाशित भएपछि लिखित परीक्षा उत्तीर्ण गरी छनौट भएका उम्मेदवारहरूको अन्तरवार्ताको लागि विभिन्न मिति तय गरी सूचना प्रकाशित गरेको भए तापनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले छानबिनको लागि भनी मिति २०६६।८।२५ मा प्रकाशित विज्ञापनको निवेदकसमेतले परीक्षा दिएको पदहरूको सम्बन्धमा भएको विज्ञापनलगायत सोसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण कागजातहरू माग गरेकोले संस्थानको पदपूर्ति समितिले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले छानबिन प्रारम्भ गरेको कारणबाट आयोगसमक्ष कागजातहरू पठाई सो छानबिनलाई सहयोग पुगास भन्ने उद्देश्यले पदपूर्ति समितिको मिति २०६७।५।२९ को निर्णयबाट लिखित परीक्षामा छनौट भई अन्तरवार्ता लिन बाँकी रहेका निवेदकसमेतले दाबी गरेका मेकानिकल इन्जिनियर पदलगायतका अन्य सबै पदहरू तथा अन्तर्वार्ताको कार्य सम्पन्न भई नियुक्ति पत्र लिन बाँकी रहेका पदहरू समेतको हकमा तत्काल नियुक्ति पत्र दिन संस्थानको पदपूर्ति समितिले सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरेर तत्कालका लागि नियुक्ति दिन तथा अन्तरवार्ता लिने कार्य स्थगित गरिएको हो । तत्पश्चात् अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६७।८।६ को च.नं. ५१९ को पत्रबाट संस्थानमा कर्मचारी नियुक्ति र भर्नासम्बन्धी सम्पूर्ण प्रक्रिया रोक्का राख्न पत्राचार गरेको हुँदा निवेदकसहितको अन्य सबै तह र पदका कर्मचारीहरूको अन्तरवार्ता र नियुक्तिको प्रक्रिया रोक्का राखिएको हो । यसप्रकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कारबाहीबाट तत्कालका लागि स्थगित गरिएको हो । यसरी संस्थान एवम् संस्थानको पदपूर्ति समितिले निवेदकको हकमा कुनै भेदभाव गरी अन्तरवार्तालगायतका नियुक्तिका प्रक्रिया अवरुद्ध गरेको नभई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग

एक संवैधानिक आयोग भएकोले संवैधानिक आयोगको आदेश अक्षरशः पालना गर्नुपर्ने सबै निकायको कानूनी कर्तव्य भएकोले आयोगको आदेशानुसार तत्काल अन्तरवार्ताको कार्य रोक्का रहन गएको हो। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले संस्थानलाई निर्णय कार्यान्वयन गर्ने भनी मिति २०६८।३।२९ को च.नं. १८३८ को पत्रको बुँदा नं. ३ मा संस्थानमा मितव्ययिता गर्न फजुल खर्च घटाउन योग्य र दक्ष जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्न संस्थानमा O&M सर्भे गरी जनशक्तिको प्रक्षेपण गर्ने र बुँदा नं. ४ मा यसरी O&M सर्भे गरी आवश्यक पर्ने जनशक्तिको टुङ्गो नलागेसम्म कुनैपनि पदमा खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट भर्नाको प्रक्रिया अगाडि नबढाउनु भनी निर्देशन भएको र सोपूर्व नेपाल खानेपानी संस्थानको २०६८।३।१५ मा बसेको ३४६ औं बैठकबाट संस्थानको सञ्चालक समितिको सदस्यको संयोजकत्वमा ५ सदस्यीय पुनरावलोकन उपसमिति गठन गरी उपसमिति संस्थानको दरबन्दी पुनरावलोकन गरी समयानुकूल बनाउन प्रतिवेदन पेस गर्ने गरी उपसमिति गठन भएको थियो। यसैगरी संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६८।३।३१ मा बसेको ३४७ औं बैठकबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्देशन भई आएबमोजिम संस्थानको दरबन्दी पुनरावलोकन उपसमितिलाई O&M सम्बन्धी अध्ययनको लागि सो उपसमितिले सम्बन्धित विज्ञको परामर्श लिनसक्ने गरी निर्णय भएको थियो। दरबन्दी पुनरावलोकन उपसमितिले २०६८।४।३१ मा O&M प्रतिवेदन संस्थानमा पेस गरेपछि संस्थानले नयाँ दरबन्दी प्रस्तावित गरी मिति २०६८।५।१५ मा संस्थानको सञ्चालक समितिबाट स्वीकृत भई नयाँ दरबन्दी लागू भएको हो। दरबन्दी पुनरावलोकन उपसमितिको सिफारिसमा संस्थानको सञ्चालक समितिले निवेदकले दाबी गरेको मेकानिकल इन्जिनियर तह ७ को पदसमेत कटौती गरेको हुँदा र २०६६।८।२५ मा

गरेको पदको विज्ञापन भएको पदलाई समेत दरबन्दी पुनरावलोकन उपसमितिले पेस गरेको प्रतिवेदनमा संलग्न नभएको सबै दरबन्दीहरूको तत्काल रिक्त पद भनी विज्ञापन गरी लिखित परीक्षासम्म लिएको भए तापनि संस्थानको सञ्चालक समितिको निर्णयले दरबन्दी कट्टा गरिएको हुँदा विज्ञापन रद्द गरिएको हो। के कति दरबन्दी कायम राख्ने, कति दरबन्दी कटौती गर्ने भन्ने सम्पूर्ण अधिकार संस्थानको रूपमा रहेको सञ्चालक समितिमा निहित रहेको छ। यसरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशन र दरबन्दी पुनरावलोकन उपसमितिले संस्थानको आवश्यकताअनुरूपको मेकानिकल इन्जिनियर पद पदपूर्ति भइसकेको, अनावश्यक पद र तहको दरबन्दी कटौती गर्नुपर्ने प्रतिवेदन पेस गरेको हुँदा सो मुताबिक सञ्चालक समितिले निर्णय गरेको हो। जहाँसम्म निवेदकले मिति २०६८।५।२२ मा संस्थानले सूचना प्रकाशित गरेको विज्ञापनको विषय सन्दर्भमा २०६६ साल आषाढ मसान्तसम्म अविच्छिन्नरूपमा कम्तीमा ७ वर्ष करार वा ज्यालादारीमा सेवा गरेको कर्मचारीहरूले समान तह र पदमा आवश्यक न्यूनतम योग्यता पूरा गरेका कर्मचारीले दरखास्त दिन पाउने गरी सिमित प्रतियोगिताको माध्यमबाट दरखास्त आह्वान गरेको हो। यसरी संस्थानमा करार वा ज्यालादारीमा अविच्छिन्न ७ वर्षसम्म सेवा गरिसकेका कर्मचारीहरूलाई निजहरूले आफ्नो काम गरेको तह र पदमा अनुभव हासिल भइसकेको व्यक्तिहरूलाई जुन तह र पदमा कार्य गरेको छ सोही तह र पदमा न्यूनतम योग्यता पुगेकाहरूको प्रतियोगिता प्रतिस्पर्धा गराउन सो विज्ञापन प्रकाशित भएको हो। यसरी वर्षौं वर्षदेखि करार तथा ज्यालादारीमा यस संस्थानमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई सिमित प्रतियोगिताको आधारमा स्थायी नियुक्ति दिन संस्थानबाट मिति २०६८।५।२२ मा गरेको विज्ञापन संस्थानको कर्मचारी सेवा सर्त विनियमावली, २०४९ को विनियम ७.९ ले गरेको प्रावधानअनुरूप करार

तथा ज्यालादारीमा कार्यरत कर्मचारीको सम्बन्धमा गरेको व्यवस्थाबमोजिम नै विज्ञापन प्रकाशित गरिएको हुँदा निवेदकको दाबी ऐ. को विनियम ७.९ विपरीत छ । निवेदक करार सेवामा २०६५।११।५ देखि वीरगञ्ज शाखामा कार्यरत रहेकोमा निजको सेवा आवश्यकतानभएकोलेमिति २०६८।५।२० को पत्रबाट सेवाबाट हटाइएको र मिति २०६८।५।२९ को सर्वोच्च अदालतको अन्तरिम आदेशको पालना गरी निजलाई काममा लगाइएको भए तापनि करार सेवामा नियुक्ति पाउने व्यक्तिहरूले सेवामा निरन्तरता पाउनु पर्छ भनी रिटको माध्यमबाट उपचार पाउने कुनै कानूनी हकद्वारा हुँदैन । जसरी स्थायी सेवामा नियुक्ति पाउने व्यक्तिले पनि परीक्षणकाल अवधिमा सन्तोषजनक ढंगबाट कार्य सम्पन्न गर्न नसके निजलाई सेवाबाट अवकास दिन पाइने हक सुरक्षित रहन्छ भने करार सेवामा रहेका व्यक्तिहरूलाई सेवाको आवश्यकता नपरेको अवस्थामा अवकास दिन सकिने हक नियुक्तिकर्तासँग सुरक्षित नै हुने र निवेदकको प्रदत्त हक नभई केवल लिखित परीक्षा पास गरेको भन्ने आधारमा रिट क्षेत्रमा प्रवेश गर्ने हकद्वारासमेत नहुने हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज भागी छ तसर्थ निवेदकको संवैधानिक एवम् कानूनी हक कुण्ठित हुने गरी कुनै पनि कार्य नभए नगरेको हुँदा २०६८।५।२९ मा जारी गरेको अन्तरिम आदेशसहितको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको नेपाल खानेपानी संस्थान, प्रधान कार्यालय, ऐ.ऐ. को पदपूर्ति समिति र नेपाल खानेपानी संस्थान वीरगञ्ज शाखा पर्सासमेतको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त धर्मकुमार बजिमयको मिति २०६८।६।२९ को संयुक्त लिखित जवाफ ।

नेपाल खानेपानी संस्थान नेपाल सरकारको विशेष ऐनअन्तर्गत स्थापना भएको सर्वविदितै छ । यसको मुख्य उद्देश्य सर्वसाधारण जनताको लागि खानेपानी तथा ढल निकासको व्यवस्थापन गर्नु हो । यसै सिलसिलामा संस्थानको लागि आवश्यक

गर्ने जनशक्ति यस संस्थानको कर्मचारी सेवा सर्तसम्बन्धी विनियमावली, २०४९ अनुसार गठन हुने पदपूर्ति समितिमा र्फत स्थायी, अस्थायी, करार, ज्यालादारी आदि पदमा समय-समयमा कामदार तथा कर्मचारीहरूलाई आफ्नो स्थापनाकालदेखि नै नियुक्त गर्दै आइरहेको छ । यसै सन्दर्भमा संस्थानले मिति २०६६।८।२५ मा केही पदको लागि विज्ञापन गरेकोमा सो विवादित भई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६७।८।६ को पत्र आदेशअनुसार अन्तरवार्ता स्थगित गरिएको सार्वजनिक सूचना मिति २०६७।५।३० मा प्रकाशित गरी पुनः मिति २०६८।५।१७ को सूचनामा र्फत विज्ञापन नै रद्द गरिएको व्यहोरा मुद्दाको मिसिलबाटै स्पष्ट हुन्छ । वास्तवमा संस्थानले आयोगको निर्देशन मुताबिक O&M को आधारमा मात्र पदपूर्ति गर्न ऐ.को आदेशानुसार नै उक्त कार्य अगाडि बढाइएको कुरा हामीले लिखित जवाफमा समेत उल्लेख गरेको अवगत नै छ । वास्तवमा पदपूर्ति गर्ने वा नगर्ने निर्णय संस्थानको विशेषाधिकारभित्र पर्ने विषयवस्तु हुन् । अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म यसलाई कुनैपनि पक्ष वा निकायबाट हस्तक्षेप गरिनु हुँदैन । कानूनी रीत पुन्याई निष्पक्ष र पारदर्शी ढङ्गले आफ्नो आवश्यकतानुसार जनशक्ति भर्ना गर्न पाउनु संस्थानको कानूनी अधिकार हो । नेपाल खानेपानी संस्थान नेपाल सरकारको विशेष ऐनअन्तर्गत स्थापित एक जिम्मेवार सरकारी निकाय हुँदा यसलाई कुनैपनि क्षेत्र वा तवरले गैरजिम्मेवारी, पंगु वा धरासायी बनाउने कार्य वा प्रयत्न गरिनु हुँदैन । यस अदालतको एकल इजलासले यस संस्थान विरुद्ध जारी गरेको उक्त मिति २०६८।५।२९ को अन्तरिम आदेश गैरकानूनी, त्रुटिपूर्ण र न्यायिक मनको प्रतिस्थापित सिद्धान्तविपरीत छ । म आफ्नो पदभार ग्रहण गर्नुअगावै विपक्षीले यस संस्थानसमेत विरुद्ध रिट निवेदन दायर गरेको मुद्दामा सम्मानित अदालतले संस्थानलाई प्रत्यक्ष मर्का, अन्याय पर्ने गरी मिति २०६८।५।२९ मा एकतर्फीरूपमा जारी गरेको

अन्तरिम आदेश हाल महिनौं व्यतित हुँदासम्म कायमै रहेको र विभिन्न मितिमा पेसी तारिख तोकिए पनि सोको सुनुवाइ हुन नसकी हाल मिति २०६९।३।२४ मा सरेको छ। यसरी तोकिएको पेसी कुनैपनि कारणले स्थगित नहुने वा पुनः मिति पर नसारिने वा सो दिनमा नै अन्तिम फैसला हुने भन्ने ग्यारेन्टी नहुने तथ्य स्वयं सम्मानित अदालतलाई पनि विदितै हुँदा यो निवेदन गरेका छौं। यसै सम्बन्धमा रिट निवेदकहरू श्याम श्रेष्ठ, पंकजकुमार दास र संजीव कुमार यादवसमेतले दिएको निवेदनमा समेत यस सम्मानित अदालतबाट संस्थानलाई मर्का, अन्याय पर्ने गरी हालसम्म अन्तरिम आदेश जारी गरेकोले सोउपर पनि पहिले नै अन्तरिम आदेश खारेज गर्ने निवेदन दायर गरेको र मिति २०६९।२।३ को संयुक्त इजलासले प्रस्तुत मुद्दा पनि सोसँगै राखी पेस गर्ने आदेश दिएकोले सँगै सुनुवाइ गरिपाउँ। अतः नेपाल खानेपानी संस्थानमा अन्तरिम आदेशपश्चात् कायम भएको उपर्युक्त परिवर्तित परिस्थितिलाई गम्भीरतापूर्वक ध्यानमा राखी यस सम्मानित अदालतबाट जारी भएको मिति २०६८।५।२९ को अन्तरिम आदेशलाई महिनौंसम्म निरन्तरता दिनुपर्ने अवस्था संस्थानको आन्तरिक व्यापक परिवर्तित परिस्थितिको कारण सो यथावतै राख्न नमिल्ने र संस्थानको हितमासमेत नहुँदा सो तत्काल खारेज गरी यसै लगाउका अन्य मुद्दामा भएको अन्तरिम आदेशसमेत सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९(१) को (१) र (३) बमोजिम रद्द गरी संस्थानलाई धरासायी हुनबाट जोगाई पाउँ भन्ने व्यहोराको मिति २०६९।२।१० को निवेदन।

यसमा अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा विचार गर्दा यी निवेदकलाई विपक्षी खानेपानी संस्थानले २०६८ पौष मसान्तसम्मको लागि करार सेवामा काम गर्न पाउने गरी म्याद थप भएको र संस्थानको पदपूर्ति समितिको मिति २०६६।८।२५ को विज्ञापन नं. २६।०६६-६७ अनुसार दिएको निवेदकको

परीक्षालाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।३।२८ को निर्णय एवम् मिति २०६८।३।२९ को पत्रलाई आधार लिँदै निवेदकको करारको अवधिभित्रै रीतपूर्वक विज्ञापन गरी लिएको परीक्षाको नतिजासमेत बिना आधार कारण रद्द गरिएको देखिँदा प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।३।२८ को निर्णय एवम् सोको आधारमा मिति २०६८।३।२९ मा प्रेषित पत्र तथा खानेपानी संस्थानको मिति २०६८।५।२० को सेवाबाट हटाइएको पत्र एवम् निर्णयसमेत कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको एकल इजलासको मिति २०६८।५।२९ को आदेश।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी आज यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा निवेदक प्रविणकुमार साहको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री महादेवप्रसाद यादव, श्री हरि उप्रेती र अधिवक्ता श्री अर्जुनप्रसाद कँडेलले नेपाल खानेपानी संस्थान पदपूर्ति समितिले मिति २०६६।८।२५ मा विभिन्न पदहरू मध्ये उक्त संस्थानको विज्ञापन नं. २६/०६६-६७, तह ७ इन्जिनियर मेकानिकल पदमा दरखास्त आह्वान गर्ने सूचना प्रकाशित गरेको थियो। सोही सूचनाबमोजिम रीतपूर्वक फाराम भरी परीक्षा दिई लिखित परीक्षामा उत्तिर्ण भई मिति २०६७।६।५ मा अन्तरवार्ता हुने दिनसमेत तोकिएको थियो। सो अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।३।२८ को निर्णय एवम् मिति २०६८।३।२९को पत्रको आधारमा मिति २०६८।५।१७ मा उक्त विज्ञापन नै रद्द गरिएको सुचना

प्रकाशित गरियो । यसरी उक्त संस्थानको पदपूर्ति समितिले सूचना प्रकाशित गरी फाराम भराई लिखित परीक्षासमेत उत्तीर्ण गरी अन्तर्वार्तासमेत तोकिएको अवस्थामा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय र पत्रले अन्तरवार्ता रोक्न मिल्दैन । विपक्षी आयोगले संस्थानलाई सुझाव दिन मिल्छ तर निर्णय वा निर्देशन दिन मिल्दैन । उक्त पदपूर्ति समितिको विज्ञापन रद्द गर्ने निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकलाई करार अवधिसम्म यथावत् काममा लगाई उक्त विज्ञापनको काम कारबाही अविलम्ब गर्नु गराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षीमध्येका खानेपानी संस्थान पदपूर्ति समितिसमेतको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री भुपेन्द्रप्रसाद पोखरेलले खानेपानी संस्थान पदपूर्ति समितिले विभिन्न पदसमेतमा मिति २०६६।८।२५ मा विज्ञापन गरेकोमा विवाद छैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग संवैधानिक निकाय भएकोले आयोगको आदेश पालना गर्नुपर्ने कानूनी दायित्व भएकोले अन्तरवार्ताको कार्य रोक्का हुन गएको हो । संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६६।३।३१ मा बसेको ३४७औं बैठकबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्देशन भई आएबमोजिम संस्थानको दरबन्दी पुनरावलोकन हुँदा सञ्चालक समितिको निर्णयबमोजिम मेकानिकल इन्जिनियर पद तह ७ को समेत कटौती भई स्थायी दरबन्दीसमेत कायम नरहेकोले उक्त विज्ञापन रद्द गरिएको हो । उक्त विज्ञापन रद्द गरेको धेरै समयपश्चात् निवेदक रिट क्षेत्र प्रवेश गरेको हुँदा विलम्बको सिद्धान्तले उपचार प्रदान गर्न मिल्दैन । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमेतको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री लोकराज पराजुलीले खानेपानी संस्थान पदपूर्ति समितिले उल्लिखित पदहरू समेत

विज्ञापन गरी लिखित परीक्षाको नतिजा प्रकाशन गरेकोमा विवाद छैन । खानेपानी संस्थानमा कर्मचारी पदपूर्ति गर्दा अनियमितता गरेको सम्बन्धमा अनुसन्धान भई तत्काल रोक्नको लागि निर्देशनसम्म भएको हो । “सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्याउन सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्थाबमोजिम पत्राचार गरिएको हो । आयोगलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उपर्युक्तअनुसार विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू, अधिवक्ताहरू तथा सहन्यायाधिवक्ताले गर्नुभएको बहस सुनी रिट निवेदन र सोसाथ संलग्न कागजात अध्ययन गरी हेर्दा यसमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयबमोजिम भए गरिएका काम कारबाहीहरू बदर हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यी निवेदकलाई विपक्षी खानेपानी संस्थानले २०६८ पौष मसान्तसम्मको लागि करार सेवामा काम गर्न पाउने गरी म्याद थप भएको र संस्थानको पदपूर्ति समितिको मिति २०६६।८।२५ को विज्ञापन नं. २६/०६६-६७ अनुसार दिएको परीक्षालाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६६।३।२८ को निर्णय एवम् मिति २०६६।३।२९ को पत्रलाई आधार लिँदै निवेदकको करारको अवधिभित्रै रीतपूर्वक विज्ञापन गरी लिएको परीक्षाको नतिजासमेत बिनाआधार कारण रद्द गरिएको देखिँदा उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई करारको अवधिसम्म यथावत् काममा लगाउनु र विज्ञापन नं. २६/०६६-६७ को बाँकी काम कारबाही अविलम्ब गर्नु, गराउनु भनी उत्प्रेषणयुक्त परमादेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक प्रवीणकुमार साहको निवेदन व्यहोरा देखिन्छ । मिति २०६६।८।२५ मा नेपाल

खानेपानी संस्थान पदपूर्ति समितिले मेकानिकल इन्जिनियर पद तह ७ मा विज्ञापन गरी लिखित परीक्षामा निवेदक सहभागी भई लिखित परीक्षा उत्तीर्ण गरी अन्तरवार्तासमेत तोकिएकोमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको २०६८।३।२८ को निर्णय र मिति २०६८।३।२९ को पत्रबाट संस्थानमा कर्मचारी नियुक्ति र भर्नासम्बन्धी सम्पूर्ण प्रक्रिया रोकका राख्न पत्राचार गरेको हुँदा नियुक्ति प्रक्रिया रोकका राखी तत्कालका लागि स्थगित गरिएको हो । सोपश्चात् नेपाल खानेपानी संस्थानको २०६८।३।१५ मा बसेको ३४६औं बैठकबाट जनशक्ति व्यवस्थापन (O&M) को दरबन्दी पुनरावलोकन उपसमितिको प्रतिवेदनबमोजिम निवेदकले दाबी गरेको मेकानिकल इन्जिनियर तह ७ को पद कटौती गरेको हुँदा उक्त पदको विज्ञापन नै रद्द गरिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल खानेपानी संस्थान पदपूर्ति समितिसमेतको लिखित जवाफमा उल्लेख भएको पाइयो ।

३. निवेदक प्रविणकुमार साह खानेपानी संस्थानको मिति २०६५।१।१५ को निर्णयानुसार मिति २०६६।१।१५ मा मेकानिकल इन्जिनियर पदमा एक वर्षको लागि करार सेवामा नियुक्त भएको च.नं. ३९४ मिति २०६५।१।१५ को नियुक्तिबाट देखिन्छ । निजलाई सुनुवाइको मौका नदिई खानेपानी संस्थानबाट च.नं. ६३ मिति २०६८।५।२० को पत्रबाट सेवाबाट हटाइएकोसमेत देखियो । खानेपानी संस्थान पदपूर्ति समितिको मिति २०६६।८।२५ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित विज्ञापनअनुसार यी निवेदक प्रविणकुमार साहले विज्ञापन नं. २६/०६६/६७ तह ७, मेकानिकल इन्जिनियरिङ पदमा दरखास्त भरी लिखित परीक्षामा उत्तीर्ण भई मिति २०६७।६।५ मा अन्तरवार्ताको समयसमेत तोकिएको देखिन्छ । सोपश्चात् उक्त अन्तरवार्ता स्थगित गरिएकोमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।३।२८ को निर्णयबमोजिम मिति २०६८।३।२९ मा कुनै पनि

पदमा अस्थायी करार, ज्यालादारीमा नियुक्ति नगर्ने, संस्थानमा O&M गर्ने गरी जनशक्ति प्रक्षेपण गर्ने O&M को सर्भे गरी आवश्यक जनशक्तिको टुङ्गो नलागेसम्म कुनै पनि पदमा खुला प्रतिष्पर्धाबाट भर्नाको प्रक्रिया अगाडि नबढाउने गरी खानेपानी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट पत्राचार भएकोसमेत देखिन आयो ।

४. विपक्षीमध्येको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको विवादित मिति २०६८।३।२८ को निर्णय र २०६८।३।२९ को पत्रलगायत समस्त मिसिल प्रमाण अध्ययन गरी हेर्दा विपक्षी आयोगको निर्णय तथा काम कारबाहीमा निम्नानुसारका कानूनी त्रुटि विद्यमान रहेको देखिन आयो:-

(क) विवादित विज्ञापन नं. २६/०६६/६७ तह ७ मेकानिकल इन्जिनियर पदसमेतमा खुला प्रतिष्पर्धाबाट भर्नाको प्रक्रिया अगाडि नबढाउने” भनी आयोगले मिति २०६८।३।२८ को निर्णयमा उल्लेख गरेको पाइयो । आयोगको उक्त मितिको पत्रमा उल्लिखित निर्णय हेर्दा उक्त पत्रमा कुन कानूनअनुसार निर्णय भएको हो सोसमेत खुलाएको देखिँदैन । उल्लिखित व्यहोराबाट विपक्षी आयोगले स्पष्टतः पदपूर्ति छनौट गर्ने नगर्ने विषयमा निरूपण गर्न खोजेको देखिन्छ । प्रचलित नेपाल कानूनले रिक्त पदमा जनशक्ति व्यवस्थापन कसले गर्ने ? छनौट कसरी गर्ने ? कुन प्रक्रिया अपनाउने हो ? अस्थायी करार, ज्यालादारीमा कर्मचारी नियुक्ति गर्ने नगर्ने ? भन्ने विषयमा निर्णय गर्न पाउने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई कुनै कानूनले प्रदान गरेको देखिँदैन । नेपाल खानेपानी संस्थान नेपाल सरकारको विशेष ऐनअन्तर्गत स्थापना भएको स्वशासित संस्था हो । यसको

मुख्य उद्देश्य सर्वसाधारण जनताको लागि खानेपानी तथा ढल निकासको व्यवस्थापन गर्नु हो। यसै सिलसिलामा संस्थानको लागि आवश्यक पर्ने जनशक्ति संस्थानको कर्मचारी सेवा सर्तसम्बन्धी विनियमावली, २०४९ अनुसार गठन हुने पदपूर्ति समितिमाफत स्थायी, अस्थायी, करार, ज्यालादारी आदि पदमा समय-समयमा कामदार तथा कर्मचारीहरूलाई नियुक्त गर्न पाउने वा पदपूर्ति गर्नसक्ने कानूनी व्यवस्था रहेभएको अवस्थामा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले उक्त अधिकार प्रयोग गरी निर्णय गर्ने वा निर्देशात्मक आदेश दिन मिल्दैन।

(ख) अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई प्राप्त अधिकारका सन्दर्भमा हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२०(१) मा कुनै सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कानूनबमोजिम अनुसन्धान र तहकिकात गर्न वा गराउन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गर्नुका साथै उपधारा (३) मा उपधारा (१) बमोजिम भएको अनुसन्धान र तहकिकातबाट सार्वजनिक पद धारण गरेको कुनै व्यक्तिले कानूनबमोजिम अनुचित कार्य मानिने कुनै काम गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेको देखिएमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले निजलाई सचेत गराउन, विभागीय कारबाही वा कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम अन्य आवश्यक कारबाहीको लागि अख्तियारवालासमक्ष लेखी पठाउन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। अख्तियार

दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(ख) ले सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्याउन सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ। साथै सोही ऐनको दफा २८(१) (ग) ले “कुनै सार्वजनिक संस्थाको परिपाटी वा कार्य प्रणाली त्रुटिपूर्ण छ भन्ने आयोगलाई लागेमा त्यसलाई सच्याउन र त्यसबाट उत्पन्न समस्याको निराकरण गर्न कारण र आधारसहितको सुझाव दिनसक्ने” भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। त्यस्तैगरी ऐ.३५(ग) ले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयउपर चित्त नबुझ्ने पक्षले विशेष अदालतसमक्ष पुनरावेदन गर्न सक्ने भन्ने व्यवस्था भए तापनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय अधिकार क्षेत्रविहीन हुने भई सो निर्णय शून्य (Void) हुने हुँदा त्यस्तो अवस्थामा पुनरावेदनको प्रश्न नै उपस्थित हुनसक्ने अवस्था भएन। माथि उल्लिखित संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले छानबिन गर्दा सार्वजनिक पद धारण गरेको कुनै व्यक्तिले अनुचित कार्य गरेको देखिएमा सचेत गराउनेलगायतका अन्य विभागीय कारबाही गर्न र अनुचित कार्यबाट कुनै दुष्परिणाम उत्पन्न भएको भए सो सच्याउनका लागि सम्बन्धित अख्तियारवालासमक्ष लेखी पठाउन सक्नेसम्मको अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई प्रदान गरिएको पाइन्छ। साथै ऐनको दफा १२(ख) आकर्षित हुन अनुचित कार्य स्थापित

हुनुपर्दछ । त्यस्तैगरी सोही ऐनको दफा २८(१)(ग) ले आयोगले सुझावसम्म दिने हो । आयोगले कुनै निर्णय गरी वा निर्देशनात्मक आदेश दिन सक्दैन । कानूनबमोजिम स्थापित कुनै पनि निकायले कानूनमा उल्लेख भएकोसम्म अधिकार प्रयोग गर्न पाउँछ । कानूनले तोकेभन्दा बढी अधिकारको प्रयोग गर्न पाउँदैन । नेपाल खानेपानी संस्थानले आफ्नो संस्थालाई आवश्यक जनशक्तिको लागि विज्ञापन गर्ने, परीक्षा सञ्चालन गर्ने, सिफारिस गर्नेलगायतको अधिकार प्रचलित कानूनसमेतले उक्त संस्थानलाई रहे भएको देखिन्छ । तर, विज्ञापन र अन्तरवार्ता रद्द गराउन सक्ने अधिकार आयोगलाई छैन । यस्तो अवस्थामा कर्मचारी छनौट प्रक्रिया प्रारम्भ भई निरन्तर चलिरहेको अवस्थामा सो कारबाहीलाई असर पर्ने गरी भएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय क्षेत्राधिकार नाघी भएको देखियो ।

(ग) निवेदक प्रविणकुमार साहले मिति २०६६।८।२५ मा नेपाल खानेपानी संस्थानको मेकानिकल इन्जिनियर पद तह ७ को लागि विज्ञापन प्रकाशित गरी लिखित परीक्षा दिई उत्तीर्ण भई अन्तर्वार्ताको मिति तोकेकोमा विपक्षी आयोगले छानबिन प्रारम्भ गरेको कारणबाट अन्तर्वार्ताको मिति स्थगित गरिएको हो । तत्पश्चात अख्तियारको निर्णय र पत्रले अन्तरवार्ता र नियुक्तिको प्रक्रिया रोक्का राखी आयोगको कारबाहीबाट स्थगित गरिएको र O&M गरी जनशक्तिको प्रक्षेपण गर्ने भन्ने आयोगको निर्देशनबमोजिम उक्त अन्तरवार्ता स्थगित गरेकोमा संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६८।३।३१ मा बसेको ३४७

औं बैठकबाट आयोगबाट निर्देशन भई आएबमोजिम दरबन्दी पुनरावलोकन हुँदा उक्त मेकानिकल इन्जिनियर पद तह ७ कटौती भएको हुँदा विज्ञापन रद्द गरिएको भन्ने विपक्षी संस्थानको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । नेपाल खानेपानी संस्थान ऐन, २०४६ को दफा १२ मा संस्थानले आवश्यकताअनुसार कर्मचारी नियुक्त गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ भने नेपाल खानेपानी संस्थान कर्मचारी सेवा सर्त विनियमावली, २०४९ मा लिखित परीक्षाको नतिजा प्रकाशन भएको मितिले ३ महिनाभित्र अन्तरवार्ता सम्पन्न गरी सक्नुपर्ने बाध्यात्मक प्रावधान रहेको छ । सोबमोजिम नगरी सोको विपरीत दोस्रो पटक अनिश्चितकालको लागि अन्तरवार्ता स्थगित गर्ने विपक्षीको कार्य आफ्नै विनियमावलीविपरीत रहेको छ । संस्थानको दरबन्दी पुनरावलोकन गर्ने नगर्ने O&M समेत गर्ने नगर्ने, पदपूर्ति गर्ने वा नगर्ने भनी निर्णय गर्ने अधिकार कुनै पनि कानूनले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई प्रदान गरेको देखिँदैन । अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म यसलाई कुनैपनि पक्ष वा निकायबाट हस्तक्षेप गरिनु हुँदैन । कानूनी रीत पुऱ्याई निष्पक्ष र पारदर्शि ढङ्गले आफ्नो आवश्यकतानुसार जनशक्ति भर्ना गर्न पाउनु संस्थानको कानूनी अधिकार हो । नेपाल खानेपानी संस्थान नेपाल सरकारको विशेष ऐनअन्तर्गत स्थापित एक जिम्मेवार सरकारी निकाय हुँदा यसलाई कुनैपनि क्षेत्र वा तवरले गैरजिम्मेवारी, पंगु वा धरासायी बनाउने कार्य वा प्रयत्न गरिनु हुँदैन । यसरी आयोगलाई हुँदै नभएको अधिकारले मान्यता नपाउने, बदर हुने भनी विभिन्न मुद्दामा यस

अदालतबाट पटकपटक व्याख्या, विवेचना र सिद्धान्त प्रतिपादन भएका छन्। यस दृष्टिबाट हेर्दासमेत विपक्षी आयोगको विवादित निर्णय र काम कारबाही न्यायिक मान्यता, न्यायका आधारभूत सिद्धान्तअनुकूल देखिन आएन।

(घ) खानेपानी संस्थानको मिति २०६९।८।२० को ३५८ औं बैठकबाट पूर्व विज्ञापनबमोजिमको काम सम्पन्न गर्ने भनी निर्णय भएकोमा सो निर्णयको कार्यान्वयनको काम भने हुनसकेको देखिएन। यस अवस्थामा एकपक्षीयरूपमा आयोगले विभिन्न निर्णय गरी निवेदकको रोजगार प्राप्त गर्ने संवैधानिक हकलाई कुण्ठित पार्ने र विपक्षी संस्थानको पदपूर्ति समितिलाई निस्तेज पार्ने गरी निर्णय गरेको देखियो। कानूनद्वारा अख्तियार प्राप्त निकायले तथ्य र प्रमाणको आधारमा स्वतन्त्र विवेकको प्रयोग गरी मूल्याङ्कन गर्ने र निर्णय गर्ने अधिकारको प्रयोग गर्न नपाउँदै विपक्षीमध्येको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्णय गरिनु उचित र कानूनअनुकूल देखिँदैन।

५. अतः विवादित उल्लिखित पदको लागि विज्ञापन, परीक्षा सञ्चालन, अन्तरवार्ता र नियुक्तिसमेत खानेपानी संस्थान पदपूर्ति समितिमा कारबाही चलिरहेको अवस्थामा सो कारबाहीलाई असर पर्ने गरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत हुने गरी आफ्नो क्षेत्राधिकारभन्दा बाहिरको विषयमा प्रवेश गरी भएको विपक्षीमध्येको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।३।२८ को निर्णय, मिति २०६८।३।२९ को च.नं. १८३८ को पत्र र सोबमोजिम भएका काम कारबाही, खानेपानी संस्थानको मिति २०६८।३।१५ मा बसेको ३४६ औं बैठकबाट भएको निर्णयबमोजिम दरबन्दी पुनरावलोकन उपसमितिको सिफारिसमा संस्थानको सञ्चालक समितिको ३४७

औं मिति २०६८।५।१५ को बैठकबाट निवेदकले दाबी गरेको मेकानिकल इन्जिनियर तह ७ को पदको दरबन्दी कट्टा गरेकोसमेतका निर्णयहरू, पत्र र सोबमोजिम भएका काम कारबाहीसमेत त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने ठहर्छ। यी निवेदक प्रविणकुमार साहसमेतलाई विज्ञापन नं. २६/०६६/६७ को मेकानिकल इन्जिनियर पद तह ७ मा साबिकैबमोजिम अन्तरवार्तामा सहभागी गराई कानूनबमोजिम छनौट प्रक्रियाअगाडि बढाउनको लागि विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई गराई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृत : कोशलेश्वर ज्ञवाली

इति संवत् २०७४ साल साउन २९ गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. १९१३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७४।७।२६

मुद्दा : अङ्ग भङ्ग

०६७-CR-०२२८

पुनरावेदक / वादी : सिंगमान लामाको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला काभ्रेपलाञ्चोक मंगलटार
गाउँ विकास समिति वडा नं. २ बस्ने बहादुरसिंह
तामाङ

०६८-CR-१४२८

पुनरावेदक / प्रतिवादी : काभ्रे पलाञ्चोक जिल्ला
मंगलटार गाउँ विकास समिति वडा नं. २ बस्ने
इन्द्रबहादुर तामाङ

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : सिंगमान लामाको जाहेरीले नेपाल
सरकार

- कुटपिटबाट परेको घा चोटको सम्बन्धमा शरीरमा तत्कालै वालामो समयमावधिसम्म वा जीवन भरी पर्ने शारीरिक मानसिक पीडालाई समेत अंगभंगको खतमा विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। औषधि उपचारबाट कुटपिटको खत निको हुनसक्ने र निको भएको कारणले अंगभंगको खत नठहर्ने भन्ने होइन। निको भई काम लाग्नसक्ने

अवस्था भएपनि अंगभंगको खत ठहर्न सक्ने देखिन्छ। वस्तुतः कुटपिटबाट व्यक्तिको शरीर अंगमा परेको घा चोटबाट तत्काल सो व्यक्तिलाई परेको शारीरिक मानसिक पीडालाई मध्यनजर राखी कुटपिटको कसुर सम्बन्धमा निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने हुन्छ। निको भई काम लाग्ने भयो भन्दैमा अंगभंगको खत ठहर्ने भनी व्याख्या गरिनु मुलुकी ऐन कुटपिटको महलको २ नं को कानूनी व्यवस्थाले मिल्ने नदेखिने।

(प्रकरण नं. ५)

वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता सोमकान्त
भण्डारी

प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता देवीप्रसाद
दाहाल
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री केसवप्रसाद मैनाली
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

फैसला

न्या. केदारप्रसाद चालिसे : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम दायर हुन आएको
प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य, जिकिर एवम् फैसला
यसप्रकार छ:

मिति २०५७।६।२३ गतेका दिन दिउसो
इन्द्रबहादुर तामाङसमेतले लालमान तामाङलाई
धारिलो हतियारले कुटपिट गरी घाइते बनाई हाल
बनेपा अस्पतालमा भर्ना गराइएको भन्ने जानकारी
प्रतिवेदन।

मिति २०५७।६।२३ गतेका दिन दिउसो

इन्द्रबहादुर तामाङ, बहादुरसिंह तामाङसमेतले मेरो भाइ लालमान तामाङ लामालाई धारिलो हतियारले काटी अंगभंग गराएको हुँदा निजहरू उपर कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको २०५७।६।२९ को सिंगमान लामाको जाहेरी ।

मिति २०५७।६।२३ गते वारदात हुँदा प्रयोग गरेको खुकुरी तथा तरबार बरामद गरेको मुचुल्का, घटनास्थलमा रगतका छिर्का दागहरू भेटिएको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का ।

मिति २०५७।६।२३ गतेको दिन जाहेरवालाको भाइ लालमान लामालाई इन्द्रबहादुर तामाङ र बहादुर सिंह तामाङले हातमा तरबार तथा खुकुरीसमेत लिई हिर्काई लालमान तामाङलाई काटी घाइते बनाई अंगभंग गराएका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५७।७।१ गतेको तिमाल सिं वाइबाले गरेको कागज ।

मिति २०५७।६।२३ गतेका दिन दिउसो लालमान लामाले मलाई एक्कासी लाठी मुड्कीले हिर्काएकोले मैले सहन नसकी मेरो आफ्नो घरमा गई तरबार तथा खुकुरीसमेत लिई गुहार लगाउँदै निज लालमान लामालाई शरीरमा तरबारले हिर्काउँदा मेरो दाजु बहादुर सिंह तामाङ पनि आई मेरो हातमा भएको खुकुरी खोसी निज लालमान लामालाई प्रहार गरी घाइते बनाएपछि हामी दुवै दाजुभाइ भागी गएको अवस्थामा पछि मलाई प्रहरीले पक्राउ गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५७।७।३ मा इन्द्रबहादुर तामाङले प्रहरीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०५७।६।२३ गतेका दिन दिउसो इन्द्रबहादुर तामाङ र बहादुर सिंह तामाङले लालमान लामालाई खुकुरी तथा तरबारले प्रहार गरी घाइते बनाएका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५७।७।४ को ज्ञानबहादुर वाइबाको कागज ।

घाइते लालमान लामाको बायाँ नाडी, टाउकोमा समेत काटिएको चोट भएको भन्ने उल्लेख

भएको घाउँजाँच केस फाराम ।

मिति २०५७।६।२३ गतेका दिन दिउसो जाहेरवालाको भाइ लालमान लामालाई इन्द्रबहादुर र बहादुर सिंह तामाङले धारिलो हतियारले काटी घाइते बनाएका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको जालिक सिंह र श्री कुमार वाइबाको कागज ।

मिति २०५७।६।२३ गतेका दिन दिउसो इन्द्रबहादुर र बहादुर सिंह तामाङले तरबार तथा खुकुरीसमेतले मेरो शरीरको विभिन्न भागमा प्रहारगरी मलाई घाइते बनाएको हुँदा निजहरूउपर कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५७।७।१५ गतेको घाइते लालमान लामाले गरी दिएको कागज ।

मिति २०५७।६।२३ गते अभियुक्तद्वय इन्द्रबहादुर तामाङ र बहादुर सिंह तामाङले छलफलमा सरिक रहेका पीडित घाइते लालमान तामाङलाई धारिलो तरबार तथा खुकुरीले प्रहारगरी घाउकेस फाराम तथा शिरमेमोरियल अस्पतालको प्रतिवेदनमा उल्लिखित गम्भीर प्रकृतिको घाउचोट पुऱ्याई बायाँ हातको नाडी काटी हाड छिनाली मुलुकी ऐन कुटपिट महलको १ र २ नं. मा वर्णित कसुर अपराध गरेको पुष्टि हुन आएकोले निजहरूलाई सोही ऐनको सोही महलको ६ नं.अनुसारको मागदाबीसमेतको व्यहोरा उल्लेख भएको मिति २०५७।७।२२ को अभियोग पत्र ।

म कोठाको झ्यालबाट हामफाली घर आएँ। घर आएर बसेपछि घरबाट निस्की भनी लालमानले भने र गाली बेइज्जतिसमेत गरी त्यसरी घरमै आई बेइज्जती गरेको हुँदा सहन नसकी मेरो घरमा रहेको तरबारले लालमानलाई हिर्काएको हुँ। मेरो घरबाट बरामद भएको दशीको रूपमा दाखिला गरेको खुकुरी र तरबार मेरो हो भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५७।७।२२ को इन्द्रबहादुर तामाङले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

म घटनास्थलमा खुकुरी लिएर गएको भन्ने भनाई झुठा हो । मलाई राजनीतिक मनमुटावका

कारणले उजुरी दिएको हो। भाइ इन्द्रबहादुरले अंशको रिसइवीले पोल गरेको होला । म घटनास्थलमा नभएकोले घटना भए नभएको र कसले के कुन हतियार प्रयोग गरे मलाई थाहा भएन । म निर्दोष हुँदा मैले सफाई पाउनु पर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी बहादुर सिंह तामाङले मिति २०५८।२।२८ मा अदालतमा गरेको बयान ।

म भग्न खोज्दा बहादुर सिंह लामा र इन्द्रबहादुर तामाङ दुवैजनाले शरीरका विभिन्न भागमा जथाभावी प्रहार गरी हस्पिटलमा लामो उपचारपछि बाहिरी चोट निको भए पनि भित्र दुखिरहन्छ । बहादुर सिंह घटनास्थलमै थियो । उसैले मलाई पहिलो प्रहार गरेको थियो । उपचारको लागि हस्पिटलमा थिए भन्ने कागजात पेस गरेकोमा ती सब झुठा हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको लालमान तामाङको मिति २०५८।६।३ गतेको बकपत्र ।

जाहेरवालाका भाइलाई मिति २०५७।६।२३ गते इन्द्रबहादुरले तरबारले र बहादुर सिंहले खुकुरीले प्रहार गरी बायाँ हातको नाडी छिनाई शारीरिक विभिन्न भागमा समेत चोट पुऱ्याएका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको श्री कुमार वाइबाको बकपत्र ।

म स्वयम् घटनास्थलमा थिएँ । निजहरूले हतियार लिई पिछा गरेका थिए । सो समयमा बहादुर सिंह हस्पिटल भर्ना भएका थिएनन् घटनास्थलमै थिए भन्नेसमेत व्यहोराको संगमान लामाको मिति २०५८।६।३ मा अदालतमा गरेको बकपत्र ।

इन्द्रबहादुर तामाङ र बहादुर सिंह लामाले तरबार तथा खुकुरीले प्रहार गरी शरीरका विभिन्न भागमा घा चोट पुऱ्याई अंगभंग तुल्याएका हुन् । घटना हुँदा म घटनास्थलमै थिएँ र घटना प्रत्यक्ष देखेको थिएँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५८।६।४ मा तिमाल सिंहले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

लालमान तामाङलाई पहिले बहादुर सिंहले खुकुरीले र पछि इन्द्रबहादुरले तरबारले प्रहार गरेका

हुन् । म घटना हुँदा प्रताप सिंहको घरमा थिएँ र मैले प्रत्यक्ष देखेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको भिमबहादुर तामाङले मिति २०५८।६।४ मा अदालतमा गरेको बकपत्र ।

केटीको विषयमा झगडा हुन थालेपछि म प्रताप सिंहको घरबाट भागेको थिएँ । तरबारले हाने नहानेको मलाई थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५८।६।४ मा राम सिंह तामाङले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

हतियार प्रहार भएको मेरा नजरले देख्न पाइन । छलफल हुँदा लालमानले इन्द्रबहादुरलाई लान्ता मुड्कीले प्रहार गरेपश्चात् इन्द्रबहादुर मेरो घरको झ्यालबाट भागेपश्चात समेत गाली बेइज्जती गरेपछि यो घटना घटेको रहेछ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५८।६।४ मा प्रताप सिंहले गरेको बकपत्र ।

पेट दुख्यो भनी बहादुर सिंह तामाङ मिति २०५७।६।२१ गते मेरो घरमा बास बस्न आउनु भएकाले मिति २०५७।६।२२ गते मैले उनलाई वीर अस्पतालको इमर्जेन्सीमा लगी भर्ना गरिदिएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५८।६।४ गते रामेश्वर श्रेष्ठले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वीर अस्पताल Report हेर्दा कुनै पनि अंग विकम्मा भएको नदेखिएकोले कुटपिटको ६ नं. आकर्षित नभएर ७ नं. आकर्षित हुने ठहर्छ । तसर्थ प्रतिवादीमध्ये इन्द्रबहादुर तामाङलाई ऐ.ऐ. बमोजिम ६ महिना मात्र कैद तथा रु.२०००।- जरिवाना हुने ठहर्छ । अर्का प्रतिवादी बहादुर सिंह तामाङले लिएको अन्यत्र स्थितिको प्रमाणको भार निजले पुऱ्याउन सकेकोले निजले पूर्ण सफाई पाउने ठहर्छ । पीडितले प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाङबाट पेस भएको बिलबमोजिम भरी लिन पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०६१।१।१० को फैसला ।

बायाँ हातको नाडी काटी हाड छिनाली मुलुकी

ऐन, कुटपिटको महलको १ नं. २ नं. मा वर्णित कसुर अपराध गरेको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई सोही महलको ६ नं. अनुसारको सजायको माग दाबी लिई अभियोग पत्र दायर गरिएकोमा प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाङलाई माग दाबीभन्दा बाहिर गई सोही महलको ७ नं. बमोजिमको कसुर ठहर गरेको र प्रतिवादी बहादुर सिंह तामाङलाई कसुर अभियोगबाट सफाई दिएको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०६१।११।१० को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला सो हदसम्म बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा गरेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादीहरू उपर कुटपिटको महलको ६ नं. अन्तर्गतको दाबी लिई वादी पक्षबाट अभियोग पत्र दायर भएकोमा सो ऐनअनुसार प्रतिवादीहरूले कसुर गरेको हो होइन निष्कर्षमा पुगी निर्णय गर्नुपर्नेमा सोबमोजिम नगरी स.मु.स.ऐनको अनुसूचीभित्र नै नपर्ने कुटपिटको महलको ७ नं. अनुसार प्र. इन्द्रबहादुर तामाङलाई सजाय गर्ने गरेको र वीर अस्पतालमा वारदात हुँदाको बखत प्र.बहादुर सिंह तामाङले उपचार गरेको हो होइन त्यसतर्फ समेत यकिनरूपले छानबिन नगरी निज प्रतिवादीलाई कसुरबाट सफाई दिने गरेको सुरु काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा छलफलको लागि अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थीहरूलाई झिकाई दुई वर्ष पुग्ने लागेका मुद्दा हुँदा प्रतिवादीहरूको नाउँको म्याद यथासिद्ध तामेल गर्ने गराउने व्यवस्था मिलाई नियमानुसार गरी छिटो पेसी तोकौ पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।६।६।१ को आदेश ।

इन्द्रबहादुर तामाङले पीडित लालमान तामाङलाई तरबारले बायाँ हातमा काटी नाडीको हड्डी पूरै भाची अंगभंग हुने गरी कुटपिट गरेको पुष्टि

हुन आएकोले निज प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाङलाई कुटपिटको ६ नं. बमोजिम २ वर्ष कैदको सजाय हुने ठहर्छ । प्रतिवादी बहादुर सिंह तामाङलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिने गरी भएको सुरु काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको फैसला सो हदसम्म मिलेकै देखिँदा अभियोग माग दाबीबमोजिम निज प्रतिवादी बहादुर सिंह तामाङलाई समेत सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६६।०७।१९ गतेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला ।

पीडित लालमान तामाङलाई मैले बायाँ हातको नाडीको हड्डी पूरै भाँचिने गरी तरबारले हानेको होइन । डाक्टरको रिपोर्टमा सामान्य क्षतिसम्म पुगेको भनी लेखिएको छ । पीडितलाई लागेको घाउ खत सामान्य उपचारपछि नै पूर्णरूपमा निको भएको अवस्था छ । पीडित स्वयंले यसले यस्तो हतियार यति नापको घाउ खत लगाएको भनी भन्नसकेको छैनन् । मेरो पीडित लालमान तामाङसँग पूर्व कुनै रिसइवी छैन । मैले निजलाई कुटपिट गर्ने कुनै मनसाय राखेको पनि छैन । कुटपिट गर्ने कुनै योजना षडयन्त्र गरेको पनि छैन । कोहीसँग मिली कुटपिट गरेको पनि होइन । छलफलबाट उठी घर फर्किसकेपछि त्यहीँसम्म आई चोट छोड्न लाग्दा तत्काल त्यसको जोखिमी बचाउनका लागि दोहोरोरूपमा सामान्य कुटपिट सम्म भएको हो । अङ्गभङ्ग वा ठूलो शारीरिक चोट पीडा हुने गरी कुनै कुटपिटको वारदात गरे भएकै छैन, होइन । मिसिल संलग्न संकलित कागजातहरू तथा डाक्टरको कुनै रिपोर्टबाट पीडितको नाडीको हड्डी पूरै भाँचिने गरी अंगभंग भएको भन्ने तथ्य कुनै पुष्टि भएको पनि छैन । तसर्थ विल्कुलै गलत तथा भ्रामक तर्क बुँदाहरूका आधारमा अंगभंग हुने गरी कुटपिट गरेको तथ्य पुष्टि भएको भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला घोर अन्याय पूर्ण एवम् प्रचलित कानून प्रतिकूल रहेको छ ।

मैले पीडितलाई कुटपिटको २ नं. बमोजिमको

कुनै कसुर अपराध नगरेको हुँदा सुरु काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०६१।११।१० को फैसला उल्टी गरी उक्त कुटपिटको २ नं. को कसुर गरेको भनी कुटपिट कै ६ नं. बमोजिम मलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम २ वर्ष कैद सजाय हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।७।१९ को फैसला गम्भीररूपमा कानूनी त्रुटिपूर्ण फैसला हुँदा सो फैसला उल्टी गरी प्रत्यर्थीको अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय नहुने ठहर गरी अलग फुर्सद दिलाई पूर्णरूपमा न्याय इन्साफ दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको इन्द्रबहादुर तामाङको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

प्रतिवादी बहादुर सिंह तामाङ मौकामा फरार रही अदालतमा हाजिर भई बयान गर्दा Alibi को जिकिर लिई वारदातका समयमा वीर अस्पतालमा उपचार गराई रहेकोले वारदातस्थलमा नभएको भनेका छन्। मूलतः फौजदारी कसुरमा Alibi को जिकिर लिनेले सो कुरा शंकारहित ढंगले प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ। वारदातको समयमा आफू कुन रोग लागी के को उपचारको लागि वीर अस्पतालमा गएको हो सो समयमा निजको सहयोग कसले गरेको हो, साथै वारदातपछि लामो समयसम्म घर बाहिरै किन बस्नु परेको हो भन्ने तथ्यहरू स्पष्टरूपमा स्थापित भएको अवस्था छैन। त्यसप्रकार प्रतिवादीले Alibi का सन्दर्भमा लिएका जिकिरहरू कसुरबाट सफाई पाउन सृजित झुठ्ठा एवं बनावटी कथन हुन् भन्ने देखिन्छ। मूलतः प्रतिवादीका घरबाट रगत लागेको खुकुरी बरामद भएको र प्रताप सिंह तामाङको घरको भुइँतलामा रगत जमेको र भित्तामा रगतका छिटा लागेकी चित्रित घटना प्रकृतिबाटै उक्त वारदात छलफल भइरहेको बेलामा घटित भएको तथ्य स्थापित भई प्रत्यक्षदर्शीहरूको बकपत्र कथनहरू खम्बिर भइरहेकोमा प्रतिवादीको कथित Alibi लाई आधार मानी भएको फैसला “ने.

का.प २०४५ नि.नं. ३६१३ पृ. १०४” र “ने.का.प. २०५५ नि.नं. ६५४४ पृ. २५७” मा सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकुल हुँदा उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण छ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा प्रतिवादी बहादुर सिंह तामाङसमेत भई खुकुरी प्रहार गरी अङ्गभङ्ग भएको तथ्य पीडितको कागज, जाहेरी दरखास्त तथा बुझिएका मानिसहरूको कथनबाट देखिन आएको छ। प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाङले अनुसन्धानका क्रममा बयान गर्दा बहादुर सिंह तामाङउपर समेत पोल गरेको देखिएको छ। पीडित, जाहेरवाला लगायतका वादी पक्षका साक्षीहरूको बकपत्र व्यहोराबाट अभियोग दाबी समर्थित भएको देखिएको र निज प्रतिवादी बहादुर सिंह तामाङले लिएको Alibi को जिकिर तथ्ययुक्त रूपमा प्रमाणित भएको अवस्था देखिएन। यसैगरी कसुरदार ठहर भएका पुनरावेदक / प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाङको सम्बन्धमा हेर्दा पीडितको घाउचोट निको भइसकेको सन्दर्भमा घाउचोटको प्रकृतिको दृष्टिले कुटपिटको महलको २, ६ र ७ नं. को व्याख्यासम्बन्धी प्रश्न समावेश रहेको देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. बमोजिम छलफलको प्रयोजनार्थ ०६७-CR-०२२८ को मुद्दामा प्रत्यर्थी बहादुर सिंह तामाङलाई झिकाई आएपछि वा अवधि व्यतित भएपछि र ०६८-CR-१४२८ को मुद्दा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७४।०३।०४ गतेको यस अदालतको आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री सोमकान्त भण्डारीले अभियुक्तद्वय इन्द्रबहादुर तामाङ

र बहादुर सिंह तामाङले पीडित घाइते लालमान तामाङलाई धारिलो तरबार तथा खुकुरीले प्रहार गरी घाउ केस फाराम तथा शिरमेमोरियल अस्पतालको प्रतिवेदनमा उल्लिखित गम्भीर प्रकृतिको घाउचोट पुऱ्याइ बायाँ हातको नाडी काटी हाड छिनाली मुलुकी ऐन कुटपिट महलको १ र २ नं. मा वर्णित कसुर अपराध गरेको पुष्टि हुन आएकोले निजहरूलाई सोही ऐनको सोही महलको ६ नं. अनुसारको सजाय गरिपाउँ भनी र पुनरावेदक प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाङको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री देवीप्रसाद दाहालले लालमानउपर पुनरावेदकको पहिला कुनै रिसइवी नभएको कुटपिट गर्ने कुनै मनसाय नभएको निज लालमान तामाङले इन्द्रबहादुर तामाङलाई एक्कासी लाठी मुड्कीले हिकार्एकोले सो सहन नसकी बचाउको लागि प्रतिरक्षाको सिलसिलामा सामान्य चोट परेकोले अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गर्नुपर्ने होइन भन्ने व्यहोराको बहससमेत सुनियो ।

यसमा सुरु काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।११।१० मा प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाङलाई कुटपिटको ७ नं. बमोजिम ६ महिना कैद र २,०००।- जरिवाना तथा प्रतिवादी बहादुर सिंह तामाङलाई सफाई दिने गरी भएको फैसलाउपर नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन परेकोमा प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाङलाई कुटपिटको ६ नं. बमोजिम २ वर्ष कैदको सजाय हुने र बहादुर सिंह तामाङको हकमा सुरु जिल्ला अदालतले सफाई दिने गरेको फैसला सदर गर्ने ठहर्‍याई भएको फैसलाउपर अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकारको र सफाई दिलाई पाउँ भनी इन्द्रबहादुर तामाङको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ ।

अब पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ छैन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन

आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्र.इन्द्रबहादुर तामाङले लालमान तामाङलाई तरबारले शरीरको विभिन्न अंगमा प्रहार गरेको भन्ने जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख भएको र पीडित लालमानको मौकामा भएको घा केस फाराममा निजको देब्रे हातको नाडी टाउको लगायत शरीरको विभिन्न अंगमा Fracture (भाचिएको) काटिएको भन्ने देखिन आएको छ । अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतमा समेत निज प्र.इन्द्रबहादुर तामाङले पीडित लालमान तामाङलाई तरबारले पटकपटक प्रहार गरेको हुँ भनी साबिती भई बयान गरेको पाईन्छ । निजले गरेको साबिती बयान, घरबाट रगत लागेको तरबार बरामद भएको बरामदी मुचुल्का तथा पीडित लालमानको घा केस फारमसमेतबाट पुष्टि भएको हुँदा प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाङले तरबारले लालमान तामाङलाई कुटपिट गरेको प्रमाणित भएको देखिन्छ । मिसिल संलग्न पीडित लालमानको मिति २०५७।६।२३ को शिर मेमोरियल अस्पताल बनेपामा गरेको बायाँ हात भाँचिएको एक्स रे जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयको मिति २०५८।६।५ को पत्रसाथ प्राप्त भएको सो एक्स रे हेर्दा हातको हड्डी पूरै छिनेको स्पष्ट देखिन्छ । पीडितले अदालतमा बकपत्र गर्दा बायाँ हातको हड्डी पूरै काटिएर छिनिएकोले स्टीलको प्लेटिड गरी हड्डीलाई सपोर्ट दिएको छ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

३. जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काभ्रेपलाञ्चोकको मिति २०५९।३।५ को पत्रसाथ प्राप्त पीडित लालमानको मिति २०५९।१।९ को उपचारपछि भएको एक्सरे हेर्दा निजको हड्डी भाँचिएको भागमा स्टीलको प्लेट रहेको देखिन्छ । अतः निज पीडितको बायाँ हातमा तरबारको प्रहारबाट नाडीको हड्डी पूरै रूपमा भाँचिएको भन्ने एक्सरे रिपोर्टबाट देखिन्छ । साथै निज पीडितको वीर अस्पतालबाट परीक्षण भई प्राप्त

जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काभ्रेपलाञ्चोकको मिति २०६९।४।१५ को पत्र साथ रहेको जाँच परीक्षण O.P.D Ticket हेर्दा बायाँ हातको औंलाहरू उठ्न बाँकी भएको बाहेक नाडी पूर्णरूपले ठीक भइसकेको छ । हाल ठीक अवस्थामै छ । एक्सरेमा भाँचेको हाड जोडिसकेको देखिँदा सो हात काम लाग्ने हुन्छ भनी विशेषज्ञ चिकित्सकले लेखिदिएको देखिँदा पीडितको बायाँ नाडीको भाँचिएको हड्डी निको भई काम लाग्ने अवस्थामा रहेको देखिन्छ ।

४. मुलुकी ऐन कुटपिटको महलको २ नं. मा मेरुदण्ड, डडाल्न, हात खुट्टा वा यिनैको जोर्नी भाँची फोरी फुकाली बेकम्मा परिदिमा समेत अंगभंगको खत ठहर्ने भनी कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ । पीडित लालमानको बायाँ हातमा सांघातिक हतियार तरबारले प्रहार गरी कुटपिट गरेको र सोही कुटपिटको कारण नै पीडित लालमानको बायाँ हातको नाडीको हड्डी पूरै रूपमा भाँचिएको भन्ने घा जाँच परीक्षण प्रतिवेदन, एक्सरेसमेतबाट देखिन आएको छ । अंगभंगको खतको हकमा सोही महलको ६ नं. मा “खत निको भई काम लाग्ने भएमा” भन्ने उल्लेख छ । यसप्रकार अंगभंगको खत हुने गरी भएको कुटपिटमा निको भई काम लाग्ने हुनसक्ने भनी कानूनले नै स्पष्ट गरिदिएको देखिन्छ ।

५. कुटपिटबाट परेको घाँ चोटको सम्बन्धमा शरीरमा तत्कालै वा लामो समयमावधिसम्म वा जीवनभरी पर्ने शारीरिक मानसिक पीडालाई समेत अंगभंगको खतमा विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । औषधि उपचारबाट कुटपिटको खत निको हुनसक्ने र निको भएको कारणले अंगभंगको खत नठहर्ने भन्ने होइन । निको भई काम लाग्नसक्ने अवस्था भएपनि अंगभंगको खत ठहर्न सक्ने देखिन्छ । वस्तुतः कुटपिटबाट व्यक्तिको शरीर अंगमा परेको घा चोटबाट तत्काल सो व्यक्तिलाई परेको शारीरिक मानसिक पीडालाई मध्यनजर राखी कुटपिटको कसुर सम्बन्धमा

निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने हुन्छ । निको भई काम लाग्ने भयो भन्दैमा अंगभंगको खत ठहर्ने भनी व्याख्या गरिनु उक्त कानूनी व्यवस्थाले मिल्ने देखिँदैन । अतः प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाडले पीडित लालमान तामाडलाई तरबारले बायाँ हातमा काटी नाडीको हड्डी पूरै भाँचिने गरी कुटपिट गरेको उक्त प्रमाणको विवेचनाबाट पुष्टि हुन आएकोले प्रस्तुत मुद्दाको कुटपिट वारदातबाट पीडित लालमानलाई परेको घा चोटको प्रकृतिबाट प्रस्तुत कुटपिटको कसुर कुटपिट महलको २ नं.मा उल्लिखित अंगभंगको खतअन्तर्गत नै पर्ने भई निज प्र.इन्द्र बहादुर तामाडले अभियोग दाबीबमोजिम कुटपिटको २ नं. बमोजिम कसुर गरेको देखिन आयो ।

६. अर्का प्रतिवादी बहादुर सिंह तामाड उपरको पुनरावेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा निज आफू वारदात मिति २०५७।६।२३ मा औषधि उपचारको लागि वीर अस्पतालको इमरजेन्सीमा भर्ना भई उपचार गराइरहेको भनी वारदातको अवस्थामा अन्यत्र रहेको Plea of Alibe को जिकिर लिई दाबीको कसुरमा इन्कारी भई बयान गरेको देखिन्छ । अदालतको बयानमा निजले मिति २०५७।६।२२ को वीर अस्पतालको इमरजेन्सी टिकटको फोटोकपी पेस गरेका छन् । सो टिकटमा स्लाईन Doxt समेतका औषधि उपचार भएको र २०५७।६।२४ मा डिस्चार्ज भएको भनी जनिएको देखिएको छ । यस सम्बन्धमा वीर अस्पतालमा बुझ्दा वीर अस्पतालको मिति २०५८।६।१२ को पत्रमा बहादुर सिंह तामाडको सो मितिमा नाम दर्ता भएको र उपचार प्रमाणित प्रतिलिपि निजले जाँच परीक्षण उपचार गराउँदा लिएको टिकट सक्कल सम्बन्धित व्यक्तिले नै लाने गरेको भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । निज प्रतिवादी बहादुर सिंह तामाड वारदातको मितिमा वीर अस्पतालको इमरजेन्सी वार्डमा उपचार गराइरहेको भन्ने कुरा उक्त कागजातहरूबाट पुष्टि हुन आएकोले निज प्रतिवादीले वारदातको अवस्थामा

आफू अन्यत्र रहेको भनी लिएको जिकिर प्रमाणित भई आएको देखिन्छ ।

७. हतियारहरू बरामद हुँदा तरबारमा रगत लागेको, खुकुरीले यी प्रतिवादीले प्रहार गरेको भन्ने जाहेरीसमेतमा उल्लेख भए पनि एकै स्थानबाट बरामद भएको खुकुरीमा रगत लागेको भनी बरामदी मुचुल्कामा जनिएको छैन । निज प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको भन्ने पुष्टि हुने प्रमाण वादी पक्षबाट आउन नसकेको र कसुरमा इन्कारी भई निज प्रतिवादीले लिएको Ple Of Alibi को जिकिर अस्पतालको रेकर्डबाट समेत समर्थित हुन आएकोले आरोपित कसुरबाट प्रतिवादी बहादुर सिंह तामाङले सफाई पाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन ।

८. अतः उक्त आधार प्रमाणहरूको विवेचनाबाट प्रतिवादी इन्द्र बहादुर तामाङले पीडित लालमान तामाङलाई तरबारले बायाँ हातमा काटी नाडीको हड्डी पूरै भाँची अंगभंग हुने गरी कुटपिट गरेको पुष्टि हुन आएकोले निज प्र.इन्द्रबहादुर तामाङले अभियोग माग दाबीबमोजिम कुटपिटको २ नं बमोजिम कसुर गरेको हुँदा सो भाचिएको हड्डी निको भई काम लाग्ने अवस्थामा रहेको भनी चिकित्सकको जाँच प्रतिवेदनबाट देखिन आएकोले निज प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाङलाई कुटपिटको ७ नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरेको फैसला केही उल्टी गरी कुटपिटको ६ नं. बमोजिम २ वर्ष कैदको सजाय हुने ठहर्‍याई र प्रतिवादीबहादुर सिंह तामाङका हकमा आरोपित कसुरबाट सफाई दिने गरी भएको सुरु काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेकै देखियो । अभियोग माग दाबी बमोजिम निज प्रतिवादी बहादुर सिंह तामाङलाई समेत सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर र अभियोग

दाबीबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाङको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने देखिएन ।

९. तसर्थः प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाङलाई कुटपिटको महलको ६ नं. बमोजिम २ वर्ष कैदको सजाय र प्रतिवादी बहादुर सिंहको हकमा सफाई दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी र प्रतिवादी इन्द्रबहादुर तामाङको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. बमकुमार श्रेष्ठ

इजलास अधिकृतः जयराम श्रेष्ठ

इति संवत् २०७४ कार्तिक २६ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं. ९९१४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
फैसला मिति : २०७४।७।६
०६८-CI-०२५७

मुद्दा:- जग्गा खिचोला चलन

पुनरावेदक / प्रतिवादी : महोत्तरी जिल्ला, भगहा
गा.वि.स.वडा नं.९ बस्ने टैटा बाँतरको छोरा
भुल्ला बाँतरसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : महोत्तरी जिल्ला, भगहा गा.वि.स. वडा
नं.९ बस्ने स्व.रामशङ्कर पाठककी श्रीमती
अम्बिकादेवी पाठक

- कुनै पनि जग्गामा व्यक्तिको हक हो होइन भन्ने कुरालाई हेर्ने मापदण्ड भनेको साबिकको हकको स्रोत, जसमा पहाडतर्फ भए पाखो जग्गामा मुखियामार्फत तिरो बुझाएको, खेत भए जिम्मावालद्वारा तिरो बुझाएको र तराइतर्फ जिमदारद्वारा तिरो बुझाएको देखिनु पर्छ । कुनै पनि जग्गाको साबिकको माटो मुरी, कोदाले, लगत दर्ता पोता, तिरो बुझाएको लगत रहेको देखिनु पर्छ । साबिक मुरी पाथी माना भन्नेलाई ०२१ सालपछि भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम ७ नं. फाँटवारी भरेको, सर्भ भएको ठाउँमा नापीको फिल्डबुकमा आफ्ना हकको स्रोतसमेत देखिने गरी दर्ता गराइएको देखिनुपर्छ । त्यसरी तराइतर्फ

मधेस मालसवालबमोजिम र पहाडतर्फ साबिकको कानूनबमोजिम आआफ्नो जग्गाको लगत राखिएको देखिनु पर्ने ।

- आफ्नो हक नै नभएको जग्गा भोग गर्दैमा सो जग्गामा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको हक स्थापित हुनसक्ने अवस्था नआउने ।
(प्रकरण नं.२)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री बालमुकुन्द दवाडी
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री कोमलनाथ शर्मा

माननीय न्यायाधीश श्री मिहिरकुमार ठाकुर

फैसला

न्या.हरिकृष्ण कार्की : तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६७/०९/१९ को फैसलाउपर प्रतिवादीहरूको तर्फबाट पुनरावेदन परी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

म फिरादीको हक भोगको ऐलानी गाउँब्लकको सर्भे नापी नभएको जिल्ला महोत्तरी भंगहा गाउँ विकास समिति वडा नं. ९ को बेंचन बाँतरका जग्गादेखि पूर्व, विपक्षी टैटा बाँतरदेखि उत्तर-पूर्व रामपूत बाँतर र म फिरादीको नम्बरी जग्गादेखि दक्षिण, मधुसुदन सिंह राजपुत र साबित्री पुडासैनीको नम्बरी

जग्गादेखि पश्चिम चन्द्र बाँतर र बाटोदेखि उत्तरको करिब ०-२-० मा पहिले वादीको दलान र गोठघर थियो । पछि सो गोठघर उजारी सो जग्गामा तरकारी बाली लगाई आएको थिएँ । उक्त उल्लिखित जग्गामध्ये पश्चिम दक्षिणतर्फबाट ०-०-६ जग्गामा विपक्षीले जबरजस्ती घर बनाई लिएकोमा निज विपक्षीउपर २०६३ साल दे. नं. १७१४ को घर उठाई जग्गा चलन चलाई पाउँ भन्ने मुद्दा दायर गरी कार्यवाही अवस्थामा छ । सो मुद्दामा २०६४।१।१९ गतेका दिन नापनक्सा भइसकेको छ । नापनक्सा हुँदा मेरो दाबीको ०-२-० जग्गा ०-०-१३ कायम भएको छ । जसको नक्सा नम्बर ६, ७, ८ हो । विपक्षले घर बनाएको भनेको जग्गा न. नं. ७, ८ मा ०-०-५-१० जग्गा कायम भएको छ । दे.नं.१७१५ को मुद्दामा नापनक्सा गर्ने आदेश भइसकेपछि नापनक्सा डोर कर्मचारी जानुअगावै मिति ०६४।१।१० गतेका दिन दिउँसो ३ बजेको समयमा न. नं. ६ को ०-१-८-३ जग्गा विपक्षीले कब्जा गरी खिचोला गर्नु भएकोले खिचोला मेटाई चलन चलाई पाउँ भन्ने वादीको फिराद पत्र ।

विपक्षी वादीले हामी प्रतिवादीसमेत उपर २०६३ सालको दे. नं. १७१४ को घर उठाई चलन मुद्दा दिनुभएकोमा हामी प्रतिवादी टैटा बाँतरसमेतले आफ्नो हक भोग बसोबासको प्रमाण व्यहोरा खुलाई प्रतिउत्तर फिराएका छौँ । सो प्रतिउत्तर व्यहोरालाई यस मुद्दाको प्रतिउत्तर मानी सँगसाथ राखी न्याय निरूपण गरिपाउँ । जिल्ला महोत्तरी भंगहा गाउँ विकास समिति वडा नं. ९ कपुरगंजमा पर्ने साबिक नापी नभएको गाउँ बलकभित्रका बाँतर जातिको मात्र बस्ती भएको गाउँ बलकभित्रको जग्गा हो । हामी प्रतिवादीको घर जग्गा जिल्ला महोत्तरी भंगहा गाउँ विकास समिति वार्ड नं. ९ मा बेचन बाँतर सोपूर्व मधुसुधन सिंहको नम्बरी जग्गा रामपृत बाँतरले मोहीमा कमाई आएको जग्गा र साबित्री देवीको नम्बरी जग्गादेखि दक्षिण पश्चिम, घुरन बाँतर, विन्देश्वर बाँतर र निज वादीका नम्बरी खेत

जग्गादेखि दक्षिण सडक र चन्द्र बाँतर सो उत्तरको चार किल्लाभित्रमा पर्ने घरद्वार बसोबास तरकारी बारीसमेतको घर जग्गा पूर्वपश्चिम ७३ फिट उत्तर दक्षिण ७२'३३" फिटको बाँसको टाटी खरको छाना भएको पश्चिम मुखको १ घर हामी प्रतिवादीमध्येका टैटा बाँतरको बुबा प्रकाश बाँतरले साबिकदेखि नै घर बनाई बसोबास भोग चलन गरी धेरै वर्ष अधिदेखि बसोबास गर्दै आएका छौ । हाम्रो बुबा तथा बाजेको पालादेखि बसोबास जग्गामा गैरकानूनीपूर्वक आफ्नो हक भनी दायर गरेको फिरादपत्र खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिउत्तर पत्र ।

प्रतिवादीले प्रतिउत्तरसाथ पेस गरेको २०६२।१०।४ को सर्जमिन मुचुल्काबाट सो मिति पूर्वदेखि नै विवादको जग्गामा प्रतिवादीहरूको हक भोग रहेको भन्ने देखिन आइरहेको अवस्था देखिन आएकोमा सो मुद्दामा कार्यवाहीमा सरिक रही आएका पक्षले नक्सा तैयार हुनुपूर्व मिति ०६४।१।१० मा विवादित जग्गामा खिचोला गरेको भनी लिएको दाबी लगाउको दे.नं.१७१४ को मुद्दामा लिएको आधारसमेतबाट समर्थित हुनसक्ने अवस्था देखिन नआएबाट खिचोला मेटाई पाउँ भन्ने वादी दाबी पुन सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको महोत्तरी जिल्ला अदालतको मिति ०६४।८।१० गतेको फैसला ।

वादी दाबीको जग्गा मेरो साबिक कि. नं. ११ को ०-२-० नम्बरी जग्गा पछि सभै नापी हुँदा गाउँ बलकभित्र परी नापी हुन नसकेको कारणले ऐलानीसरह देखिए तापनि कानूनी हैसियत भन्ने पूर्ववत् नम्बरीसरह नै रहेको छ । उक्त जग्गा प्रतिवादीको बाबु बाजेकै पालादेखि थियो भन्ने कुराको पुष्टि हुने प्रमाण पेस गर्नसकेको छैन गाउँ विकास समितिले गरिदिएको मुचुल्का सिफारिसलाई प्रमाणमा ग्रहण गरी भए गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो फैसला बदर गरी वादी दाबीअनुसार गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा २०६४।१।१० मा विपक्षीहरूले मेरो जग्गामा खिचोला गरे भन्ने वादीको भनाई भएको र सो मितिमा वादीको जग्गामा खिचोला गरे नगरेको के हो ? सोतर्फ प्रमाण नबुझी वादी दाबी पुन सक्दैन भनी सुरुले प्रस्तुत मुद्दामा गरेको फैसला फरक पर्नसक्ने भएकोले अ.बं. २०२ नं.बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई पेस गर्नु साथै अर्को पक्ष आएमा निजको र निज नआएमा पुनरावेदकको साक्षीलाई कानूनबमोजिम झिकाई बकपत्र गराउन पेस गरी नियमबमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति ०६६।१।२३ गतेको आदेश।

दाबीको जग्गा वादीकै हक भोगको जग्गा हो, सो जग्गामा पश्चिमतर्फबाट अं.५।६ धुर जग्गामा प्रतिवादीले घर बनाएकोमा अदालतमा मुद्दा दिएकोमा सो मुद्दामा नापनक्सा हुनुभन्दा १०।१२ दिनअगाडि बाँकी जग्गामा पनि प्रतिवादीले कब्जा गरी लिएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षीहरू दयालाल सिंह र महेश्वरप्रसाद साह तेलीले पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा गरेको बकपत्र।

दाबीको जग्गामा प्रतिवादीहरूको बाबु बाजेका पालादेखि नै घर बसोबास गरी आएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रत्यर्थी प्रतिवादीका साक्षीहरू चन्द्र बाँतर र रामजुलुम बाँतरले पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा गरेको बकपत्र।

दाबीको जग्गामा खिचोला गरेको क्रिया जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा दिएको निवेदनको आधारमा देखिएको भन्ने त्यस्तो प्रमाणिक महत्त्व नभएको कागजको आधारमा दाबी गरेको क्रियालाई मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको समय भनी मान्न सकिने अवस्था नरहेको र अदालतको आदेशअनुसार नक्सा हुँदाको अवस्थामा दाबी लिएको क्रिया नै आधिकारिकरूपमा कानूनबमोजिमको मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको देखिँदा र सो व्यवहार नै खिचोलाको प्रारम्भ भएको देखिन आएको छ। प्रत्यर्थी प्रतिवादीको सो जग्गा खाली

रहेको हुँदा उपयोग गरेको भन्ने भनाई रहेको अवस्थामा त्यसलाई भोगको आधारमा प्रत्यर्थी प्रतिवादीको ठहर गर्नु न्यायसङ्गत देखिएन। खिचोला ठहर गर्नुपर्नेमा दाबी पुन नसक्ने गरी भएको महोत्तरी जिल्ला अदालतको मिति ०६४।८।१० को फैसला मिलेको नहुँदा सो फैसला उल्टी भई दाबीबमोजिम खिचोला गरेको ठहर्छ भन्ने व्यहोराको मिति २०६७/०९/१९ को पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला।

वादीले सुरुमा प्रमाण पेस नगरी पुनरावेदन तहमा २९।३ सालको नापीमा कि.नं. ११ उल्लेख भएको भूमिसम्बन्धी ऐनको अनुसूची ७ मा उल्लेख भएको प्रमाण पेस गर्नुभएको छ। सो कि.नं. ११ को जग्गा कहाँको कति हो ? न.नं. ७ र कि.नं.११ बाट खुल्दैन। जबकि विवादित नापी नभएको ऐलानी जग्गा हो। ऐलानी जग्गाको प्रमाण भोग हो। उक्त जग्गामा म टैटा बाँतरको बाबु प्रकाश बाँतरकै पालामा घरद्वार बनाई भोग चलन गरी आएको प्रमाणका आधारमा मेरो दे.पु.नं. ०२४०९ को घर उठाई चलन मुद्दामा सुरुकै फैसला सदर गरी मेरो हक भोग घर ठहर गरी पु.वे.अ.ले मिति ०६७।९।१९ गते फैसला गरेको छ। सो मुद्दाबाट मेरो चलन हुने प्रमाणलाई मूल्याङ्कन नगरी अ.बं. ७२ नं. विपरीत रहेकोलाई प्रमाण ग्रहण गरी भएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६७।१।१९ को फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू भूला बाँतर र टैटा बाँतरको संयुक्त पुनरावेदन पत्र।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा सुरु, रेकर्ड र निवेदनसहितको सक्कल मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, सुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतले वादी दाबी नपुग्ने ठहर्‍याई मिति २०६४।८।१० को फैसला उल्टी हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट मिति २०६७।९।१९ मा भएको फैसलाउपर प्रतिवादीहरूको तर्फबाट यस अदालतमा

पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

उल्लिखित तथ्य भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट मिति २०६७/९/१९ मा भएको फैसला मिलेको छ, छैन? यी पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. सो सन्दर्भमा हेर्दा, साबिक कि. नं. ११ को ०-२-० जग्गामा प्रतिवादीहरूले खिचोला गरेकाले सो खिचोला मेटाई चलन चलाई पाउँ भन्ने वादी दाबी रहेको र सो जग्गा ऐलानी हुँदा साबिकदेखि नै घरबास बनाई भोग चलन गरी आएको भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर रहेकोमा प्रत्यर्थी वादीले आफ्नो हकको स्रोत १९८३ को नापीमा कि. नं. ११ उल्लेख भएको सो जग्गा भूमिसम्बन्धी ऐनको अनुसूची ७ भर्दा उल्लेख गरेको भनी पुनरावेदन गर्दाका अवस्थामा पुनरावेदन अदालत, जनकपुर ७ नं. अनुसूचीसमेतको प्रतिलिपि पेस गरेको देखिन्छ । सो साबिक कि. नं. ११ को जग्गा वादीको नभई अमुक स्रोतबाट प्राप्त हुन आएको मेरो हकभोगको हो भन्ने प्रतिवादीको जिकिर तथा सोअनुसारको प्रमाण पेस गर्न गुजार्न सकेको देखिँदैन । कुनै पनि जग्गामा व्यक्तिको हक हो होइन भन्ने कुरालाई हेर्ने मापदण्ड भनेको साबिकको हकको स्रोत, जसमा पहाडतर्फ भए पाखो जग्गामा मुखियामार्फत तिरो बुझाएको, खेत भए जिम्मावालद्वारा तिरो बुझाएको र तराइटर्फ जिमदारद्वारा तिरो बुझाएको देखिनु पर्छ । कुनै पनि जग्गाको साबिकको माटो मुरी, कोदाले, लगत दर्ता पोता, तिरो बुझाएको लगत रहेको देखिनु पर्छ । साबिक मुरी पाथी माना भन्नेलाई ०२१ सालपछि भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम ७ नं.फाँटवारी भरेको, सर्भे भएको ठाउँमा नापीको फिल्डबुकमा आफ्ना हकको स्रोतसमेत देखिने गरी दर्ता गराइएको देखिनुपर्छ । त्यसरी तराइटर्फ मधेस मालसवालबमोजिम र पहाडतर्फ साबिकको कानूनबमोजिम आ-आफ्नो जग्गाको लगत राखिएको देखिनु पर्छ । सो जग्गा प्रत्यर्थी वादीको जग्गा

नरहेको भन्ने यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको जिकिर नरही मात्र ऐलानी जग्गा साबिकदेखि आफूले भोग गरेको कारणबाट आफ्नो हुने भनी जिकिर लिएको देखिन्छ । आफ्नो हक नै नभएको जग्गा भोग गर्दैमा सो जग्गामा यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको हक स्थापित हुनसक्ने अवस्था आउँदैन । पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको सो जग्गामा हक नरहेको, सो जग्गाको वरिपरि यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको नम्बरी जग्गासमेत नरहेको र सो विवादित जग्गासँग प्रत्यर्थी वादीको नम्बरी जग्गासमेत रहे भएको अवस्थामा साबिक कि.नं. ११ को विवादित जग्गा प्रत्यर्थी वादीको नै भएको देखिएकाले सुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतले वादी दाबी नपुग्ने ठहर्‍याई भएको मिति २०६४।८।१० को फैसला उल्टी हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट मिति २०६७।९।१९ मा भएको फैसलालाई अन्यथा मान्नु पर्ने देखिएन ।

३. अतः माथि विवेचित आधार प्रमाणसमेतबाट साबिक कि.नं. ११ को ०-२-० जग्गा १९८३ सालमा नापी हुँदा प्रत्यर्थी वादीको नाममा नापी भएको तथा निजले भूमिसम्बन्धी नियमहरू, २०२१ को ७ नं. अनुसूची फारमसमेत भरेको र सो जग्गा वादीको नभई अमुक स्रोतबाट प्राप्त हुन आएको हाम्रो हकभोगको हो भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकिर तथा सोअनुसारको प्रमाण पेस गर्न गुजार्न सकेको अवस्था नभई केवल मात्र ऐलानी जग्गा साबिकदेखि आफूले भोग गरेको कारणबाट आफ्नो हुने भनी जिकिर लिएको देखिँदा सुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतले वादी दाबी नपुग्ने ठहर्‍याई मिति २०६४।८।१० मा गरेको फैसला उल्टी हुने ठहर्‍याई उक्त साबिक कि.नं. ११ को जग्गामा प्रतिवादीहरूले गरेको खिचोला मेटाई वादीले चलन चलाई पाउने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट मिति २०६७।९।१९ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । प्रस्तुत मुद्दाको

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. प्रकाशमान सिंह राउत

इजलास अधिकृत : शिवलाल पाण्डेय

इति संवत् २०७४ साल कार्तिक ६ गते रोज २ शुभम्।

निर्णय नं. ९९१५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल

फैसला मिति : २०७४।७।५

०७२-CI-१९०५

मुद्दा: डाँक लिलाम बदर

पुनरावेदक / वादी : धनुषा जिल्ला, सबैला गा.वि.स.

वडा नं.५ मा बस्ने रामेश्वर नायक

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : धनुषा जिल्ला, सबैला गा.वि.स.

वडा नं.५ मा बस्ने विशेश्वर नायकसमेत

- सारवान् कानूनलाई कार्यविधि कानूनले डोऱ्याउने हो। कार्यविधि कानून र सारवान् कानून दुवैको प्रयोगमा पक्षले आफ्नो सहभागिताबाट चुक्नु हुँदैन। सारवान् कानून र कार्यविधि कानून एकको अभावमा

अर्काको अस्तित्व नरहने हुँदा अदालतले कार्यविधि कानूनलाई कम मूल्याङ्कन गरी सारवान् कानूनलाई मात्र हेरी मुद्दाको कारबाही किनारा गर्न नमिल्ने।

- कार्यविधि प्राविधिक कुरा हो भनी मुद्दामा गुज्रेको तारिखलाई अनदेखा गर्ने हो भने यसले मुद्दाको काम कारबाहीमा गम्भीर असर पर्ने।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
सुरेन्द्रकुमार महतो र अधिवक्ता प्रकाशबहादुर
के.सी.

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
रामबन्धु शर्मा

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- ने.का.प. २०६५, अंक ९, नि.नं.८००८

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री रामकृष्ण खनाल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री नीता गौतम दीक्षित

माननीय न्यायाधीश श्री मेघनाथ भट्टराई

फैसला

न्या.हरिकृष्ण कार्की : यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने भई पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७१।६।२६ को फैसलाउपर तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) बमोजिम वादीको दोहोऱ्याई पाउँ निवेदन परी मिति २०७३।२।९ मा निस्सा भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति

२०५६।६।४ को मिलापत्रबाट म वादीले आफ्नो हक अंशमा प्राप्त गरेको जि.ध. गा.वि.स. सबैला वडा नं. ९ कि.नं. ९२ को ०-४-२ र कि.नं. ३५६ को ०-९-१२ मध्ये दक्षिणबाट ०-५-१० जग्गा मैले आफ्नो नाउँमा दा.खा. नगराउँदै कि.नं. ३५९ को ०-९-१२ मध्ये दक्षिणबाट ०-५-१० विशेश्वर नायकले रामबाबुलाई लेखत गरी दिएको लेखत बदर मुद्दाबाट लेखत दर्ता बदर हुने ठहरी फैसला भई कि.नं. ३५९ कि.का. भई कि.नं. ४६२ को जग्गा रामबाबुका नाममा कायम भएको उक्त कि.नं. ४६२ को ०-५-१० जग्गामध्ये ०-३-० रामबाबुले विपिनकुमार महासेठलाई लेखत पारित गरी दिएकोमा पुनः कि.का. भई कि.नं. ४७९/४८० कायम भई कि.नं. ४७९ को ०-३-० जग्गाबाट पनि विपक्षी उमाशंकरले कि.नं. ४७९ को ०-३-१० मध्ये ०-३-२ लिलाम डाँक गराई लिई कि.नं. ७१९/७२० कायम भएको छ । विपक्षीहरूले मिलेमतो गरी कानूनविपरीत डाँक लिलाम गराएकाले मिति २०५५।४।८ को डाँक लिलाम बदर गरी उमाशंकरले संजय नायकलाई गरी दिएको लेखत र दर्तासमेत बदर गरिपाउँ भनी वादी रामेश्वर नायकले सुरु धनुषा जिल्ला अदालतमा दायर गरेको डाँक लिलाम बदर लिखत बदर दर्ता मुद्दामा प्रतिवादी तारेखमा रही मुद्दाको पुर्पक्ष गरी रहेको देखिएको र वादीलाई यस अदालतबाट तोकिएको मिति २०६७/१२/१७ को तारेख गुजारी ऐनले थाम्ने थमाउने म्यादसमेत व्यतित गरी बसेको तथा वादीको दाबीलाई प्रतिवादीले पूर्णरूपमा अस्वीकार गरेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा दायर रहन नसकी अ.बं.१८५क नं. बमोजिम डिसमिस हुने ठहर्छ भन्ने सुरु धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०६८/०३/०३ गतेको फैसला ।

म पुनरावेदक वादीले संवत् २०६७ साल दे.नं.३२४८, ३२०२ का मुद्दाहरूमा मिति २०६७/१२/१७ गते तोकी पाएको तारेखमा रूजु हाजिर रही आएको थिएँ । उक्त तथ्यको पुष्टि प्रमाणित

तारेख पर्चाबाट स्पष्ट हुन्छ । तथापि अदालतले तोकी पाएको तारेख गुजारी सो थाम्ने थमाउने म्यादसमेत गुज्रेको भनी सुरु अदालतले मेरो मुद्दा डिसमिस फैसला गरेबाट मुलुकी ऐन, अ.बं.१८५क नं. को कानूनी व्यवस्थासमेत विपरीत भए गरेकोले उक्त फैसला बदर गरी फिराद दाबीबमोजिम इन्साफ दिलाई पाउँ भन्ने व्यहोराको वादी रामेश्वर नायकको पुनरावेदन पत्र ।

प्रमाण मिसिलको रूपमा आएको २०६७ सालको दे.नं.३३०२ को मुद्दामा यी पुनरावेदक मिति २०६७/१२/१७ गते तारेखमा रहेको देखिएको साथै पुनरावेदकले पेस गरेको तारेख पर्चा (प्रतिलिपि) बाट पनि उक्त मितिमा तारेखमा रहेको भन्ने देखिँदा तारेख गुजारेको भन्ने आधारमा मुद्दा डिसमिस हुने गरी भएको सुरु फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्नसक्ने देखिँदा अ.बं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०७०/१२/२४ मा पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट भएको आदेश ।

वादीले छुट्टाछुट्टै विषयको छुट्टाछुट्टै मुद्दा दायर गरेको र निज प्रस्तुत मुद्दाप्रति उदासिन रहेको पाइयो । यसरी आफ्नो अधिकारप्रति सचेत नरही तारेख गुजार्ने वादीलाई अदालतले मुद्दा त गर्न सक्ने देखिएन । तारेख भरपाइबाट यी वादीले तारेख गुजारेको देखिएबाट सुरु अदालतले डिसमिस गरेको फैसलालाई अन्यथा भन्न सकिएन । अतः सुरु धनुषा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८/३/३ गते भएको डिसमिस फैसला सदर हुने ठहर्छ भन्ने मिति २०७१/६/२६ को पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला ।

म निवेदकले दायर गरेको दे.नं. ३२४८, ३२०२, ३२०३ समेतका प्रत्येक मुद्दाहरूमा मिति २०६७।१२।१७ गते हाजिर हुने तारिख तोकी पाएको र मिति २०६७।१२।१७ गते धनुषा जिल्ला अदालतमा हाजिर रहेको अवस्थामा मुद्दाहरू छुट्टाछुट्टै विषयको

रहे पनि एउटै फाँटमा एउटै फाँटवालामा सम्पूर्ण मुद्दाहरू रहेको र मेरो तारिख पर्चाभा भनेको मितिमा उपस्थित रहेको तथ्य तारिख पर्चाबाट देखिएको अवस्थामा म निवेदक आफ्नो अधिकार र दायित्वप्रति हरहमेसा सचेत रही आफ्नो तारिखमा उपस्थित रहेकोमा अदालतको गल्तीबाट तारिख गुजारेको भनी मुद्दा डिसमिस फैसला गरेको पूर्णतया गलत एवं कानूनविपरीत हुँदा धनुषा जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर ठहर्‍याई गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला नं.का.प.२०५३ नि.नं. ६१४८ मा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत रहेकाले उक्त फैसला बदर गरी मुद्दा दोहोर्‍याई हेरिपाउँ भन्ने वादी वादी रामेश्वर नायकको निवेदन पत्र ।

यसमा विवादित जग्गाको डाँक लिलाम बदर मुद्दा र दर्ता बदर दुवै मुद्दाहरूमा यी वादी भई मुद्दा चलेको देखिन्छ । एकै दिन दुवै मुद्दाको तारिख तोकिएकोमा अड्डामा रहेको मिसिलमा वादीले तारिख नलिएको भन्ने आधारमा डिसमिस गरेको देखिए पनि दर्ता बदर मुद्दामा तारिखमा रही रहेको देखिएको र एकै दिन एउटा मुद्दामा तारिख लिने र अर्कोमा नलिने भन्ने अर्थ गर्दा मुद्दाका पक्षले आफ्ना हकलाई छाडेको भन्ने अर्थ गरी मुद्दाको औचित्यमा प्रवेश नगरी मुद्दा डिसमिस भएकोलाई सदर गरेको फैसलामा अ.बं.१७९, १८४(क) र १८५, प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ तथा यसै अदालतबाट नं.का.प.०६५ नि.नं.८००८ मा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल देखिँदा तथा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । प्रस्तुत मुद्दाको सुरु, पुनरावेदन रेकर्ड मिसिल र भए प्रमाण मिसिलसमेत झिकाई विपक्षीलाई सूचना म्याद जारी गरी आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७३।२।१९ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक तथा साप्ताहिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सुरेन्द्रकुमार महतो र अधिवक्ता श्री प्रकाशबहादुर के.सी. ले तीनै मुद्दा एकै फाँटमा रहेकोमा मिति २०६७।१२।१७ को तारिख गुजारेको भनी डिसमिस फैसला गरेको सुरु धनुषा जिल्ला अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसलालाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७१।६।२६ को फैसला सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुँदा बदर हुनुपर्दछ भनी तथा विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रामबन्धु शर्माले मुद्दा लगाउमा नरहेको, दे.नं. ३२४८ र ३३०२ एक फाँटमा र ३३०३ अर्कै फाँटमा रही सबै मुद्दा एकै फाँटमा पनि नरहेको अवस्थामा तोकिएको तारिख वादीले गुजारेमा मुद्दा डिसमिस हुने कानूनी व्यवस्थाअनुसार डिसमिस फैसला भएको हुँदा पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७१।६।२६ को फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्त तथ्य र बहस जिकिर भएको प्रस्तुत मुद्दामा सुरु, रेकर्ड र निवेदनसहितका सक्कल मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा, पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट मिति २०७१।६।२६ मा भएको फैसला मिलेको छ, छैन? यी निवेदकको निवेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. सो सन्दर्भमा हेर्दा, यी निवेदक वादीले दायर गरेको दे.नं. ३३०३ को डाँक लिलाम बदर लिखत बदर दर्ता मुद्दाको सुरु मिसिल सामेल रहेको तारिख भर्पाई हेर्दा यी निवेदकले मिति २०६७/१२/१७ को तारेखमा हाजिर नभई सो तारिख गुजारेको भनी प्रमाणित गरेको सो तारिख भर्पाईबाट देखिएको छ । सो मितिपश्चात् यी निवेदक उक्त मुद्दामा तारिखमा रहेको देखिँदै भने सो मुद्दाका प्रतिवादीहरू विशेष्वर नायक

र रामबाबु नायकका वारिस नियमितरूपमा हाजिर रही उक्त मुद्दा मिति २०६८।३।३ मा मुलुकी ऐन, अ.बं.१८५क नं. बमोजिम डिसमिस फैसला भएको देखिन्छ । सुरु सक्कल मिसिल हेर्दा दे.नं.३२४८ लिखत दर्ता बदर मुद्दासँग दे.नं. ३३०२ फैसला बदर मुद्दा साथै राख्ने गरी आदेश भएको र उक्त मुद्दाहरू एकै फाँटमा रहेका र फाँटवाला छत्र भनी उल्लेख भएको देखिन्छ भने दे.नं. ३३०३ को डाँक लिलाम बदर लिखत बदर दर्ता मुद्दा दे.नं.३२४८ र ३३०२ का मुद्दासँग साथै राख्ने गरी आदेश भएको देखिँदैन भने फाँटवालाको नाममा पनि नवोनारायण भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । यसबाट दे.नं.३२४८ र ३३०२ का मुद्दा र दे.नं. ३३०३ को मुद्दा लगाउमा एकैसाथ एकै फाँटमा रहेको भन्ने देखिँदैन ।

३. दे.नं. ३३०३ को मुद्दामा वादीको तारिख गुज्रेको अवस्थामा मुद्दा के हुने भन्ने सम्बन्धमा मुलुकी ऐनमा भएको कानूनी व्यवस्था हेर्दा, मुलुकी ऐन, अ.बं. १७९ मा "नेपाल सरकार वादी हुने मुद्दाबाहेक अरु मुद्दामा दुवै थरी झगडियाले तारिख गुजारेमा यसै महलको ५९ र ६२ नं. बमोजिम गुज्रेको तारिख थमाई पाउने म्यादपछि सो मुद्दा डिसमिस हुन्छ । डिसमिस गराएबापत वादीलाई निजले दाबी गरेको वा पोलेको कुरा साँचो नठहरे निजलाई हुनसक्ने सजायको प्रमाण नबुझ्दै भए सयकडा पाँच र प्रमाण बुझिसकेको भए सय कडा दश सजाय हुन्छ । डिसमिस भइसकेपछि त्यसै वादीको त्यसै प्रतिवादीउपर त्यसै कुरामा अर्को नालिस लाग्न सक्दैन । बेरीतसँग डिसमिस भएकोमा सो बेरीत भएको कुरामासम्म पैतीस दिनभित्र पुनरावेदन लाग्न सक्छ ।" भन्ने व्यवस्था रहेको छ भने मुलुकी ऐन, अ.बं.१८५क. नं. मा "अड्डाले तोकेको कुनै एक थर झगडिया हाजिर हुन नआएमा सो गुज्रेको म्याद वा तारिख थाम्ने म्याद गुज्रेको पन्ध्र दिनभित्र अड्डाले देहायबमोजिम मुद्दाको कारबाही र किनारा गर्नुपर्छ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

वादी हाजिर रहेको तर प्रतिवादी हाजिर नरहेको भए वादीको सबुत प्रमाण सबै बुझी मिसिल सामेल रहेको वादी प्रतिवादीको सबै सबुत प्रमाण हेरी त्यसको आधारमा मुद्दा फैसला गर्नुपर्छ:१

नेपाल सरकार वादी हुने मुद्दाबाहेक अरु मुद्दामा प्रतिवादी हाजिर भएको तर वादी हाजिर नभएकोमा प्रतिउत्तरपत्र र मिसिल सामेल रहेका अरु प्रमाणबाट प्रतिवादीले वादी दाबी पूरै वा आंशिक तवरले स्वीकार गरेको देखिन आएमा वा ठहरेमा सो हदसम्म इन्साफ गर्ने गरी र स्वीकार नगरेको वा नठहरेको हदसम्म डिसमिस गर्ने गरी मुद्दा फैसला गर्नुपर्छ२

माथि दफा २ बमोजिम आंशिक वा पूरै डिसमिस भएको मुद्दामा पूरै डिसमिस भएसरह यसै महलको १७९ नम्बरबमोजिम हुन्छ । डिसमिस गराएबापत हुने सजायका हकमा भने डिसमिस भएजति दाबीका हिसाबले मात्र सजाय हुन्छ३

४. यसै सन्दर्भमा निवेदक प्रतिवादी प्रमोदकुमार चौधरी, विपक्षी वादी विनोदकुमार चौधरी भएको लिखत बदर दर्ता बदर दर्ता मुद्दा (ने.का.प. २०६५ अंक ९ नि.नं. ८००८) मा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट "एकै पटक दर्ता भएका वा अधि पछि दर्ता भएपनि मुद्दाको प्रकृतिको आधारवाट लगाउमा रहनु पर्ने देखिएमा पक्षको निवेदन वा अदालतको आदेशबमोजिम लगाउ रहेका मुद्दा / निवेदनमा कर्मचारीको भूल वा अन्य कारणबाट एउटामा तारिख दिएको र अर्कोमा तारिख दिन छुटेमा तारिख लिन छुटेको कारण उत्पन्न हुने परिणामबाट पक्षलाई असर पर्न नहुने । अदालतमा उपस्थित भई एउटा मुद्दामा तारिख लिई लगाउ

नभएका अरु मुद्दामा तारिख लिन छुट भएकोमा पक्षको भनाईको आधारमा लगाउमा नरहेका मुद्दामा गुज्रेको तारिख जहिलेसुकै पनि थापिन सक्छ भन्ने अर्थ गर्नु कानूनको उद्देश्यअनुरूप नहुने । अदालतको कर्मचारीले तारिख नदिएको वा अदालत व्यवस्थापनको कमजोरीका कारण पक्षको तारिख गुज्रन गएको अवस्था नभई मुद्दामा तारिख तोकिएको दिन र समयमा फाँटमा पक्ष वा वारेस नगई भूलबाट तारिख गुज्रन गएछ भनी लामो समय पश्चात तोकिएको तारिखका दिन अदालतमा अन्य असम्बन्धित मुद्दामा उपस्थित भएको प्रमाण प्रस्तुत गरेको आधारमा तारिख थाप्ने कार्य मुद्दामा तारिखको अवधारणाविपरीत हुने । मुद्दामा तारिखमा रहनु पर्ने पक्ष तोकिएको तारिख समयमा अदालतमा उपस्थित हुनुपर्ने र उपस्थित नभए उपस्थित हुन नसक्ने पक्षले त्यसबाट सिर्जित परिणामको असर भोग्नु पर्ने । के कस्तो कार्यका निमित्त अदालतले कहिले तारिख तोकेको छ र छैन भन्ने कुराको ख्याल राख्न सम्बन्धित पक्ष वा वारेसको कर्तव्य हुने । तारिखको अवधारणा अदालतको कार्यसूचीसँग गाँसिएको विषय भएबाट तोकिएको दिन अदालतमा उपस्थित भई तोकिएको कार्य गर्न तारिख लिन न्यायिक कार्यसम्पादनभित्रको कुरा हुने ।" भनी मिति २०६५।१।३ मा सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको छ । सारवान् कानूनलाई कार्यविधि कानूनले डोच्याउने हो । कार्यविधि कानून र सारवान् कानून दुवैको प्रयोगमा पक्षले आफ्नो सहभागिताबाट चुक्नु हुँदैन । सारवान् कानून र कार्यविधि कानून एकको अभावमा अर्काको अस्तित्व नरहने हुँदा अदालतले कार्यविधि कानूनलाई कम मूल्याङ्कन गरी सारवान् कानूनलाई मात्र हेरी मुद्दाको कारबाही किनारा गर्न मिल्दैन । कार्यविधि प्राविधिक कुरा हो भनी मुद्दामा गुज्रेको तारिखलाई अनदेखा गर्ने हो भने यसले मुद्दाको काम कारबाहीमा गम्भीर असर पर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा दोहोर्च्याउने

निस्सा प्रदान गर्ने आदेश गर्दा प्रस्तुत मुद्दा अन्य मुद्दासँग लगाउमा एकैसाथ एकै फाँटमा रहेको भनी उल्लिखित नजिरनै उल्लेख भएको भएपनि सुरु सक्कल मिसिल हेर्दा प्रस्तुत मुद्दा अन्य मुद्दासँग लगाउमा एकैसाथ एकै फाँटमा रहेको नदेखिएकाले अदालतबाट तोकिएको तारिखमा हाजिर हुन नआई तारिख गुजारेको अवस्थामा मुलुकी ऐन, अ.बं.१८५क. नं. बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा डिसमिस हुने गरी फैसला गरेको सुरु अदालतको फैसलामा कानूनी त्रुटि नदेखिएकाले सो फैसलालाई सदर हुने ठहर्च्याई पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट भएको फैसलालाई अन्यथा मान्नु पर्ने देखिएन ।

५. अतः माथि विवेचित आधार प्रमाणसमेतबाट निवेदक वादी रामेश्वर नायकले अन्य लगाउका मुद्दामा सुरु धनुषा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।१२।१७ मा तोकेको तारिखमा हाजिर हुन आएको भए तापनि प्रस्तुत मुद्दाको तारिखमा हाजिर नभई तारिख गुजारेको भनी प्रमाणितसमेत भएको सुरु मिसिल सामेल रहेको तारिख भर्पाईबाट देखिएको र प्रस्तुत मुद्दा अन्य मुद्दासँग लगाउमा एकैसाथ एकै फाँटमा रहेको पनि नदेखिएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दा मुलुकी ऐन, अ.बं.१८५क. नं. बमोजिम डिसमिस हुने ठहर्च्याई सुरु धनुषा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।३।३ मा भएको फैसलामा कानूनी एवं कार्यविधिगत त्रुटि नदेखिएकाले सो फैसलालाई सदर हुने ठहर्च्याएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७१।६।२६ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । निवेदकको निवेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. सपना प्रधान मल्ल

इजलास अधिकृत : शिवलाल पाण्डेय

इति संवत् २०७४ साल कार्तिक ५ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं. १९१६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
फैसला मिति : २०७३।१।२४
०६७-CI-०२८५

मुद्दा: जग्गा दर्तासमेत

पुनरावेदक / प्रतिवादी : कास्की जिल्ला, पोखरा
उपमहानगरपालिका वडा नं. १६ बस्ने इन्द्रादेवी
थापासमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : ऐ.ऐ. बस्ने बसन्तबहादुर थापासमेत

- अबन्डा रहेको जग्गाको विषयमा कुनै कुरा उल्लेख नगरेको अवस्थामा पछि दर्ता स्रेस्ता कायम भएको अवस्थामा सबै अंशियारका बीचमा बराबर अंश भाग लाग्ने नै देखिन आउँछ । बन्डापत्र हुँदा दर्ता हुन नसकेको कारणले बन्डा नगरिएको र सोका सम्बन्धमा बन्डापत्रमा पनि केही व्यहोरा उल्लेख नगरिएको पैतृक सम्पत्ति अंशियारमध्येका कुनै अंशियारले पछि आफ्नो नाममा दर्ता गराए पनि त्यस्तो पैतृक सम्पत्तिमा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म पूर्वअंशबन्डा हुँदाको अवस्थामा कायम रहेका सबै अंशियारहरूको अंश हक निश्चर रहने ।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता

मुकुन्द शर्मा पौडेल

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
बद्रीप्रसाद शर्मा

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६६, अंक ११, नि.नं.८२६०
- ने.का.प. २०६९, अंक ६, नि.नं.८८४६

सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री कैलास के.सी.

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री खेमराज शर्मा

फैसला

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ : तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदनको रूपमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

पिता नेत्रबहादुर र माता रमादेवीका ३ भाइ छोरा र ४ छोरीमध्ये छोरामा जेठो म फिरादी विष्णु कुमारीका पति लक्ष्मण थापा, माहिला म फिरादी वसन्तबहादुर थापा, कान्छो विपक्षी खड्कबहादुर थापा र छोरीमा ३ छोरीको विवाह भइसकेको र जेठी छोरी विपक्षी इन्द्रादेवी थापा विवाह नगरी माइतमा बसेकी छन् । यसरी हामी ४ अंशियारबीच २०४७ सालमा छुट्टिई भिन्न भएका हौं । आमा रमादेवीको मिति २०४७/१०/१४ मा देहावसान भएको र पिता नेत्रबहादुरलाई हामी फिरादीहरूले पालनपोषण गरी आएकोमा मिति २०६१/१०/२५ मा देहावसान भएको हो । हामी छुट्टिई भिन्न हुँदा दर्ता गर्न बाँकी रहेका जग्गाहरू आमा रमादेवीका नाउँबाट दर्ताको कारबाही चली दर्ता हुन बाँकी रहेकोमा आमाको मृत्यु भएकाले दर्ताको कारबाही विपक्षीहरूले चलाउने, खर्च

चारै जनाले बेहोर्ने र दर्ता भएपछि चारै जनाले बराबर खाने घरसल्लाह भएअनुसार विपक्षीहरूले कास्की जिल्ला, लामाचौर-९ का साबिक कि.नं.१३५, १३६ र १३७ हाल कायमी कि.नं.७७ र ६० का जग्गाहरू दर्तातर्फ निवेदन दिई ८ नं. नापी गोश्वाराबाट मिति २०६३/०९/०६ मा निर्णय आदेश भई स्वेस्ता पुर्जा तयार भइसकेपछि पूर्वसर्तअनुसार हाम्रो २ भाग हामीलाई देउभन्दा नदिएकाले विपक्षीहरूका नाउँमा दर्ता भएका कि.नं.६० बाट पश्चिमतर्फ क्षे.फ.०-४-०-२ र कि.नं.७७ बाट पश्चिमतर्फ क्षे.फ.०-७-२-३ जग्गा विपक्षीहरूको दर्ता बदर गराई हाम्रा नाउँमा दर्ता गरी हक कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको संयुक्त फिरोद दाबी।

विपक्षी र हामी २०४४ सालमा बाबुबाट र २०५०/१२/१२ मा मालपोत कार्यालय कास्कीबाट र.नं.६२७८ को बन्डापत्र लिखत पास गरी छुट्टिई भिन्न भएका हौं। हामीसँग बसिरहेको अवस्थामा आमाको परलोक भएको र हामी प्रतिवादीहरूले मात्र खाने हाम्रो अंश हकको जग्गा भएको हुनाले विपक्षीहरूले आमाको मृत्युपश्चात् हदम्यादभित्र दाबी नलिनुभएको हो। आमाको नाउँको साबिक कि.नं.१३६ र १३७ को जग्गामा सभै नापी आई कि.नं.६०/५०७ र ७७/५०८ मा कित्ताकाट भई जग्गाधनीको महलमा नाम खाली राखी मिति २०५९/०९/१२ मा कसैको हक लाग्ने भए प्रमाणसहित आउनु भनी ७ दिने सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरेको जानकारी पाई हामीहरूले दाबी लिई निवेदन दिएका थियौं। सोअनुसार हामीहरूका नाउँमा कि.नं.६० को पूरै जग्गा र कि.नं.७७ को जग्गामध्येबाट केही जग्गा दर्ता हुने भएकाले कोही कसैको हक लाग्ने भए आउनु भनी मिति २०६२/०९/२० मा ८ नं. नापीले ३५ दिने सूचना प्रकाशित गर्नुको साथै मिति २०६२/०२/०९ मा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भएकोमा सो म्यादभित्र विपक्षीहरूले दाबी गरी उजुर बाजुर नगरी हाल आएर २ भाग जग्गा पाउँ भनी भन्न

मिल्दैन। उपर्युक्तानुसारका सूचना प्रकाशित भई मिति २०६३/०९/११ मा हामीहरूका नाउँमा संयुक्त दर्ता भएको हो। जग्गा दर्ता भएपछि विपक्षीलाई दिने भन्ने लिखित एवं मौखिक सल्लाह भएको होइन, हदम्यादविहीन र हकदैयाविहीन विपक्षीहरूको फिरोद खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकिर।

सुरु अदालतका आदेशानुसार बुझिएका वादीका साक्षी गोविन्दबहादुर थापा र प्रतिवादीका साक्षी गङ्गाबहादुर थापाले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको।

विवादित साबिक कि.नं.१३५, १३६ र १३७ हालक कायमी कि.नं.६०, ७७ का जग्गामा आफ्नो हक लाग्ने भनी समयमा दर्ताको लागि निवेदन नै नगरी बसेको देखिन आएबाट कानूनबमोजिम अधिकार प्राप्त निकायबाट भएको निर्णयको आधारमा भएको दर्ता बदर गरी हक कायम गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु कास्की जिल्ला अदालतको मिति २०६५/०४/१२ को फैसला।

हामी वादी प्रतिवादी अंशियार भएको र छुट्टिई भिन्न हुँदा बन्डा लाग्ने दर्ता हुन बाँकी जग्गा आमा रमादेवीका नाउँमा दर्ता गरिपाउँ भनी कारबाही चलाएको, आमाको मृत्युपछि प्रतिवादी इन्द्रादेवी, खड्कबहादुरका नामबाट कारबाही चलेको, लागेको खर्च सबैले बेहोर्ने भनिएकोमा दर्ता भएपछि समान अंशियारका नाउँमा समान भाग लाग्ने जग्गाबाट हामी वादीको आधा हक कायम हुने हुँदा हाम्रो भागसमेत प्रतिवादीका नाउँमा भएको दर्ता बदर गरी दर्ता गरिपाउँ भनी दिएको फिरोदमा वादी दाबी पुन नसक्ने भनी ठहर गरेको कास्की जिल्ला अदालतको मिति २०६५/०४/१२ को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी वादी दाबीबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन पत्र।

यसमा माता रमादेवीका नाउँको जग्गा नै प्रतिवादीका नाउँमा दर्ता भएको देखिएको र प्रतिवादीहरूले मात्र खान पाउने गरी माता रमादेवीले आफ्नो जीवनकालमा लिखत गरिदिएको नदेखिएको अवस्थामा विवादित जग्गामा वादीको हक नपुग्ने ठहर्‍याएको सुरु कास्की जिल्ला अदालतको मिति २०६५/०४/१२ को फैसला फरक पर्नसक्ने देखिएकोले छलफलका निमित्त मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०६६/०१/२९ को पुनरावेदन अदालत, पोखराको आदेश।

उल्लिखित पैतृक जग्गाबाट फिरादीले अंश पाएकोसमेत नदेखिएको अवस्थामा नापीले दर्ता कारबाहीका सार्वजनिक सूचना जारी गरेका म्यादभित्र दाबी विरोध केही नगरेको भन्ने मात्र कारणबाट अंश जस्तो नैसर्गिक हकबाट वञ्चित गर्न मिल्दैन। निज फिरादीहरूको अंश हक लाग्ने कि.नं.६० को ४९० वर्गमिटरमध्ये आधा पश्चिमतर्फबाट हुन आउने २४५.०० वर्गमिटर र कि.नं.७७ को २६३.४ वर्गमिटरमध्ये आधा पश्चिमतर्फबाट हुन आउने जग्गा विपक्षी प्रतिवादीको दर्ता बदर भई फिरादीहरूका नाउँमा हक कायम भई दर्तासमेत हुने ठहर्‍याउनुपर्नेमा सो नठहर्‍याई गरेको सुरु कास्की जिल्ला अदालतको मिति २०६५/०४/१२ को फैसला नमिलेको देखिँदा सो हदसम्म उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको मिति २०६६/०७/२३ को पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला।

हाम्रो नाममा आमाको नामबाट कि.नं.६० को जग्गा मात्र दर्ता भएको हो। कि.नं.७७ को जग्गा दर्ता भएको नै छैन। आमाको नाममा कायम कि.नं.७७ को जग्गामध्येबाट कित्ताकाट भई कि.नं.९६ कायम भई हाम्रो नाममा दर्ता भएको हो। यस कि.नं.९६ को जग्गाको वादीले दाबी नै लिएको छैन। अतः हाम्रो नाममा दर्ता नै नभएको जग्गाको हकमा समेत उल्लेख

गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। नापीले निर्णय गरी दर्ता भएउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने हो जिल्ला अदालतमा फिराद लाग्ने होइन। वादी र हाम्रोबीचमा अंशबन्डा भइसकेको र आमाको नामको उल्लिखित जग्गा हाम्रो भागमा परेकोले हामीले नापीका बखत प्रकाशित सूचनाअनुसार दाबी गरी दर्ता गराएको हो। यदि विपक्षीको समेत हक लाग्ने भए म्यादभित्र नै दाबी गर्न सक्नुपर्नेमा सो गरेको छैन। तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा विवादित साबिक कि.नं.१३६ र १३७ समेतको जग्गा यी पुनरावेदक प्रतिवादी खडकबहादुर थापाकी आमा रमादेवीले मिति २०४७/०८/०३ मा निज प्रतिवादीलाई शेषपछिको बकसपत्र गर्दा दर्ता गरी खानु भनी व्यहोरा जनाई लिखत गरिदिएको देखिन्छ। सो बकसपत्रको व्यहोरा बदर गराउन वादीहरूले कुनै दाबी गरेको पाइँदैन। अर्कोतर्फ ८ नं. नापी गोश्वाराले जग्गा दर्ता गर्ने सिलसिलामा हक दाबी गर्न आउनु भनी मिति २०६२/०१/२० मा ३५ दिने सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी पत्रिकामा समेत प्रकाशित गरेको अवस्थामा सो म्यादभित्र वादीले दाबी गरेको पाइँदैन। वादीहरू पारित लिखतबाट छुट्टिई भिन्न भई बसेकोमा कुनै विवाद नभएपश्चात् मौकामा दाबी विरोधसमेत नगरेका साथै रमादेवीको मृत्यु मिति २०४७/१०/२० मा भएकोमा अपुतालीको महलको २० नं. बमोजिम हदम्यादसमेत नघाई दायर भएको फिरादमा दाबी पुग्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६६/०७/२३ को फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा अ.बं.२०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने व्यहोराको यस अदालतबाट मिति २०६८/२/२२ मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा

पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री मुकुन्द शर्मा पौडेलले पुनरावेदकहरू र प्रत्यर्थीबीचमा मिति २०५०/१२/१२ मा मालपोत कार्यालय, कास्कीबाट र.नं.६२७८ को बन्डापत्र लिखत पास भइसकेको हो । निजहरूकी आमा पुनरावेदकसँग बसिरहेको अवस्थामा परलोक भएपछि निजको पालनपोषण गरेकोले निज आमाकै इच्छानुसार आमाको नाममा बाँकी रहेको जग्गा यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले आफ्नो नाममा नापी दर्ता गराएका हुन् । निजहरूको नाममा नापी दर्ता गर्दाको समयमा नापी कार्यालयबाट सूचना जारी हुँदा पनि प्रत्यर्थी वादीहरू दाबी गर्न नगएकोमा हाल आएर दाबी गर्न मिल्दैन । तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर भई पुनरावेदकको नाममा दर्ता भएको सदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । त्यस्तै प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता बट्टीप्रसाद शर्माले नापीको सूचनाअनुसार दाबी नगर्दा अंश जस्तो नैसर्गिक हकबाट वञ्चित गर्न मिल्दैन । यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई एकलौटी उक्त जग्गाहरू खानु भनी निजहरूको आमाले कुनै लिखत गरिदिनुभएको पनि छैन । त्यसैले आमाको नामको जग्गामा निजको शेषपछि समान तहका यी अंशियारको अंशसमेत लाने भएकोले पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तानुसारको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा सुरु फैसला उल्टी हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन? तथा वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ वा सक्दैन? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा पिता नेत्रबहादुर र माता रमादेवीका ३ भाइ छोरा र ४ छोरीमध्ये छोरामा जेठो म फिरादी विष्णुकुमारीका पति लक्ष्मण थापा, माहिला म फिरादी

वसन्तबहादुर थापा, कान्छो विपक्षी खड्कबहादुर थापा र छोरीमा ३ छोरीको विवाह भइसकेको र जेठी छोरी विपक्षी इन्द्रादेवी थापा विवाह नगरी माइतमा बसेकीले हामी ४ अंशियारहरू २०४७ सालमा छुट्टिई भिन्न भएका हौं । आमा रमादेवीको मिति २०४७/१०/१४ मा देहावसानपछि पिता नेत्रबहादुरलाई हामी फिरादीहरूले पालनपोषण गरी मिति २०६१/१०/२५ मा निज पिताको पनि देहावसान भएको हो । हामी छुट्टिई भिन्न हुँदा आमाको नाममा दर्ता कारबाहीमा नै रहेकोले बन्डा गर्न बाँकी रहेका कास्की जिल्ला, लामाचौर-९ का साबिक कि.नं.१३५, १३६ र १३७ हाल कायमी कि.नं.७७ र ६० का जग्गाहरू दर्तातर्फ निवेदन दिई ८ नं. नापी गोश्वाराबाट मिति २०६३/०९/०६ मा निर्णय आदेश भई खेस्ता पुर्जा तयार भइसकेपछि सो जग्गाहरू सबैले बाँडेर लिने सर्तअनुसार हाम्रो २ भाग हामीलाई देउभन्दा नदिएकाले विपक्षीहरूका नाउँमा दर्ता भएका कि.नं.६० बाट पश्चिमतर्फ क्षे.फ.०-४-०-२ र कि.नं.७७ बाट पश्चिमतर्फ क्षे.फ.०-७-२-३ जग्गा विपक्षीहरूको दर्ता बदर गराई हाम्रा नाउँमा दर्ता गरी हक कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको फिराद दाबी रहेको छ । विपक्षी र हामीबीच मिति २०५०/१२/१२ मा मालपोत कार्यालय, कास्कीबाट र.नं.६२७८ को बन्डापत्र लिखत पास भइसकेको हो । वादीहरूले आमाको मृत्युपश्चात् सभै नापीको सूचनाअनुसार उक्त जग्गाको दाबीसमेत नलिएको र हामीसँग बसिरहेको अवस्थामा आमाको परलोक भएकोले उक्त जग्गाहरू हामीले कि.नं.६० को पूरै र कि.नं.७७ को जग्गामध्येबाट केही जग्गा दर्ता गराएको हो । हदम्यादविहीन र हकदैयाविहीन विपक्षीहरूको फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर रहेको देखियो । सुरु अदालतबाट वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई फैसला भएकोमा सोउपर वादीहरूको पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालतबाट सुरु फैसला उल्टी भई वादी दाबीबमोजिम अंश भाग

लाग्ने गरी फैसला भएको पाइयो । सो फैसलाउपर प्रतिवादीहरूको यस अदालतमा पुनरावेदन परी आज यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको छ ।

२. निर्णयार्थ विचार गर्दा, यसमा यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरू र प्रत्यर्थी वादीहरू समान तहका अंशियार भएकोमा कुनै विवाद रहे भएको पाइएन । यिनीहरूका बीचमा मिति २०५०/१२/१२ मा अंशबन्डा लिखत पारित भइसकेको मिसिल संलग्न बन्डापत्रको कागजबाट देखिन आयो । कास्की जिल्ला, साबिक लामाचौर-९ का साबिक कि.नं.१३५, १३६ र १३७ हाल कायम कि.नं.७७ र ६० का जग्गाहरू दर्ता छुट भई यी पुनरावेदक र प्रत्यर्थीको आमा रमादेवीको नाममा दर्ता प्रक्रिया प्रारम्भ भई दर्ता भई नसकेको भनी प्रत्यर्थी वादीले फिराद पत्रमा उल्लेख गरेको तथ्यलाई पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले पनि स्वीकार गरेको नै देखिन आयो । यसरी दर्ता भई नसकेको हुँदा सो जग्गाहरूका सम्बन्धमा मिति २०५०/१२/१२ मा भएको अंशबन्डा लिखतमा केही उल्लेख गरिएको पाइएन । उक्त विवादित हाल कायम कि.नं.७७ र ६० को जग्गाहरूका सम्बन्धमा हेर्दा हालको कि.नं.६० को जग्गा साबिक कि.नं.५०८ बाट आएको र उक्त कि.नं.५०८ पनि कि.नं.१३६ बदर भई कायम हुन आएको देखिन आयो । त्यस्तै हालको कि.नं.७७ साबिक कि.नं.५०६ र ५०७ बाट आएको र कि.नं.५०६ र ५०७ पनि कि.नं.१३७ बदर भई कायम हुन आएको मिसिल संलग्न फिल्डबुक उतारबाट देखिन आयो । उक्त तत्कालीन कि.नं.१३६ र १३७ का जग्गाहरू मिति २०३२/११/२८ मा यी वादी प्रतिवादीहरूको आमा रमादेवीले कुलकुमारी राणाबाट राजीनामा पारित गरिएको भन्ने तथ्य मिसिल संलग्न राजीनामा लिखतको प्रतिलिपि, फिल्डबुक उतार र प्रतिवादी खड्गबहादुर थापा र इन्द्रादेवी थापाको २ नं. नापी टोली, पोखरामा दिएको मिति २०५९/०९/१८ को निवेदनबाट समेत देखिन आएको छ । उक्त जग्गाहरू २०३२/३३ सालतिर

जग्गा नापजाँच भई फिल्डबुक कायम भई दर्तासमेत भएको र जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा नपाएकोले हाल आमा रमादेवीको शेषपछि आफ्नो नाममा दर्ता गरिपाउँ भनी यी प्रतिवादीहरूले उक्त निवेदन दिएको देखिन आयो । सोही निवेदनको आधारमा नापी गोश्वारा कास्कीले आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी मिति २०६३/९/७ को टिप्पणी आदेशबाट यी प्रतिवादीहरू इन्द्रादेवी थापा र खड्गबहादुर थापाका नाममा संयुक्त दर्ता स्वेस्ता पुर्जा कायम गरिदिएको पाइएको छ । यी वादी प्रतिवादीका बुबाले पनि यही व्यहोरा उल्लेख गरी सो जग्गा आफ्नो नाममा दर्ता गरिपाउँ भनी यसअघि नै निवेदन दिई केही प्रक्रियासमेत अगाडि बढेको मिसिलबाट देखिन्छ । यसरी निज प्रतिवादीहरूले उक्त जग्गाहरू अंशियारहरू छुट्टिई भिन्न भएको भनिएको २०४७ र निजहरूका बीच अंशबन्डा भएको मिति २०५०/१२/१२ अघि नै आफ्नो आमा रमादेवीले २०३२ सालमा राजीनामा पारित गरी लिएको र २०३२/३३ तिर नापजाँच भई फिल्डबुक र आमाको नाममा दर्ता कायम भएको तर जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा मात्र नपाएको भनी स्वीकारी सोही आधारमा आफ्नो नाममा दर्ता गरी प्रमाण पुर्जा पाउँ भनी नापी टोलीमा दिएको निवेदन र सोही आधारमा निजहरूको नाममा संयुक्त दर्ता हुने गरी भएको निर्णयसमेतबाट सो जग्गा वादी प्रतिवादीहरूको आमाको नामको सबै अंशियारको बन्डा लाग्ने जग्गा रहे भएको स्पष्ट हुन जान्छ ।

३. यी वादी र प्रतिवादीहरू ४ जना र निजहरूका बुबा गरी ५ जना अंशियारका बीचमा मिति २०५०/१२/१२ मा अंशबन्डाको लिखत हुँदा दर्ता स्वेस्ता कायम भएको जग्गाको मात्र अंशबन्डा भएको र तत्काल स्वेस्ता कायम हुन नसकेको प्रस्तुत जग्गाहरूका सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख नगरेको देखिएबाट तत्काल अंशबन्डा हुँदा यी विवादित जग्गाहरूको दर्ता स्वेस्ता कायम भई नसकेकोले अबन्डा नै राखिएको पाइयो । यसरी अबन्डा रहेको

जग्गाको विषयमा कुनै कुरा उल्लेख नगरेको अवस्थामा पछि दर्ता स्रेस्ता कायम भएको अवस्थामा सबै अंशियारका बीचमा बराबर अंश भाग लाग्ने नै देखिन आउँछ । बन्डापत्र हुँदा दर्ता हुन नसकेको कारणले बन्डा नगरिएको र सोका सम्बन्धमा बन्डापत्रमा पनि केही व्यहोरा उल्लेख नगरिएको पैतृक सम्पत्ति अंशियारमध्येका कुनै अंशियारले पछि आफ्नो नाममा दर्ता गराए पनि त्यस्तो पैतृक सम्पत्तिमा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म पूर्वअंशबन्डा हुँदाको अवस्थामा कायम रहेका सबै अंशियारहरूको अंश हक निश्चित रहने नै हुन्छ । मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको ३५ नं.मा अंशबन्डा नै नभएको वा बन्डा हुँदा अंशबन्डा गोश्वाराको लिखत भएको र लिखत नभए पनि हिसाब शान्ति दुवै थरको भोग भएकोमा जहिलेसुकै पनि र लिखत र भोग नभएकोमा अधि बन्डा भई बाँकी रहेको वा दबाए छिपाएको पाउँ भन्न आएमा भिन्नभिन्न जिउसम्म मात्र नालिस लाग्छ अबन्डा गोश्वाराको लिखत भएकोमा आ-आफ्नो अंश हक लाग्ने जति अबन्डा आ-आफ्नो खुस हुन्छ भन्ने कानूनी व्यवस्थाबाट पनि अबन्डा रहेको सम्पत्तिमा पछि पनि सबै अंशियारका बीचमा अंशभाग लाग्ने नै हुन्छ भन्ने स्पष्ट हुन जान्छ ।

४. हाप्रो कानूनले अंश पाउने कुरालाई व्यक्तिको नैसर्गिक हकका रूपमा ग्रहण गरेकोले अंशबन्डाको महलमा भएका अन्य कानूनी व्यवस्था हेर्दा पनि पैतृक सम्पत्तिमा सबै समान तहका अंशियारहरूका बीचमा बराबर अंश भाग लाग्ने र त्यस्तो अंशभागबाट कुनै अंशियारलाई कुनै पनि आधारमा वञ्चित गर्न नमिल्ने प्रस्ट हुन आउँछ । यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट अंशबन्डा गोश्वाराको लिखतमा उल्लेख नभएको अवस्थामा पनि हिसाब शान्ति दुवै थरको भोग भएको वा भोग नभएकोमा समेत अधि बन्डा भई बाँकी रहेको सम्पत्ति पाउँ भनी नालिस गर्नसक्ने । बन्डापत्रमा अबन्डा भनी उल्लेख

नहुँदा बन्डापत्रमा नसमेटिएको सम्पत्तिमा कुनै एक पक्षको मात्र हक लाग्छ भन्ने अर्थ गर्दा अंश हकको संकुचित व्याख्या हुन जाने भनी (ने.का.प.२०६६, अंक ११, नि.नं.८२६०) मा सिद्धान्त प्रतिपादित छ । यसैगरी सामूहिक भोगमा रहेको कुनै सम्पत्तिका हकमा बन्डापत्रमा सामूहिक वा साझा भोगमा रहने जनिएन भन्दैमा त्यो सम्पत्ति जसको नाममा छ उसैको एकलौटी हुने होइन । सम्पत्तिको प्रकृतिले यो पैतृक देखिई त्यो बन्डा हुने प्रकृतिको देखिन्छ र अन्य अंशियारको भोगमा समेत छ भने यस्तो सम्पत्तिलाई अंशबन्डाको ३५ नं. अनुसार बन्डाको माग गर्दै नालिस लाग्ने । बन्डापत्रमा कुनै सम्पत्तिको सम्बन्धमा केही नबोलिएको अवस्थामा त्यो जसका नाममा छ उसैको मात्र हुने अरू अंशियारको त्यसबाट हक लोप हुने भन्ने अर्थ लाग्न नसक्ने । हकको समाप्ती प्रस्टरूपमा लेखिएको अवस्थामा मात्र हुन्छ । कुनै सम्पत्तिको विषयमा केही लेखिँदैन भने त्यसको प्रकृतिले त्यो बन्डा हुने वा नहुने निर्धारित गर्दछ । सो सम्पत्ति कुनै अंशियारको निजी हुने भन्ने प्रस्ट उल्लेख नभएको अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(ख) बमोजिम अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म एकाघरसँगका अंशियारहरूमध्ये जुनसुकै अंशियारका नाममा रहेको सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति हो भनी अनुमान गरिने कानूनी व्यवस्था क्रियाशील हुने भनी (ने.का.प.२०६९, अंक ६, नि.नं.८८४६) मा समेत सिद्धान्त प्रतिपादित छ ।

५. अंश हकलाई नैसर्गिक हकका रूपमा लिई गरिएका अंशबन्डाको महलमा भएको कानूनी व्यवस्थाहरूको मकसद तथा हाप्रो न्यायिक मान्यता तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरू समेतका आधारमा अंशियारबीचमा अंशबन्डा हुँदा दर्ता नै हुन नसकेको हर्ता गर्ने प्रक्रियामा रहेको पैतृक सम्पत्ति कुनै व्यहोरा खुलाई वा नखुलाई समेत अबन्डा रहन सक्ने र त्यस्तो अबन्डा सम्पत्तिलाई अंशबन्डा

भइसकेपछि अंशियारमध्येका कसैले आफ्नो नाममा दर्ता भएको वा आफूले मात्र भोग चलन गरेको जस्ता कुनै आधारमा मात्र आफ्नो मात्र हक रहने भन्ने जस्ता कुनै पनि व्यहोराले अरु अंशियारलाई अंश हकबाट वञ्चित गराउन मिल्ने देखिँदैन । जहिलेसुकै भए पनि यस्तो अबन्डा सम्पत्तिमा सबै अंशियारले अंश पाउने नै हुन्छ । अंशबन्डाको लिखत हुँदा नै सो सम्पत्तिको बारेमा अन्यथा केही उल्लेख गरेको भएमा भने सो उल्लेख गरेअनुसार नै हुने र यस्तो सम्पत्ति कसैको स्वआर्जनको प्रमाणित भएकोमा स्वआर्जन गर्नेको निजी हकको हुने भई बन्डा नलाग्ने अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा कुनै अंशियारका नाममा दर्ता खरेस्ता रहेकै आधारमा मात्र निजको एकलौटी हक रहेको मान्ने हो भने अरु अंशियारहरूको अंश भाग नै लोप हुन जान्छ । आफ्नो नामको सम्पत्ति पैतृक होइन वा अन्य कानूनअनुसारको कारणले अरुको हक लाग्ने होइन भनी यदि कसैले दाबी लिन्छ भने सो प्रमाणित गर्ने भार पनि निजमा नै रहने हुँदा सो प्रमाणित नभएसम्म अरु अंशियारको अंश हक नरहेको भनी भन्नु न्यायोचित हुँदैन ।

६. प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा मिति २०४७/१०/१४ मा निजहरूको आमाको मृत्यु भइसकेकोले २०५९ सालतिर सभै नापी हुँदा नापीको ७ दिने सूचनाअनुसार यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरू इन्द्रादेवी थापा र खड्गबहादुर थापाले सो जग्गामा दाबी गरी निवेदन दिएकोले उक्त जग्गाहरू निजहरूको नाममा नाप जाँच भई मिति २०६३/०९/११ मा निज पुनरावेदक प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा संयुक्त दर्ता भएको पाइयो । यसरी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको नाममा दर्ता भएको भए पनि सो जग्गाको दर्ता कारबाही यी अंशियारहरूबीच अंशबन्डा नहुँदै निजहरूको आमाको नामबाट हुँदै आई दर्ता खरेस्ता कायम हुन मात्र बाँकी रहेको देखिन आएबाट सो जग्गा पैतृक सम्पत्ति भएको र सबै अंशियारहरूको बीचमा बन्डा लाग्ने रहे भएकोमा

कुनै विवाद देखिन आएन । प्रतिवादीहरूले सो जग्गा आफ्नो निजी आर्जन भएको अर्थात् कानूनबमोजिमको यो यति कारणले अरुको हक नलाग्ने भनी भन्नसकेको पनि पाइँदैन । यसरी पैतृक सम्पत्तिको रूपमा सबै अंशियारको बन्डा लाग्ने अवस्थामा सो जग्गामा प्रत्यर्थी वादीहरूले पनि समान अंश भाग पाउने नै हुन्छ । सो जग्गाको वा सो जग्गाबापत निजहरूले कुनै अंश बुझिसकेको प्रमाण तथा सो जग्गाहरूका सम्बन्धमा अंशबन्डाको लिखतमा वा अन्य कुनै लिखतमा कुनै सर्तनामा तथा अन्यथा केही रहे भएको पनि पाइँदैन ।

७. पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले उक्त जग्गाहरू नापी दर्ता हुँदाको अवस्थामा आफूहरूले मात्र दाबी गरेको र प्रत्यर्थी वादीहरूले नापी कार्यालयबाट प्रकाशित सूचनामा समेत कुनै दाबी लिन नसकेकोले आफूहरूको नाममा मात्र उक्त जग्गा नापी दर्ता भएकोले प्रत्यर्थी वादीहरूको अहिले आएर दाबी गर्ने हकाधिकार र हदम्याद नै रहँदैन भनी पुनरावेदन जिकिर लिएको पाइन्छ । हाम्रो कानूनले पैतृक सम्पत्तिमा अंश पाउने विषयलाई व्यक्तिमा अन्तर्निहित नैसर्गिक हकका रूपमा व्यवस्था गरेको परिप्रेक्ष्यमा आफ्नो नाममा केही कारणले दर्ता नभई अरुका नाममा दर्ता हुन पुगेको आधारले मात्र पैतृक सम्पत्तिमा अरु समान अंशियारहरूलाई अंश हकबाट वञ्चित गराउन मिल्दैन । यसैगरी यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले आफूहरूले आमा बुबाको पालनपोषण गरेको भने पनि आमा बुबाले उक्त जग्गा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई नै शेषपछि हकभोग गर्नु भनी लेखिदिएको समेत छैन । आमा बुबा जीवित रहुन्जेल उक्त जग्गाहरू दर्ता भई नसकेको र केवल दर्ता गर्ने कारबाही मात्र चलेको बुझिन आएको छ । यस्तो अवस्थामा यी प्रत्यर्थी वादीहरूको उक्त जग्गामा अंश हक रहने नै देखिन आउँछ । पुनरावेदक प्रतिवादीले वादीले दाबी गरेको कि.नं.७७ को जग्गाबाट केही मात्र किताकाट भई हाम्रो नाममा कि.नं.९६ कायम भई दर्ता भएको हो सो हाम्रो

नाममा हुँदै नभएको कित्ताको दाबी गरेकोमा दाबी पुग्नु नपर्ने हो भनी जिकिर लिए पनि उक्त कि.नं.९६ को जग्गा कि.नं.७७ बाट नै आएकोले केबल कि.नं.९६ उल्लेख नगरेको आधारमा मात्र वादी दाबी नपुग्ने भनी अंश हकबाट वञ्चित गर्न मिल्दैन। तसर्थ पुनरावेदकको उपर्युक्त पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिँदैन।

८. अतः माथि विवेचित आधार कारणहरूबाट वादी दाबी नपुग्ने ठहर्‍याई सुरु कास्की जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५/४/१२ मा भएको फैसला उल्टी गरी वादीको हक जति दर्ता बदर भई फिर्तादाहीहरूका नाउँमा हक कायम भई दर्तासमेत हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट मिति २०६६/७/२३ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक वादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्नु सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृत: यदुराज शर्मा
इति संवत् २०७३ साल फाल्गुण २४ गते रोज ३ शुभम्।

निर्णय नं. ९९१७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
फैसला मिति : २०७३।१।२४
०६७-CI-०३४५

मुद्दा : लिखत दाखेल खारेज बदर नामसारी

पुनरावेदक / वादी : स्याङ्जा जिल्ला, पेल्काचौर
गा.वि.स.वडा नं.८ बस्ने मैते भन्ने टेकबहादुर
गुरुङ

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : रूपन्देही जिल्ला, बुटवल
नगरपालिका वडा नं.१० बस्ने कुलबहादुर
गुरुङसमेत

- पैतृक सम्पत्तिमा अंश पाउने हक व्यक्तिको जन्मजात हकका रूपमा हाम्रो कानूनले स्वीकार गरेको छ। त्यसैले जहिलेसुकै र जुनसुकै अवस्थामा पनि अंश पाउने हकबाट अंशियारलाई वञ्चित गर्न नमिल्ने।
- अंशियार कायम भई अंश पाउने ठहरी पुनरावेदन तहबाट समेत फैसला भइसकेपछि पुनरावेदक वादीको अंशभाग लाग्ने सम्पत्तिलाई बेचबिखन हकहस्तान्तरण गरी पुनरावेदक वादीको अंशभागमा जानीजानी प्रत्यक्ष असर पार्ने उद्देश्यले लिएको स्पष्ट हुन्छ। त्यसैले यस्तो सम्पत्तिलाई आफ्नो नाममा दर्ता रहेकै आधारमा अंशियारको

मन्जुरीबिना बेचबिखन तथा कुनै प्रकारले हकहस्तान्तरण गर्न नपाइने ।

- अंशियारको अंश हक नै मार्ने दूषित मनसाय राखी जानीजानी थाहा हुँदाहुँदै हक हस्तान्तरण गरिएको कार्यलाई दूषित कार्यका रूपमा नै लिइन्छ । त्यस्तो दूषित कार्यबाट कसैको हक अधिकार समाप्त हुन पुग्ने भएमा सो दूषित कार्य बदर हुन जाने ।

(प्रकरण नं. ३)

- अदालतबाट हक निश्चित भइसकेको फैसलालाई अस्तित्वहीन गराउने उद्देश्यले जानीजानी गरेको कार्य कदाचित उचित र न्यायोचित मान्न सकिँदैन ।

- अंशहक कायम भइसकेका जग्गाहरू फैसला कार्यान्वयनका क्रममा सो प्रक्रियालाई प्रभाव पार्ने र वादीको अदालतबाट स्थापित हकाधिकारलाई वञ्चित गराउने उद्देश्य लिई गरेको कार्य दूषित व्यवहार भएको स्पष्ट हुने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता वेनबहादुर पौडेल र विद्वान् अधिवक्ता नारायणप्रसाद अधिकारी

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०७१, अंक १२, नि.नं.९३१७
- ने.का.प. २०६०, नि.नं.७१६६, पृ.५८
- ने.का.प. २०५२, अंक १०, नि.नं.६०९६, पृ.९२१

सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय अतिरिक्त न्यायाधीश श्री इन्द्रमान

कर्माचार्य

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय मुख्य न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
माननीय न्यायाधीश श्री उदयप्रकाश चापागाईँ

फैसला

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ : तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदनको रूपमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

म विपक्षी पिताजी कुलबहादुरको जेठी श्रीमतीको छोरा हुँ । विपक्षी पिताजी र बेमातृ आमा ओमायाउपर स्याङ्जा जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा दायर गरी मेरो दाबीबमोजिम ५ अंशियार कायम भई फैसला भएकोले अंश भाग छुट्याई पाउँ भनी स्याङ्जा जिल्ला अदालतमा मिति २०५७/०१/२१ गते दरखास्त दिई बन्डा छुट्याउने प्रक्रिया अघि बढी राखेकोमा २०५७/०८/२२ गते झुक्यानमा पारी मालपोत कार्यालय रूपन्देहीबाट विवाह गरी गइसकेको बेमातृ नातापट्टिकी बहिनी टिका देवीलाई र.नं.४६३३ बाट रूपन्देही जिल्ला, पर्सा गा.वि.स. वडा नं.३(ख) मा पर्ने कि.नं.९४, ९५, २७१ र २७४ का पूरै क्षेत्रफल जग्गा रु.५,८०,०००/- मोल बिगो लेखाई हालैको बकसपत्र गरिदिएका रहेछन् । यसरी अंश जस्तो नैसर्गिक हक हिस्सामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी जालसाजी गरी हालैको बकसपत्र गरिदिएकोले बहिनीका नाममा गरेको उक्त दा.खा. मेरो हकको हदसम्म ५ भागको १ भाग बदर गरी मेरो नाममा नामसारी गराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको फिराद दाबी ।

टिकामाया मेरी जेठी दिदी हुन् । म टिकादेवी माइली छोरी हुँ र मेरो विवाह भएको छैन । ५ अंशियार मात्र हौं भन्ने वादी दाबी पूर्णरूपमा आधारविहीन छ । बुबाका २ छोराहरू र ५ छोरी गरी ७ छोराछोरी हुन् । दिदी टिकामायाको मात्र विवाह भएकोले अन्य

हामी अविवाहित बहिनीहरू समेत अंशियार रहेको र अदालतको फैसलाले फिरादी मैते भन्ने टेकबहादुर गुरुङलाई समेत अंशियार कायम गरेकोले जम्मा हामी ९ जना अंशियार छौं । तत्कालीन अंशबन्डाको १६ नं. र हालको अंशबन्डाको १ नं.ले पैतृक सम्पत्तिमा छोरासरह छोरीले पनि अंश पाउने व्यवस्था गरेकोले हामी अविवाहित छोरीहरू पनि अंशियार हौं । त्यसैगरी र.नं.४६३३ बाट हालैको बकसपत्र गरिदिएको रूपन्देही जिल्ला, पर्रोहा गा.वि.स.वडा नं.३(ख) को कि.नं.९४, ९५, २७१ र २७४ को ज.वि.२-८-१७ जग्गा बुबाको स्वआर्जनको सम्पत्ति भएकोले बेचबिखन गर्ने बुबाको विशेषाधिकार हो । त्यसैले मिति २०५७/०८/२२ को हालैको बकसपत्रको हकमा दिएको फिराद दाबी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको टिकादेवी गुरुङको प्रतिउत्तर पत्र ।

फिराद दाबी झुट्टा हो । मैले फिरादीलाई पनि सोधेर आफ्नो निजी आर्जनको सम्पत्ति छोरीलाई हालैको बकसपत्र गरिदिएको हो । यसमा लेनदेन व्यवहारको ४० नं. अनुसार २ वर्षभित्र नालेस गर्नुपर्नेमा मिति २०५७/०८/२२ को बकसपत्रलाई लिएर मिति २०५९/०९/२९ मा दिएको फिराद हदम्यादको आधारमा खारेज हुनुपर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको कुलबहादुर गुरुङको प्रतिउत्तर जिकिर ।

वादी दाबीबमोजिम प्रतिवादीहरूको बीचमा र.नं.४६३३ मिति २०५७/०८/२२ बाट पारित भएको लिखतमा उल्लिखित विवादित जग्गामा ५ भागको १ भाग लिखत बदर गरी दर्ता खारेजसमेत गरी पाउने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको रूपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०६०/०७/१७ को फैसला ।

रूपन्देही जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला कानूनअनुरूप नभएको हुँदा उल्टी गरिपाउँ । मैले छोरी टिकादेवी गुरुङलाई बकसपत्र गरिदिएको जग्गा मेरो पैतृक सम्पत्ति होइन । मैले नोकरी गरी कमाइ गरी ल्याएको सम्पत्ति हो । म बिरामी परी छोरीले हेरचाह

गरेकीले छोरीलाई मैले बकसपत्र गरिदिएको हो । बहिनीलाई बकसपत्र गरी दिनको लागि विपक्षीले समेत भनेका थिए । बकसपत्र सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, दान बकसको महलमा विशेष व्यवस्था गरेको अवस्थामा लिखत बदर दाखेल खारेज तथा नामसारीसमेतको माग गरेकोमा लिखत बदरअन्तर्गत लेनदेन व्यवहारको महलको कुनै पनि नं. पक्रन नसकेको साथै त्यस्तो दर्ता भइसकेको जग्गा बदर गरी दाखिल खारेज नामसारी गर्नका लागि लेनदेन व्यवहारको ४० नं.को समेतको हदम्याद नाघी आएकोमा प्रस्तुत फिराद खारेज गर्नुपर्नेमा खारेज नगरी भएको फैसला उल्टी गरी प्रतिउत्तर जिकिरअनुसार न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन जिकिर ।

यसमा पूर्वअंश मुद्दामा वादीले अंश पाउने ठहरिएको फैसला कार्यान्वयन भई नसकेको अवस्थामा हाल देखिएका अंशियारहरूका हकमा समेत इन्साफ नबोली गरेको सुरुको फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ अनुसार छलफलका निमित्त प्रत्यर्थी झिकाई आए वा म्याद नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०६२/०२/१० मा पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट भएको आदेश ।

वादीले फिराद पत्रमा उल्लेख गरेबमोजिमको मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ४० नं. र अदालती बन्दोबस्तको ३६ नं.को हद म्याद प्रस्तुत मुद्दामा लाग्न नसक्ने र दान बकसको ५ नं.मा उल्लिखित दुई वर्षको हदम्याद नघाई दायर हुन आएको प्रस्तुत फिराद पत्रबाट तथ्यमा प्रवेश गरी इन्साफ गर्न मिल्ने नदेखिएकोले अ.बं.१८० नं. बमोजिम फिराद पत्र नै खारेज गर्नुपर्नेमा सो नगरी वादी दाबी पुग्ने भनी ठहर्‍याएको सुरु रूपन्देही जिल्ला अदालतको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण देखियो । अतः मिति २०५७/०८/२२ मा दिएर लिएको हालैदेखिको बकसपत्र उपरमा मिति २०५२/०९/२९

मा दायर भएको फिराद पत्र खारेज गर्नुपर्नेमा इन्साफ गरेकोले उल्टी भई सो हदम्याद नाघी दायर भएको प्रस्तुत मुद्दा मुलुकी ऐन, अ.बं.१८० नं. ले खारेज हुने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको मिति २०६६/०८/२९ को पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला ।

अंश मुद्दाको तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख भएको फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा बन्डा छुट्याई लिन पाउने सम्पत्ति अंशियारलाई अंशबाट वञ्चित गर्ने उद्देश्यले अर्को अंशियारलाई हालैदेखिको बकसपत्र गरिदिएको कुरा स्पष्ट हुँदाहुँदै पुनरावेदन अदालतले सोतर्फ विचार गरेको छैन । यस्तो निर्णय सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत छ । मेरो अंश भागको सम्पत्ति प्रतिवादीले अरूलाई दिन नै मिल्ने होइन । यसरी दिएकोमा उजुर गर्ने कुनै हदम्याद नै हुँदैन । त्यसैले फिराद दाबी खारेज हुने ठहरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला बदर गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी टेकबहादुर गुरूडको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा स्याङ्जा जिल्ला अदालतको मिति २०५४/३/३१ को फैसलाले प्राप्त गरेको हकलाई असर पर्ने गरी कुविर गुरूडले टीकादेवीलाई दिएको सम्पत्तिमा यी वादीको पनि हक देखिँदा त्यसतर्फ विवेचना नगरी भएको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६६/८/२९ को फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७२/१०/२५ को आदेश ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यर्थीका तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता वेनबहादुर पौडेल र विद्वान् अधिवक्ता नारायणप्रसाद अधिकारीले यसमा लेनदेन व्यवहारको ४० नं. अनुसार २ वर्षभित्र नालेस गर्नुपर्नेमा २०५७/८/२२ मा गरिदिएको बकसपत्रलाई लिएर

२ वर्षको हदम्याद नघाई मिति २०५९/९/२९ मा दिएको फिराद हदम्यादको आधारमा खारेज हुनुपर्ने हो । अंश मुद्दामा फैसला भई सोको कार्यान्वयनका लागि पुनरावेदकले निवेदन दिएकोमा सोमा तारेख गुजारी हाल कार्यान्वयनतर्फको निवेदन तामेलीमा समेत रहेकोमा सो आधारमा पनि पुनरावेदन जिकिर पुग्नुसक्ने होइन भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तानुसारको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा सुरु फैसला उल्टी हुने ठहर्नाई पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन? तथा वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्नुसक्छ वा सक्दैन? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा मैले विपक्षी पिताजीउपर दायर गरेको अंश मुद्दाको फैसलाबाट ५ भागको १ भाग अंश पाउने ठहरी फैसला भएकोमा मैले अंश पाउने जग्गाहरूमध्येको कि.नं. ९४,९५,२७१ र २७४ का पुरै क्षेत्रफल जग्गा बहिनी टिकादेवीलाई र.नं. ४६३३ बाट हालैको बकसपत्र गरिदिएकोले मेरो अंशहकको हदसम्म ५ भागको १ भाग बदर गरी मेरो नाममा नामसारी गराई पाउँ भन्ने फिराद दाबी रहेको पाइयो । हालैको बकसपत्र गरिदिएको भनिएको कि.नं.९४, ९५, २७१ र २७४ को ज.वि. २-८-१७ जग्गा बुबाको स्वआर्जनको सम्पत्ति भएकोले बेचबिखन गर्ने बुबाको विशेषाधिकार हो । त्यसैले हालैको बकसपत्र बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने टिकादेवी गुरूडको प्रतिउत्तर पत्र रहेको पाइयो । यसैगरी कुलबहादुर गुरूडले मैले फिरादीलाई पनि सोधेर आफ्नो निजी आर्जनको सम्पत्ति छोरीलाई हालैको बकसपत्र गरिदिएको हो साथै फिराद लेनदेन व्यवहारको ४० नं. अनुसारको २ वर्षको हदम्यादभित्र पनि नआएकोले फिराद हदम्यादको आधारमा खारेज हुनुपर्ने हो भनी प्रतिउत्तर जिकिर लिएको पाइयो । सुरु जिल्ला अदालतबाट फिराद दाबीबमोजिम ५ भागको १ भाग लिखत

बदर हुने ठहरी फैसला भएकोमा सो फैसलाउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालतबाट हदम्यादका आधारमा फिराद खारेज हुने ठहरी फैसला भएको देखिएको छ । सो फैसलाउपर वादीको यस अदालतमा पुनरावेदन परी आज यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको छ ।

२. निर्णयार्थ विचार गर्दा, यसमा यी पुनरावेदक वादी टेकबहादुर गुरुङ वादी र निजका पिता प्रत्यर्थी प्रतिवादीमध्येका कुलबहादुर गुरुङसमेत प्रतिवादी भई स्याङ्जा जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा चली स्याङ्जा जिल्ला अदालतबाट वादी टेकबहादुर गुरुङले सम्पूर्ण सम्पत्तिको ५ भागको १ भाग अंश पाउने ठहरी मिति २०५४/०३/३१ मा फैसला भएको पाइएको छ । मिति २०५६/०४/२४ मा पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट समेत सो फैसला सदर भई यस अदालतबाट समेत दोहर्त्याई हेर्ने निस्सा नपाउन गरी मिति २०५८/०८/२० मा आदेश भई मुद्दा अन्तिम अवस्थामा रहेको देखिन आयो । यसबाट पुनरावेदक टेकबहादुर गुरुङ प्रत्यर्थी कुलबहादुरको अंशियार छोरा भई सम्पूर्ण सम्पत्तिको ५ भागको १ भाग अंश पाउने कुरा निर्विवाद रहन गएको छ । सो फैसलामा हाल पुनरावेदकले प्रत्यर्थी कुलबहादुर गुरुङले अर्को प्रत्यर्थी टिकादेवी गुरुङलाई हालैको बकसबाट हक हस्तान्तरण गरिदिएको भनिएका रूपन्देही जिल्ला पर्रोहा गा.वि.स.वडा नं.३(ख) मा पर्ने कि.नं.९४, ९५, २७१ र २७४ का पूरै क्षेत्रफल जग्गाहरूबाट समेत यी पुनरावेदक टेकबहादुर गुरुङले ५ भागको १ भाग अंश भाग पाउने कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ । सो फैसलाअनुसार उल्लिखित कित्ता जग्गाहरूलगायतका जग्गाहरूमा समेत अंशबन्डा छुट्याई पाउँ भनी यी पुनरावेदक वादी टेकबहादुर गुरुङले मिति २०५७/०९/२९ गते स्याङ्जा जिल्ला अदालतमा निवेदन समेत दायर गरेको देखिन आयो । सोअनुसार स्याङ्जा जिल्लाअन्तर्गतका जग्गा सम्पत्तिहरूको

बन्डासमेत छुट्याई दिई रूपन्देही जिल्लामा रहेको जग्गाको हकमा बन्डा छुट्याउन रूपन्देही जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु भनी स्याङ्जा जिल्ला अदालतबाट आदेश भई मिसिल रूपन्देही जिल्ला अदालतमा समेत पठाएको पाइएको देखिन्छ । यसै क्रममा मिति २०५७/०८/२२ मा यी पुनरावेदकले अंशभाग पाउने जग्गाहरूमध्येका उल्लिखित कि.नं.९४, ९५, २७१ र २७४ का जग्गाहरू प्रत्यर्थी कुलबहादुर गुरुङले आफ्नो छोरी अर्थात् यसै मुद्दाको अर्को प्रत्यर्थी टिकादेवी गुरुङलाई र.नं.४६३३ बाट हालैको बकसपत्र लेखी हक छाडिदिएको देखिन आएको छ । यसरी फैसलाअनुसार पुनरावेदकको अंश हक निहित रहेको सम्पत्तिलाई फैसला कार्यान्वयनका क्रममै प्रत्यर्थी कुलबहादुर गुरुङले हक छोडी हालैको बकसपत्र गरिदिई यी पुनरावेदकलाई उक्त जग्गाहरूबाट पाउने अंश हकबाट वञ्चित गराउन दूषित कार्य गरेको देखिन आउँछ ।

३. पैतृक सम्पत्तिमा अंश पाउने हक व्यक्तिको जन्मजात हकका रूपमा हाम्रो कानूनले स्वीकार गरेको छ । त्यसैले जहिलेसुकै र जुनसुकै अवस्थामा पनि अंश पाउने हकबाट अंशियारलाई वञ्चित गर्न मिल्दैन। अंशियारकायमभई अंशपाउने ठहरी पुनरावेदन तहबाट समेत फैसला भइसकेपछि पुनरावेदक वादीको अंशभाग लाग्ने सम्पत्तिलाई बेचबिखन हकहस्तान्तरण गरी पुनरावेदक वादीको अंशभागमा जानीजानी प्रत्यक्ष असर पार्ने उद्देश्यले लिएको स्पष्ट हुन्छ । त्यसैले यस्तो सम्पत्तिलाई आफ्नो नाममा दर्ता रहेकै आधारमा अंशियारको मन्जुरीबिना बेचबिखन तथा कुनै प्रकारले हकहस्तान्तरण गर्न पाइँदैन । यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट अंश मुद्दा परेपछि वादीसमेतका अंशियारको अंशहक पुग्ने विवादित जग्गा वादीहरूको मन्जुरी नलिई प्रतिवादीहरू दिने र लिने भई पारित भएको हा.ब. लिखत कायम रहनसक्ने नदेखिने भनी सिद्धान्तसमेत (ने.का.प. २०७१ अंक १२ नि.नं.

१३१७) प्रतिपादित छ । यसरी अंशियारको अंश हक नै मार्ने दूषित मनसाय राखी जानीजानी थाहा हुँदाहुँदै हक हस्तान्तरण गरिएको कार्यलाई दूषित कार्यका रूपमा नै लिइन्छ । त्यस्तो दूषित कार्यबाट कसैको हक अधिकार समाप्त हुन पुग्ने भएमा सो दूषित कार्य बदर हुन जान्छ । अंशहक नै मार्ने बदनियतसाथ गरिने यस्तो हक हस्तान्तरण दूषित भई हदम्यादको प्रावधान आकर्षित हुँदैन ।

४. प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा हेर्दा यी पुनरावेदक अंशियार कायम भई ५ भागको १ भाग अंश पाउने ठहरी फैसला भई सो फैसला अन्तिम अवस्थामा रहे भएको पाइएको छ । सो फैसलाअनुसार बन्डा छुट्याई पाउँ भनी यी पुनरावेदकले अदालतमा निवेदन दिई स्याङ्जा जिल्ला अदालतबाट स्याङ्जा जिल्लाअन्तर्गतको जग्गाहरूको बन्डा छुट्याई दिइसकेको समेत देखिन्छ । केही बन्डा छुट्याउनु पर्ने जग्गा रूपन्देही जिल्लामा पर्ने भएकोले सो जग्गाहरूको बन्डा छुट्याउनका लागि स्याङ्जा जिल्ला अदालतबाट रूपन्देही जिल्ला अदालतमा मिसिल पठाई रूपन्देही जिल्ला अदालतबाट बन्डा छुट्याउने प्रक्रिया चलि रहेको अवस्थामा प्रस्तुत जग्गाहरूलाई यी पुनरावेदकका बुबा तथा प्रत्यर्थी कुलबहादुर गुरूडले आफ्नो छोरीलाई हालैको बकसपत्र गरी यी पुनरावेदकको उक्त जग्गाहरूमा रहेको अंश हक मेटाउने गरी हक हस्तान्तरण गरिदिएको कार्यलाई सदर मान्न सकिने देखिँदैन । पुनरावेदन तहबाट समेत अंश पाउने ठहरी फैसला भई फैसला कार्यान्वयनको लागि दरखास्त परिसकेपछि अंश दिनुपर्ने जग्गाहरू अन्यत्र हक हस्तान्तरण गरेको कार्यलाई मान्यता दिँदै जाने हो भने अदालतबाट भएको फैसला निष्प्रभावी हुन्छ । अदालतबाट हक निश्चित भइसकेको फैसलालाई अस्तित्वहीन गराउने उद्देश्यले जानीजानी गरेको कार्य कदाचित उचित र न्यायोचित मान्न सकिँदैन । यस्तो कार्यमा अदालतको फैसलालाई

नै कार्यान्वयन हुन नदिने दूषित मनसाय तत्त्व रहेको हुन्छ । पुनरावेदन तहबाट समेत फैसला भई अंशहक कायम भइसकेका जग्गाहरू फैसला कार्यान्वयनका क्रममा सो प्रक्रियालाई प्रभाव पार्ने र वादीको अदालतबाट स्थापित हकाधिकारलाई वञ्चित गराउने उद्देश्य लिई गरेको कार्य दूषित व्यवहार भएको स्पष्ट हुन्छ ।

५. प्रतिवादीहरूले आफ्नो प्रतिउत्तरमा सो जग्गा प्रतिवादीमध्येका कुलबहादुरको निजी आर्जनको भएको, हकहस्तान्तरण गर्दा यी पुनरावेदक वादीको समेत मन्जुरी लिएको, अंशियार ५ जनामात्र नभई छोरीसमेत गरी ९ जना रहेभएको भन्ने जस्ता जिकिर लिएको देखिन्छ । सो जिकिरहरूतर्फ हेर्दा बुबाको नामको पैतृक वा निजी आर्जनको जस्तोसुकै सम्पत्ति भएपनि छोरा छोरी अंशियारहरूको लागि पैतृक नै हुन जान्छ र सो सम्पत्तिमा सबै अंशियार छोरा छोरीको समान अंशहक रहने हुन्छ । प्रस्तुत हकहस्तान्तरण गरिदिएको कित्ता जग्गाहरू समेतबाट यी पुनरावेदक वादीले ५ भागको १ भाग अंश पाउने भनी अंश मुद्दामा स्पष्ट उल्लेख भई सो मुद्दा अन्तिम भइरहेको अवस्था देखिन्छ । अब आएर सो जग्गाहरूमा पुनरावेदक वादीहरूको अंश हक नरहने भनी व्याख्या गर्न मिल्दैन । यस्तै हकहस्तान्तरण गर्दा यी पुनरावेदक वादीको समेत मन्जुरी लिएको भनी प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले जिकिर लिए पनि सो सहमति लिएको कुनै कागज प्रमाण निजहरूले पेस गर्नसकेको पाइँदैन । प्रमाणको अभावमा मौखिकरूपमा भनेर मात्र मन्जुरी दिएको मान्न मिल्दैन । यसैगरी ९ जना अंशियार रहे भएको भन्ने जिकिरतर्फ हेर्दा अंश मुद्दा परी आधिकारिक निकायबाट ५ जना अंशियार कायम भई फैसला अन्तिम अवस्थामा रहे भएको स्थितिमा पछि आएर कुनै व्यक्तिको भनाइको आधारमा अंशियार थपघट हुनसक्ने देखिँदैन । साथै बढी अंशियार रहेको अर्थात् अर्को व्यक्ति पनि अंशियार हो भनी

फैसलाअनुसार कुनै अंशियारले पाउने ठहर भइसकेको सम्पत्तिलाई आफूखुशी हकहस्तान्तरण गर्न पनि मिल्ने देखिँदैन । तसर्थ प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर जिकिरसँग सहमत हुन सकिँदैन ।

६. पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट मुलुकी ऐन, दान बकसको महलको ५ नं.को हदम्यादभित्र फिराद दर्ता हुन आएको नदेखिएको आधारमा फिराद पत्र खारेज हुने ठहरी फैसला भएको देखिन आयो । यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट **“दूषित दर्ता बदर गराउन हदम्याद बाधक नहुने”** (ने.का.प. २०६०, नि.नं. ७९६६, पृष्ठ ५८, ईश्वरी भोमी विरुद्ध गणेशलाल खड्गीमुद्दा दर्ताबदर), **“मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा अदालतको विचाराधीन विषयविपरीत असर पर्ने गरी गरेको लिखत व्यवहारलाई मान्यता दिन नमिल्ने”** (ने.का.प. २०५२, अंक १०, नि.नं.६०९६, पृष्ठ ९२१) भनी सिद्धान्तहरू प्रतिपादित भएका छन् । यसबाट दूषित मनसायले गरिदिएको कार्यहरू स्वतः बदर हुने भई दानबकसको ५ नं. को हदम्याद आकर्षित हुँदैन भन्ने स्पष्ट हुन्छ । त्यसैले पुनरावेदन अदालतको हदम्यादका आधारमा फिराद पत्र खारेज हुने ठहन्याई भएको फैसला मिलेको देखिन आएन ।

७. अतः माथि विवेचित आधार कारणहरूबाट वादी दाबीबमोजिम ५ भागको १ भाग लिखत बदर हुने ठहन्याई सुरु रूपन्देही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०/७/१७ मा भएको फैसला उल्टी गरी हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज हुने ठहन्याई पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट मिति २०६६/०८/२९ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई दाबीअनुसार रूपन्देही जिल्ला पर्सा गा.वि.स. वडा नं.३(ख) मा पर्ने कि.नं.९४, ९५, २७१ र २७४ का पूरै क्षेत्रफल जग्गाहरूलाई हालैको बकसपत्र गरिदिएकोमध्ये ५ भागको १ भाग जग्गा यी पुनरावेदक टेकबहादुर गुरुङको अंश हक लाग्ने जग्गा भएकोले सो ५ भागको १ भाग जग्गाको हदसम्म उक्त लिखत बदर भई सो १

भाग जग्गामा यी पुनरावेदक टेकबहादुर गुरुङको हक कायम भई निजको नाममा नामसारी दर्तासमेत हुने ठहर्छ । सो ठहर्नाले अरु तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

मिति २०५७/०८/२२ मा र.नं. ४६३३ बाट हालको बकसपत्र गरिदिएको कि.नं.९४, ९५, २७१ र २७४ को जम्मा ज.वि. २-८-१७ जग्गाको ५ भागको १ भागको हदसम्म दाबीअनुसार बकसपत्रको लिखत बदर भई सो जग्गा पुनरावेदकको नाममा नामसारीसमेत हुने ठहरेकोले सोअनुसार गरिपाउँ भनी पुनरावेदक वादी म्यादभित्र आएमा सोअनुसार ५ भागको १ भागको हदसम्म उक्त लिखत बदर गरी पुनरावेदक टेकबहादुर गुरुङका नाममा नाममा नामसारी दर्तासमेत गर्न नियमानुसार सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाइदिनु भनी सुरु रूपन्देही जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु ----- १ पुनरावेदन जिकिर तथा वादी दाबी पुग्ने ठहरी फैसला भएकोले पुनरावेदक वादीले सुरुमा राखेको कोर्ट फीसमेत गरी रु. ३३०१- र यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा राखेको कोर्ट फि रु.९०१- समेत भरी भराई पाउँ भनी ऐनका म्यादभित्र निवेदन दिएमा नियमानुसार गरी भरी भराइदिनु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु ----- २ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ----- ३

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृत: यदुराज शर्मा

इति संवत् २०७३ साल फाल्गुण २४ गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. १९१८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
फैसला मिति : २०७४।३।२९

मुद्दा: कर्तव्य ज्यान

०७१-CR-०३७८

पुनरावेदक / वादी : शान्तमाया वि.क. को जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला नवलपरासी गैंडाकोट
गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने रनबहादुर सुनारको
छोरा देव सुनारसमेत

०७१-CR-०५१३

पुनरावेदक / प्रतिवादी : रनबहादुर सुनारको छोरा
जिल्ला नवलपरासी गैंडाकोट गा.वि.स. वडा
नं. ७ घर भई हाल पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय कारागार
कार्यालय, झुम्कामा कैदमा रहेको वर्ष २४ को
देव सुनार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : जिल्ला नवलपरासी गैंडाकोट
गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने शान्तमाया वि.क.
को जाहेरीले नेपाल सरकार

- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. मा उल्लेख भएको “वचन दिने” कार्यको अर्थ सामान्य र सतहीरूपमा ग्रहण गरिनु हुँदैन। इच्छित आपराधिक परिणाम

प्राप्तिका लागि कर्ताको रूपमा आदेश दिने कार्य भएको अवस्था देखिनु पर्दछ। यसमा मनसाय तत्त्व र आदेशात्मक रूपमा वचन दिएको कार्यको विद्यमानता देखिनु पर्दछ। विषय र सन्दर्भअनुसार वचन दिएको कुराको मूल्याङ्कन गरिनु पर्ने।

(प्रकरण नं.८)

- अ.बं.१८८ नं. बमोजिम राय व्यक्त गर्ने र सदर गर्ने कुरा विवादका पक्षले हक अधिकारको रूपमा प्रश्न उठाउने पुनरावेदनको विषय होइन। यो केवल विवादित तथ्य, घटनाक्रम, कसुर हुँदाको अवस्था, परिस्थिति, कसुरदारको मनसाय, भवितव्य हो कि भनी सन्देह गर्नुपर्ने अवस्था, कसुरदारले न्यायिक प्रक्रियामा पुऱ्याएको सहयोगलगायतका विविध सामाजिक सन्दर्भहरूलाई मूल्याङ्कन गरी निरूपण गरिने अदालतको स्वविवेकाधिकारको विषय हो। त्यसैले अ.बं. १८८ नं. अनुसार राय व्यक्त गरिएको कुरालाई पुनरावेदनको विषयको रूपमा हेर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.१०)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
नारायण बहादुर थापा

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
लव कुमार मैनाली, विद्वान् अधिवक्ता त्रिलोक
बरनेत

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा. न्यायाधीश श्री महम्मद जुनैद आजाद

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री किशोर सिलवाल
माननीय न्यायाधीश श्री नारायणप्रसाद श्रेष्ठ

फैसला

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : साबिक न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ख) तथा हाल न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ९(१)(ख) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

जिल्ला नवलपरासी गैंडाकोट गा.वि.स. वडा नं. ७ स्थित पूर्व खलेचौर जाने कच्ची बाटो, पश्चिम गैंडाकोट गा.वि.स. वडा नं. ९ थुम्सी जाने कच्ची बाटो, उत्तर जामुने सुनारी मगरको खेत र दक्षिण होमनाथ सुवेदीको खेत यति चार किल्लाभित्र पूर्व पश्चिम चार मिटरको कच्ची बाटो रहेको, उक्त बाटोको बीच दुई मिटरमा रगत जस्तो रातो पदार्थको टाटो रहेको, टाटोदेखि पश्चिम पाँच मिटरमा उत्तर दक्षिण गरी दुई फिट छ ईन्च लामो दाउरो रहेको, उक्त दाउरोको उत्तरतर्फको भाग ६ इन्च गोलाई र दक्षिणतर्फको भाग ४ इन्च चौडाई रहेको, दाउरोको पूर्वतर्फको भाग काटिएको र उक्त रगत जस्तो रातो पदार्थको टाटोदेखि पश्चिम ६ फिट २ इन्चमा पूर्वपश्चिम गरी २ फिट ३ इन्च लामो बाँसको बिँड भएको फलामको कोदालो जमिनमा रहेको चार किल्लासहितको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का।

मिति २०६८/१२/११ गतेका दिन लेखबहादुर सुनारलाई रोमन सुनारले काठको मुङ्गोले तिघामा हानी ढलाएको र देव सुनारले फलामको कोदालोले धारतर्फबाट टाउकोमा हानी काटी रगताम्य बनाएको अवस्थामा तत्काल उपचारको लागि चितवन मेडिकल कलेजमा लगेकोमा उपचारको क्रममा सोही दिन साँझ मृत्यु भएको भन्ने व्यहोराको शान्तामाया वि.क.को निवेदन।

मृतक लासको टाउकोको बीचमा कपाल खौरिएको सो स्थानमा घाउ भई पाँचवटा टाँका लगाएको, दुवै आँखा अर्धखुला, नाकबाट रगत जस्तो रातो पदार्थ निस्केको, दुवै कानबाट रगत निस्की सुकेको भन्नेसमेत व्यहोराको लास जाँच प्रकृति मुचुल्का।

मेरो छोरा लेखबहादुर सुनार मिति २०६८/१२/११ का दिन क्रियामा रहेका बहिनी लक्ष्मी बि.क.को घरमा गएको र भेट गरी अब उप्रान्त झै-झगडा नगरी मिली बस्नु भनी बहिनी ज्वाइँलाई सम्झाई बिदा मागी साइकल लिई डोन्ट्याई पैदल घरतर्फ फर्कने क्रममा खगी सुनारले छोराहरूलाई उक्साई ज्यान मार्न वचन दिई पठाएकोमा रोमन सुनारले लेखबहादुर सुनारलाई काठको मुङ्गोले तिघामा हानी ढलाएको र देव सुनारले फलामको कोदालोले धारतर्फबाट टाउकोमा हानी काटी रगताम्य बनाएकोमा निजको उपचारको क्रममा मृत्यु भएकोले अन्यायीहरूलाई ज्यानसम्बन्धी महलबमोजिम हदैसम्म कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मृतककी आमा शान्तामाया वि.क. ले दिएको जाहेरी दर्खास्त।

म र मेरो दाई कुना बारी किरिया बसिरहेको अवस्थामा मेरी जेठी भाउजू लक्ष्मी सुनारको सहोदर दाई लेखबहादुर सुनार आई हामी दुवै भाइलाई अपशब्द प्रयोग गरी गाली गलौज गरी हातपातसमेत गरेपछि दाइले र मैले सम्झाउँदै घरतर्फ पठाउने क्रममा जामुने सुनारी मगरको घर अगाडिसम्म साइकल डोन्ट्याई पैदल हिँडिरहेको अवस्थामा साइकल उचाली हान्न लागेपछि मैले नजिकै काठको दाउरो फेला पारी तिघामा हानेपछि आमा घरको अगाडि उभिएको देखेको हुँ। तत्काल दाइले समेत जेठान लेखबहादुरको टाउकोमा कोदालोले हानेपछि निजलाई उपचारको लागि मेडिकल कलेज भरतपुरमा लगेको भन्ने सुनेको हुँ। जेठानको टाउकोको चोटको कारण मृत्यु भएको हो। दाइले दोस्रो विवाह गरेपछि लक्ष्मी भाउजू माइती

घरमा बस्दै आउनुभएको थियो । दाइले पालनपोषण र हेरचाह नगरेको कारणले हामीसँग पूर्वरिसइवी तथा मनमुटाव भएकोले सो घटना भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रोमन सुनारको मौकाको बयान ।

म र मेरो भाइ रोमन सुनार कुना बारी किरिया बसिरहेको अवस्थामा मेरी जेठी श्रीमती लक्ष्मी सुनारको सहोदर दाई लेखबहादुर सुनार आई हामी दुवै भाइलाई अपशब्द प्रयोग गरी गाली गलौज गरी हातपातसमेत गरेपछि हामीले निजलाई सम्झाउँदै घरतर्फ पठाउने क्रममा जामुने सुनारी मगरको घर अगाडिसम्म साइकल डोन्ट्याई पैदल हिँडिरहेको अवस्थामा साइकल उचाली मेरो भाइ रोमनलाई हान्न लागेपछि आमाले यस्तो मान्छेलाई ठीक पार्नुपर्छ भनेकीले मैले कोदालो लगी जेठान लेखबहादुरको टाउकोमा हानेपछि भुइँमा ढलेका हुन् । निजलाई उपचारको लागि मेडिकल कलेज भरतपुरमा लगेकोमा सोही साँझ उपचारको क्रममा मृत्यु भएको भन्ने सुनेको हुँ । जेठानको सोही चोटका कारण मृत्यु भएको हो । मैले दोस्रो विवाह गरेपछि जेठी श्रीमती माइती घरमा बस्दै आएकोमा मैले पालनपोषण र हेरचाह नगरेको कारणले हामीसँग पूर्वरिसइवी तथा मनमुटाव भएकोले सो घटना भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी देव सुनारको मौकाको बयान ।

मेरी जेठी बुहारीको दाई मेरो भदै नाता पर्ने लेखबहादुर सुनार हाम्रो घरमा आई कुनो बारी किरियामा बसिरहेका छोराहरूलाई अपशब्द गालीगलौज र हातपात गरेपछि छोराहरूले सम्झाउँदै घर पठाउने क्रममा जामुने सुनारी मगरको घर अगाडिसम्म साइकल डोन्ट्याई पैदल हिँडिरहेको अवस्थामा निजले साइकल उचाली मेरो कान्छो छोरालाई हान्न लागेपछि छोरा रोमन सुनारले काठको दाउराले तिघ्रामा हानेको हो । मैले कुनामा कोरा कपडामा बसेका छोराहरूलाई हातपात गर्नेलाई छोड्नु हुँदैन भनेपछि जेठा छोरा देव सुनारले टाउकोमा हानेपछि भदै लेखबहादुर सुनार भुइँमा ढलेको हो । निजलाई तत्काल उपचारको लागि

मेडिकल कलेज भरतपुरमा लगेकोमा सोही साँझ निजको मृत्यु भएको हो । मेरो जेठा छोरा देव सुनारले दोस्रो विवाह गरेपछि जेठी बुहारी लक्ष्मी सुनारलाई हेरचाह तथा पालनपोषणसमेत नगरेको र निज बुहारी माइती घरमा बस्दै आएकोमा मनमुटाव रहेको र सोही कारणले उल्लिखित घटना घट्न गएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको खगी सुनारको मौकाको बयान ।

Cause of death महलमा Head Injury भन्ने व्यहोराको शव परीक्षण प्रतिवेदन सुरु मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी देव सुनार र रोमन सुनारले लेखबहादुर सुनारलाई कुटपिट गरेकामा सोही चोटको कारण निजको मृत्यु भएको हो र प्रतिवादीमध्येकी खगी सुनारले छोराहरूलाई कुटपिट गर्न उक्साएकी थिइन् भन्ने सुनेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको गान्धी सुनार, जामुने सुनार मगर, लक्ष्मी सुनारसमेतले गरी दिएको करिब एकै मिलान व्यहोराको घटना विवरण कागज ।

लेखबहादुर सुनार आफ्नो बहिनीको घरमा भेटघाटको लागि गएकोमा निज मृतक र निजको बहिनी ज्वाइँबीच सामान्य भनाभन भएकोमा सोपश्चात् लेखबहादुर आफ्नो साइकलमा चढी घरतर्फ जाने क्रममा प्रतिवादी रोमन सुनारले काठको लौरीले तिघ्रामा प्रहार गरेको र देव सुनारले टाउकोमा कोदालोले प्रहार गरी ढालेकामा चितवन मेडिकल कलेज भरतपुरमा लगी उपचार भइरहेकोमा निजको मृत्यु भएको हो भन्ने सुनी थाहा पाएको हुँ । सो घटना प्रतिवादी देव सुनारले दोस्रो विवाह गरेपछि दुवै पक्षका बीच रिसइवी तथा मनमुटाव भएको कारणले उक्त घटना घट्न गएको हो भनी सुनी थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको सरस्वती धिमिरे, हर्कबहादुर सार्की र जगबहादुर परियारले गरेको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

प्रतिवादीमध्येका देव सुनारले मृतककी बहिनी लक्ष्मी सुनारलाई विवाह गरी पछि पुनः दोस्रो विवाह गरेकाले निज लक्ष्मीलाई खानलाउन तथा

हेरविचार नगरी निज माइतीमा बस्ने गरेकी कारण मृतक लेखबहादुर सुनार र यी प्रतिवादीहरूका बीच पूर्वरिसइवी एवं वादविवाद परी आएकोमा प्रतिवादी देव सुनारको बाबुको मृत्यु भई क्रियामा रहेका आफ्ना बहिनी ज्वाइँसमेतलाई भेटघाट गर्न भनी मिति २०६८।१२।११ गतेका दिन बहिनी ज्वाइँका घरमा आएका लेखबहादुर सुनार र प्रतिवादीहरूबीच सो दिन पनि मृतकको बहिनीमाथि सौता हाली निजलाई हेला गरेको विषयमा झगडा भई आफ्नो साइकल लिई घर जान भनी हिँडेका लेखबहादुर सुनारलाई प्रतिवादीमध्येकी खगी सुनारले क्रिया बसेका बेला अति दिनेलाई छोड्न हुँदैन भनी ज्यान मार्न वचन दिएपछि प्रतिवादी देव सुनार र रोमन सुनार बाटोमा गई ज्यान मार्ने उद्देश्यले काठको लौरो तथा कोदालोसमेतले लेखबहादुर सुनारको टाउकोसमेतका संवेदनशील अंगमा प्रहार गरी ढाली रगताम्ये अवस्थामा परेको चोटपीडाका कारण निजको मृत्यु भएको देखिँदा प्रतिवादीमध्येका देव सुनार र रोमन सुनारले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. विपरीत १३(३) नं. बमोजिमको कसुर अपराध गरेको स-प्रमाण पुष्टिभई आएको देखिँदा निजहरूलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम र प्रतिवादीमध्येकी खगी सुनारले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. विपरीत १३(४) नं. बमोजिमको कसुर अपराध गरेको पुष्टि हुन आएको हुँदा निज खगी सुनारलाई ऐ. महलको १३(४) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग माग दाबी।

जाहेरवाला मेरो सासु र मृतक जेठान हुन्। निजहरूले मसँग रिस राखेका थिए। मेरो भने कुनै रिसइवी थिएन। मसमेत बाबुको किरिया बसिरहेको अवस्थामा मेरो जेठी श्रीमतीको दाजु लेखबहादुर आई जथाभावी गालीगलौज गरी तँ बल्ल घर आइस् अब तलाई ठीक पार्नुपर्छ भनी मैले क्रिया बस्दा लगाएको लुगा च्याती छेकी बारेको ठाउँमा लछारपछार पारी

मसमेतलाई ढुंगाले हान्दा मेरो हातमा चोट लागेको छ। हामीहरूले १३ दिनपछि कुरा गरौंला भनी निजलाई सम्झाई बुझाई गरेका थियौं। भाइ रोमनले समेत सम्झाई बुझाई तपाईँ घर जानुस् भन्दा भाइ रोमनलाई आफ्नो साइकल उठाएर हान्दा मैले जोगाउन भनी तत्काल त्यस ठाउँमा रहेको लौरो जस्तो लाग्छ, लौरो हो वा कोदालो निकर्योर्ल गर्न सकिन। बाबुको शोक र निज त्यहाँ आई विवाद झगडा गरेको तनावमा थिएँ। त्यसैबेला निज जेठान लेखबहादुरको साइकल प्रहारलाई रोक्न निजलाई सामान्यरूपमा धकेल्दा सो दुर्घटना हुन गएको हो र पछि मृत्यु भएको हो भनी पछि सुनेको हो। मैले कोदालो प्रहार गरे जस्तो लाग्दैन। दाउराले भाइ रोमनलाई हानेको साइकल प्रहारलाई रोक्न र बचाउन भनी छेकेर रोक्दा प्रयोग गरेको हो। प्रत्यक्षरूपमा हानेको होइन। मौकाको बयान मैले भनेबमोजिम लेखिएको होइन। मैले अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर गरेको नहुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी देव सुनारले सुरु अदालतसमक्ष गरेको बयान।

जाहेरी व्यहोरा झुठ्ठा हो। हामीहरू बाबुको किरिया बसेको अवस्थामा दाजु देव सुनारका जेठान लेखबहादुर सुनार घरमा आई मेरो दाजुसमेत किरिया बसेको त्रिपालसमेत भत्काई ढुङ्गाले दाइलाई हाने। हात मुक्काले समेत हानेका हुन्। १३ दिनपछि आउनु भनी निजलाई मैले सम्झाउँदा निजले अपशब्द प्रयोग गरी मलाई साइकलले हान्न खोज्दा मेरो दाजुले लाठीले साइकल छेक्दा लेखबहादुरको टाउकोमा लागेको हो। त्यसपछि लेखबहादुर भुइँमा ढलेका हुन्। पछि उपचारको क्रममा निजको मृत्यु भएको सुनेको हुँ। मैले लेखबहादुरलाई प्रहार गरेको होइन। हामीलाई फसाउन झुठ्ठा जाहेरी दिइएको हो। उक्त अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर गरेको नहुँदा मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रोमन सुनारले सुरु अदालतसमक्ष गरेको

बयान ।

मृतक लेखबहादुर सुनार मेरो भदौ नाता पर्छ । सहप्रतिवादी मेरो छोराहरू हुन् । जाहेरी व्यहोरा झुठ्ठा हो । मलाई सो घटनाको बारेमा केही थाहा छैन । मैले लेखबहादुरलाई मार्न वचन दिएको होइन । सहप्रतिवादीहरूले हानेका, कुटेका हुन् होइनन् मलाई थाहा भएन । मेरो जेठा छोरा देव सुनारको दुई वटी श्रीमती हुन् । जेठी श्रीमती लक्ष्मीसँग राम्रो सम्बन्ध नभएपछि कान्छी श्रीमती विवाह गरी ल्याएको थियो । त्यसपछि जेठी बुहारीको माइतीसँग झगडा भएको थियो । लेखबहादुर बीचबीचमा केटाहरू लिई मेरो घरमा आई धम्काउने गर्दथे । पछि लेखबहादुर र देव सुनारको बीच लडाई भई लेखबहादुर घाइते भएकाले अस्पताल लगेका छन् भन्ने थाहा पाएको थिएँ । मौकाको मेरो भनिएको बयान व्यहोरा मलाई सुनाउँदा मैले भनेबमोजिम लेखिएको होइन । प्रहरीले आफैँ व्यहोरा लेखी मलाई सहिष्णु गराएका हुन् । अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर मैले गरेको नहुँदा मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी खगी सुनारले सुरु अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादी देव सुनार र रोमन सुनारलाई थुनामा राखी मुद्दा पुर्पक्ष गर्ने, प्रतिवादी खगी सुनारलाई साधारण तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु अदालतबाट भएको मिति २०६९।१।१० को थुनछेक आदेश ।

प्रतिवादी देव सुनार, निजको भाइ रोमन सुनार र आमा खगी सुनारसमेत भई लड्ने र कोदालोसमेतले हानी लेखबहादुर सुनारको हत्या गरेका हुन् । पहिले रोमन सुनारले लाठीले तिघ्रामा हानी ढलाए । त्यसपछि आमाले कोदालोले हान मार भनेर कोदालो जेठो छोरा देवलाई दिएकी र निज देव सुनारले कोदालोले थाप्लामा हानी मारेका हुन् । निजको टाउकोमा ठूलो चोट थियो । तिघ्रामा पनि चोट लागेको थियो । प्रतिवादी देवले अर्की

श्रीमती पनि विवाह गरेका र मलाई हेला गरेका हुँदा २ वर्षदेखि माइतीमा बस्दै आएकी थिएँ । ससुराको मृत्यु हुँदा मलाई क्रिया बस्न बोलाएका थिए । म आमासँग क्रियामा सँगै थिएँ । मेरो दाजु लेखबहादुर मलाई भेट्न गएको बेला उनलाई मारेका हुन् । यी प्रतिवादीहरूलाई कडाभन्दा कडा सजाय हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी पक्षका साक्षी लक्ष्मी सुनारले सुरु अदालतसमक्ष उपस्थित भई गरेको बकपत्र ।

लेखबहादुर बहिनीलाई भेट्न भनी निजको घरमा जानुभएको थियो । बहिनीलाई भेटी घर फर्केँदा गर्दा पहिला रोमन सुनारले लाठीले हानी पल्टाए । त्यसपछि आमाले आफ्नो जेठो छोरा देव सुनारलाई कोदालो दिई मार्न लगाएकी र पहिलो चोटबाटै भुइँमा लडेका व्यक्तिलाई देव सुनारले कोदालोले हानेका थिए । सोको कारण उनको मृत्यु भएको हो । आमाले हान मारसमेत भनेकी थिइन भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला शान्ता वि.क.ले सुरु अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र ।

मृतकलाई के कसरी चोट लाग्यो थाहा भएन । निजको टाउकोमा चोट थियो । निजको उपचारको क्रममा मृत्यु भएको हो । प्रतिवादीमध्येकी खगी सुनारले छोराहरूलाई उक्साउने र मार हान भन्ने जस्ता कुरा गरेकी होइनन् । प्रतिवादी देव सुनारसँग लड्ने थियो । तर भाइ, आमाले चाहिँ मृतकलाई छोएका पनि थिएनन् । तसर्थ सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी राजु वि.क.ले गरेको बकपत्र ।

वारदातको समयमा म खगी सुनारको घरभित्रै थिएँ । बाहिर होहल्ला सुनपछि निस्कँदा घटना घटी सकेको थियो । घाइते लेखबहादुरलाई अलि पर लगिसकेका थिए । घटनामा खगी सुनार बाहिर आउनुभएको थिएन । निज उठ्ने हिँड्ने अवस्थामा हुनुहुन्नथ्यो । उहाँले छोराहरूलाई उक्साएर सो घटना घटाएको भन्ने जाहेरी व्यहोरा झुठ्ठा हो । खगी

सुनार निर्दोष छिन् । निजलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको निजका साक्षी जैमायाँ चुदाराले सुरु अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र ।

भाइले मुडोले हानी पल्टाएको र दाइले कोदालोले हानी ढलाएको हो भन्नेसमेतको वादी पक्षकै साक्षी वीरबहादुर सुनारी मगरले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादीमध्येका देव सुनारको प्रहारका कारण पीडितको मृत्यु भएको पुष्टि भएकोले प्रतिवादीमध्येका देव सुनारलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैद हुने ठहर्छ । प्रतिवादीमध्येका रोमन सुनारले घटनामा नरहेको भनी इन्कार भई बयान गरेको स्थिति भएपनि निज उक्त वारदातस्थलमा रहेको अरु प्रतिवादीहरूले बयान गरेको स्थितिसमेत हुँदा सो वारदातको मतलबी भूमिकामा प्रतिवादी रोमन सुनार पनि रहे भएको देखिँदा यी प्रतिवादी रोमन सुनारलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १७(३) नं. बमोजिम कैद महिना ६ (छ) हुने ठहर्छ । प्रतिवादी खगी सुनारउपर ज्यान मार्न वचन दिने अभियोजन भएको भएपनि वचन दिएतर्फको प्रमाण वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट सुरुदेखि नै प्रस्तुत गर्नसकेको नदेखिँदा यी प्रतिवादी खगी सुनारले आरोपित अभियोगबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०६९।६।१६ को फैसला ।

मसमेत पितृ शोकका कारण क्रियामा बसेको अवस्थामा मृतक स्वयं मेरो घरमा आई वादविवाद झै-झगडा गरी मृतकले मेरा आमा र भाइमाथि साइकल प्रहार गर्न खोज्दा मैले रोक्ने क्रममा लौराले लाग्न गई उक्त दुर्घटना हुन गएको हो । मैले कोदालोले मृतकलाई टाउकोमा हिकार्एको होइन, कोदालो दशीको रूपमा बरामद भएको छैन । दशीको रूपमा लौरी बरामद भएबाट समेत लौराले टाउकोमा लाग्न गई मृतकको

मृत्यु भएको हुँदा ज्यानसम्बन्धी महलको ६ नं. बमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा ऐ. को १३ (३) नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरेको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ । ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (३) नं. बमोजिम सजाय गर्न मनसाय तत्त्वको विद्यमानता हुनुपर्दछ । म क्रियामा बसेको अवस्थामा स्वयं मृतकका क्रियाकलापका कारण उक्त दुर्घटना भई मृतकको मृत्यु भएको हुँदा उक्त वारदात ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. बमोजिमको वारदात हो । मेरा साक्षी राजु वि.क.ले गरेको बकपत्रलाई सुरु फैसलामा कुनै मूल्याङ्कन नै गरिएको छैन । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित विभिन्न नजिर सिद्धान्तहरूको विपरीत ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम मलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर गरेको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. को कसुरमा ऐ.६ नं. बमोजिम सजाय हुने गरी न्याय इन्साफ पाउँ भन्नेसमेतको प्रतिवादी देव सुनारले पुनरावेदन अदालत, बुटवलसमक्ष पेस गरेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी खगी सुनारले मृतक लेखबहादुरलाई ज्यान मार्ने वचन दिएपछि प्रतिवादी रोमन सुनारले मृतकको तिघ्रामा मुङ्गोले हिकार्ई भुइँमा ढालेपछि देव सुनारले टाउकोमा धारिलो कोदालोले प्रहार गरेको तथ्य जाहेरी दरखास्तलगायत लक्ष्मी सुनारले मौकामा गरेको कागजलाई निजले अदालतमा समेत बकपत्र गरी पुष्टि गरेकोमा सो बकपत्रको सुरु फैसलामा कुनै मूल्याङ्कन नै गरिएको छैन । मौकामा प्रतिवादीहरू उपर किटानी कागज गर्ने वीरबहादुर सुनारी मगर, देवीप्रसाद सापकोटासमेतको अदालतमा भएको बकपत्रलाई प्रमाणमा नलिई भएको सुरु फैसलामा प्रमाण ऐन २०३१ को दफा १० र १८ नं. को त्रुटि रहेको छ । प्रतिवादीहरूले मौकामा बयान गर्दा एक अर्कालाई पोल गरी बयान गरेका, प्रतिवादी रोमन सुनार र खगी सुनार वारदातस्थलमा रहेको तथ्यलाई सुरु फैसलाले स्वीकार गरेको, वारदातस्थलबाट

कोदालो तथा काठको दाउरा (मुङ्ग्रो) बरामद भएको, मौकामा कागज गर्ने प्रत्यक्षदर्शीहरूको भनाईसमेतबाट प्रतिवादी खगीसराले ज्यान मार्न वचन दिने र प्रतिवादी रोमन सुनारले काठको मुङ्ग्रोले मृतकलाई हिकाई भुईँमा ढाली प्रतिवादी देव सुनारले कोदालीले हिकाएका कारण यी तीनै जना प्रतिवादीहरूको सामूहिक कार्यबाट मृतक लेखबहादुर सुनारको मृत्यु भएको तथ्य स्थापित भइरहेको अवस्थामा प्रतिवादी रोमन सुनारलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १७ (३) नं. बमोजिम सजाय गर्ने र प्र. खगी सुनारलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिने गरी भएको सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको फैसला सो हदसम्म बदर गरी प्र. रोमन सुनार र प्र. खगी सुनारलाई समेत अभियोग मागदाबीबमोजिम नै सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, बुटवलसमक्ष पेस भएको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी खगी सुनारले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने गरी र प्रतिवादी रोमन सुनारलाई दाबीभन्दा कम सजाय हुने गरी भएको सुरु फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको र प्रतिवादी देव सुनारको सुरु फैसलाउपर पुनरावेदन पर्न आएको देखिँदा अदालती बन्दोबस्तको २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ को प्रयोजनार्थ उक्त पुनरावेदन पत्रको जानकारी परस्पर गराई अनुपस्थित पक्षलाई झिकाई आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, बुटवलको आदेश ।

प्रतिवादी देव सुनारले मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेको समर्थित भएको देखिएको र प्रतिवादी रोमन सुनारले मृतकलाई प्रहार गरेको एवं प्रतिवादी खगी सुनारले मृतकलाई मार्नको लागि वचन दिएको भन्ने सम्बन्धमा वादी पक्षबाट प्रमाण प्रस्तुत हुन सकेको नदेखिएको हुँदा प्रतिवादी देव सुनारलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. अन्तर्गत र प्रतिवादी रोमन सुनारलाई ज्यानसम्बन्धीको १७(३) नं.

अन्तर्गत सजाय हुने र प्रतिवादी खगी सुनारले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने गरी भएको नवलपरासी जिल्ला अदालतको फैसला मनासिब देखिन आयो । तसर्थ, प्रतिवादी देव सुनारलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने र प्रतिवादी रोमन सुनारलाई ज्यानसम्बन्धीको १७(३) नं. बमोजिम ६ महिना कैद हुने तथा प्रतिवादी खगी सुनारले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने ठहराएको सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०६९।६।१६ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको र प्रतिवादी देव सुनारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रतिवादी देव सुनारले मृतकलाई मार्ने मनसाय राखी मार्नको लागि प्रहार गरेको भन्ने नदेखिएको हुँदा सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्दा चर्को हुने भई १२(वाह) वर्षको सजाय हुन उपयुक्त भएकाले प्रतिवादी देव सुनारलाई १२(बाह) वर्ष कैद हुनका लागि अ.बं. १८८ नं अनुसार राय प्रस्तुत गरिएको छ भन्नेसमेतको पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट मिति २०७०/१०/७ मा भएको फैसला ।

प्रतिवादी खगी सुनारले मृतक लेखबहादुरलाई ज्यान मार्ने वचन दिएपछि प्रतिवादी रोमन सुनारले मृतकको तिघामा काठको दाउराले हिकाई ढालेको र देव सुनारले कोदालोको धार भएतर्फको भागले टाउकोमा प्रहार गरी मारेको तथ्य जाहेरी दरखास्तलगायत लक्ष्मी सुनारले मौकामा गरेको कागजलाई निजले अदालतमा समेत बकपत्र गरी पुष्टि गरेकोमा सो बकपत्रको कुनै मूल्याङ्कन नै गरिएको छैन । मौकामा प्रतिवादीहरू उपर किटानी कागज गर्ने वीरबहादुर सुनारी मगर, देवीप्रसाद सापकोटासमेतको अदालतमा भएको बकपत्रलाई प्रमाणमा नलिई भएको सुरु फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० र १८ नं. को त्रुटि रहेको छ । उक्त फैसला बदर गरिपाउँ । प्रतिवादी देव सुनारले मौकामा बयान गर्दा आमाले ठीक पार्नुपर्छ

भनेपछि मृतकलाई भाइले काठको दाउराले तिघामा हाने मैले कोदालोले टाउकोमा हानेको हुँ भनी उल्लेख गरेको र घटनास्थलबाट कोदालो र काठको दाउरा बरामद भएबाट जाहेरी दरखास्त प्रत्यक्षदर्शीहरूको भनाई पुष्टि भई प्रतिवादी खगी सुनारले मृतकलाई मार्न छोराहरूलाई वचन दिएकी र प्रतिवादी रोमन सुनारले मृतकको खुट्टामा हिर्काइ ढलाएको तथ्य पुष्टि भइरहेको स्थितिमा प्रतिवादी रोमन सुनारलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १७ (३) नं. बमोजिम सजाय गर्ने र प्र. खगी सुनारलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिने गरी भएको सुरु फैसला सदर गरी पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । तत्काल पक्राउ परेका प्रतिवादी रोमन सुनारले वारदात स्थलमा जाँदा मृतकले मलाई साइकल उठाई हान्न लागेकोले बरामद भएको काठको दाउराले मृतकको तिघामा प्रहार गरी ढलाएपश्चात प्रतिवादीमध्येका देव सुनारलेबरामद भएको कोदालोले टाउकोमा प्रहार गरी मरणासन्न हुने गरी घाइते बनाएकोले उपचारको क्रममा मृत्यु हुन गएको हो भनि तीनै जना प्रतिवादीहरूले मौकामा बयान गर्दा एक अर्कालाई पोल गरी बयान गरेकोसमेतका आधार प्रमाणहरूबाट पनि यी प्रतिवादी रोमन सुनारले मृतकलाई मार्ने संयोग पारी दिने कार्य गरेको तथा बरामद काठको दाउराले पीडितलाई तिघामा हानी ढलाएको भनि स्वीकार गरेको अवस्थामा मतियार रहेको भनि पृथक कसुर गरेको ठहराएको फैसला बदरभागी छ । अदालतलाई प्राप्त विशेष न्यायिक र स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग हुन नसक्ने भनि सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष १८, अंक ८ श्रावण, २०६६ पुर्णाङ्क ४१० पृष्ठ ७६मा स्थापित नजिर भएकोले सोसमेतलाई विचार नगरी प्रतिवादी देव सुनारलाई अ.बं. १८८ नं. अनुसार सजायमा छुट दिने गरी राय प्रस्तुत गरिएको, प्रतिवादी खगी सुनारलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिएको र प्रतिवादी रोमन सुनारलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १७ (३) नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरी भएको

सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरी पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेतको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र ।

मृतकको मृत्यु भवितव्यबाट भएको भन्नेसम्मको तथ्यमा साबित रहेको कुरालाई आरोपित कसुरमै पूर्णतः साबित रहेको भन्ने अभिप्रायबाट लाग्दै नलाग्ने ज्यानसम्बन्धीको १३(३) को कसुर कायम गरी मलाई सजाय गर्ने गरेको सुरु फैसलालाई सदर गर्ने गरको फैसलामा तथ्य प्रमाणको मूल्याङ्कन भएन । घटना घटाउने मेरो कुनै पूर्व सोचविचार नभएको वारदातलाई टार्न, पन्छाउन भरमग्दुर प्रयास गरेको, ज्यान मार्नका लागि दोषयुक्त मनसाय र पूर्वतयारीको सर्वथा अभाव रहेको अवस्था स्थिति एकातर्फ स्पष्ट छ भने अर्कोतर्फ मृतक स्वयंले निहुँ झिकी कुनाबारी बसेका भाइ रोमनमाथि साइकल प्रहार गरी लगाएको कोरा च्याती दिएका, मलाई ढुंगाले प्रहार गरी हातमा चोट पारिदिएका जस्ता अत्यन्त बर्जित अवान्छित र आपत्तिजनक हर्कत गरी हामीलाई वारदातमा सामिल हुन बाध्य तुल्याएको हुँदा आत्मरक्षा एवं मृत्यु संस्कारको अभेधता र पवित्रताको रक्षा हेतुक्रियास्थलमा बारेको लाठी / दाउरा प्रहार गर्दा मृतकको टाउकोमा लागी अकल्पनीय घटना घटन गई मृत्यु भएको भन्ने मसमेतको अदालतसमक्षको बयान, मेरो साक्षी तथा घटनासँग अनुभूत रहेका प्रत्यक्षदर्शी राजु वि.क. को बकपत्र एवं परिस्थिति जन्य प्रमाणबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा दाबीबमोजिम सजाय गर्ने गरेको फैसलामा न्यायिक मनको प्रयोग भएन । अभियोगबमोजिम कोदालो नै प्रयोग भएको भएमा पनि लाठीकै रूपमा बिँडतर्फबाट प्रहार भएको छ । धारतर्फबाट प्रहार हुन्थ्यो भने मृतकको टाउकोमा धारिलो हतियारले काटेको खत हुने थियो । सो नभई post mortem report मा cause of death मा due to head injury भन्ने

मात्र उल्लेख छ । जाहेरवाला शान्तामाया वि.क. आफू प्रत्यक्षदर्शी नभई सुनी सुनाउका आधारमा मात्र जाहेरी दिएको छन । घटनाबारे पछि थाहा पाउने निजको जाहेरी व्यहोरा र अदालतसमक्षको बकपत्रले अभियोग दाबीलाइ पुष्टि गर्न सक्दैन । मसँग सौता हालेको कारण रिसइवी रहेकी लक्ष्मी सुनारले गरेको बकपत्र स्वतन्त्र प्रमाणबाट खम्बीर नभइरहेको अवस्थामा अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरेको सुरु फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला उल्टी गरी इन्साफ पाउँ भन्नेसमेतको प्रतिवादी देव सुनारको तर्फबाट पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादीमध्येका रोमन सुनारले मौकामा बयान गर्दा दाउराले हानी मृतकलाई आफूले लडाईं सकेपछि दाजु देव सुनारले कोदालोले टाउकोमा प्रहार गरी मरणासन्न बनाएको र उपचारको क्रममा निजको मृत्यु भएको भनी प्रतिवादीहरूले एक आपसमा पोल गरी मौकामा बयान गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूले परस्पर पोल गरेको तथ्यलाइ व्याख्या र विश्लेषण नगरी प्रतिवादीहरूमध्ये खगी सुनारलाइ अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने, प्रतिवादी रोमन सुनारलाइ ६ महिना कैद हुने तथा अर्का प्रतिवादीमध्येका देव सुनारलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट मिति २०७०/१०/७ मा भएको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनको जानकारी पुनरावेदक प्रतिवादी देव सुनारलाई गराउनु, वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनमा उल्लिखित पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीहरू खगी सुनार र रोमन सुनारलाई झिकाउनु तथा प्रतिवादी देव सुनारको पुनरावेदन परेको हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेसीको सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल

सरकारको तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ता कार्यालयका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री नारायण बहादुर थापाले प्रतिवादीहरूमध्ये खगिसरा सुनारले वचन दिएको, रोमन सुनारले लाठाले हिर्काएको, देव सुनारले धारिलो कोदालोले हिर्काएको चोटबाट लेखबहादुरको मृत्यु भएको भन्ने कुरा प्रतिवादीहरूको बयान, घटना विवरण कागज गर्ने व्यक्तीहरूले अदालतसमक्ष गरी दिएको बकपत्रसमेतबाट देखिइरहेको अवस्थामा प्रतिवादी देव सुनारको हकमा अ.बं. १८८ नं. बमोजिम घटी सजाय हुने राय व्यक्त गरेको र अन्य प्रतिवादीहरूमध्ये रोमन सुनारलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १७(३) नं. बमोजिम ६ महिना कैद र खगीसरा सुनारलाई सफाइ दिने गरी भएको सुरु फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय होस भनी बहस जिकिर गर्नुभयो । प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री लवकुमार मैनालीले मृतक लेखबहादुर सुनारले प्रतिवादीहरू क्रियामा बसिरहेको अवस्थामा अपशब्द प्रयोग गरी गाली गलौज गरेको कारणबाट तत्काल उठेको रिसको झोकमा भएको प्रहारबाट ज्यान मर्न गएको, ज्यान मर्नु पर्नेसम्मको पूर्वरिसइवी केही नदेखिएको र योजनाबिना अनपेक्षितरूपमा घटना घटन गएको, मृतक र प्रतिवादीहरूका बीच नजिकको नाता रहेकोसमेतका आधारमा प्रतिवादी देव सुनारलाई भएको कैद सजाय चर्को हुँदा घटी सजाय होस तथा प्रतिवादी रोमन सुनार र खगिसरा सुनारलाई भएको सजाय यथावत् कायम होस भनी र पुनरावेदक प्रतिवादी देव सुनारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री त्रिलोक बस्नेतले मेरो पक्षले मृतकलाई मर्नु पर्नेसम्मको केही पूर्व रिसइवी नरहेको, बुबाको क्रियामा बसिरहेको अवस्थामा मृतकले तथानाम गालिगलौज गरेको र भाई रोमन सुनारलाई साइकलले हिर्काउन लागेको अवस्थामा उक्त प्रहार

रोक्न खोज्दाका अवस्थामा लागेको चोटबाट घटना हुन गएकोले प्रतिवादी देव सुनारलाई ज्यानसम्बन्धीको ६(२) नं. अन्तर्गत भवितव्यमा सजाय हुनुपर्ने अवस्था छ । अतः प्रतिवादी देव सुनारलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. अनुसार सजाय गर्ने गरेको हदसम्म पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी होस भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन एवं वादी प्रतिवादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहससमेत सुनी हेर्दा प्रतिवादी देव सुनारलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद, प्रतिवादी रोमन सुनारलाई ऐ. को १७(३) नं. बमोजिम ६ महिना कैद र प्रतिवादी खगिसरा सुनारलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरी भएको सुरु फैसला सदर हुने र प्रतिवादी देव सुनारको हकमा अ.बं. १८८ नं. बमोजिम कैद वर्ष १२ हुने गरी पुनरावेदन अदालत, बुटवलबाट व्यक्त राय मिले नमिलेको के हो ? पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार र पुनरावेदक प्रतिवादी देव सुनारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मेरो छोरा लेखबहादुर सुनार मिति २०६८/१२/११ का दिन क्रियामा रहेका बहिनी लक्ष्मी वि.क.को घरमा गएको र भेट गरी अब उप्रान्त झै-झगडा नगरी मिली बस्नु भनी बिदा मागी साइकल लिई डोच्याई पैदल घरतर्फ फर्कने क्रममा खगी सुनारले छोराहरूलाई उक्साई ज्यान मार्न वचन दिई पठाएकोमा रोमन सुनारले लेखबहादुर सुनारलाई काठको मुङ्ग्रोले तिघामा हानी ढलाएको र देव सुनारले फलामको कोदालोले धारतर्फबाट टाउकोमा हानी काटी रगताम्य बनाएकोमा निजको उपचारको क्रममा मृत्यु भएकोले अन्यायीहरूलाई ज्यानसम्बन्धी महलबमोजिम हदसम्म कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मृतककी आमा

शान्तामाया वि.क.ले दिएको जाहेरी दर्खास्तबाट मुद्दाको उठान भएको देखिन्छ । प्रतिवादी देव सुनारले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मसमेत क्रिया बसिरहेको अवस्थामा मृतक लेखबहादुर सुनारले म र मेरो भाइ रोमन सुनारलाई अपशब्द प्रयोग गरी गाली गलौज गरी हातपातसमेत गरी साइकल उचाली मेरो भाइलाई हान्न लागेपछि मैले कोदालोले लेखबहादुरको टाउकोमा हानेपछि निज भुईँमा ढलेका हुन् । सोही चोटका कारण उपचारको क्रममा निजको अस्पतालमा मृत्यु भएको हो भन्ने सुनेको हुँ भनी बयान गरेको देखियो । अदालतमा बयान गर्दा मसमेत बाबुको क्रिया बसिरहेको अवस्थामा मृतक लेखबहादुरले हामीहरूलाई जथाभावी गाली गलौज गरी झगडा गरी भाइ रोमनलाई साइकलले प्रहार गर्दा रोक्ने क्रममा लौराले छेक्दा उक्त दुर्घटना हुन गएको हो र पछि मृत्यु भएको थाहा पाएको हुँ, मैले कोदालो प्रहार गरेजस्तो लाग्दैन, भाइ रोमनलाई हानेको साइकल प्रहारलाई रोक्न र बचाउन खोज्दा उक्त दाउरा प्रयोग भएको हो, मृतकलाई प्रत्यक्षरूपमा हानेको होइन भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । जाहेरवाला शान्ता वि.क.ले अदालतसमक्ष उपस्थित भई गरेको बकपत्रमा पहिला प्रतिवादी रोमन सुनारले निज मृतक लेखबहादुरलाई लाठीले हानी पल्टाएका र त्यसपछि देव सुनारले कोदालोले टाउकोमा हानेका हुन् । सोही चोटको कारण निजको मृत्यु भएको हो भनी लेखाएकी पाइयो । घटना विवरण कागज गर्दा उल्लेख गरेको व्यहोरालाई नै समर्थन गरी वादीका साक्षीका रूपमा अदालतसमक्ष उपस्थित भई लक्ष्मी सुनारले प्रतिवादीहरूमध्ये रोमन सुनारले लड्थीले तिघामा हानी लेखबहादुरलाई ढलाएका र आमाले कोदालोले हान भनी जेठो छोरा देव सुनारलाई भनेको र निज देव सुनारले कोदालोले थाप्लोमा हानी मारेका हुन भनी व्यहोरा लेखाएको पाइयो । वादी पक्षकै साक्षी देवीप्रसाद सापकोटाले मिति २०६८/१२/११ गते बेलुका प्रतिवादी रोमन सुनारले मृतक लेखबहादुरलाई

काठको मुङ्गोले हानेर पल्टाएका र प्रतिवादी देव सुनारले पछाडिबाट टाउकोमा कोदालोले हानेको देखेको हुँ, सोही चोटका कारण निजको मृत्यु भएको हो भनी तथा वादी पक्षकै अर्का साक्षी वीरबहादुर सुनारी मगरले मृतक लेखबहादुरलाई प्रतिवादी रोमनले काठको मुङ्गोले हानी पल्टाएको र प्रतिवादी देव सुनारले कोदालोले हानेको कारण निजको मृत्यु भएको हो भनी एकै मिलानको बकपत्र गरिदिएको देखिन्छ । प्रतिवादी देव सुनारको साक्षी राजु वि.क. ले सामान्य विवादमा मृतक लेखबहादुरले साइकल उचाली प्रतिवादी रोमनलाई साइकलले हान्न लागेको देखी प्रतिवादी देव सुनारले उक्त साइकल रोक्ने क्रममा लाठीले अचानक लाग्दा निज लेखबहादुर भुइँमा बसेको देखेको हुँ, पछि निजलाई अस्पताल लगेकोमा उपचारको क्रममा मृत्यु भएको हो भनी बकपत्र गरेको पाइन्छ । लास जाँच मुचुल्काबाट मृतक लासको टाउकोको बीच भागमा कपाल खौरिएको, सो स्थानमा घाउ भई पाँचवटा टाँका लगाएको, नाकबाट रगत जस्तो पदार्थ निस्केको, दुवै कानबाट रगत निस्की सुकेको, लिङ्गबाट तरल पदार्थ बगेको र टाउको अनुहार केही सुन्निएको जस्तो अवस्थामा रहेको देखिएको छ । शव परीक्षण प्रतिवेदनको मृत्युको कारण महलमा "Head injury" भन्ने उल्लेख भएको समेत देखिन आयो । मिति २०६८।१२।११ को घटनास्थल मुचुल्काबाट रगत लागेको फलामको कोदाली र काठको दाउरा घटनास्थलबाट अनुसन्धानकर्ताले बरामद गरेको भन्ने सुरु मिसिल संलग्न बरामदी मुचुल्काबाट देखिन्छ ।

३. माथि उल्लिखित जाहेरी व्यहोरा, प्रतिवादीको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान, घटना विवरण लेखाइदिने व्यक्तिहरूले अदालतसमक्ष उपस्थित भई गरी दिएको बकपत्र, टाउकोको बीच भागमा घाउ भई ५ वटा टाँका लगाएको भन्नेसमेतको लास जाँच मुचुल्का, Head injury का कारण मृत्यु भएको भनी उल्लेख भएको शव परीक्षण प्रतिवेदन तथा

रगत लागेको फलामको कोदाली र काठको दाउरा घटनास्थलबाट बरामद गरेकोसमेतका तथ्यहरूबाट प्रतिवादी देव सुनार आफ्नो बाबुको क्रियामा बसेको अवस्थामा मृतक लेखबहादुर सुनारसँग वादविवाद भई देवबहादुर सुनारले प्रहार गरेको टाउकाको चोटबाट नै लेखबहादुर सुनारको मृत्यु भएको तथ्य मालाकार रूपमा शंकारहित तवरबाट पुष्टि भइरहेको देखियो ।

४. ज्यानसम्बन्धी महलको ५/६नं. को सापेक्षतामा हेरिनु पर्ने भन्ने प्रतिवादी देव सुनारको पुनरावेदन जिकिर र निजतर्फका कानून व्यवसायीको बहस जिकिर सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादी देव सुनारले अदालतमा बयान गर्दा मृतकलाई कोदालोले प्रहार गरेकोमा इन्कार रही मृतकलाई काठले लाग्न गएको भनी लिएको जिकिर प्रमाणबाट समर्थित हुनसकेको देखिँदैन । मिति २०६८।१२।११ को घटनास्थल मुचुल्काबाट रगत लागेको फलामको कोदालीसमेत घटनास्थलबाट अनुसन्धानको क्रममा बरामद भएको देखिन्छ । लास जाँच मुचुल्काबाट मृतकको टाउकोमा पाँचवटा टाँका लगाउनु पर्ने घाउ परेको देखिएको छ । यस स्थितिमा मृतकलाई काठको दाउराको प्रहारबाट मात्र घाउ चोट परेको मान्न सकिने अवस्था देखिँदैन । प्रतिवादी देव सुनारले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको साबिती बयानमा निजले प्रहार गरेको धारिलो हतियार कोदालोको घाउ चोटको कारणबाट लेखबहादुरको मृत्यु भएको भन्ने देखिन्छ । सो बयान व्यहोरालाई प्रमाणमा लिन नहुने कुनै कारण देखिँदैन । लास जाँच मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदनलगायत मिसिल प्रमाणबाट जोखिमी हतियार कोदालो टाउकोमा प्रहार गरिएको कारणबाट लेखबहादुरको मृत्यु भएको तथ्य पुष्टि भएको छ । यस स्थितिमा प्रतिवादी देव सुनारलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. अनुसार सजाय गर्ने गरेको सुरु अदालतको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला मनासिब नै देखिन आयो । यसप्रकारको

वारदातलाई ज्यानसम्बन्धीको ५ र ६ नं. बमोजिमको वारदात ठहर गर्न मिल्ने देखिएन ।

५. प्रतिवादीहरू रोमन सुनारलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्नेमा ज्यानसम्बन्धीको १७(३) नं. बमोजिम ६ महिना कैद हुने गरी भएको सुरु फैसला सदर हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला बदर गरी अभियोग दाबीबमोजिम सजाय होस् भनी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पर्न आएको पुनरावेदनको हकमा विचार गर्दा प्रतिवादी रोमन सुनारले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष म र मेरो दाई क्रिया बसिरहेको अवस्थामा मेरो जेठी भाउजू लक्ष्मी सुनारको सहोदर दाई लेखबहादुर सुनारले हामी दुवैलाई अपशब्द प्रयोग गरी गाली गलौज गरी मलाई साइकल उचाली हान्न लागेको अवस्थामा मैले दाउराले हानेको र तत्काल दाजु देव सुनारले कोदालोले टाउकोमा हानेपछि निजलाई उपचारको क्रममा भरतपुर लगेको र सोही टाउकाको चोटको कारण जेठान लेखबहादुरको मृत्यु भएको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ । अदालतसमक्षको बयानमा म र मेरो दाजुसमेत बाबुको क्रिया बसेको अवस्थामा मृतक लेखबहादुरले दाजुलाई हात मुक्काले हानेका र मलाई साइकलले हान्न खोज्दा मेरो दाजुले लाठीले साइकल छेक्दा निज लेखबहादुरलाई टाउकोमा लागेको हो, त्यसपछि लेखबहादुर भुइँमा ढलेका हुन्, पछि उपचारको क्रममा निजको मृत्यु भएको सुनेको हुँ, मैले लेखबहादुरलाई प्रहार गरेको होइन भनी लेखाएको पाइयो । लेखबहादुरको मृत्यु टाउकोमा कोदालो प्रहार गर्दा लागेको चोटका कारणबाट नै भएको हो भन्ने कुरामा कुनै सन्देह छैन । सो कोदालो प्रहार गर्ने कार्य प्रतिवादी देव सुनारले नै गरेको हो भन्ने तथ्य शंकारहित तवरबाट स्थापित भएको देखिन्छ । प्रतिवादी रोमन सुनारले लेखबहादुरको गोडामा दाउराले प्रहार गरेको कुरा मृतकको शरीरमा परेको घा खतको विवरण उल्लेख गरिएको लास जाँच मुचुल्काबाट देखिन

आउँदैन । दाउराले गोडामा हानेको भनी मानेर हेर्दा पनि सोही चोट पीडाका कारणबाट मृत्यु भएको भन्ने देखिँदैन । यस अवस्थामा मृतकसँगको वादविवाद, झगडाको क्रममा स्वभाविक र समान्यरूपमा संलग्न रहेको भन्ने आधारमा नै प्रतिवादी रोमन सुनारलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३ नं. बमोजिम कसुरदार ठहर गर्नु मनासिब देखिएन ।

६. ज्यानसम्बन्धी महलको १७(३) नं.मा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था हेर्दा “अरू किसिमसँग मत सल्लाहमा पसेकोमा मार्ने ठाउँमा गई अरू कुरा केही नगरी हेरी रहनेलाई र लेखिएदेखि बाहेक अरू किसिमका मतलवीलाई छ महिनादेखि तीन वर्षसम्म कैद गर्नुपर्छ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । प्रतिवादी रोमन सुनारको प्रहारको कारणबाट ज्यान मरेको भन्ने देखिँदैन । तथापि वारदातमा निजको समेत संलग्नता रहेको, लेखबहादुरसँग निज प्रतिवादी रोमन सुनारको समेत वादविवाद भएको, निजउपर लेखबहादुरले साइकलले प्रहार गर्न खोजेको, प्रतिवादी रोमनले एउटा दाउरा मृतक लेखबहादुरको गोडामा हानेको तथ्यहरू प्रस्तुत हुन आएको देखिन्छ । यसबाट प्रतिवादी रोमन सुनारलाई ज्यान मार्ने कार्यका मतलबीको रूपमा ज्यानसम्बन्धीको १७(३) नं. बमोजिम कसुरदार ठहर गरी ६ महिना कैद हुने भनी गरिएको फैसला मनासिब नै देखिन आयो ।

७. अर्का प्रतिवादी खगी सुनारलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्नेमा सफाइ दिने गरेको फैसला बदर गरी सुरु अभियोग दाबीबमोजिम सजाय होस् भन्ने पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा प्रतिवादी खगी सुनारले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मैले यसलाई त्यसै छाड्नु हुँदैन भनेपछि जेठा छोरा देव सुनारले टाउकोमा हानेपछि निज भुइँमा ढलेका हुन् । निजलाई तत्काल उपचारको लागि मेडिकल कलेज भरतपुरमा लगेकोमा सोही साँझ निजको मृत्यु भएको हो भनी बयान गरेको

देखिन्छ । अदालतमा उपस्थित भई बयान गर्दा मृतक लेखबहादुर र मेरा छोरा देव सुनारबीच लडाई झगडा भई लेखबहादुर घाइते भएकोले तत्काल उपचारको लागि अस्पताल लगेको थाहा पाएको थिएँ । मैले मृतकलाई मार्न छोरा देव सुनारलाई वचन दिएको होइन भनी बयान गरेको पाइयो । प्रतिवादीहरूतर्फका साक्षी जैमाया चुदारा र राजु विकले बकपत्र गर्दा पतिको मृत्युको कारण प्रतिवादी खगी सुनार निकै शिथिल र कमजोर अवस्थामा हुँदा क्रिया बसेको ठाँउमा सुती रहेकीले निजले छोराहरूलाई उक्साएको र मार, हान जस्ता कुराहरू गरेकी होइनन्, जाहेरी झुठ्ठा हो, निज निर्दोष छिन् भनी व्यहोरा लेखाएको देखिन्छ । प्रतिवादी खगी सुनारले मृतकलाई मार्नको लागि वचन दिएको भन्ने सम्बन्धमा वादी पक्षबाट तथ्ययुक्त ठोस सबुत प्रमाण प्रस्तुत हुन सकेको देखिँदैन ।

८. फौजदारी अपराधमा प्रतिवादीउपरको कसुर पुष्टि गर्ने भार वादी पक्षमा रहन्छ । वादी पक्षबाट प्रतिवादीउपरको कसुर शंकारहित तवरबाट पुष्टि गर्नसकेको अवस्थामा मात्र कसुरदार ठहराई सजाय हुन सक्तछ । अन्यथा केवल शंकाकै भरमा कसुरदार कायम गरी सजाय गर्नु फौजदारी न्याय सिद्धान्तविपरीत हुन्छ । प्रतिवादी खगी सुनारले मृतकलाई मार्नको लागि वचन दिएको भन्ने कुरा तथ्ययुक्तरूपमा पुष्टि हुन सकेको देखिँदैन । ज्यानसम्बन्धीको १३(४) नं. मा उल्लेख भएको “वचन दिने” कार्यको अर्थ सामान्य र सतहीरूपमा ग्रहण गरिनु हुँदैन । इच्छित आपराधिक परिणाम प्राप्तिका लागि कर्ताको रूपमा आदेश दिने कार्य भएको अवस्था देखिनु पर्दछ । यसमा मनसाय तत्व र आदेशात्मकरूपमा वचन दिएको कार्यको विद्यमानता देखिनु पर्दछ । विषय र सन्दर्भअनुसार वचन दिएको कुराको मूल्याङ्कन गरिनु पर्दछ । प्रस्तुत विवादको घटनाक्रमतर्फ दृष्टिगत गर्दा आफ्नो पतिको मृत्यु भएको कारणबाट छोराहरूसहित क्रियामा बसेको अवस्थामा लेखबहादुर आई गाली गलौज, अपशब्द

प्रयोग गर्दै प्रतिवादीमध्येका रोमन सुनारलाई साइकलले प्रहार गर्न खोजेकोसमेत देखिएको छ । यस अवस्थामा प्रतिवादी खगी सुनारले आवेशमा आई स्वभाविकरूपमा कुनै प्रकारको अभिव्यक्ति प्रकट गरेको थियो होला भन्ने कुरालाई नकार्न सकिँदैन । सो अभिव्यक्तिलाई केवल स्वभाविक मानवीय अभिव्यक्तिको रूपमा लिनुपर्ने अवस्था देखिन्छ । कुनै आपराधिक परिणाम हासिल होस् भन्ने अभिप्रायले प्रतिवादी खगी सुनारले “वचन दिएको” देखिएन । ज्यान मार्ने कार्यमा निजको कुनै प्रकारको संलग्नता रहेको तथ्य पुष्टि हुन आएको पाइएन । तसर्थ प्रतिवादी खगी सुनारलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिने गरेको सुरु अदालतको फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला मनासिब नै देखियो ।

९. अतः माथि उल्लिखित आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी खगी सुनारलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिने, प्रतिवादी रोमन सुनारलाई ज्यानसम्बन्धीको १७(३) नं. बमोजिम ६(छ) महिना कैद हुने र प्रतिवादी देव सुनारलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहर गरेको सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०६९/०६/१६ को फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०७०/१०/०७ को फैसला मनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय होस् भन्ने वादी नेपाल सरकारको तथा पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला उल्टी गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी देव सुनारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन ।

१०. अब प्रतिवादी देव सुनारलाई अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १२(वाह) वर्ष मात्र कैद सजाय गर्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट राय व्यक्त भई आएकोतर्फ विचार गर्दा उल्लिखित राय व्यक्त गरिएको कुरामा समेत प्रश्न उठाई वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन जिकिर गरेको देखियो । अ.बं.१८८ नं. बमोजिम

राय व्यक्त गर्ने र सदर गर्ने कुरा विवादका पक्षले हक अधिकारको रूपमा प्रश्न उठाउने पुनरावेदनको विषय होइन । यो केवल विवादित तथ्य, घटनाक्रम, कसुर हुँदाको अवस्था, परिस्थिति, कसुरदारको मनसाय, भवितव्य हो कि भनी सन्देह गर्नुपर्ने अवस्था, कसुरदारले न्यायिक प्रक्रियामा पुऱ्याएको सहयोगलगायतका विविध सामाजिक सन्दर्भहरूलाई मूल्याङ्कन गरी निरूपण गरिने अदालतको स्वविवेकाधिकारको विषय हो । त्यसैले अ.बं. १८८ नं. अनुसार राय व्यक्त गरिएको कुरालाई पुनरावेदनको विषयको रूपमा हेर्न मिल्दैन ।

११. प्रतिवादी देव सुनारलाई अ.बं. १८८ नं. बमोजिम घटी सजाय हुने हो वा होइन भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा लेखबहादुर (मृतक) स्वयम्ले यी प्रतिवादीहरू क्रियामा बसेको ठाउँमा गई प्रतिवादीहरू उपर अमर्यादित, अभद्र, अशिष्ट तवरबाट गालीगलौज गरेको देखिएको छ । क्रियामा बसेको अवस्थाको स्वभाविक मानवीय संवेदनशीलताको ठाउँमा विपरीत व्यवहार देखाई प्रतिवादीहरूलाई उत्तेजनामा पुऱ्याउने कार्य स्वयम् मृतकबाट भएको पाइयो । यसका अतिरिक्त साइकल उठाई प्रतिवादीउपर प्रहार गर्ने प्रयास गरेको र क्रियापुत्री बसेका मानिसउपर हातपात गरी कपडा च्यात्ने कार्यसमेत निज लेखबहादुरले गरेको देखियो । यस परिस्थितिमा नजिकै रहेको कोदालो एक पटक टाउकोमा प्रहार गरिएको कारणबाट निजको मृत्यु हुन पुगेको देखिन्छ । जोखिमी हतियार कोदालो प्रहार गरिएकोसम्मको कारणबाट मानिसको मृत्यु भएको देखिँदा प्रस्तुत वारदातलाई ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. बमोजिम परिभाषित कसुर भनी ठहर गर्न मिलेन । तथापि मृतक स्वयम्ले उत्पन्न गराएको आवेशको कारणबाट निजलाई जोखिमी हतियार कोदालो प्रहार गरिएको कुरामा कुनै सन्देह छैन । उल्लिखित घटनाक्रमलाई समग्रमा मूल्याङ्कन गर्दा प्रतिवादी देव सुनारलाई ऐनबमोजिम ठहर भएको सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्दा सजाय ज्यादै चर्को पर्ने

देखिन आयो । तसर्थ प्रतिवादी देव सुनारलाई मुलुकी ऐन, अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १०(दश) वर्ष मात्र कैद सजाय हुने ठहर्छ । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी देव सुनारलाई अ.बं.१८८ नं. बमोजिम कैद वर्ष १०(दश) हुने ठहरेकोले निजका नाममा कायम रहेको सर्वस्वसहित जन्मकैदको लगत संशोधन गरी कैद वर्ष १०(दश) को लगत कायम गर्नु भनी सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु १

प्रतिवादी देव सुनार मिति २०६८।१२।१५ देखि कैदमा बसेको देखिँदा उक्त मिति २०६८।१२।१५ देखि २०७८।१२।१४ सम्म कैदमा राखी २०७८।१२।१५ गतेबाट कैद मुक्त गरिदिनु भनी सुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु २

प्रस्तुत फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय एवम् प्रतिवादी देव सुनारलाई दिनु ३

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ४

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. सपना प्रधान मल्ल

इजलास अधिकृत : जगदीशप्रसाद भट्ट

इति संवत् २०७४ साल असार २९ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १९१९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
आदेश मिति : २०७४।७।३०
०७३-WO-१०८८

मुद्दा:- उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा. वडा नं. ३१
बागबजार स्थित एड्भोकेट्स फर द नेसनको
तर्फबाट अधिवक्ता बुद्ध घिसिडसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबारसमेत

- सनातनदेखि चलिआएको धर्म संस्कृतिको संरक्षण गर्ने र धार्मिक, साँस्कृतिक स्वतन्त्रता प्रदान गर्ने कुरालाई धर्मनिरपेक्षताको आधारभूत अन्तरवस्तुको रूपमा संविधानले मान्यता प्रदान गरेको हुदा यही कुराको सापेक्षतामा धर्मप्रतिको राज्यको दृष्टिकोणको विश्लेषण गरिनु पर्ने ।
- राज्यले हरेक धर्म, धार्मिक कृत्य वा धार्मिक सम्प्रदायहरूप्रति समदुरी र समभाव कायम राख्नु पर्दछ । सनातनदेखि चलिआएको धर्म संस्कृतिको संरक्षण गर्नु राज्यको कर्तव्य हुने ।
- कुन प्रयोजनका लागि कति दिन सार्वजनिक बिदा दिने हो भन्ने कुरा नेपाल सरकारको स्वविवेकबाट निर्धारण गरिने विषय हो । सार्वजनिक बिदा पाउनु पर्छ

भनी हक अधिकारको रूपमा दाबी गर्न मिल्दैन । सार्वजनिक बिदा दिने विषय कार्यकारिणीको तजविजी बुद्धिमता (Discretionary Wisdom) को विषय भएकाले यसलाई धर्म वा संस्कृतिसँग जोडेर हक अधिकारको रूपमा हेर्न हुँदैन । धार्मिक प्रसंग पनि सार्वजनिक बिदा दिदाका विभिन्न आधारहरूमध्ये एउटा विचारणीय आधार बन्नसक्ने भए पनि यसैलाई मात्र अन्तिम आधार (Sole Condition) मान्न नमिल्ने ।

- सार्वजनिक बिदा दिने सन्दर्भमा निर्णय गर्दा सोको सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, राजनीतिक, ऐतिहासिक आदि विविध पक्षको महत्त्व, सो पर्व वा बिदाको सन्दर्भमा रहने जनसहभागिताको स्थिति तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा पर्ने असर जस्ता विषयहरूको समग्रमा मूल्याङ्कन गरिनु पर्ने हुन्छ । धार्मिक वा साँस्कृतिक कुरासँग सम्बन्ध वा सरोकार जोडिएको छ भन्ने आधारमा नै बिदा दिने वा पाउने कुरालाई धर्मसम्बन्धी हकको विषयवस्तु बनाउनु उचित नदेखिने ।
- सार्वजनिक सेवा प्रवाह गरी सेवाग्राहीप्रति संवेदनशील भएर जवाफदेहिता निर्वाह गर्नुपर्नेमा एकपछि अर्को गरी सार्वजनिक बिदा थप गर्दै जानुको औचित्य प्रमाणित हुन नसक्ने ।

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू कृष्णप्रसाद भण्डारी, विजयकान्त मैनाली र शेरबहादुर के.सी. तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू मीनबहादुर वाइबा, भरतराज उपाध्याय, विकास भट्टराई, मोहन साशंकर, बुद्ध घिसिड,

अनन्तराज लुइटेल्, मोहमदिन अली, सुमन
राज आचार्य
विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता राजेश
कुमार कटुवाल
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : नेपालको
संविधानको धारा ४६ तथा धारा १३३(२) र (३)
बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त
तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार छ:-

रिट निवेदन व्यहोरा:

नेपालको संविधानले धर्ममा आस्था
राख्ने प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो आस्थाअनुसार
धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने स्वतन्त्रता
सुनिश्चित गरेको छ । हामी निवेदकलगायत ख्रिष्टियन
धर्ममा आस्था राख्ने सम्पूर्ण नेपाली नागरिकहरूलाई
आफ्नो आस्थाअनुसारको ख्रिष्टियन धर्म अवलम्बन
गर्ने, अभ्यास गर्ने र संरक्षण गर्ने स्वतन्त्रताको मौलिक
हक नेपालको संविधानले प्रदान गरेको छ । यो हक
हामी ख्रिष्टियन धर्मावलम्बीहरूले निर्वाध रूपमा तथा
निर्विवादरूपमा पालना गर्न पाउनु पर्दछ । धर्म, प्रथा,
परम्परा, संस्कार, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा
कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै पनि किसिमले शोषण गर्न
नपाइने भनी संविधानले प्रदान गरेको मौलिक हकका
आधारमा हामी ख्रिष्टियन धर्मावलम्बीले आफ्नो धर्म,
प्रथा, परम्परा, संस्कार, प्रचलनलाई उपभोग गर्दा
कसैले पनि अवरोध वा शोषण गर्न पाउने होइन, गरे
मौलिक हकमाथि अतिक्रमण हुन जान्छ । हामी निवेदक
तथा ख्रिष्टियनहरूले धार्मिक मान्यताअनुसार प्रत्येक
वर्ष २५ डिसेम्बर अर्थात् पौष १० गतेका दिनलाई
परमेश्वर येशु ख्रिष्टको जन्म उत्सव "ख्रिष्टमस डे" मानी

एउटा उत्सवको रूपमा भव्यताका साथ मनाउँछौं,
जुन हामी निवेदक र नेपाली ख्रिष्टियनहरूले मात्र नभई
विश्वका सबै ख्रिष्टियनहरूले एकैसाथ मनाउँछन् ।
अर्को महत्त्वपूर्ण पर्व येशुको पुनरुत्थानको दिन "ईस्टर
सण्डे" हो, जसलाई विश्वभरीमा नै ख्रिष्टियनहरूले
मनाउँछन् । उक्त दिन सम्पूर्ण ख्रिष्टियनहरू आफ्ना
धार्मिकस्थल चर्चमा गई विभिन्न धार्मिक कार्यहरू
गर्ने, परमेश्वर येशु ख्रिष्टको सेवा आराधना गर्ने,
उपहार साटासाट गर्ने साथै पारिवारिक तथा
आफन्तजनहरूसँगको भेटघाट गरी परमेश्वर येशु
ख्रिष्टको नाउँमा आशिर्वाद लिने दिने जस्ता कार्यहरू
गरी भव्यरूपमा येशु ख्रिष्टको जन्मोत्सव मनाउँछन् ।

ख्रिष्टियन धर्मावलम्बीहरूको चाडपर्व डिसेम्बर
२५ तारिखमा अर्थात् पौष १० गतेको दिनलाई
निरन्तररूपमा सार्वजनिक पर्व बिदा दिँदै आएकोमा
मिति २०७३/१२/१ मा नेपाल सरकारले हरेक धर्म,
जात, जातिको चाडपर्वलाई सार्वजनिक पर्व बिदा
दिने तर ख्रिष्टियन धर्मावलम्बीहरूको हकमा सरकारी
ख्रिष्टियन कर्मचारीलाई मात्र पर्व बिदा दिने भनी निर्णय
गरी नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयबाट सूचना प्रकाशित
गरेको हुँदा विपक्षीहरूको उक्त निर्णयबाट हामी निवेदक
तथा नेपाली ख्रिष्टियनहरूको संविधानद्वारा प्रदत्त
मौलिक हक, मानव अधिकारउपर ठूलो आघात
परेको स्पष्ट रहेको छ । नेपालको जनगणना, २०६८
अनुसार नेपालमा १०(दश) किसिमका धर्मावलम्बीहरू
रहेकोमा सोमध्ये राज्यले ख्रिष्टियन धर्मलाई पाँचौं
धार्मिक समुदायको रूपमा पहिचान गरी मान्यता
दिएको छ । नेपालको संविधानले सबै नेपालीलाई
समानता, धार्मिक स्वतन्त्रता एवं शोषण विरुद्धको
मौलिक हक प्रदान गरेको छ । यी मौलिक हकहरू
सबै नेपाली नागरिकहरूका लागि समानरूपमा लागू
हुनुपर्दछ । संख्याका आधारमा कुनै नागरिकले बढी
वा कुनै नागरिकले घटी उपभोग गर्न पाउने संविधानले
विभेद गरेको छैन । धार्मिक स्वतन्त्रताको हकमा पनि

समानता कायम हुनुपर्दछ । कुनै धर्मावलम्बीलाई बढी प्राथमिकता र कुनै धर्मावलम्बीलाई तिरस्कार गर्ने गरी राज्य, निकाय वा कुनै पनि पदाधिकारीले विभेदपूर्णरूपमा कुनै पनि निर्णयहरू गर्न मिल्ने हुँदैन । संविधानले प्रदान गरेको नागरिकको मौलिक हकको संरक्षण सम्बर्धन गर्नु गराउनु राज्यको प्रमुख दायित्व हो ।

विपक्षीहरूले हामी निवेदकहरूको मानव अधिकार, संवैधानिक तथा मौलिक हकको संरक्षण, सम्बर्द्धन, प्रचलन गरी मुलुकको एउटा अभिभावकको भूमिका निर्वाह गर्नुपर्नेमा त्यसो नगरी उल्टै हामी निवेदकहरू र नेपाली ख्रिष्टियन समुदायको मानव अधिकार, संवैधानिक तथा मौलिक हकलाई कुन्ठित पार्ने बदनियतले विपक्षीहरूले हामी ख्रिष्टियन धर्मावलम्बीलाई भेदभाव हुने र समानहरूको बीचमा असमान व्यवहार हुने गरी सार्वजनिक पर्व बिदा दिने गरी गरेको नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयको मिति २०७३/१२/१ को सार्वजनिक पर्व बिदासम्बन्धी सूचनाले हामी निवेदकहरूको संविधानद्वारा प्रदत्त धारा १, ३, ४, १६, १७, १८, २४, २६, २९, ३२ र ४२ समेतका संवैधानिक तथा मौलिक हक, साथै मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा २, ३, ७, ८, १८ र नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा १, २, ३, ५, १८, २४, २६ र २७ लगायतका अन्य अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूको हनन् तथा बर्खिलाप गरी हामी निवेदक तथा नेपाली ख्रिष्टियन धर्मावलम्बीको मानव अधिकार, संवैधानिक तथा मौलिक हकमाथि गम्भीर आघात पुग्न गएको हुँदा उल्लिखित हकको प्रचलनको लागि अन्य कुनै वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन लिई न्याय प्राप्ति निमित्त सम्मानित अदालतमा उपस्थित भएका छौं ।

तसर्थ विपक्षीहरूले वि.सं. २०७४ सालका

लागि निर्धारण गरेको सार्वजनिक पर्व बिदासम्बन्धी भेदभावपूर्ण निर्णय र सोसँग सम्बन्धित टिप्पणी, आदेश निर्णयलगायतका विपक्षीहरूको सम्पूर्ण काम कारबाहीले हामी निवेदकहरू तथा नेपाली ख्रिष्टियन धर्मावलम्बीहरूको धार्मिक आस्थामाथि गम्भीर आघात पुगेकोले उक्त सूचना, निर्णयलगायतका काम कारबाही उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी विभिन्न जात, जाती, धर्म, संस्कृति अनुशरण गर्ने सम्प्रदायका निमित्त राज्यबाट समान व्यवहार हुने गरी "ख्रिष्टमस डे" लाई सार्वजनिक बिदाको दिन घोषणा गर्नु गराउनु साथै अर्को महान् पर्व "इष्टर सन्डे" को दिनलाई समेत सार्वजनिक बिदा घोषणा गर्नु भनी तथा विपक्षीहरूबाट मिति २०७३/१२/१ मा प्रकाशित सार्वजनिक सूचनाअनुसार भए गरेको निर्णय तत्काल लागू नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा उत्प्रेषण, परमादेशलगायत जो चाहिने उपर्युक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

कारण देखाउ आदेश:

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? आदेश जारी हुनुनपर्ने भए सोको आधार र कारणसहित बाटोको म्यादबाहेक सूचना म्याद पाएको मितिले १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी प्रस्तुत आदेश र रिट निवेदनको एक एक प्रति नक्कलसमेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा सूचना म्याद जारी गरी सोको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७३/१२/३० को आदेश ।

लिखित जवाफ व्यहोरा:

नेपाल सरकारले पर्व बिदाहरूको सूचीमा

इसाई धर्मावलम्बीहरूको पर्व "क्रिसमस डे" लाई उल्लेख गरेको र सो बिदा दिने निर्णयले निवेदकले जिकिर गरेबमोजिम संविधानको कुनै मौलिक हक अधिकारको हनन् भएको अवस्था देखिँदैन। बिदा दिने वा नदिने विषय नेपाल सरकारको स्वविवेकीय कुरा हो। कुन बिदा दिने वा नदिने र के कसरी कति दिन बिदा दिने भन्ने नेपाल सरकारको स्वविवेकीय अधिकारको विषय भएको र त्यस्तो विषयमा अदालतले परीक्षण गर्न नमिल्ने भएको हुँदा रिट निवेदन निरर्थक छ। यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारबाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकारको हनन् भएको हो, त्यसको स्पष्ट जिकिर नलिई बिनाआधार र कारण असम्बन्धित यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन खारेजभागी छ, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

सार्वजनिक बिदा घोषणा गर्ने विषय नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७२ बमोजिम यस मन्त्रालयको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने देखिँदैन। यस मन्त्रालयले सो सम्बन्धमा प्रतिकूल असर पर्ने कुनै पनि काम कारबाहीसमेत नगरेको र निवेदकले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै कारणसमेत नभएको हुँदा सो विषयमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने अवस्था नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

यस मन्त्रालयमा सार्वजनिक बिदा पुनरावलोकनको छलफल भइरहेको हुँदा विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूसँग राय संकलन गर्ने कार्य निरन्तर भइरहेको छ। गत आर्थिक वर्ष, २०७३ मा दिइएका बिदालाई कायम गरी गृह मन्त्रालयले वि.सं. २०७४ सालको लागि सार्वजनिक बिदा कायम गरी मन्त्रपरिषद्मा प्रस्ताव पेस भएकोमा निर्णय भएबमोजिम सूचना प्रकाशित गरिएको हो। विपक्षी रिट

निवेदकले भनेबमोजिम गत वर्ष दिइएका बिदा कटौती हुने गरी कुनै प्रस्ताव गरिएको छैन। गृह मन्त्रालयले सम्पूर्ण जात जाति, धर्म सम्प्रदायलाई विभेद गर्ने तथा धार्मिक आस्थामाथि आघात पुऱ्याउने गरी काम कारबाही अगाडि बढाइएको छैन। अघिल्लो वर्षभन्दा यो वर्ष दिइने सार्वजनिक बिदामा विपक्षीले भनेबमोजिम विभेद तथा धार्मिक आस्थामाथि आघात पुऱ्याउने कार्य गरेको छैन। यो मन्त्रालयको के कस्तो काम कारबाहीबाट विपक्षीको संवैधानिक एवं कानूनी हक उल्लङ्घन हुन गएको भन्ने सम्बन्धमा वस्तुगत आधार र कारणसमेत रिट निवेदनमा उल्लेख गर्नसकेको नदेखिएकोले आधारहीन र तथ्यहीन रिट निवेदन वदरभागी छ, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नेपाल सरकार सबै नागरिकको संविधान तथा कानून प्रदत्त हक, अधिकारको संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गर्ने कुरामा अत्यन्त सचेत र संवेदनशील छ। नेपाल सरकारको कार्यकारी प्रमुखका हैसियतले म आफू व्यक्तिगतरूपमा अत्यन्त सचेत र संवेदनशील रहेको व्यहोरा अवगत गराउँदछु। जहाँसम्म निवेदकले नेपाल सरकारले संवत् २०७४ सालको लागि सार्वजनिक बिदा दिने गरी प्रकाशन गरेको सूचनामा ख्रिष्टमस डे अर्थात् पौष १० गते सार्वजनिक बिदा नदिई ख्रिष्टियन धर्म मान्ने धर्मावलम्बी कर्मचारीहरूलाई मात्र बिदा दिई भेदभाव गरेको भन्ने जिकिर छ, नेपाल सरकारले सरकारी निकायमा कार्यरत इसाई धर्मावलम्बी कर्मचारीहरूलाई सार्वजनिक बिदा दिने घोषणाले विभेद गरेको भन्ने निवेदन जिकिर कानून तथा तर्कसङ्गत रहेको छैन। सार्वजनिक बिदाहरूको संख्या बढ्दै जाँदा सेवा प्रवाहमा पर्नसक्ने असरलाई समेत विचार गरी नेपाल सरकारले कतिपय बिदा भौगोलिक क्षेत्रअनुसार र कतिपय बिदा जाति वा समुदाय विशेषको आधारमा दिने गरेको छ। जस्तै सिरूवा पावनी पर्वका दिन त्यस्तो पर्व मान्ने पूर्वका झापा सुनसरीलगायतका जिल्लामा,

हरितालिका बिदा महिलाको लागि, गाइजात्रा इन्द्रजात्रा आदि काठमाडौं, गुरु नानक जयन्ती शिख धर्मावलम्बी सरकारी कर्मचारीको लागि मात्र बिदा हुन्छ । नेपाल जस्तो धार्मिक तथा जातिय विविधता भएको मुलुकमा बिदालाई समेत विविधिकरण गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । धार्मिक पर्वका दिन दिइने बिदा सम्बन्धित कर्मचारीलाई आफ्नो धार्मिक कार्यमा सहजता होस् भनी दिइने र सम्बन्धित समुदायका व्यक्तिहरूलाई बिदा दिने व्यवस्था भएकोले यसले कुनै विभेद भएको छैन । कुन दिन सार्वजनिक बिदा दिने वा नदिने भन्ने विषय विशुद्धरूपमा प्रशासनिक एवं कार्यकारिणीको एकलौटी अधिकार क्षेत्र भएको विषय हुँदा कार्यकारिणी अधिकार प्राप्त नेपाल सरकारले गरेको निर्णयका सम्बन्धमा अन्यथा भन्न मिल्ने र न्यायिक निरूपण हुने विषय पनि नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल 'प्रचण्ड' को लिखित जवाफ ।

कानून व्यवसायीको बहस:

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदकहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी, श्री विजयकान्त मैनाली र श्री शेरबहादुर के.सी. तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री मीनबहादुर वाइबा, श्री भरतराज उपाध्याय, श्री विकास भट्टराई, श्री मोहन साशंकर, श्री बुद्ध घिसिड, श्री अनन्तराज लुइटेल्, श्री मोहमद्विन अली, श्री सुमन राज आचार्यले ख्रिष्टियन धर्ममा आस्था राख्ने सम्पूर्ण नेपाली नागरिकहरूलाई आफ्नो आस्थाअनुसारको ख्रिष्टियन धर्म अवलम्बन गर्ने, अभ्यास गर्ने र संरक्षण गर्ने स्वतन्त्रताको मौलिक हक नेपालको संविधानले प्रदान गरेको छ । ख्रिष्टियनहरूले धार्मिक मान्यताअनुसार प्रत्येक वर्ष

२५ डिसेम्बर अर्थात् पौष १० गतेका दिनलाई परमेश्वर येशु ख्रिष्टको जन्म उत्सव "ख्रोष्टमस डे" मानी एउटा उत्सवको रूपमा भव्यतका साथ मनाउँछन् । अर्को महत्त्वपूर्ण पर्व येशुको पुनरुत्थानको दिन "इस्टर सन्डे" हो, जसलाई विश्वभरीमा नै ख्रिष्टियनहरूले मनाउँछन् । उक्त दिन सम्पूर्ण ख्रिष्टियनहरू आफ्ना धार्मिकस्थल चर्चमा गई विभिन्न धार्मिक कार्यहरू गर्ने, परमेश्वर येशु ख्रिष्टको सेवा आराधना गर्ने, उपहार साटासाट गर्ने साथै पारिवारिक तथा आफन्तजनहरूसँगको भेटघाट गरी परमेश्वर येशु ख्रिष्टको नाउँमा आशिर्वाद लिने दिने जस्ता कार्यहरू गरी भव्यरूपमा येशु ख्रिष्टको जन्मोत्सव मनाउँछन् । ख्रिष्टियन धर्मावलम्बीहरूको चाडपर्व डिसेम्बर २५ तारिखमा अर्थात् पौष १० गतेको दिनलाई निरन्तररूपमा सार्वजनिक पर्व बिदा दिँदै आएकोमा मिति २०७३/१२/१ मा नेपाल सरकारले ख्रिष्टियन धर्मावलम्बीहरूको हकमा सरकारी ख्रिष्टियन कर्मचारीलाई मात्र पर्व बिदा दिने भनी निर्णय गरी नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयबाट सूचना प्रकाशित गरेको छ । विपक्षीहरूको उक्त निर्णयबाट नेपाली ख्रिष्टियनहरूको संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक, मानव अधिकार उपर ठूलो आघात परेको छ । नेपालको संविधानले सबै नेपालीलाई समानता, धार्मिक स्वतन्त्रता एवं शोषण विरुद्धको मौलिक हक प्रदान गरेको छ । यी मौलिक हकहरू सबै नेपाली नागरिकहरूका लागि समानरूपमा लागू हुनुपर्दछ । धार्मिक स्वतन्त्रताको हकमा पनि समानता कायम हुनुपर्दछ । कुनै धर्म धर्मावलम्बीलाई बढी प्राथमिकता र कुनै धर्मावलम्बीलाई तिरस्कार गर्ने गरी विभेदपूर्णरूपमा कुनै पनि निर्णयहरू गर्न मिल्ने हुँदैन । संविधानले प्रदान गरेको नागरिकको मौलिक हकको संरक्षण सम्बर्धन गर्नु गराउनु राज्यको प्रमुख दायित्व हो । विपक्षीहरूले ख्रिष्टियन धर्मावलम्बीलाई भेदभाव हुने गरी सार्वजनिक बिदा दिने गरेको नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयको मिति २०७३/१२/१ को

सार्वजनिक बिदासम्बन्धी सूचनाले संविधानद्वारा प्रदत्त हक हनन् भएको छ । यसरी नेपाली ख्रिष्टियन धर्मावलम्बीको मानव अधिकार, संवैधानिक तथा मौलिक हकमाथि गम्भीर आघात पुग्न गएको हुँदा विपक्षीहरूले वि.सं. २०७४ सालका लागि निर्धारण गरेको सार्वजनिक बिदासम्बन्धी सूचना, निर्णयलगायतका काम कारबाही उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर हुनुपर्दछ । सबै जातजाति धर्म संस्कृतिप्रति राज्यबाट समान व्यवहार हुने गरी "ख्रिष्टमस डे" लाई सार्वजनिक बिदाको दिन घोषणा गर्नु गराउनु पर्दछ । साथै, अर्को महान् पर्व "इष्टर सन्डे" को दिनलाई समेत सार्वजनिक बिदा घोषणा गर्नुपर्दछ । तसर्थ विपक्षीहरूका नाममा उत्प्रेषण, परमादेशलगायत जो चाहिने उपर्युक्त आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीहरूका तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री राजेश कुमार कटुवालले गृह मन्त्रालयमा सार्वजनिक बिदा पुनरावलोकनको छलफल भइरहेको हुँदा विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूसँग राय संकलन गर्ने कार्य निरन्तर भइरहेको छ । गत आर्थिक वर्ष, २०७३ मा दिइएका बिदालाई कायम गरी गृह मन्त्रालयले वि.सं. २०७४ सालको लागि सार्वजनिक बिदा कायम गरी मन्त्रपरिषद्मा प्रस्ताव पेस भएकोमा निर्णय भएबमोजिम सूचना प्रकाशित गरिएको हो । विपक्षी रिट निवेदकले भनेबमोजिम गत वर्ष दिइएका बिदा कटौती हुने गरी कुनै प्रस्ताव गरिएको छैन । अघिल्लो वर्षभन्दा यो वर्ष दिइने सार्वजनिक बिदामा विपक्षीले भनेबमोजिम विभेद तथा धार्मिक आस्था माथि आघात पुऱ्याउने कार्य भएको छैन । धार्मिक पर्वका दिन दिइने बिदा सम्बन्धित कर्मचारीलाई आफ्नो धार्मिक कार्यमा सहजता होस् भनी दिइने र सम्बन्धित समुदायका व्यक्तिहरूलाई बिदा दिने व्यवस्था भएकोले यसले कुनै विभेद नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

निर्णय गर्नुपर्ने प्रश्न:

अब यसमा निवेदन मागबमोजिम ख्रिष्टमस र इष्टर सन्डेका दिन सार्वजनिक बिदा दिनु भनी रिट आदेश जारी हुने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

अदालतको निर्णयादेश:

माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडाको राय

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकहरूले क्रिष्चियन धर्मावलम्बीहरूको लागि विशेष महत्त्व राख्ने "ख्रिष्टमस डे" र "इष्टर सन्डे" का दिन सार्वजनिक बिदा घोषणा गरिनु पर्दछ भन्ने मुख्य निवेदन जिकिर लिएको देखियो । उल्लिखित दिनहरू क्रिष्चियन धर्मावलम्बीहरूका लागि निश्चय नै महत्त्वपूर्ण धार्मिक पर्वको दिन हो भन्ने कुरामा विवाद छैन । संसारभरका क्रिष्चियन धर्मावलम्बीहरूले उक्त दिन उल्लासपूर्वक पर्वको रूपमा मनाउने गरेको पाइन्छ । ख्रिष्टमसको रमाइलोमा गैर-क्रिष्चियनहरू पनि रमाउने गरेको देखिन्छ । धार्मिक आस्थाका अतिरिक्त सामाजिक एवम् साँस्कृतिक दृष्टिले पनि ख्रिष्टमस पर्वलाई हेर्नु पर्ने हुन्छ । यही वस्तु-तथ्यलाई दृष्टिगत गरेर नेपाल सरकारले २०७४ साल पौष १० गते (२५ डिसेम्बर, २०१७) का दिन क्रिष्चियन धर्मावलम्बी कर्मचारीहरूलाई सार्वजनिक बिदा दिने निर्णय गरी राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरेको देखिन्छ । यसबाट क्रिष्चियन धर्मावलम्बीहरूको भावनाप्रति नेपाल सरकार संवेदनशील रहेको छ भन्ने देखिन आउँदछ ।

३. रिट निवेदकहरूले धर्म निरपेक्षता र समानतासम्बन्धी प्रसङ्गसमेत उल्लेख गरेको पाइयो । नेपालको संविधानको धारा ४(१) ले नेपाललाई "धर्मनिरपेक्ष" राज्यको रूपमा घोषित गरेको छ । "धर्म निरपेक्ष" भन्नाले सनातनदेखि चलिआएको

धर्म संस्कृतिको संरक्षणलगायत धार्मिक, साँस्कृतिक स्वतन्त्रता सम्झनु पर्छ भनी संविधानले नै परिभाषित गरेको छ । संविधानमा रहेको प्रावधानले धर्म निरपेक्षताको अर्थ र प्रयोजन किटान गरेको देखिन्छ । सनातनदेखि चलिआएको धर्म संस्कृतिको संरक्षण गर्ने र धार्मिक, साँस्कृतिक स्वतन्त्रता प्रदान गर्ने कुरालाई धर्मनिरपेक्षताको आधारभूत अन्तरवस्तुको रूपमा संविधानले मान्यता प्रदान गरेको हुँदा यही कुराको सापेक्षतामा धर्मप्रतिको राज्यको दृष्टिकोणको विश्लेषण गरिनु पर्दछ । भनिन्छ: राज्यको कुनै धर्म हुँदैन । राज्यले हरेक धर्म, धार्मिक कृत्य वा धार्मिक सम्प्रदायहरूप्रति समदुरी र समभाव कायम राख्नु पर्दछ । सनातनदेखि चलिआएको धर्म संस्कृतिको संरक्षण गर्नु राज्यको कर्तव्य हुन्छ । प्रत्येक धर्मावलम्बीहरूलाई धार्मिक तथा साँस्कृतिक स्वतन्त्रता रहेको छ । नेपालको संविधानको धारा १८(२) र (३) ले सामान्य कानूनको प्रयोगमा तथा राज्यले नागरिकहरूका बीच धर्मका आधारमा भेदभाव गर्न नहुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसका साथै संविधानको धारा २६(१) मा "धर्ममा आस्था राख्ने प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो आस्थाअनुसार धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने स्वतन्त्रता हुनेछ" भन्ने प्रावधान रहेको पाइन्छ । व्यक्तिको यो अधिकारको उपभोग गर्नमा कुनै तवरबाट अवरोध खडा गरियो भने धार्मिक स्वतन्त्रताको हकमा आघात पुग्न सक्छ । हरेक व्यक्तिले आफ्नो आस्थाअनुसार धर्मको अवलम्बन गर्न, अभ्यास गर्न र संरक्षण गर्न पाउने अवस्थाको प्रत्याभूति दिइनु पर्ने हुन्छ । अन्यथा संविधानद्वारा प्रदान गरिएको मौलिक हक हनन हुन जान्छ ।

४. माथि प्रकरण १० मा उल्लेख गरिएका कुराहरूका सन्दर्भमा प्रस्तुत विवादतर्फ दृष्टिगत गर्दा रिट निवेदकहरूसहित कोही कसैको आस्थाअनुसार धर्मको "अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने स्वतन्त्रता" सम्बन्धी हकमा असर परेको भनी कुनै तथ्य प्रस्तुत

हुन आएको देखिँदैन । सनातनदेखि चलिआएको धर्म संस्कृतिको संरक्षणलगायत धार्मिक, साँस्कृतिक स्वतन्त्रता प्राप्त भएन भन्ने अवस्था रहेको पनि पाइएन । केवल सार्वजनिक बिदा दिनुपर्नेमा नदिएको भन्नेसम्मको जिक्तिर प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ । क्रिश्चियन धर्मावलम्बी कर्मचारीहरूका लागि ख्रिष्टमसका दिन सार्वजनिक बिदा दिने गरी निर्णय भएकै देखिन्छ । कुन प्रयोजनका लागि कति दिन सार्वजनिक बिदा दिने हो भन्ने कुरा नेपाल सरकारको स्वविवेकबाट निर्धारण गरिने विषय हो । सार्वजनिक बिदा पाउनु पर्छ भनी हक अधिकारको रूपमा दाबी गर्न मिल्दैन । सार्वजनिक बिदा दिने विषय कार्यकारिणीको तजबिजी बुद्धिमता (Discretionary Wisdom) को विषय भएकाले यसलाई धर्म वा संस्कृतिसँग जोडेर हक अधिकारको रूपमा हेर्न हुँदैन । धार्मिक प्रसङ्ग पनि सार्वजनिक बिदा दिँदाका विभिन्न आधारहरू मध्ये एउटा विचारणीय आधार बन्नसक्ने भए पनि यसैलाई मात्र अन्तिम आधार (Sole Condition) मान्न मिल्दैन । सार्वजनिक बिदा दिने सन्दर्भमा निर्णय गर्दा सोको सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, राजनीतिक, ऐतिहासिक आदि विविध पक्षको महत्त्व, सो पर्व वा बिदाको सन्दर्भमा रहने जनसहभागिताको स्थिति तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा पर्ने असर जस्ता विषयहरूको समग्रमा मूल्याङ्कन गरिनु पर्ने हुन्छ । धार्मिक वा साँस्कृतिक कुरासँग सम्बन्ध वा सरोकार जोडिएको छ भन्ने आधारमा नै बिदा दिने वा पाउने कुरालाई धर्मसम्बन्धी हकको विषयवस्तु वनाउनु उचित देखिँदैन । तसर्थ निवेदन मागबमोजिम नेपाल सरकारले सार्वजनिक बिदा दिने सम्बन्धमा गरेको निर्णय बदर गर्ने गरी उत्प्रेषणलगायत कुनै प्रकारको रिट आदेश जारी गर्न मिलेन ।

५. प्रस्तुत विवाद निरूपणको सन्दर्भमा हेर्दा नेपाल सरकारबाट वार्षिकरूपमा दिने गरिएको सार्वजनिक बिदाको सूची निकै लामो रहेको देखिन

आयो। केही सिमित बिदा स्थान विशेष वा जातजाति, सम्प्रदाय विशेषका आधारमा दिने गरी घोषित गरिएको भएपनि प्रायः अधिकांश सार्वजनिक बिदा दिँदा त्यसको व्यावहारिक आवश्यकता, महत्त्व, सान्दर्भिकता वा उपादेयतातर्फ समुचित दृष्टि पुगेन कि भन्ने पनि महसुस भएको छ। सार्वजनिक बिदा दिँदा त्यसबाट सार्वजनिक सेवा प्रवाह कति प्रभावित हुन पुग्दछ भन्ने पक्षमा पनि पर्याप्त हेक्का राखिनु पर्दछ। सार्वजनिक निकायबाट निरन्तर प्रवाह भइरहनु पर्ने सेवा नै अनुचितरूपमा प्रभावित हुने गरी एक पछि अर्को गरी सार्वजनिक बिदा दिने दिनहरू थप गर्दै जानु मनासिब देखिँदैन। वर्तमान अवस्थामा धेरै सार्वजनिक बिदा दिने देशहरूमध्ये नेपाल अग्रपङ्क्तिमा रहेको देखिन्छ। यही सिलसिला कायम रही रहने हो भने सार्वजनिक सेवा प्रवाह अझ बढी प्रभावित हुने र थप नकारात्मक दुष्परिणामहरू पैदा हुने सम्भावना देखिन्छ। सार्वजनिक सेवा प्रवाह गरी सेवाग्राहीप्रति संवेदनशील भएर जवाफदेहिता निर्वाह गर्नुपर्नेमा एकपछि अर्को गरी सार्वजनिक बिदा थप गर्दै जानुको औचित्य प्रमाणित हुन सक्तैन। अनेक भाषा, धर्म, संस्कृतिको साझा फूलबारीको रूपमा रहेको हाम्रो देशमा मनाइने धार्मिक तथा साँस्कृतिक चाड पर्वहरूको सूची निकै लामो छ। यी सबै चाड पर्वहरूको सामाजिक महत्त्व छ र सम्बन्धित समूह वा सम्प्रदायका मानिसको यसप्रति गहिरो भावनात्मक सम्बन्ध जोडिएको छ। यस्ता प्रत्येक चाड, पर्वमा सार्वजनिक बिदा दिँदै जाने हो भने सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्ने अवस्था सिमित बन्दै जाने देखिन्छ। त्यसैले पनि सार्वजनिक बिदा दिने विषयमा नेपाल सरकारले अख्तियार गरी आएको नीति सम्बन्धमा गम्भीर पुनरावलोकन हुन वाञ्छनीय देखियो।

६. अतः नेपालको संविधानले आत्मसात गरेको समानताको हक, धार्मिक स्वतन्त्रताको हक, धर्म निरपेक्षतासम्बन्धी मान्यतासमेतको सापेक्षतामा विभिन्न धर्मावलम्बी एवम् सम्प्रदायहरूले अनुशरण

गरी आएका साँस्कृतिक कुराहरूलाई समेत समग्रमा दृष्टिगत गरी तथा राज्यबाट प्रवाहित हुने सेवामा प्रभावकारिता कायम राख्ने कुरालाई विशेष प्राथमिकता दिई सार्वजनिक बिदा दिने सम्बन्धमा पुनरावलोकन गर्नु र यसरी पुनरावलोकन गर्दा राज्यको संघीय संरचना निर्माण भएको वर्तमान परिवर्तित सन्दर्भमा सार्वजनिक बिदा दिने औचित्य र प्रयोजनका आधारमा यसलाई राष्ट्रियस्तरमा दिइने सार्वजनिक बिदा, प्रदेश वा स्थानीय स्तरमा दिइने बिदा, जाति, धर्म, सम्प्रदाय, लिङ्ग, पेसा जस्ता आधारमा दिइने बिदा, राजनीतिक वा ऐतिहासिक महत्त्वका आधारमा दिइने सार्वजनिक बिदा सम्बन्धमा अपनाई आएको नीतिमा पुनरावलोकन गरी आवश्यक निर्णय गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्लको सहमतिय राय (Concurring Opinion)

७. धर्म र संस्कृति फरक विषय हुन्। एउटै धर्ममा फरक संस्कृतिहरू हुन्छन्। कतिपय धर्मको भाग संस्कृतिको पाटो भइसकेको स्थिति छ। यस्तो अवस्थामा चाहे दर्शन होस्, इद होस् वा बुद्ध जयन्ती वा क्रिसमस एक अर्काको चाड मनाउने संस्कृतिको सुरुवात भएको छ। यसले गर्दा सामूहिक संस्कृति (Common Culture) को सम्बन्धको विकास भएको छ। यसले धार्मिक सहिष्णुता बढाई धर्म निरेपक्ष राज्यको लक्ष्य प्राप्तिसमा पनि मद्दत गरिरहेको छ। नेपालको सन्दर्भमा सबै धर्मावलम्बीहरूले आजसम्म एक अर्कालाई सम्मान गरेको तथा धार्मिक सहनशीलतासमेत अपनाई आएका छन्। यस्तो अवस्थामा हिन्दु, बुद्धिष्ट, मुसलमानहरूको पर्व बिदामा सबै धर्मावलम्बीले उपभोग गर्न पाउने तर

क्रिश्चियनको एक दिनको क्रिसमसको सार्वजनिक बिदा क्रिश्चियन समुदायको हकमा मात्र दिने निर्णयले केही धार्मिक साँस्कृतिक समुदायले बिदाको समान उपभोगको (enjoyment) अवसर नरहने, विद्यार्थीको हकमा क्रिश्चियन बालबालिकाले मात्र आफ्नो पर्वको दिन पढ्ने अवसरबाट वञ्चित हुनुपर्ने, एउटा अल्पसंख्यक धर्मावलम्बीलाई मात्र छुट्टी लिनका लागि उसले कुन धर्म लिएको छ भनी सार्वजनिक घोषणा गर्न बाध्य हुनुपर्ने अवस्थाले असहजताको स्थिति आउन सक्दछ । यसर्थ धार्मिक साँस्कृतिक सहिष्णुता (Religious & Cultural Harmony) लाई मान्यता र सम्मान गर्ने गरिकनसमेत बिदाको नीतिगत पुनरावलोकन हुन आवश्यक देखिन्छ ।

८. यसमा उल्लिखित विषयबाहेक माथिको माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडाको रायसँग पूर्णरूपमा सहमत नै छु ।

इजलास अधिकृत : विकास श्रेष्ठ
इति संवत् २०७४ साल कार्तिक ३० गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १९२०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा.आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा

आदेश मिति : २०७३।८।३०

०७१-WO-०४४४

मुद्दा : परमादेश

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.१० स्थित कार्यालय रहेको उपभोक्ता हित संरक्षण मञ्च नेपालको अख्तियारवाला महासचिव तथा आफ्नो हकमा समेत अधिवक्ता ज्योति बानियाँ

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- संविधानद्वारा प्रत्याभूत पेसा, व्यवसाय र रोजगारको हकअन्तर्गत स्वस्थ व्यापार व्यवसायको हक पनि पर्छ । सम्मानपूर्ण जीवनको हकभित्र व्यवस्थित यातायातको हक पनि पर्ने ।
- संविधान एवं कानूनी व्यवस्था र ती व्यवस्थाअनुरूप अदालतबाट भएका फैसला विरुद्धको आचरण र व्यवहार लोकतन्त्र तथा विधिको शासनको समेत विरुद्ध हुने ।

(प्रकरण नं.९)

- यातायात सेवा पनि उपभोक्ताले प्राप्त

गर्ने एउटा सेवा हो । तसर्थ, यो सेवा पनि हरेक दृष्टिबाट गुणस्तरीय हुनु आवश्यक छ । सेवा गुणस्तरीय नभएमा सोको विरुद्ध उपचार खोज्ने र क्षतिपूर्तिसमेत पाउने हक हरेक उपभोक्तालाई रहने ।

(प्रकरण नं. १०)

- विश्व व्यापार संगठनको सदस्य भएको नाताले बजारमा गरिने अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाका कुनै पनि स्वरूपको विरुद्धमा उभिनु अब नेपालको राष्ट्रिय दायित्व बनेको छ । यो कुरा सरकारलगायत सबै सरोकारवालाले बुझ्नु र मनन गर्नु जरूरी देखिने ।

(प्रकरण नं. ११)

- अदालतबाट भएको फैसला पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गरिनु पर्छ । कार्यान्वयन गर्ने दायित्वबाट सरकार वा कुनै संघ संगठन वा प्रतिष्ठान पन्छिन नसक्ने ।
- रिट निवेदनमा भएका निर्णयहरूको शब्द र सार दुवै कुरा हेरी पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ । यसमा कुनै “तर, तापनि, तथापि” भन्ने नै नहुने ।

(प्रकरण नं. १२)

- यातायात क्षेत्रमा रहेका बेथिति र अव्यवस्थाहरूको पहिचान गरी कानूनी, नीतिगत र व्यवस्थापकीय पक्षमा गर्नुपर्ने सुधारका विषयमा समेत अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेस गर्न जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ अन्तर्गत सरोकारवालाहरूको प्रतिनिधित्वसमेत रहने गरी एक उच्च स्तरीय आयोग गठन गर्नेतर्फ कानूनबमोजिम नीतिगत निर्णय गरी आवश्यक कार्य गर्नु गराउनु भनी

विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ।

(प्रकरण नं. १३)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय ज्योति बानियाँ र विष्णुप्रसाद तिमिल्सिना

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल, विद्वान् अधिवक्ता बालकृष्ण देवकोटा, चुडामणी पोखरेल, रत्न कुमार खरेल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४
- सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९
- प्रतिस्पर्धा तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३

आदेश

न्या. डा.आनन्दमोहन भट्टराई : नेपालको अन्तरिमसंविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

यात्रुबाहक र मालवाहक सार्वजनिक यातायात सेवामा सिन्डिकेट र कार्टेलिङ खारेज गरी कानून र सर्वोच्च अदालतबाट फैसला भएपनि प्रत्यर्थीहरूले प्रभावकारी कानून र कार्ययोजना तर्जुमा नगरेका विपक्षी विभाग तथा सोअन्तर्गतको अञ्चल यातायात व्यवस्था समिति र कार्यालयबाट पर्मित पाएका व्यवसायी, व्यक्ति र संस्थाले आफूबाहेक अरूलाई आफूले काम गरेको रूटमा यातायात सेवा प्रवेशमा तथा बजार प्रवेशमा निषेध गर्ने गरेका छन् । विपक्षीहरूले कानूनको कार्यान्वयन नगर्ने, उपभोक्ता तथा सञ्चार क्षेत्रमा लगायत पक्षको मागलाई सम्बोधन नगर्ने, सर्वोच्च अदालतको आदेशको परिपालना नगर्ने,

सरकार आफैँले घोषणा गरेको सिन्डिकेट अन्त्य गर्ने नीति र कार्यक्रम कार्यान्वयन नगर्ने, सिमित यातायात व्यवसायीबाट बाध्यकारीरूपमा आलोपालो प्रणाली, कोटा प्रणाली, चक्र प्रणाली, खेप प्रणाली, डायल प्रणाली, टोकन प्रणाली, लोडिङ प्रणाली, र स्लिप प्रणाली आदिविद्वारा सिन्डिकेट र आफूबाहेक अरुलाई बजार प्रवेशमा निषेध गरी एउटा सवारी साधनलाई महिनामा १/२ पटकभन्दा बढी सेवा सञ्चालन गर्न नपाउने गरी सिन्डिकेटजन्य काम कारबाही गर्दासमेत सोलाई प्रोत्साहन दिइरहने, यसबाट राज्य सञ्चालनको वित्तीय, वस्तु तथा सेवा बजार र सार्वजनिक सेवामा समेत प्रभाव परेकोले अदालतको आदेशले गठन हुने जाँचबुझ आयोगले मात्र सार्वजनिक यातायातको रूट परमिट, व्यवसायी संघ दर्ता भएकाहरूको छानबिन, यातायात साधनको व्यवस्थापन, अवधि नाघेका सवारी साधनको रूट परमिट खारेजी, एक सवारी साधनको न्यूनतम मासिक / दैनिक खेप निर्धारण, सवारी साधनको भाडादर निर्धारण, कानूनी फैसला र प्रतिवेदनहरूको कार्यान्वयन र परिपालना लगायत यातायात सिन्डिकेटसम्बन्धी छानबिन, अनुसन्धान, जाँचबुझ गर्न आवश्यक देखिएकोले, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यात्रुबाहक तथा मालबाहक सार्वजनिक यातायातको हाल कायम सवारी साधन, रूट परमिट, व्यवसायी संघ दर्ता आदिको छानबिन, यातायात साधनको थप व्यवस्थापन, लामो, छोटो, स्थानीय आदि बाटोको कानूनीरूपमा निर्धारण, प्रत्येक रूट सिधै, द्रूत र स्थानीय श्रेणीका यात्रु बस सञ्चालनसम्बन्धी विधि प्रक्रिया तय, अवधि नाघेका सवारी साधनको रूट परमिट खारेजी, एक सवारी साधनको न्यूनतम मासिक / दैनिक खेप निर्धारण, सवारी साधनको भाडादर निर्धारण तथा राजपत्रमा सूचना प्रकाशन, बिमा तथा दुर्घटनाको दायित्व निर्धारण, यातायात सेवाको गुनासो सुनुवाइ, कानूनी फैसला र प्रतिवेदनहरूको

कार्यान्वयन र परिपालनालगायतको विषयमा छानबिन गरी यातायात सेवामा सिन्डिकेट भएको पाइएमा कारबाही सिफारिसलगायत यातायात सेवासम्बन्धी छानबिन, अनुसन्धान जाँचबुझ गरी सिफारिस प्रतिवेदन लिई कार्यान्वयन गर्न जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ३ बमोजिम जाँचबुझ आयोग गठन गर्नु गराउनु, सो आयोगको सिफारिसहरू कार्यान्वयन गर्नु गराउनु र सो सिफारिस कार्यान्वयन भए नभएको विपक्षी आयोगहरूबाट अनुगमन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत अन्य जो चाहिने आदेशसमेत जारी गरिपाउँ । साथै विपक्षीहरूले कानूनले र फैसलाले तोकेको जिम्मेवारी पूरा नगरेकोले यातायात सेवामा भएको सिन्डिकेटले वस्तु र सेवा बजारमा गम्भीर प्रभाव पारी राष्ट्रिय तथा सार्वजनिक महत्त्वको विषयसमेत भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनलाई प्राथमिकतासहितको अग्राधिकार दिई रिटको अन्तिम सुनुवाइको मितिसमेत उल्लेख गरी प्रारम्भिक आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदक ज्योति बानियाको रिट निवेदन ।

यसमा के, कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नं.१, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८ र ९ लाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नं.१०, ११, १२ र १३ लाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि

वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै निवेदकले निवेदनको पृष्ठ ३ मा २०६७ सालदेखि २०७१/७२ सालसम्मको अवधिभित्र भएका सवारी दुर्घटनामा नागरिकहरूको अकालमा मृत्यु भएको कुरा उल्लेख गरेको र यो वर्ष भएको दुर्घटनाको क्रम झन् विचारणीय रहेको छ । मिति २०७१ श्रावणसम्ममा ८२२ जनाको मृत्यु भइसकेको र घाइतेको संख्या ५११५ जना रहेको देखिन्छ । यातायात सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा यसभन्दा पूर्व यस अदालतबाट यिनै रिट निवेदकले दायर गरेको ०६१-WO-३४०२ को रिट निवेदन, निवेदक उद्योग वाणिज्य महासंघ भएको ०६३-WO-०६७७ को निवेदन र निवेदक नेपाल राष्ट्रिय यातायात व्यवसायी सर्वोच्च महासंघ भएको ०६५-WO-००४७ एवं ०६५-WO-०४२१ को रिट निवेदनमा पटकपटक सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६८ को प्रावधान चक्र प्रणालीअन्तर्गत यातायात सेवा सञ्चालन नगर्ने, प्रतिस्पर्धात्मक ढङ्गबाट यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने जस्ता आधारभूत कुरा र ऐनबमोजिम कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा उक्त रिट निवेदनहरूमा निर्णय गर्दा बोलिएकोमा आजसम्म पनि ऐनबमोजिमको काम कारबाही कार्यान्वयन नभएको भन्ने रिट निवेदकको निवेदनमा गुनासो रहेको तथा यातायातसम्बन्धी व्यवस्था चुस्त दुरुस्त बनाई जनताको सेवा गर्नुपर्ने कर्तव्य राज्यको भएकोमा हालको कहाली लाग्दो दुर्घटना र निर्दोष जनताको अनाहकमा मृत्युवरणसमेतलाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत मुद्दा सार्वजनिक महत्त्वको विषय भएकोले यसलाई जतिसक्दो छिटो छलफल गरी निर्णयमा पुग्नु पर्ने हुँदा माथि उल्लिखित मिसिलहरू यस निवेदनसँगै संलग्न गरी प्राथमिकतासहित अग्राधिकार प्रदान गरिदिएको छ । प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण सुनुवाइको लागि मिति २०७१/१०/४ गते पेसी तोकी यस विषयको सम्बन्धमा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यूसमक्ष

जाहेर गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०७१/०९/०३ मा भएको आदेश ।

रिट निवेदक उपभोक्ताको हक हित संरक्षणको क्षेत्रमा सक्रियरूपमा क्रियाशील रहँदै आएको भन्ने कुरामा कुनै द्विविधा रहेन । आम उपभोक्ताको हक हितको पक्षमा समय सापेक्ष रिट निवेदकले सम्मानित अदालतसमक्ष कानूनी उपचारको लागि आवश्यक पहल कदमी गरेको तथ्य पनि स्पष्ट छ । हाल आएर रिट निवेदकले सार्वजनिक यातायातको क्षेत्रमा विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको पूर्ण परिपालना, सार्वजनिक यातायातको क्षेत्रमा रहेका सार्वजनिक यातायात सञ्चालन सम्बन्धमा विद्यमान समस्याहरूको निराकरण, दुर्घटना न्यूनीकरण गर्ने उपायहरूको अवलम्बन, सार्वजनिक यातायातलाई बढी विश्वसनीय, भरपर्दो, सर्वसुलभ, आम उपभोक्तामैत्री बनाउने सम्बन्धमा भइरहेका प्रयासहरू पर्याप्त नभएको हुँदा सोको लागि समुचित र समग्र व्यवस्थापन गर्ने प्रयोजनका लागि प्रभावकारी अनुगमन एवं मूल्याङ्कन संयन्त्रको औचित्य र आवश्यकता देखाई जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ अन्तर्गत एक आयोग गठनको माग गरेको देखिन्छ । तर जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ ले सार्वजनिक महत्त्वको कुनै कुराको जाँचबुझ गर्न आयोग गठन गर्न सकिने व्यवस्था गरेकोमा रिट निवेदकले सार्वजनिक यातायातको क्षेत्रमा सञ्चालित गतिविधिहरूलाई व्यवस्थित, अनुशासित, उपभोक्तामैत्री एवं विद्यमान कानूनी व्यवस्थाअनुकूल सञ्चालन नभएको भए सोअनुरूप हुनको लागि रिट निवेदनमा माग गरेको देखिँदा र यो विषय अनुगमन एवं सुपरीवेक्षणसँग सम्बन्धित देखिँदा, रिट निवेदक स्वयंले अनुगमन गर्न गराउनका लागिसमेत माग गरेको देखिँदा यस्तो विषय जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ अन्तर्गत जाँचबुझ गरिरहनु पर्ने विषय नभई अनुगमन एवं सुपरीवेक्षण गर्ने विषय भएकोले रिट निवेदकको

मागबमोजिम जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ अन्तर्गत जाँचबुझ आयोग गठन गर्न कानूनतः नमिल्ने व्यहोरा सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको तर्फबाट सचिव, सुमनप्रसाद शर्माको लिखित जवाफ ।

सम्मानित अदालतको आदेश कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले सम्मानित अदालतको आदेशलाई उच्च सम्मानको साथ कार्यान्वयन गर्दै आएको पनि छु । यसैअनुरूप सम्मानित अदालतको आदेश कार्यान्वयनको सिलसिलामा रिट नं. ०६६-WO-११२९ को रिट निवेदनउपर भएको आदेश कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा वस्तु तथा सेवाको प्रत्यक्ष बिक्रीसम्बन्धी व्यवसायलाई व्यवस्थित, भरपर्दो एवं प्रतिस्पर्धात्मक बनाई पिरामिडमा आधारित व्यवसायलाई अन्त्य गर्दै उपभोक्ताको हक हितको संरक्षण गर्न तथा उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको बिक्री वितरणसम्बन्धी कार्यलाई पारदर्शी बनाउँदै लैजाने अभिप्रायले वस्तु तथा सेवाको प्रत्यक्ष बिक्री व्यवस्थापन तथा नियमन गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७१ को मस्यौदा भइरहेको अवस्था एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ रिट नं. ०६५-WO-०१४९ र ०६६-WO-०६५० को रिट निवेदनउपरको आदेश कार्यान्वयन भई लगतसमेत कट्टा भएको जानकारी फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयबाट प्राप्त भइसकेको अवस्था रहेको छ । वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति व्यवस्थालाई सरल एवं सहज बनाउन प्रचलित कानूनको परिधिभित्र रही यस मन्त्रालयले सदैव कार्य गर्दै आइरहेको अवस्थामा उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ तथा प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३ को व्यवस्था कार्यान्वयन नभएको भन्ने रिट निवेदकको मागदाबी तर्कसङ्गत छैन । उपभोक्ताको हक हितमा प्रतिकूल असर पार्ने किसिमका एकाधिकार तथा अनुचित व्यापारिक क्रियाकलापलाई अनुगमन, रोकथाम

र नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा कार्य योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने तथा उपभोक्ताको हक हित संरक्षण गर्नका निमित्त उपभोग्य वस्तु वा सेवाको आपूर्तिलाई व्यवस्थित, नियन्त्रित तथा नियमित गर्ने जस्ता कार्य गर्नका लागि नेपाल सरकारले उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ को नियम ५१(१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति व्यवस्था, मूल्य, गुणस्तर, शुद्धता आदिका सम्बन्धमा सुपरीवेक्षण तथा अनुगमन गर्ने प्रयोजनार्थ केन्द्रीय अनुगमन समितिको गठन भएको सूचना नेपाल राजपत्रमा मिति २०७१/०५/३० मा प्रकाशित गरी आपूर्तिसम्बन्धी व्यवस्थालाई अझ सुदृढ र व्यवस्थित गर्ने कार्य भइरहेको अवस्थामा रिट निवेदन जिकिर झुट्टा भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको तर्फबाट सचिव नारायण गोपाल मलेगोको लिखित जवाफ ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तथा अख्तियार दुरुपयोग आयोग ऐन, २०४८ ले भ्रष्टाचारसम्बन्धी उजुरीहरूको अनुसन्धान गरी सम्बन्धित निकायमा मुद्दा दायर गर्ने अनुचित कार्य भए गरेको पाइएमा विभागीय कारबाही गर्नका लागि सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउने तथा असुलउपर गर्न, दुष्कृति सच्याउनु पर्ने भएमा सो कार्यको लागि सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउनेलगायतका अधिकारहरू प्रदान गरेको छ । विपक्षी रिट निवेदकले रिट निवेदनमा आयोगले के, कस्तो काम कारबाही गरेको वा नगरेको कारणबाट निजको हक अधिकारमा असर परेको हो? भन्ने कुरा खुलाउन सकेको देखिँदैन । यस आयोगलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै कारण नै नखुलाई विपक्षी बनाई दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट का.मु. सचिव प्रेमकुमार राईको लिखित जवाफ ।

स्वच्छ प्रतिस्पर्धात्मक ढङ्गबाट यातायात व्यवसायको विकास गर्नका लागि सार्वजनिक सवारीलाई चक्र प्रणालीअन्तर्गत यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने गरी कसैलाई पनि कुनै किसिमले इजाजतपत्र प्रदान गरिएको छैन । सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६८ ले स्वच्छ प्रतिस्पर्धात्मक ढङ्गबाट यातायात व्यवसायको विकास गर्नका लागि सार्वजनिक सवारीलाई चक्र प्रणालीअन्तर्गत यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने गरी इजाजत प्रदान नगरिने व्यवस्था भएकोले सोबमोजिम यातायात सेवा सञ्चालन हुँदै आइरहेको छ । स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको लागि सार्वजनिक यातायातका विभिन्न संघ संस्था दर्ता गर्ने सन्दर्भमा यस मन्त्रालयको राय प्रतिक्रिया उपलब्ध गराउँदा कुनै प्रकारको सिन्डिकेटको व्यवस्थालाई प्रोत्साहन नगरिएको, संघ संस्थाको सिफारिस माग गर्ने नगरिएको र भाडा समायोजन गर्दा स्वच्छ प्रतिस्पर्धामा सवारी सञ्चालन गर्न अभिप्रेरित गरिएको छ । सार्वजनिक सवारी यातायात सञ्चालनमा बाटोको इजाजत प्रदान गर्दा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन तथा नियमावलीमा भएको व्यवस्थालाई परिपालना गरी कुनै किसिमको सिफारिस दिने नगरिएको अवस्था छ । नेपाल यातायात व्यवसायी राष्ट्रिय महासंघलगायतका अनेकौं क्रियाशील संघ संस्था तथा संगठनहरू मार्फत कहींकतै सिन्डिकेट वा कार्टेलिङ भइरहेको भन्ने कुराहरू नसुनिएको होइन । प्रचलित कानूनमा सिन्डिकेट वा कार्टेलिङसम्बन्धी व्यवस्था नरहेको र यस्ता कार्यप्रति मन्त्रालयअन्तर्गतको निकायलाई प्रोत्साहन नगर्न निरन्तर निर्देशन दिइरहेको छ । सम्मानित अदालतको आदेश कार्यान्वयनको सिलसिलामा यस मन्त्रालयले नयाँ यातायात समिति निर्माण र दर्ता गरी प्रतिस्पर्धात्मकरूपमा यातायात सञ्चालन गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थालाई सहज

ढङ्गले प्रोत्साहन र सहजीकरण गर्दै आएको कही कतै एकाधिकार भयो भनी यस मन्त्रालयमा गुनासो आउनासाथ गृह मन्त्रालयसँग समन्वय गरी गाडीहरू सञ्चालन गर्न सघाउ गर्ने तथा आउने दिनमा समेत यस प्रकारका कार्यलाई दृढताका साथ अघि बढाइने छ । यस मन्त्रालयको कुनैपनि काम कारबाहीबाट रिट निवेदकको संवैधानिक तथा कानूनी हकको हनन नगरिएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको सचिव तुलसिप्रसाद सिटौलाको लिखित जवाफ ।

स्वच्छ प्रतिस्पर्धात्मक ढङ्गबाट यातायात व्यवसायको विकास गर्नका लागि सार्वजनिक सवारीलाई चक्र प्रणालीअन्तर्गत यातायात सेवा सञ्चालन गर्नेगरी कसैलाई पनि कुनै किसिमले इजाजतपत्र प्रदान गरिएको छैन । सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६८ ले स्वच्छ प्रतिस्पर्धात्मक ढङ्गबाट यातायात व्यवसायको विकास गर्नका लागि सार्वजनिक सवारीलाई चक्र प्रणालीअन्तर्गत यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने गरी इजाजत प्रदान नगरिने व्यवस्था भएकोले सोबमोजिम यातायात सेवा सञ्चालन हुँदै आइरहेको छ । स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको लागि सार्वजनिक यातायातका विभिन्न संघ संस्था दर्ता गर्ने सन्दर्भमा यस मन्त्रालयको राय प्रतिक्रिया उपलब्ध गराउँदा कुनै प्रकारको सिन्डिकेटको व्यवस्थालाई प्रोत्साहन नगरिएको, संघ संस्थाको सिफारिस माग गर्ने नगरिएको र भाडा समायोजन गर्दा स्वच्छ प्रतिस्पर्धामा सवारी सञ्चालन गर्न अभिप्रेरित गरिएको छ । सार्वजनिक सवारी यातायात सञ्चालनमा बाटोको इजाजत प्रदान गर्दा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन तथा नियमावलीमा भएको व्यवस्थालाई परिपालना गरी कुनै किसिमको सिफारिस दिने

नगरिएको अवस्था छ । नेपाल यातायात व्यवसायी राष्ट्रिय महासंघलगायतका अनेकौं क्रियाशील संघ संस्था तथा संगठनहरू मार्फत कहींकतै सिन्डिकेट वा कार्टेलिङ भइरहेको भन्ने कुराहरू नसुनिएको होइन । प्रचलित कानूनमा सिन्डिकेट वा कार्टेलिङसम्बन्धी व्यवस्था नरहेको र यस्ता कार्यप्रति मन्त्रालयअन्तर्गतको निकायलाई प्रोत्साहन नगर्न निरन्तर निर्देशन दिइरहेको छ । सम्मानित अदालतको आदेश कार्यान्वयनको सिलसिलामा यस मन्त्रालयले नयाँ यातायात समिति निर्माण र दर्ता गरी प्रतिस्पर्धात्मकरूपमा यातायात सञ्चालन गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थालाई सहज ढङ्गले प्रोत्साहन र सहजीकरण गर्दै आएको कहींकतै एकाधिकार भयो भनी यस मन्त्रालयमा गुनासो आउनासाथ गृह मन्त्रालयसँग समन्वय गरी गाडीहरू सञ्चालन गर्न सघाउ गर्ने तथा आउने दिनमा समेत यस प्रकारका कार्यलाई दृढताका साथ अघि बढाइने छ । यस मन्त्रालयको कुनैपनि काम कारबाहीबाट रिट निवेदकको संवैधानिक तथा कानूनी हकको हनन् नगरिएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको यातायात व्यवस्था विभागको महानिर्देशक मधुसुदन बुर्लाकोटीको लिखित जवाफ ।

लिखित जवाफकर्ता अध्यक्ष भएको संस्था विधिको शासनलाई आत्मसात् गरी कानूनी राज्यको अवधारणामा रही राज्यको खुल्ला प्रतिस्पर्धाको पक्षमा रहेको कारण उपभोक्ताको हक हितमा रही सम्मानित अदालतबाट रिट नं. ०६५-WO-०४२१ मा एकाधिकार तथा सिन्डिकेट प्रथाको अन्त्य हुने गरी आदेश भएको अवस्था छ । रिट निवेदकको मागदाबी हेर्दा, जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ३ बमोजिमको एकाधिकार तथा सिन्डिकेट प्रथाको अन्त्यको लागि जाँचबुझ आयोग गठन गरी

पाउन आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मागदाबी गरेको देखिन्छ । रिट निवेदकले प्रस्तुत रिट दायर गर्नुपूर्व नै लिखित जवाफकर्ताबाट सरोकारवाला निकायमा गई लिखित जवाफकर्ता समेतको सहभागितामा उक्त आयोग गठन गर्नका लागि लिखित तथा मौखिकरूपमा पटकपटक ध्यानाकर्षण गराई आयोग गठनको समेत माग गरेको अवस्थामा सरोकारवाला निकाय मौन बसिरहेको अवस्था थियो । रिट निवेदकले माग गरेबमोजिमको आयोग गठन हुने भएमा लिखित जवाफकर्ता र लिखित जवाफकर्ता आबद्ध रहेको संस्था उक्त आयोगमा रही बसी संविधान ऐन, कानून र प्रतिपादित न्यायिक सिद्धान्तसमेतको मर्म र भावनाबमोजिम पालना गरी सो आयोगलाई पूर्णरूपमा सहयोगसमेत पुऱ्याउने भएबाट प्रस्तुत रिट निवेदनमा लिखित जवाफकर्ताको हकमा फुर्सद दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल राष्ट्रिय यातायात व्यवसायी सर्वोच्च महासंघको तर्फबाट अध्यक्ष विष्णुप्रसाद सिवाकोटीको लिखित जवाफ ।

व्यक्तिको पेसा व्यवसाय उसको बाँच्न पाउने अधिकारसँग मात्रै सम्बन्धित हुँदैन, पेसाले वैयक्तिक तथा सामाजिक मर्यादा समेत निर्धारण गर्दछ । हाम्रो इज्जत मर्यादा यातायात व्यवसायले निर्धारण गर्ने हो । यस सम्मानित अदालतमा विचाराधीन निवेदनका सम्बन्धमा सञ्चार माध्यममा प्रकाशित समाचार टिप्पणीले म निर्दोष व्यक्तिको व्यक्तिगत एवं सामाजिक मर्यादामा मात्रै आघात पुऱ्यएको छैन, कानूनबमोजिम गठित, कानूनसम्मत चल्ने र अदालतको मर्यादा र गरिमा उच्च राख्न सदा दत्तचित्त रहने मेरो नेतृत्वको महासंघको समेत साख गिराएको छ । रिट निवेदकको निवेदन खारेज भएको अवस्थामा पनि सो परिपूरण हुँदैन । मेरो हकमा विपक्षीको निवेदन झुट्टा व्यहोरामा आधारित मात्र नभई अदालतमा मुद्दा दर्ता गर्ने र सो

विषयले पत्रपत्रिकामा डंका पिटी लोकप्रियता आर्जन गरी रमाउने मनोदसाबाट ग्रसित हुँदा ठहर खम्बिर हुने प्रकृतिको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल ट्रक यातायात व्यवसायी महासंघ सानेपा ललितपुरका अध्यक्ष अर्जुन रानाभाटको तर्फबाट ऐ.का कोषाध्यक्ष राजेन्द्रविक्रम बानियाको लिखित जवाफ ।

लिखित जवाफकर्ता संस्था राष्ट्रिय निर्देशन ऐन, २०१८ बमोजिम स्थापित संस्था हो । यसको मुख्य उद्देश्य यातायात व्यवसायसँग सम्बन्धी उपभोक्ता, व्यवसायी र अन्य सरोकारवाला पक्षको हक हितमा काम गर्न समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्ने हो । यसले संस्थाको उद्देश्यबमोजिम र नेपाल सरकारको नीति निर्देशनको पालना गरी आफ्नो जिम्मेवारी पालना गरी आएको छ । संस्थाको उद्देश्य र नेपाल सरकारको नीति निर्देशनको अधीनमा रही काम गर्दा संस्थाले आफ्नो कार्यक्षेत्र, अधिकार र संस्थाको उद्देश्य एवं यातायातसँग समबन्धित सम्पूर्ण सरोकारवाला पक्षको हक हितलाई ध्यान दिई काम गरी आएको अवस्थामा विपक्षीले उल्लेख गरेजस्तो सम्मानित अदालतबाट भएको कुनै पनि आदेश निर्देशनको उल्लङ्घन नगरी परिपालना गर्दै आएको छु । कार्टेलिङ र सिन्डिकेट प्रणालीलाई कहिल्यै पनि प्रोत्साहन नगरेको र नेपाल सरकारबाट दिएको देश निर्देशनको सदैव पालना गर्ने साथै दुर्घटना कम गर्न गराउन प्रयासरत रही आएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल यातायात व्यवसायी राष्ट्रिय महासंघको तर्फबाट अख्तियारप्राप्त ऐ.का अध्यक्ष दिनेश भण्डारीको लिखित जवाफ ।

यस आयोगद्वारा मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धनका सन्दर्भमा यातायातसम्बन्धी अनियमितता तथा त्यसबाट उपभोक्तामा पर्न जाने मर्कालाई ध्यानमा

राखी उपर्युक्त काम कारबाही भइराखेकै छ । त्यसै सन्दर्भमा २०६८ माघ ९ गते प्रेस विज्ञापितमार्फत यातायातमा हुन जाने भाडा वृद्धिप्रति नेपाल सरकारलाई सचेतसमेत गराइएको व्यहोरा अनुरोध गर्दछौं । निवेदकले लिनु भएको मागदाबीबमोजिम जाँचबुझ ऐन, २०२६ अनुसार गठित आयोगबाट गरिने सिफारिसको कार्यान्वयनको अनुगमनको अधिकार यस आयोगलाई राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को कुन दफाअनुसार भएको भन्ने निवेदकले उल्लेख गर्न नसक्नु भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको तर्फबाट ऐ.का अख्तियारप्राप्त निमित्त सचिव सुवर्ण कर्माचार्यको लिखित जवाफ ।

अदालतका पूर्व निर्देशनात्मक आदेश कार्यान्वयन गर्न तथा विभिन्न व्यक्तिले दिएको निवेदनहरू समेतका आधारमा मिति २०७१/०८/२९ को पत्रबाट गृह सचिव, वाणिज्य तथा आपूर्ति सचिव र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयसमेतलाई सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६७/१०/१९ मा एकाधिकार कायम गर्ने सिन्डिकेट तथा कार्टेलिङ्ग र त्यस्ता अन्य कुनै क्रियाकलाप सञ्चालन नगर्नु, नगराउनु भन्ने देश भएतापनि यातायात व्यवसायीहरूले विभिन्न नाम दिएर देशभरि सिन्डिकेटको सञ्चालन गरिरहेको हुनाले उक्त सिन्डिकेट तथा कार्टेलिङ्ग तत्काल हटाई सोको बारेमा ७ दिनभित्र जानकारी उपलब्ध गराउन र कानूनबमोजिमको जिम्मेवारी पूरा नगर्ने पदाधिकारीहरूको जानकारीसमेत प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी पत्राचार गरिएको अवस्था छ । अतः प्रचलित कानून र सम्मानित अदालतको आदेश कार्यान्वयन गर्ने काम कारबाही भइरहेकोले रिट निवेदकले उठाएका जिकिरहरूसँग असहमत नभए पनि सरकार एकाधिकार

कायम गर्ने सिन्डिकेट तथा कार्टेलिङ जस्ता गैरकानूनी अनुचित क्रियाकलापलाई पूर्णरूपमा अन्त्य गर्न सरकारको लक्ष्य नै रहेकोले त्यस्ता क्रियाकलाप सञ्चालनमा पूर्ण रोक लगाउने दिशामा स्रोत साधन र क्षमताले भ्याएसम्म अग्रसर नै रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय एवं मन्त्रिपरिषद्समेतको तर्फबाट नेपाल सरकारको मुख्य सचिव लिलामणी पौड्यालको लिखित जवाफ ।

सर्वोच्च अदालतबाट सिन्डिकेट तथा कार्टेलिङ वा त्यस्ता अन्य कुनै क्रियाकलाप नगर्न, नगराउन मिति २०६७/१०/१९ मा आदेश भएकोमा सो आदेश कार्यान्वयन नभएको भन्ने कुनै ठाउँमा सिन्डिकेट तथा कार्टेलिङ वा त्यस्तै रूपको कार्य भएमा तत्काल हटाई सोको जानकारी मन्त्रालयमा पठाउने भनी मिति २०७१/०९/०६ मा ५ वटै क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयमा र प्रहरी प्रधान कार्यालयलाई निर्देशन दिइसकिएको छ यस्तो अवस्थामा सम्मानित अदालतको देश नमानेको भन्न मिल्ने अवस्था नदेखिएकोले रिट निवेदन खारेजभागी छ । सिन्डिकेट तथा कार्टेलिङ प्रथाले नकरात्मक असर पार्ने हुँदा त्यस्तो क्रियाकलाप सञ्चालन हुन नदिने भनी सम्मानित अदालतको आदेशको सम्मान गर्दै नेपालका विभिन्न राजमार्गहरूमा राखिएको ढाट, सिन्डिकेट हटाउन र सो हटाउन नसक्ने सम्बन्धित प्रमुख पदाधिकारीलाई विभागीय कारबाही गरिने भनी सबै क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयहरूलाई मिति २०६९/०६/०४ मा निर्देशनसमेत दिई सकिएको हुँदा सम्मानित अदालतबाट भएको आदेश कार्यान्वयनको लागि गृह मन्त्रालयबाट सक्दो प्रयास गरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिव सूर्यप्रसाद

सिलवालको लिखित जवाफ ।

हामीले सञ्चालन गरेको सवारी साधनहरू विपक्षीले निवेदनमा उल्लेख गरे जस्तो थोत्रो र पुरानो छैनन् । हाम्रो सवारी साधनहरू सबै नयाँ र नेपाल सरकारले तोकेको सवारी साधनहरूको मापदण्डबमोजिम रहेका छन् । प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीले दाबी गरेझैं हामीबाट कुनै काम कारबाही भएको छैन । साझा यातायात सदैव सार्वजनिक सवारी साधनहरूको सञ्चालनमा एकाधिकार कायम हुने सिन्डिकेट, कार्टेलिङ जस्ता कुराहरूको अन्त्य होस् र यात्रुहरूलाई बढीभन्दा बढी सुविधा दिन सकियोस् भन्ने कुरामा नै सदैव तल्लीन रहेको हुँदा हाम्रो हकमा विपक्षीको मागदाबीबमोजिम रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन । निवेदकको माग दाबीबमोजिम सर्वजनिक यातायातलाई व्यवस्थित गर्न जाँचबुझ आयोग गठन भएमा र सो आयोगले जाँचबुझ गरी आएको कुराहरू सम्बन्धित निकायबाट लागू गर्ने निर्णय भएमा हामीसमेत परिपालना गर्नेछौं । हाम्रो उद्देश्य पनि सार्वजनिक यातायातको साधन सर्वसुलभरूपमा सञ्चालन गर्न सकियोस् भन्ने नै रहेको हुँदा विपक्षीले माग गरेको आयोग गठनसम्बन्धी दाबीको हकमा हाम्रो भन्नु केही छैन । तसर्थ, विपक्षीले दाबी गरेको कुनै पनि कार्य हामीबाट नभएको हुँदा हाम्रो हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको साझा यातायात सहकारी संस्था लिमिटेडका अध्यक्ष कनकमणी दीक्षितको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री ज्योति बानियाँ र श्री विष्णुप्रसाद तिमिल्सिनाले यात्रुबाहक तथा मालबाहक सार्वजनिक यातायातको हाल कायम सवारी साधन,

रूट पर्मिट, व्यवसायी संघ दर्ता आदिको छानबिन, यातायात साधनको थप व्यवस्थापन, लामो, छोटो, स्थानीय आदि बाटोको कानूनी रूपमा निर्धारण, प्रत्येक रूट सिधै, द्रूत र स्थानीय श्रेणीका यात्रु बस सञ्चालनसम्बन्धी विधि प्रक्रिया तय, अवधि नाघेका सवारी साधनको रूट पर्मिट खारेजी, एक सवारी साधनको न्यूनतम मासिक/दैनिक खेप निर्धारण, सवारी साधनको भाडादर निर्धारण तथा राजपत्रमा सूचना प्रकाशन, बिमा तथा दुर्घटनाको दायित्व निर्धारण, यातायात सेवाको गुणासो सुनुवाइ, कानूनी फैसला र प्रतिवेदनहरूको कार्यान्वयन र परिपालनालगायतको विषयमा छानबिन गरी यातायात सेवामा सिन्डिकेट भएको पाइएमा कारबाही सिफारिसलगायत यातायात सेवासम्बन्धी छानबिन, अनुसन्धान जाँचबुझ गरी सिफारिस प्रतिवेदन लिई कार्यान्वयन गर्न जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ३ बमोजिम जाँचबुझ आयोग गठन गर्नु गराउनु, सो आयोगको सिफारिसहरू कार्यान्वयन गर्नु गराउनु र सो सिफारिस कार्यान्वयन भए नभएको विपक्षी आयोगहरूबाट अनुगमन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत अन्य जो चाहिने निर्देशनात्मक आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

यसैगरी विपक्षी नेपाल राष्ट्रिय ट्रक व्यवसायी महासंघ सानेपा ललितपुरको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ता श्री बालकृष्ण देवकोटाले नेपाल राष्ट्रिय ट्रक व्यवसायीमा सिन्डिकेट तथा कार्टेलिङ छैन । रिट निवेदकको मागबमोजिम जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ अनुसार जाँचबुझ आयोग गठन भएमा हामीहरूको कुनै आपत्ति छैन भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले

सवारी तथा यातायात क्षेत्रमा देखिएको सिन्डिकेट तथा कार्टेलिङको अवस्था समाप्त गर्नेबारेमा नेपाल सरकारको प्रयास जारी छ । जाँचबुझ आयोग गठन गरी समस्या समाधान गर्ने विषय होइन, यो त सुपरीवेक्षण र अनुगमन गरी समस्याको समाधान गर्ने विषय हो, तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

विपक्षी नेपाल राष्ट्रिय यातायात व्यवसायी सर्वोच्च महासंघको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ता श्री चुडामणी पोखरेलले २०६५ सालको रिट नं. ०६५-WO-००४७ को मुद्दा मिति २०६७/१०/१९ मा फैसला भएपछि नेपाल राष्ट्रिय यातायात व्यवसायी सर्वोच्च महासंघको जन्म भई सिन्डिकेटको विरुद्धमा दर्ता भएको हो । स्वच्छ प्रतिस्पर्धामा सवारी यातायात चल्नु पर्दछ । हामी रिट निवेदनको मागदाबीसँग सहमत छौं भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो । विपक्षी साझा तथा सहकारी यातायातको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ता श्री रत्न कुमार खरेलले साझा यातायातको यूरो मापदण्डको गाडीहरू छन् । सिन्डिकेट तथा कार्टेलिङको प्रथा हुनुहुँदैन भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

२. उपर्युक्त दुवै पक्षका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहससमेत सुनी निवेदकको मागबमोजिम परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्नेतर्फ हेर्दा, निवेदकले मूलतः यात्रुबाहक र मालवाहक सार्वजनिक यातायात सेवामा सिन्डिकेट र कार्टेलिङ खारेज गर्नेबारे सर्वोच्च अदालतबाट फैसला भएपनि प्रत्यर्थीहरूले प्रभावकारी कानून र कार्ययोजना तर्जुमा नगरेका, विपक्षी विभाग तथा सोअन्तर्गतको अञ्चल यातायात व्यवस्था समिति र कार्यालयबाट पर्मिट पाएका व्यवसायी, व्यक्ति

र संस्थाले आफूबाहेक अरूलाई आफूले काम गरेको रूटमा यातायात सेवा प्रवेशमा तथा बजार प्रवेशमा निषेध गर्ने गरेका छन् । यसबाट राज्य सञ्चालनको वित्तीय, वस्तु तथा सेवा बजार र सार्वजनिक सेवामा समेत प्रभाव परेकोले अदालतको आदेशले गठन हुने जाँचबुझ आयोगले मात्र यात्रुबाहक तथा मालबाहक सार्वजनिक यातायातको हाल कायम सवारी साधन रूट पर्मिट, व्यवसायी संघ दर्ता आदिको छानबिन, यातायात साधनको थप व्यवस्थापन, लामो, छोटो, स्थानीय आदि बाटोको कानूनीरूपमा निर्धारण, प्रत्येक रूट सिधै, द्रुत र स्थानीय श्रेणीका यात्रु बस सञ्चालनसम्बन्धी विधि प्रक्रिया तय, अवधि नाघेका सवारी साधनको रूट पर्मिट खारेजी, सवारी साधनको न्यूनतम मासिक / दैनिक खेप निर्धारण, सवारी साधनको भाडादर निर्धारण तथा राजपत्रमा सूचना प्रकाशन, बिमा तथा दुर्घटनाको दायित्व निर्धारण, यातायात सेवाको गुनासो सुनुवाइ, कानूनी फैसला र प्रतिवेदनहरूको कार्यान्वयन र परिपालनालगायतको विषयमा छानबिन गरी यातायात सेवामा सिन्डिकेट भएको पाइएमा कारबाही सिफारिस लगायत यातायात सेवासम्बन्धी छानबिन, अनुसन्धान जाँचबुझ गरी सिफारिस प्रतिवेदन लिई कार्यान्वयन गर्न जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ३ बमोजिम जाँचबुझ आयोग गठन गर्नु गराउनु, सो आयोगको सिफारिसहरू कार्यान्वयन गर्नु गराउनु र सो सिफारिस कार्यान्वयन भए नभएको विपक्षी आयोगहरूबाट अनुगमन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत अन्य जो चाहिने आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिकिर लिएको देखियो ।

३. विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा, निवेदकले औल्याएको विषयमा सर्वोच्च अदालतबाट यसपूर्व दिइएका परमादेश तथा निर्देशनात्मक

आदेशको कार्यान्वयन गर्न तथा विभिन्न व्यक्तिले दिएका निवेदनहरू समेतका आधारमा गृह सचिव, वाणिज्य तथा आपूर्ति सचिव र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयसमेतलाई सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६७/१०/१९ मा एकाधिकार कायम गर्ने सिन्डिकेट तथा कार्टेलिङ र त्यस्ता अन्य कुनै क्रियाकलाप सञ्चालन नगर्नु, नगराउनु भन्ने आदेश भए तापनि यातायात व्यवसायीहरूले विभिन्न नाम दिएर देशभरि सिन्डिकेटको सञ्चालन गरिरहेको हुनाले उक्त सिन्डिकेट तथा कार्टेलिङ्ग तत्काल हटाई सोको बारेमा ७ दिनभित्र जानकारी उपलब्ध गराउन र कानूनबमोजिमको जिम्मेवारी पूरा नगर्ने पदाधिकारीहरूको जानकारीसमेत प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी उक्त कार्यालयबाट मिति २०७१/०८/२९ मा पत्राचार गरिएको कुरा उल्लेख गर्दै प्रचलित कानून र सम्मानित अदालतको आदेश कार्यान्वयन गर्ने काम कारबाही भइरहेको, सिन्डिकेट तथा कार्टेलिङ्ग जस्ता गैरकानूनी अनुचित क्रियाकलापलाई पूर्णरूपमा अन्त्य गर्न सरकारको लक्ष्य नै रहेको, स्रोत साधन र क्षमताले भ्याएसम्म अग्रसर नै रहेको भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

४. यसरी हेर्दा सिन्डिकेट तथा रूट पर्मिट प्रथा हट्नुपर्ने भन्ने निवेदकको एउटा प्रमुख माग देखिन्छ भने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा कोही पनि सो प्रथाको पक्षमा रहे भएको देखिँदैन । यति हुँदाहुँदै पनि विपक्षीमध्ये भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र त्यस्तै गरी यातायात व्यवस्था विभागको लिखित जवाफमा “नेपाल यातायात व्यवसायी राष्ट्रिय महासंघलगायतका अनेकौं क्रियाशील संघ संस्था र संगठनहरूमार्फत कहीं कतै सिन्डिकेट वा कार्टेलिङ्ग भइरहेको भन्ने कुरा नसुनिएको होइन” भनी

यथार्थमा सिन्डिकेट र कार्टेलिङ भइरहेको कुरालाई भने विपक्षीहरूले परोक्षरूपमा स्वीकार गरेको पाइन्छ।

५. यही यथार्थको सन्दर्भमा यस अदालतबाट भएका पूर्व निर्णयहरू हेर्दा रिट निवेदक ज्योति बानियासमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको ०६३-WO-०६७७ को उत्प्रेषणसमेतको रिट निवेदनमा यातायात व्यवसायीहरूबाट गरिने बन्द हडतालको विषयले यस अदालतमा प्रवेश पाएको रहेछ। उक्त रिट निवेदनमा विपक्षी नेपाल यातायात व्यवसायी राष्ट्रिय महासंघ र सरकारका बीच सम्पन्न मिति २०६३/१०/०८ को सहमतिको बुँदानं.७, जसले नयाँ संस्था दर्ता र नवीकरण गर्न महासंघको सिफारिस अनिवार्य गरेको थियो, यस्तो सहमतिमार्फत सरकारले निर्णायक भूमिका परित्याग गरी दर्तावाला संस्थाहरूलाई महासंघको प्रक्रियाबाट गुञ्जनुपर्ने गरेको भन्दै सो मिति २०६३/१०/८ मा भएको सहमति र सो सहमति कार्यान्वयनको लागि मिति २०६५/०९/२६ को मन्त्रीस्तरीय निर्णय एवं सोका आधारमा जारी गरिएका पत्राचारसमेत कानूनले नतोकेको अतिरिक्त सर्तहरू सृजना गरी कानूनले अधिकार नदिएको संस्थाको सिफारिस आवश्यक बनाई गरिएका निर्णयसमेत गैरकानूनी देखिएकोले सोही निर्णय एवं पत्राचारलगायतका सम्पूर्ण कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। अब, कानूनबमोजिम सेवाहरू सुचारु गर्नु, एकाधिकार कायम हुने सिन्डिकेट कार्टेलिङ्ग र त्यस्ता अन्य कुनै पनि क्रियाकलाप सञ्चालन नगर्नु, नगराउनु, सञ्चालन गर्न नदिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ भनी मिति २०६७/१०/१९ मा निर्णय भएको देखियो।

६. त्यसैगरी ट्रक व्यवसायी संघहरूद्वारा कायम आलोपालो प्रणाली, ट्रायल प्रणाली, चक्र

प्रणाली, क्यु प्रणाली, टोकन प्रणाली वा Load Slip सूचना प्रणालीको नाउँमा चलाइएका सिन्डिकेट र कार्टेलिङको विषयमा नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघसमेतको तर्फबाट प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत विरुद्ध परेको रिट नं.०६५-WO-००४७ को उत्प्रेषणसमेतको रिट निवेदनमा यस अदालतबाट प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन र बजार संरक्षण ऐन, २०६३ मिति २०६३/०९/०३ मा जारी भई क्रियाशील रहेको अवस्थामा यातायात व्यवसायीहरूसँग उक्त ऐनको उद्देश्यविपरीत यातायात क्षेत्रको एकाधिकार कायम गर्ने गरी मिति २०६३/१०/०८ मा सम्झौता भएको कुरालाई कानूनविपरीत मान्दै सेती महाकाली ट्रक व्यवसायी संघको विधानको दफा ३ मा उल्लिखित प्रावधानबाट समेत परोक्ष रूपमा स्वच्छ र प्रतिस्पर्धात्मक आधारमा गर्ने सेवा, व्यापारलाई एकाधिकार गर्ने प्रावधान समेटिएको देखिएको र कानूनविपरीत संस्थाको विधानमा कुनै कुरा व्यवस्था गर्न नमिल्ने हुनाले उल्लिखित प्रावधानसमेत हटाउन विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने र विपक्षीसँगको उपर्युक्त सहमति एवं निर्णय एवं क्रियाकलापबाट सिन्डिकेट कार्टेलिङ्ग जस्ता गैरकानूनी एवं एकाधिकाररूपमा वस्तु वा सेवा व्यापार गर्ने अधिकार वैध नहुने हुनाले सोसम्बन्धी सबै किसिमका क्रियाकलाप रोकी कानूनको सहीरूपमा कार्यान्वयन गर्नु, कानूनको सही कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा सबै उपाय अवलम्बन गर्नु भनी विपक्षी नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, गृह मन्त्रालयसमेतको नाममा सोही मिति २०६७/१०/१९ मा परमादेशको आदेश जारी भएको देखियो।

७. त्यसैगरी रिट निवेदक शम्भुप्रसाद

अधिकारी विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको रिट नं. ०६५-WO-०४२१ भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा, विपक्षीहरूका बीच भएको मिति २०६३/१०/०८ को निर्णय र सोको सहमति पुनः लागू गर्नेगरी भएको मिति २०६५/०९/२६ को सहमति निर्णय र सो सहमति तथा निर्णय कार्यान्वयन गर्ने गरी श्रम तथा यातायात मन्त्रालयबाट मिति २०६५/०९/२७ मा भएको टिप्पणी सदर निर्णय तथा सोको आधारमा विपक्षी यातायात व्यवस्था विभागको मिति २०६५/०९/२८ को पत्राचार लगायतका सम्पूर्ण कामकारबाहीहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर भई निवेदकको मागबमोजिम कानूनबमोजिम बाहेक कुनै सर्त बन्देज नगर्नु, नगराउनु र सवारी तथा यातायात व्यवसायमा विपक्षी यातायात व्यवसायी राष्ट्रिय महासंघको सिफारिस वा अनुमति अनिवार्य नगर्नु, नगराउनु भनी सोही मितिमा विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी भएको पनि देखियो ।

८. यसअघि निवेदक ज्योति बानियाँ वि. यातायात व्यवस्था विभागसमेत भएको रिट निवेदन (संवत् २०६१ सालको रिट नं. ३४०२) मा सार्वजनिक सवारी साधनहरूको भाडादर निर्धारण गर्ने प्रक्रिया अविलम्ब तोक्नु र सो क्रममा उपभोक्ता संरक्षण कानूनद्वारा गरिएका प्रावधानहरू समेतको अनुकरण गरी भाडादर निर्धारण गर्ने कार्य गर्नु गराउनु, साथै निर्धारण गरिएको भाडादर सर्वसाधारणले जानकारी प्राप्त गर्नसक्ने गरी प्रचारप्रसार गर्नु गराउनु भन्ने र सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ द्वारा व्यवस्थित यात्रीको बिमा, तेस्रो पक्षको बिमा तथा यात्री गुन्टाको बिमालाई अविलम्ब सबै प्रकारका सार्वजनिक यातायातका साधनहरूमा अनिवार्यरूपमा लागू गरी यात्री गुन्टाको बिमाको

दर निर्धारणसमेत गर्नु र सो प्रयोजनको लागि नियममा आवश्यक सबै उपयुक्त व्यवस्थासमेत गरी प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी मिति २०६३/०७/२१ मा यस अदालतबाट परमादेशको आदेश जारी भएको पाइन्छ ।

९. यसरी हेर्दा, यस अदालतबाट विभिन्न मितिमा भएका आदेशहरूको अध्ययन र विश्लेषण गर्दा सर्वोच्च अदालतले यातायात क्षेत्रमा स्वच्छ प्रतिस्पर्धा होस्, कसैले पनि सिन्डिकेट, कार्टेलिङ गर्ने कार्य गर्न नपाओस्, भाडादर पारदर्शी एवं यथार्थपरक रहोस्, दुर्घटनाको कारण हुने हानि नोक्सानी बिमाद्वारा कभर गरियोस् भन्नेमा जोड दिएको देखिन्छ । संविधानद्वारा प्रत्याभूत पेसा, व्यवसाय र रोजगारको हक अन्तर्गत स्वस्थ व्यापार व्यवसायको हक पनि पर्छ । सम्मानपूर्ण जीवनको हकभित्र व्यवस्थित यातायातको हक पनि पर्छ । तसर्थ, यस अदालतबाट भएका माथि उल्लिखित निर्णयहरू संवैधानिक हकको प्रचलनमा नै केन्द्रीत देखिन्छन् । तर यथार्थमा भने सवारी एवं यातायात क्षेत्रमा विद्यमान भाडा, बिमा, सिन्डिकेट, कार्टेलिङसमेतका विषयमा यस अदालतबाट पटकपटक निर्णयहरू भए पनि यो क्षेत्रमा विद्यमान बेथिति हटिसकेको भने देखिँदैन । संविधान र कानूनको कार्यान्वयन गर्नु गराउनु राज्यका सबै निकायको कर्तव्य हो । कानूनको कार्यान्वयन नभएको भनी कुनै विवाद अदालतमा प्रवेश गर्छ र अदालतबाट सो विषयमा फैसला भई अन्तिमरूपमा विवादको निरूपण हुन्छ भने अदालतबाट भएको फैसला सबैले मान्नु पर्छ । “मुद्दा मामिलाको रोहमा अदालतले दिएको आदेश वा निर्णयको सबैले पालना गर्नुपर्नेछ” भन्ने संविधानको बाध्यकारी व्यवस्थाको बर्खिलाप कोही पनि जान मिल्दैन । संविधान एवं कानूनी व्यवस्था र ती व्यवस्थाअनुरूप अदालतबाट भएका फैसला

विरुद्धको आचरण र व्यवहार लोकतन्त्र तथा विधिको शासनको समेत विरुद्ध हुन्छ ।

१०. प्रस्तुत रिट निवेदन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रत्याभूत हकको प्रचलनको लागि दायर गरिएको देखिन्छ । अन्तरिम संविधानद्वारा प्रत्याभूत सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, नेपालको कुनै पनि भागमा आवतजावत गर्न पाउने, पेसा, रोजगार, व्यवसाय गर्न पाउने हकलाई वर्तमान संविधानद्वारा पनि प्रत्याभूत गरिएको छ । सोको अतिरिक्त वर्तमान संविधानद्वारा सामाजिक न्याय, सामाजिक सुरक्षाको हकसमेत प्रत्याभूत गरिएको छ । त्यस्तैगरी वर्तमान संविधानको धारा ४४ द्वारा उपभोक्तालाई गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा प्राप्त हुने हक, गुणस्तरहीन वस्तु वा सेवाबाट क्षति पुगेको व्यक्तिलाई कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हकसमेत प्रत्याभूत गरिएको छ । **यातायात सेवा पनि उपभोक्ताले प्राप्त गर्ने एउटा सेवा हो । तसर्थ, यो सेवा पनि हरेक दृष्टिबाट गुणस्तरीय हुनु आवश्यक छ । सेवा गुणस्तरीय नभएमा सोको विरुद्ध उपचार खोज्ने र क्षतिपूर्तिसमेत पाउने हक हरेक उपभोक्तालाई रहन्छ । यस दृष्टिबाट रिट निवेदनमा उठाएको विवाद सार्वजनिक हक र सरकारको विषय रहे भएको देखिन्छ ।**

११. निवेदन र लिखित जवाफसमेतबाट यातायात क्षेत्रको समस्या यथावत् रहेको भन्ने देखिएकोले यसअघि भएका फैसलामा पनि उल्लेख भइसकेका केही कानूनी व्यवस्थाहरूको पुनः विवेचना र विश्लेषण यहाँ आवश्यक हुन आयो । प्रतिस्पर्धात्मक एवं गुणस्तरीय यातायात सेवाको सन्दर्भमा उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ६ को उपदफा (१) द्वारा उपभोक्ताको हक हित संरक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि केही अधिकारहरूको उद्घोष गरिएको

पाइन्छ । सोमध्ये देहाय खण्ड (ख) र (ग) मा उल्लिखित अनुचित व्यापारिक क्रियाकलापबाट सुरक्षित हुनको निमित्त उपभोग्य वस्तु वा सेवाको मूल्य, गुण, परिमाण, शुद्धता, गुणस्तर आदिबारे सुसूचित हुने र यथासम्भव प्रतिस्पर्धात्मक मूल्यमा उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको छनोट गर्न पाउने अवसरसँग सम्बन्धित अधिकारहरू प्रस्तुत विवादमा विशेषरूपले सान्दर्भिक देखिन्छन् । सो ऐनको दफा ७ मा वस्तु वा सेवाको माग, आपूर्ति वा मूल्यमा प्रतिकूल प्रभाव पार्न निषेध गरिएको र दफा ८ मा वस्तु वा सेवाको गुणस्तर, मूल्य निर्धारण, एकाधिकार तथा अनुचित क्रियाकलापलाई निषेध गर्दै त्यस्ता कार्यहरूको नियन्त्रण गर्नुपर्ने दायित्व सरकारमा रहने कुरा उक्त दफाहरूको अध्ययनबाट देखियो । त्यस्तैगरी प्रतिस्पर्धा तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३ को दफा ३, ४, ७ र ८ का कानूनी व्यवस्थाहरू पनि यहाँ सान्दर्भिक देखिन आउँछन् । उक्त ऐनको दफा ३ मा वस्तु र सेवाको उत्पादन र वितरण गर्ने व्यक्ति वा प्रतिष्ठानले प्रतिस्पर्धा सिमित वा नियन्त्रण गर्न सम्झौता गर्न नहुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । सोअन्तर्गत वस्तु वा सेवाको प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा खरिद वा बिक्री मूल्य निर्धारण गर्ने, खरिद बिक्रीका सर्तहरू तोक्ने, बजार सिमित वा नियन्त्रण गर्ने आदि कुराहरू निषेध गरिएको देखिन्छ । त्यस्तैगरी दफा ४ मा प्रभुत्वशाली हैसियतको दुरुपयोग गर्न नहुने, दफा ७ मा एकलौटी कारोबार (Exclusive Dealing) र दफा ८ मा बजार सिमित (Market Restriction) गर्ने गरी कारोबार गर्न निषेध गरिएको छ । यस्ता सबै कार्यहरूलाई ऐनले कसुर मानी सजायसमेतको व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तैगरी प्रतिस्पर्धात्मक रूपबाट यातायात सेवा सञ्चालन गर्नुपर्ने कुरा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६८ मा

गरिएको छ भने सोही ऐनको परिच्छेद ८ अन्तर्गत दफा १४८ देखि १५२ सम्म बिमासम्बन्धी व्यवस्था राखिएको छ । यी सबै व्यवस्थाहरू उपभोक्ताको हितसँग सम्बन्धित देखिन्छन् । वर्तमान संविधानले उपभोक्ताहरूको हकलाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरेको सन्दर्भमा समेत माथि उल्लिखित प्रावधानहरूको उचित तरिकाबाट कार्यान्वयन गरिनु अपरिहार्य हुन आउँछ । साथसाथै सम्झनुपर्ने कुरा के पनि छ भने नेपाल अब विश्व व्यापार संगठनको सदस्य भइसकेको छ । विश्व व्यापार संगठनको सदस्य भएको नाताले बजारमा गरिने अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाका कुनै पनि स्वरूपको विरुद्धमा उभिनु अब नेपालको राष्ट्रिय दायित्व बनेको छ । यो कुरा सरकारलगायत सबै सरोकारवालाले बुझ्नु र मनन गर्नु जरूरी देखिन्छ ।

१२. प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकले यसअघि यस अदालतबाट सम्बोधन भएका विषयसमेतलाई उल्लेख गरी सो फैसलाहरू कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा समेत जाँचबुझ आयोग गठन गर्न माग गर्नुभएको पाइयो । अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयन गर्न जाँचबुझ आयोग गठन गर्ने कुरा कुनैरूपमा पनि स्वीकारयोग्य हुन सक्दैन । त्यस्तो माग संविधान र कानूनअनुरूप पनि हुँदैन । अदालतबाट भएको फैसला त पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गरिनु पर्छ । कार्यान्वयन गर्ने दायित्वबाट सरकार वा कुनै संघ संगठन वा प्रतिष्ठान पन्छिन सक्दैन । यस अदालतबाट २०६१ सालको रिट नं. ३४०२ मा भएको निर्णय र त्यसपश्चात् ०६३-WO-०६७७, ०६५-WO-०४२१ र ०६५-WO-००४७ का रिट निवेदनमा भएका निर्णयहरूको शब्द र सार दुवै कुरा हेरी पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ । यसमा कुनै “तर, तापनि, तथापि” भन्ने नै हुँदैन । तसर्थ, विवादित तथ्य एवं कानूनको विश्लेषण गरी अदालतले अन्तिम रूपमा आफ्नो अभिव्यक्ति

दिइसकेको हुँदा यस अदालतबाट फैसलाहरूको कार्यान्वयनको निमित्त जाँचबुझ आयोग गठन गर्ने कुरा कुनै दृष्टिबाट पनि आवश्यक छैन । सो बाहेकका अन्य कुराहरू जसबारेमा कानून वा नीति मौन छ वा देखिएका समस्याहरूको विद्यमान कानूनले सही तरिकाबाट सम्बोधन गरेको छैन भने सो विषयको अध्ययन गर्न जाँचबुझ आयोग गठन हुनसक्छ । यस दृष्टिबाट हेर्दा निवेदकले सार्वजनिक यातायातको हाल कायम सवारी साधन रूट पर्मिटसम्बन्धी व्यवस्था, व्यावसायिक संघ दर्ताको छानबिन, यातायात साधनको यान्त्रिक स्थिति र थप व्यवस्थापन, लामो छोटो, स्थानीय आदि बाटोको कानूनी रूप निर्धारण, विभिन्न किसिम र स्तरका मार्गमा यातायात व्यवस्थापन, भाडा निर्धारणसम्बन्धी विधि र प्रक्रिया, निश्चित अवधि नाघेका सवारी साधनको दर्ता खारेजी, बिमासम्बन्धी व्यवस्था, यातायात सेवाको गुनासोको सुनुवाइसमेतका जुन विषयहरू उठाउनुभएको छ, यी सबै विषयहरू महत्त्वपूर्ण छन् । यसको अलावा बढ्दो सडक सञ्जाल र सडकको अवस्था, सार्वजनिक यातायात चलाउन न्यूनतमरूपमा कायम रहनुपर्ने सडकको स्तर र मापदण्ड, सडकको दुरावस्थाका कारण बरोबर भइरहने यातायात दुर्घटना र प्रदुषण नियन्त्रण आदि विषयहरू पनि अध्ययनका विषयहरू हुन सक्छन् । त्यस्तै गरी यात्रुहरूको चाप हेरी यातायातको साधनको संख्या निर्धारण, न्यूनतम पालो अर्थात् खेप निर्धारण, न्यूनतम रूपमा पनि नाफामूलक कमाइको सुनिश्चितता तथा नेपाल बन्द, चक्का जाम, हडताल र आन्दोलनका नाममा यातायात साधनहरूमा पुऱ्याइने नोक्सानीको क्षतिपूर्ति, यातायातकर्मीहरूको सुरक्षाको प्रत्याभूति जस्ता कुराहरूमा पनि अध्ययन गरी समस्याहरूको समाधान पहिल्याइनुपर्छ । विधिको शासनको कार्यान्वयनको लागि यो क्षेत्रको सुधार र सुव्यवस्था अपरिहार्य भएकोमा दुईमत हुन

सकदैन । सवारी तथा यातायात व्यवस्थापन ऐनले यी सबै कुरालाई कुन हदसम्म समेट्छ र कुन विषयमा नयाँ ऐन बन्नु जरूरी छ सो बारेमा समेत अध्ययन आवश्यक छ । यी सबै विषयमा विस्तृत अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार भएपछि मात्र कानूनी र संस्थागत सुधारतर्फ मापदण्ड निर्धारण गरी कार्य गर्न र व्यक्तिगत तथा सामूहिक हितको सम्बर्द्धन गर्न सकिने हुन्छ । त्यसैले यस विषयमा एउटा छानबिन आयोग गठन होस् भन्ने निवेदकको मागलाई अस्वीकार गर्नुपर्ने देखिएन । सार्वजनिक हक र सरोकारको यो विषयमा सरकारको ध्यान जानु आवश्यक नै देखियो ।

१३. अतः उपर्युक्त कारणहरूबाट यातायात क्षेत्रमा विद्यमान सिन्डिकेट, भाडा, भाडादर, बिमा आदि विषयहरूमा यस अदालतबाट मिति २०६७/१०/१९ मा (०६५-WO-०४२१, ०६३-WO-०६७७, ०६५-WO-००४७ का रिट निवेदनमा भएको निर्णय र सो पूर्व मिति २०६१ सालको रिट नं.३४०२ को रिट निवेदनमा मिति २०६३/०७/२१ मा भएका निर्णयहरूको हकमा सोहीबमोजिम हुने र यस अदालतको फैसला आदेशहरूले समेटेका क्षेत्रहरूबाहेक पनि यातायात क्षेत्रमा अझै सवारी साधनको प्राविधिक गुणस्तर, सार्वजनिक सवारी साधन चलाउन हुनुपर्ने सडकको न्यूनतम मापदण्ड, प्रदुषणको अवस्था, रूट परमिट, यातायातका साधन र व्यवसायीहरूको यातायात सञ्चालन विधि, सवारी तथा यातायातको सञ्चालन र व्यवस्थापनसँग सम्बद्ध निकायहरूको पारदर्शिता एवं जवाफदेहिता, सुरक्षा, क्षतिपूर्ति, दुर्घटनामा दायित्व निर्धारणसमेतका विषयहरूमा माथि उल्लेख भएबमोजिम समस्याहरू रहेको पाइयो । तसर्थ यातायात क्षेत्रमा रहेका बेथिति र अव्यवस्थाहरूको पहिचान गरी कानूनी, नीतिगत र व्यवस्थापकीय पक्षमा गर्नुपर्ने सुधारका विषयमा

समेत अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेस गर्न जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ अन्तर्गत सरोकारवालाहरूको प्रतिनिधित्वसमेत रहने गरी एक उच्च स्तरीय आयोग गठन गर्नेतर्फ कानूनबमोजिम नीतिगत निर्णय गरी आवश्यक कार्य गर्नु गराउनु भनी १ देखि ७ नं. सम्मका विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिएको छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई समेत दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत: लोकबहादुर हमाल

इति संवत् २०७३ साल मङ्सिर ३० गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १९२१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
फैसला मिति : २०७४।७।६
०७३-WO-१०५४

मुद्दा : उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : कञ्चनपुर जिल्ला, महेन्द्रनगर नगरपालिका
वडा नं. ४ घर भई हाल भक्तपुर जिल्ला, अनन्त
लिंगेश्वर नगरपालिका वडा नं २ बस्ने भोजराज
पन्तकी छोरी सुमन पन्त
विरुद्ध

विपक्षी : गृह मन्त्रालय, अध्यागमन विभाग, दिल्लीबजार
काठमाडौंसमेत

- संविधानमा प्रयुक्त “व्यक्ति” वा “नागरिक” भन्ने शब्दहरू लैङ्गिकरूपमा निरपेक्ष शब्द हुन् । यी शब्दले पुरुष मात्र वा महिला मात्र भनी बुझाउँदैनन् । तसर्थ संविधानद्वारा प्रत्याभूत मौलिक हकहरू पुरुष वा महिलालाई मात्र प्राप्त हुन्छन्; पुरुष वा महिलाको परम्परागत वर्गमा नपर्ने वा आफूलाई सो वर्गमा राख्न नचाहने अन्य वर्गका व्यक्तिहरूलाई प्रत्याभूत गरिएका होइनन्; संविधानको समान संरक्षण उनीहरूलाई प्राप्त छैन भनी भन्न र त्यसरी प्रत्याभूत गरिएका हकहरूबाट

उनीहरूलाई वञ्चित गर्न नमिल्ने ।

- संविधानले प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रत्याभूत गरेको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकअन्तर्गत व्यक्तिको रूपमा उसको पहिचानको हक पनि पर्छ । व्यक्तिको रूपमा उसको भौतिक अस्तित्व र पहिचानलाई नस्वीकारेसम्म सम्मानको कुरा आउँदैन । त्यस्तैगरी व्यक्तिको रूपमा जीवनलाई पूर्ण बनाउने स्वायत्तताको सम्मान नगरेसम्म उसको सम्मानलाई स्वीकार गरिएको भन्न मिल्दैन । यस दृष्टिबाट संविधान प्रदत्त हकहरूसँग नमिल्ने कानून, नीति र व्यवहारहरूले मान्यता पाउनसक्ने अवस्था नहुने ।

(प्रकरण नं. ६)

- मानव अधिकार कानूनको बृहत् परिवेश र हाम्रो संविधानले गरेको मौलिक हकसम्बन्धी व्यवस्थाको आलोकमा लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकउपर गरिने सबैखाले विभेदहरू, चाहे कुनै कार्य (action) हुन् वा कार्य नगरिएको स्थिति अर्थात् अकर्मण्यता (Omission) हुन्, गैरकानूनी देखिने ।
- लिङ्ग, शारीरिक स्थिति, वैवाहिक स्थितिसमेतको आधारमा भेदभाव गर्न नपाइने तथा सामाजिक वा सांस्कृतिक रूपले पिछडिएको लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक लगायतका समूहको अस्तित्व, पहिचान र सम्मानमा वा चाहनामा प्रतिकूल असर पर्ने वा अधिकारको उपभोग वा प्रचलन निस्तेज

वा निरर्थक हुने गरी परहेज, वञ्चना वा प्रतिबन्धको स्थिति सृजना गर्न कुनै किसिमबाट पनि मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. १३)

- नेपाली नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध भएको दाबी गर्ने विदेशीले विवाह दर्ताको प्रमाणपत्र पेस गर्छ भने र उसँग विवाह गर्ने नेपाली नागरिकले भिसाको निवेदनमा मैले विवाह गरेको व्यक्ति यही हो भनी सनाखत गर्छ भने नेपाली नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध कायम गरेको विदेशी नागरिकलाई गैरपर्यटकीय भिसा जारी गर्न इन्कार गर्न नमिल्ने ।

- कुनै विषयमा कुनै व्यक्तिको हक अधिकारको प्रश्न आउँछ त्यस्तोमा कानूनले स्पष्टतः निषेध गरेको अवस्थामा बाहेक व्यक्तिलाई अधिकार प्राप्त छ भन्नेतर्फ नै सबैको सोच बन्नुपर्ने ।

- संविधान अधिकारको दस्तावेज मात्र नभई न्यायको दस्तावेज पनि हो । संविधानले लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकको अलग पहिचान स्वीकार गरी लिङ्गको आधारमा विभेद गर्न नपाइने कुराको प्रत्याभूति गरेको छ र अध्यागमन ऐन वा नियमले त्यस्तो पहिचानलाई अस्वीकार गरेको छैन भने दरखास्त फाराममा उल्लेख भएको पति / पत्नी भन्ने शब्दले संविधान प्रदत्त हक निस्तेज गर्नु अन्यायपूर्ण हुँदा विपक्षीबाट संविधानविपरीत गैरपर्यटकीय भिसा जारी गर्नबाट गरिएको अकर्मण्यता (Omission) स्वीकारयोग्य नदेखिने ।

(प्रकरण नं. १८)

- आफ्नो व्यक्तिगत जीवन कसरी सञ्चालन गर्ने, आफ्नो लैङ्गिक पहिचान के हुने र आत्माको कुन पुकारलाई सुन्ने भन्ने कुरा आत्मनिर्णयको अधिकार हुने ।

(प्रकरण नं. १९)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू दीपकराज जोशी तथा विश्वास आचार्य

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्यामकुमार भट्टराई

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या.डा.आनन्दमोहन भट्टराई : नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७(२) तथा वर्तमान नेपालको संविधान २०७२ को धारा १३३(३) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ :

म निवेदक अल्पसंख्यक समुदायको नेपाली नागरिक हुँ। मैले पढाईको सिलसिलामा अमेरिका गएको बेला अमेरिकन नागरिक लेस्ली लुइस मेल्नीकसँग सन् २०१५ डिसेम्बर १८ मा अमेरिकाको Sacramento Country, Sacramento, California मा कोर्ट म्यारिज गरेका थियौं । नेपाल आएपछि लेस्लीले गैरपर्यटकीय भिसाको निमित्त अध्यागमन विभागमा डिसेम्बर २९, २०१६ मा आवेदन गरिन् तर विपक्षी अध्यागमन विभागले गैरपर्यटकीय भिसा दिन मौखिकरूपमा इन्कार गरी कुनै लिखित जानकारी नदिनुका साथै सोबारेमा कुनै निर्णयसमेत गरेको छैन ।

मैले अमेरिकामा विवाह गरेकाले Private

International Law को सिद्धान्तअनुसार उनी मसँग कानूनीरूपमा नेपालमा बस्न पाउने पर्दछ । नेपालको संविधान तथा अन्य कानूनले समेत नागरिकलाई भेदभाव नगरिने कुरा स्पष्टरूपमा उल्लेख छ । नेपालको संविधानले हाम्रो अस्तित्वलाई स्वीकार गरिसकेको हुँदा नेपाली नागरिकको हैसियतले नेपालमा पनि हाम्रो विवाहलाई मान्यता पाउनु पर्ने हो । नेपाली नागरिकले विदेशीसँग विवाह गरे गैरपर्यटकीय भिसा पाउने कानूनमा व्यवस्था छ । नेपाली नागरिकसँग विवाह गरेको हैसियतले हामीले सँगै बस्ने सुविधा पाउन सकेका छैनौं र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तले पनि हामी सँगै बस्न पाउनु पर्ने हाम्रो अधिकार छ ।

कुनै पनि नेपाली नागरिकले विदेशी नागरिकसँग विदेशमै विवाह गरेको भए तापनि नातामा विवाद नभएमा मान्यता पाउनु पर्ने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले समेत वकालत गर्दछ । अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम ८(ज) मा नेपाली नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध भई विवाह दर्ताको प्रमाणपत्र पेस गर्न विदेशीहरूले नेपालमा गैरपर्यटकीय भिसा पाउने व्यवस्था छ । अध्यागमन ऐन, २०४९ को दफा ७ बमोजिम विपक्षी महानिर्देशकले भिसा दिनुपर्नेमा सो विषयमा निर्णयसम्म नगरी विपक्षी मन्त्रालय पठाइदिएका कारण नेपाली नागरिकको हैसियतले पाउने सुविधा पाउन सकेका छैनौं ।

यस विषयमा राहदानीमा तेस्रो लिङ्गीको पहिचान दिनसक्ने तथा फरक लिङ्गीहरू मानव जाति वा नागरिक होइनन् भन्न नमिल्ने भनी नजिरसमेत प्रतिपादन भइसकेकोले यस्ता गम्भीर प्रकृतिका मुद्दामा अरूले समेत झन्झट व्यहोर्नु नपर्ने गरी नियम कानून नबनुञ्जेलसम्मको लागि निश्चित मापदण्ड बनाइदिनु पर्नेसमेतको माग रहेको छ । नेपालको संविधानको

धारा १७, १८, १८(२), १८(३), ३८(१), १३३ र अध्यागमन ऐन तथा नियमावलीबमोजिम गैरपर्यटकीय भिसा दिन मिल्ने अवस्था रहे तापनि विपक्षीले समयमा नै निर्णय नगरी दिँदा मलाई मेरो परिवार बनाई बस्न पाउने नैसर्गिक अधिकार खोसिएको छ । म निवेदकले विवाह गरेको व्यक्तिसँग सँगै बस्न पाउने मौलिक एवं कानूनी हक अधिकारसमेत हनन् हुन गएकोले म निवेदकसमेतलाई असर पर्ने गरी विपक्षीहरूद्वारा कुनै निर्णय भए गरेको भएमा सोसम्बन्धी निर्णय, पत्राचारलगायतका आवश्यक कुराहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ । लेस्लीको भिसाको म्याद सकिनु अगावै गैरपर्यटक भिसा दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ । मलगायत यसता यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूले समलिङ्गी विवाह गरी नेपाल आई गैरपर्यटकीय भिसा लिन चाहेमा दिनु र सहजताको लागि सोसम्बन्धी कानून तुरुन्त बनाई कार्यान्वयनमा समेत ल्याउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत रिट निवेदन यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायको व्यक्तिको समलिङ्गी विवाह गर्न पाउने अधिकारसँग जोडिएको विषय भएको र लैङ्गिक पहिचानसँग सम्बन्धित अत्यन्त संवेदनशील विषयवस्तु भएकोले अग्राधिकारसमेत दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल

साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु । निवेदनको विषयवस्तुको गाम्भीर्यतालाई विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदनलाई अग्राधिकार दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०७३।१२।२१ को आदेश ।

लेस्ली नेपालमा पर्यटकीय भिसामा वर्षको १५० दिनमात्र बस्न पाउने व्यवस्था छ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम हामी दुवैजनासँगै बस्न पाउने संवैधानिक हक भएको र अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम ८(ज) को व्यवस्थामा पनि विदेशी नागरिकले विवाह दर्ताको प्रमाणपत्र पेस गरेमा गैरपर्यटकीय भिसा दिन मिल्ने व्यवस्थासमेत भएको अवस्था छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार कुनै निश्चित देशमा दर्ता भएको विवाहको प्रमाणपत्र भन्ने पनि भएको नहुँदा लेस्लीले म निवेदकसँग विवाह गरेको हैसियतले नेपालमै गैरपर्यटकीय भिसामा बस्न पाउनु पर्ने हो । विपक्षीहरूले कानूनबमोजिम नगरेको हुँदा उक्त रिट निवेदन दायर गरेको थिएँ । तर रिट निवेदनमा मुद्दाको अन्तिम किनारा नहुँज्जेलसम्मको लागि लेस्लीलाई गैरपर्यटकीय भिसा दिनु भनी अन्तरिम वा अन्तरकालीन आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने छुट हुन गएको थियो । कानूनबमोजिमको १५० दिनबाट १३५ दिन व्यतित भइसकेकोले बाँकी १५ दिनभित्र मुद्दाको किनारासमेत लाग्नसक्ने अवस्था नहुँदा मुद्दाको अन्तिम किनारा नहुँज्जेलसम्मको लागि सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ बमोजिम मेरो Spouse Leslie लाई गैरपर्यटकीय भिसा दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम वा अन्तरकालीनलगायत उपयुक्त जो चाहिने आज्ञा, आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७४।२।१४ को पुरक निवेदन पत्र ।

रिट निवेदनमा नेपालमा समलिङ्गी विवाहलाई मान्यता दिने कानूनी व्यवस्था नभएको कुरा निवेदक स्वयंले स्वीकार गर्नुभएको छ । कानूनमा व्यवस्था नभएको विषयलाई अध्यागमन विभागले कार्यान्वय गर्नसक्ने अवस्था भएन । रिट निवेदनमा औँल्याएअनुसार विपक्षी सुमन पन्तको संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकार हनन् हुने तथा निजको पहिचान नामेट हुने कार्य यस विभागबाट भए गरेको छैन । तसर्थ यस विभागले गर्न नसक्ने कार्यलाई भए गरेको भनी यस विभागलाई समेत लाञ्छना लगाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरी गराई झुट्टा अभियोगबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भन्ने नेपाल सरकार गृह मन्त्रालय, अध्यागमन विभागको लिखित जवाफ ।

यसमा Spouse Leslie को हकमा गैरपर्यटकीय भिसा दिनु भनी सम्बन्धित व्यक्तिको निवेदन नपरी सुमन पन्तको निवेदन परेको देखियो । त्यसरी सम्बन्धित व्यक्तिले निवेदन दिन नसक्नाको कारण पनि प्रस्तुत निवेदनमा उल्लेख भएको नहुँदा निवेदन जिकिरअनुसार गर्न मिलेन । कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने मिति २०७४।३।६ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री दीपकराज जोशी तथा श्री विश्वास आचार्यले निवेदक नेपाली नागरिक रहेकोमा विवाद छैन, त्यस्तै गरी निजले संयुक्त राज्य अमेरिकामा विवाह गरेकोमा पनि विवाद छैन । नेपालको संविधानअन्तर्गत नागरिकले लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता पाउने, निज पुरुष वा महिला जे भए पनि नागरिकलाई समान वंशीय हक हुने, लैङ्गिक पहिचानको आधारमा विभेद गर्न नपाउने भएपछि निवेदकले वैवाहिक सम्बन्ध राखेको व्यक्तिलाई गैरपर्यटकीय भिसा नदिनु संविधान, कानून र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको

बर्खिलाप हुन जान्छ । आफ्ना इच्छाबमोजिम परिवार कायम गर्न र परिवारसहित नेपालमा रहन निवेदकले पाउने नै हुँदा निवेदकसँग वैवाहिक सम्बन्ध कायम रहेको व्यक्ति लेस्ली लुइस मेल्लीकलाई गैरपर्यटकीय भिसा प्रदान गर्नु भन्ने विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो । विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालय, अध्यागमन विभागसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री श्यामकुमार भट्टराईले गैरपर्यटकीय भिसा नदिएको कारण असर परेको व्यक्ति निवेदक नभई लेस्ली लुइस मेल्लीक हो, निजको यस अदालतमा रिट निवेदन नै परेको छैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदनबाट निवेदकले उठाएको कुराको सुनुवाइ हुन सक्दैन । समलिङ्गी विवाहलाई मान्यता दिने अधिकार अध्यागमन विभागलाई नभएको र रिट निवेदिकाको नेपालमा रहने वा बस्ने कुनै हक विभागबाट हनन् हुने कुनै कार्य नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

निवेदन जिकिर लिखित जवाफ तथा दुवैतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरूको बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा देहायको प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने देखियो ।

१. निवेदिकासँग दाम्पत्य सम्बन्ध कायम भएको भनी दाबी लिएको व्यक्तिलाई गैरपर्यटकीय भिसा प्रदान नगरिएको अवस्थामा निवेदिकालाई रिट निवेदन दिने हकदैया छ वा छैन ?
२. निवेदिकाले व्यक्त गरेको लैङ्गिक तथा यौनिक हैसियतको विषयमा संविधान र कानूनमा के व्यवस्था छ ?
३. निवेदिकाले वैवाहिक सम्बन्ध स्थापित गरेको भनिएको व्यक्तिलाई गैरपर्यटकीय भिसा प्रदान गर्नुपर्ने हो वा होइन ?

४. निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ हेर्दा प्रस्तुत निवेदन गैरपर्यटकीयको भिसा प्राप्त गर्न नसकेको अमेरिकी नागरिक लेस्ली लुइस मेल्लीकद्वारा दायर गरिएको नभई उनीसँग विवाह गर्ने नेपाली नागरिक सुमन पन्तद्वारा दायर गरिएको छ ।^१ यही कुरा उल्लेख गर्दै विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सह-न्यायाधिवक्ताले सरोकार परेको एवं हकदैया प्राप्त व्यक्तिबाट दायर नभएको रिट निवेदनबाट विपक्षीहरूका नाममा कुनै आदेश जारी हुन सक्दैन भन्ने जिकिर लिनुभएको छ । यस सन्दर्भमा हेर्दा लेस्ली लुइस मेल्लीक विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताले भने जस्तै प्रस्तुत विवादमा सरोकार राख्ने व्यक्ति हुन् । उनले निवेदन दिएको भए राम्रै पनि हुन्थ्यो होला । तर यहाँ सुमन पन्तको रिट निवेदन परेको हुँदा रिट निवेदनबाट उपचार प्रदान हुनसक्छ वा सक्दैन ? सुमन पन्तलाई रिट निवेदन दिने हकदैया प्राप्त छ वा छैन ? सो नै हेर्नुपर्ने हुन आयो । वस्तुतः कुनै विषयमा कसैको रिट लाग्छ वा लाग्दैन भन्ने कुरा अरु कसैले रिट हाल्यो वा हालेन भन्दा पनि रिट निवेदन लिएर आउने व्यक्तिको संविधान प्रदत्त कुनै हक हनन् हुन गएको छ वा छैन र सो हक प्रचलन गराइ माग्ने हकदैया उसलाई छ वा छैन भन्ने नै हेरिनु पर्ने हुन्छ । प्रस्तुत विवादमा रिट निवेदिकाले आफूलाई “लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक समुदाय” को व्यक्ति भएको दाबी गर्दै नेपालको संविधानको धारा १६, १७, १८, १८(२), १८(३), ३८(१) द्वारा प्रदत्त हक हनन् भयो भनी धारा १३३ अन्तर्गत यस अदालतमा प्रवेश गरेको देखियो ।

१ उनले आफूलाई भोजराज पन्तकी “छोरी” भनी रिट निवेदनमा उल्लेख गरेकोले संक्षेपमा “निवेदिका” भनिएको छ ।

अर्थात् निवेदिकाले सम्मान, समानता र स्वतन्त्रताको हक तथा लिङ्ग एवं वैवाहिक स्थितिको आधारमा गरिने भेदभाव विरुद्धको हक एवम् समान वंशीय हक हनन् भएको जिकिर लिएको र आफूसँग अमेरिकामा विवाह गर्ने लेस्ली लुइस मेल्लीकलाई गैरपर्यटकीय भिसा नदिँदा आफ्ना उपर्युक्त हकहरू हनन् भएको भन्ने जिकिर गरेकोबाट निवेदिकाको हकको सापेक्षतामा प्रस्तुत विवादलाई हेर्नुपर्ने हुन आयो।

३. निवेदिकाले आफू “लैङ्गिक तथा यौनिक” अल्पसंख्यक हुँ भन्ने दाबी गरेकी छन्। निज “लैङ्गिक तथा यौनिक” अल्पसंख्यक हुँ भन्ने दाबी वा लेस्ली लुइस मेल्लीकसँग विवाह गरेको विषयलाई विपक्षीहरूद्वारा अस्वीकार गरिएको छैन। विपक्षीले यस बारेमा कुनै सकारात्मक वा नकारात्मक निर्णय गरिएको अवस्था पनि यहाँ देखिँदैन। निवेदकले आफूलाई लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक भनी दाबी गरेकोले के हो लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक भन्ने कुरा, एउटा स्वभाविक प्रश्न यहाँ उत्पन्न हुन्छ। यो विषयलाई यौन (यौनिकता) र लैङ्गिकतासँग जोडी हेर्नुपर्ने हुन्छ। यौन भन्ने शब्दले जैविक पहिचान जनाउँछ। जस्तो कि जन्मँदा अधिकांश व्यक्ति पुरुष वा महिलाको ज्ञानेन्द्रिय लिएर जन्मन्छ र उमेर पुगेपछि उसले पुरुष र महिलाको रूपमा व्यवहार गर्छ। तर एउटा सानो समूहका व्यक्तिहरू पुरुष वा महिला के हो भनी स्पष्ट छुट्टिने अङ्ग लिएर जन्मँदैनन् वा वयस्क हुँदै गएपछि जुन ज्ञानेन्द्रिय लिएर जन्मेको छ सो ज्ञानेन्द्रियको कारण बन्ने पहिचानअनुसारको व्यवहार गर्दैनन्। हो यही वर्ग हो, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक। लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकको कुरा गर्दा लैङ्गिक पहिचान (Gender Identity) तथा यौनिक अभिमुखीकरण (Sexual orientation) भन्ने शब्दावलीहरू विशेषरूपमा प्रयोग गरिन्छन्। नेपाली

भाषामा लिङ्ग शब्द “Sex” र “Gender” दुवैलाई जनाउन प्रयोग गरिने हुँदा पहिचान वा अभिमुखीकरण दुवैको लागि साझा विशेषण “लैङ्गिक” नै प्रयोग हुने गरेको पनि भेटिन्छ। तर अब संविधानले लैङ्गिक र यौनिक शब्दलाई अलग अलग प्रयोग गरेकोले लैङ्गिक पहिचान र यौनिक अभिमुखीकरणबारे स्पष्ट हुन आवश्यक देखिन्छ।

लैङ्गिक पहिचानबारे योगाकार्टो सिद्धान्त² मा भनिएको छ:

Gender Identity is understood to refer to each person's deeply felt internal and individual experience of gender which may or may not correspond with the sex assigned at birth, including the personal sense of the body(which may involve, if freely chosen modification of bodily appearance or function by medical, surgical or other means) and other expression of gender, including dress speech and mannerisms.

त्यस्तैगरी यौनिक अभिमुखीकरणको बारेमा उक्त सिद्धान्तमा भनिएको छ:

Sexual orientation is understood to refer to each person's capacity for profound emotional, affectional and sexual attraction

2 यी सिद्धान्तहरू प्रतिष्ठित मानव अधिकार विशेषज्ञहरूले इन्डोनेसियाको योगाकार्टामा २००६ को नोभेम्बर ६ देखि ९ बीच भेला भई तयार गरेका हुन्। यी सिद्धान्तहरूलाई Yogyakarta Principles on Application of International Human Right Law in relation to Sexual Orientation and Gender Identity भनिन्छ। माथिको उद्धरण उक्त सिद्धान्तको प्रस्तावनाबाट लिइएको हो।

to, and intimate and sexual relations with individuals of a different gender or the same gender or more than one gender.

उपर्युक्त परिभाषाबाट लैङ्गिक पहिचान र यौनिक अभिमुखीकरण अलगअलग कुरा हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ । तर यी दुवैको साझा कुरा के छ भने दुवैले लिङ्गको जैविक पहिचान (Biological Sex) भन्दा व्यापक दायरालाई समेट्छन् । यसमा लैङ्गिक, संवेगात्मक र मनोवैज्ञानिक भावना, अनुभूति, व्यवहार र पहिचानका कुराहरू पर्दछन् ।

४. लैङ्गिक पहिचान र यौनिक अभिमुखीकरण भन्ने शब्दावलीले हाम्रो कानूनी साहित्यमा २०६५ पूर्व प्रवेश पाएको थिएन । यसै अदालतले सुनिल बाबु पन्तको मुद्दामा^३ “बच्चा जन्मँदा एउटा लिङ्गमा जन्मेको भए पनि जैविक (biological) र प्राकृतिक प्रक्रियाअनुसार जन्मँदा भन्दा फरक लिङ्गीमा लैङ्गिक परिवर्तन हुन सक्छन् । त्यस्तो परिवर्तन हुँदा उनीहरू मानव जाति वा नागरिक नै होइन भन्न मिल्दैन, उनीहरूलाई लैङ्गिक पहिचान वा यौन अभिमुखीकरणका आधारमा विभेद गर्न वा उनीहरूलाई संविधान प्रदत्त मौलिक हकबाट वाञ्छित गर्न मिल्दैन” भन्ने कुराको उद्घोष गर्नुो । उक्त निर्णयपश्चात् लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकहरू अर्थात् समलिङ्गी (Homosexual) विपरीत लिङ्गी (Heterosexual) द्विलिङ्गी (Bisexual) तेस्रो लिङ्गी (Transsexual) अन्तरलिङ्गी (Intersexual) वा यो कुनै वर्गमा स्पष्टतः छुट्टयाउन नचाहने तथा पुरुष र महिलाको परम्परागत वर्गभन्दा यौनिक र लैङ्गिक दृष्टिबाट शारीरिक,

मनोवैज्ञानिक र संवेगात्मकरूपमा समेत फरक हुँ भन्ने वर्गसमेतले लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकको रूपमा आफ्नो पहिचानको मुद्दालाई अघि बढाइरहेको पाइन्छ । नेपालको वर्तमान संविधानले यो पहिचानलाई स्वीकार गरेको पनि छ । वर्तमान संविधानको धारा १० ले नागरिकहरूलाई “लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता” पाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । साथै संविधानको धारा १५ ले प्रत्येक नागरिकको परिचय खुल्ने गरी अभिलेख राख्नु पर्ने दायित्व राज्यलाई सुम्पेको छ । लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकताको अतिरिक्त, लिङ्ग वा वैवाहिक स्थितिको आधारमा भेदभाव गर्न नपाइने तर “लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक” नागरिकको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकासका लागि विशेष व्यवस्था गर्न सकिने व्यवस्था पनि संविधानको धारा १८ मा गरिएको छ । लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता प्रदान गर्ने भन्ने विषयमा नेपाल सरकारले २०६९ सालमा “यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिलाई लिङ्गको महलमा “अन्य” जनाई नागरिकता जारी गर्ने निर्देशिका” जारी गरिसकेको अवस्था छ । यो व्यवस्था गरिनुपूर्व पुरुष वा महिला जनाई नागरिकता लिएकाहरूले लैङ्गिक पहिचान खुल्ने गरी नागरिकता संशोधन गर्नसक्ने गरी यस अदालतबाट परमादेशसमेत जारी भएको र राहदानीमा समेत “अन्य” जनाई राहदानी जारी गर्ने विषयमा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको अवस्थामेत छ । संविधानको यो स्वीकारोक्तिबाट अब यो समुदायले सम्मान, समानता, स्वतन्त्रतासहित परिवार र समाजबाट गरिने विभेद, अपहेलना, यातना तथा निर्मम, अमानवीय एवं अपमानजनक व्यवहार र वञ्चनालाई चुनौती दिन र तिनको अन्त्यको लागि कानूनीरूपमा लड्न सक्ने अवस्था सृजना भएको छ । यही संवैधानिक परिवेश र पृष्ठभूमिमा रिट

3 सुनिलबाबु पन्त विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत ने.का.प. २०६५ निर्णय नं. ७९५८

निवेदिकाले संयुक्त राज्य अमेरिकामा विवाह गरेको लेस्ली लुइस मेल्लीकले गैरपर्यटकीय भिसा पाउन नसकेकोबाट आफ्नो संविधान प्रदत्त हक हनन् भएको भन्दै परमादेशको आदेश माग गरी यस अदालतमा निवेदन दर्ता गरेको अवस्था छ । लेस्लीले दिएको निवेदनमा निर्णय गर्नुपर्नेमा नगरेको (Omission) को कारण निवेदिकाले कायम गरेको दाम्पत्य सम्बन्धमा विचलन आउने वा उनलाई हैरानी हुने स्थिति भई निजको समेत स्वार्थ सन्निहित हुन आएको अवस्था विद्यमान देखिँदा उनलाई रिट निवेदन गर्ने हकद्वया प्राप्त छैन भनी निवेदन अस्वीकार गर्नु न्यायसम्मत हुने देखिएन । निवेदिकालाई रिट निवेदन दिने हकद्वया रहे भएकै देखियो ।

५. अब निवेदिकाले दाबी गरेको लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक हैसियतको विषयमा संविधान र कानूनमा के व्यवस्था छ भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ हेरौं । रिट निवेदनमा निवेदिकाले अमेरिकी नागरिक लेस्ली लुइस मेल्लीकसँग सन् २०१५ को डिसेम्बर १८ का दिन अमेरिकाको SACRAMENTO COUNTY, SACRAMENTO, CALIFORNIA मा दर्ता विवाह गरेको कुरा उल्लेख गर्दै उक्त विवाहको प्रतिलिपि रिट निवेदनसाथ संलग्न गरेको पाइन्छ । यस्तो विवाहले नेपालमा के हैसियत राख्छ भन्ने प्रश्न प्रस्तुत विवादमा प्रत्यक्षरूपमा निरूपण गरिनु पर्ने प्रश्न नभई निवेदिकाले आफूले अमेरिकामा विवाह गरेकी लेस्ली लुइस मेल्लीकलाई गैरपर्यटकीय भिसा दिइनुपर्छ भन्नेसम्म जिकिर लिएको र विपक्षीहरूले निवेदकको वैवाहिक सम्बन्धका बारेमा कुनै प्रश्न उठाएकोसमेत नदेखिएको हुँदा संविधान र कानूनको व्यवस्थाको विश्लेषण गरी सो प्रश्नमा मात्र सिमित रही निर्णय गर्न सकिने अवस्था छँदैछ । तर २०७२ सालमा निर्मित नेपालको

संविधानले लैङ्गिक पहिचानसहितको नागरिकता पाउने, लिङ्ग वा वैवाहिक स्थितिको आधारमा भेदभाव गर्न नहुने कुरा उल्लेख गर्दै **“लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक समुदायको संरक्षण, सशक्तिकरण र विकास”** को मुद्दालाई स्वीकार गरिसकेको अवस्थामा यस्ता व्यक्तिहरूले संविधान प्रदत्त हकको कसरी सहजरूपमा उपभोग गर्न पाउँछन्, त्यसमा के कस्ता कुराहरूले बाधा गरिरहेका छन् र लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक वर्गको संरक्षण, सशक्तिकरण र विकासमा अबको हाम्रो कानूनी तथा संस्थागत मार्ग के हुनसक्छ र हुनुपर्छ भन्ने विषयमा पनि यस अदालतको स्पष्ट दृष्टिकोण बन्नु न्यायको रोहमा वान्छनीय देखियो र यही सन्दर्भमा तुलनात्मक विधिशास्त्रमा भएको विकासबारेमा पनि अवगत रहनु आवश्यकसमेत देखियो ।

६. यसपूर्वका संविधानहरू जस्तै वर्तमान संविधानले पनि मौलिक हकहरूको घोषणा गर्दा “व्यक्ति” “नागरिक” जस्ता शब्दहरू प्रयोग गरेको छ । केही हकहरू जस्तो सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, स्वतन्त्रताको हक, यातना विरुद्धको हक, न्यायसम्बन्धी हक, छुवाछुत तथा भेदभाव विरुद्धको हक, गोपनीयताको हक, शोषण विरुद्धको हक जस्ता हकहरू व्यक्तिलाई प्रत्याभूत गरिएका छन् । त्यस्तैगरी अन्य केही हकहरू जस्तो समानताको हक, सम्पत्तिको हक, सूचनाको हक, शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, खाद्य, वातावरणसम्बन्धी हकहरू नागरिकहरूलाई प्रत्याभूत गरिएका छन् । संविधानमा प्रयुक्त “व्यक्ति” वा “नागरिक” भन्ने शब्दहरू लैङ्गिकरूपमा निरपेक्ष शब्द हुन् । यी शब्दले पुरुष मात्र वा महिला मात्र भनी बुझाउँदैनन् । तसर्थ संविधानद्वारा प्रत्याभूत मौलिक हकहरू पुरुष वा महिलालाई मात्र प्राप्त हुन्छन्; पुरुष वा महिलाको

परम्परागत वर्गमा नपर्ने वा आफूलाई सो वर्गमा राख्न नचाहने अन्य वर्गका व्यक्तिहरूलाई प्रत्याभूत गरिएका होइनन्; संविधानको समान संरक्षण उनीहरूलाई प्राप्त छैन भनी भन्न र त्यसरी प्रत्याभूत गरिएका हकहरूबाट उनीहरूलाई वञ्चित गर्न मिल्ने हुँदैन । संविधानले प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रत्याभूत गरेको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकअन्तर्गत व्यक्तिको रूपमा उसको पहिचानको हक पनि पर्छ । व्यक्तिको रूपमा उसको भौतिक अस्तित्व र पहिचानलाई नस्वीकारेसम्म सम्मानको कुरा आउँदैन । त्यस्तै गरी व्यक्तिको रूपमा जीवनलाई पूर्ण बनाउने स्वायत्तताको सम्मान नगरेसम्म उसको सम्मानलाई स्वीकार गरिएको भन्न मिल्दैन । यस दृष्टिबाट संविधान प्रदत्त हकहरूसँग नमिल्ने कानून, नीति र व्यवहारहरूले मान्यता पाउन सक्ने अवस्था हुँदैन । यति कुरासम्म त स्पष्ट नै छ । तर यत्तिले मात्र लैङ्गिक र यौनिक अल्पसंख्यकहरूले सहजरूपमा आफ्ना हकहरू उपभोग गर्नसक्ने अवस्था बनिहाल्दैन र बनेको पनि छैन । यसको लागि प्रथमतः समाजले उनीहरूका वास्तविक समस्या एवं पीडाहरू के हुन् सो बुझ्न र महसुस गर्न सक्नुपर्छ । साथै उनीहरूको जीवनको सहज विकास र अधिकारको सहज प्रचलनको लागि कानूनमा सकारात्मक कानूनी व्यवस्थाहरू (Positive enactments) आवश्यक पर्दछ । संविधानले लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकको विकास र सशक्तिकरणको लागि सकारात्मक विभेद गर्न सकिने कुरालाई स्वीकार गरिसकेकोले अब त्यसतर्फ समेत हाम्रो ध्यान जानु आवश्यक देखिन्छ ।

७. हाम्रो धार्मिक तथा साँस्कृतिक इतिहासतर्फ हेर्दा भने पुरुष तथा महिलाको वर्गमा नपर्ने तेस्रो लिङ्गीहरूको अस्तित्व कतै न कतै भेटिन्छ । चाहे स्वयं भगवान् शिवजीको अर्धनारी

स्वरूपलाई लिउँ वा रामायणमा वर्णित हिजडाहरू भगवान् श्री राम वनबास जाँदा वहाँको पछि लागेको र श्रीरामबाट वरदान पाएको कथा लिउँ वा महाभारतमा अर्जुन र नागकन्या उलुपीको संसर्गबाट जन्मिएका अर्भानको प्रसङ्ग लिउँ वा मुस्लिम राजप्रसादमा किन्नर किन्नरी हिजडाहरूले खेल्ने भूमिकालाई नै लिउँ, हाम्रो इतिहास, धर्म र संस्कृतिमा उनीहरूको अस्तित्वलाई स्वीकार गरिएको र एक प्रकारको आदर तथा सम्मान प्रकट गरिँदै आएको पाइन्छ ।

८. तर आधुनिक समाजको प्रारम्भसँगै र विशेषतः संहितावद्ध कानूनको विकाससँगै तेस्रो लिङ्गीहरूउपर बक्रदृष्टि पर्न थालेको, उनीहरूका यौनजन्य गतिविधिहरूलाई अप्राकृतिक मान्न थालिएको वा विभिन्न लाञ्छना र अपहेलनाका घटनाहरू बढ्दै गएको पाइन्छ । कमन ल (Common Law) का अनुयायी मुलुकहरूमा समलिङ्गी यौन व्यवहार (Sodomy) लाई गैरकानूनी मान्ने, विवाह, अंशबन्डा, उत्तराधिकार, अपुताली, धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री ग्रहणमा उनीहरूलाई वञ्चित गरिने वा उपेक्षा गरिने कार्यले उनीहरू वञ्चनाको स्थितिमा पुगेको अवस्था छ । परिणामतः अहिले तेस्रो लिङ्गी कतिपय व्यक्तिहरू आफ्नो परिचय लुकाएर एउटा त्रासपूर्ण जिन्दगी बाँच्न बाध्य भएका छन् । परिवारभित्रै र बाहिर पनि उनीहरूलाई यातना दिने, क्रूर, अमानवीय तथा अपमानजनक व्यवहार गरिने, पूर्वाग्रह देखाइने, जबरजस्ती करणी, गैरन्यायिक हत्या गरिने, स्वेच्छाचारी थुनछेक गरिने, प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा घृणा, बेवास्ता वा पूर्वाग्रहपूर्वक व्यवहार गरिने, उनीहरूको पहिरन, बोली, व्यवहार, हिँडाई आदिको विषयमा खिसी टिउरी गरिने आदि गरिन्छ । तर उनीहरूको लैङ्गिक पहिचान वा यौनिक अभिमुखीकरण उनीहरूले स्वेच्छापूर्वक बनाएको

विषय होइन । जसरी मानिसले चाहेर पनि छाला वा आँखाको रंग बदल्न सक्दैन, त्यस्तै गरी यौनिक तथा लैङ्गिक पहिचानका कतिपय कुराहरू तथा सोसँग जोडिएका मनोवैज्ञानिक तथा संवेदनात्मक कुराहरू तेस्रो लैङ्गी व्यक्तिहरूले चाहेर पनि बदल्न सक्दैनन् । यो यथार्थलाई हाम्रो समाजले नबुझेको र हाम्रो राज्य संयन्त्रले बुझाउन नसकेको कारण उनीहरूले अत्यन्त पीडाको जिन्दगी बिताउनु परेको कुरा यस सम्बन्धी अध्ययनहरूले देखाउँछन् ।

९. समाजकै उपेक्षाका कारण उनीहरूको शिक्षा, स्वास्थ्य आदि प्रभावित हुन पुग्छ । उनीहरूले शिक्षक र साथीभाइको खिसी टिउरी वा होच्याउने व्यवहारका कारण बीचमै पढाइ छाड्नु परेको, स्वास्थ्यसम्बन्धी समस्या भन्न नसकेको वा जबरजस्ती लैङ्गिक पहिचान दिन शल्यक्रिया वा हार्मोनसम्बन्धी उपचार गराइएको, रोजगारी नपाएको वा पाएको रोजगारी छाड्नु पर्ने अवस्था परेको, उनीहरूको लैङ्गिक झुकाव वा अभिमुखीकरणलाई नबुझेको कारण यातना र प्रताडना सहनु परेको, घर वा बसोबासबाट निकालिनु परेका दृष्टान्तहरू भेटिन्छन् । यसैबीच लैङ्गिक र यौनिक अल्पसंख्यकहरूको यही भोगाई एवं पीडालाई संबोधन गर्ने सन्दर्भमा बिगत दुई दशकमा केही परिवर्तनहरू भने भएका छन् । अहिले विश्वका २५ भन्दा बढी मुलुकहरूले समलैङ्गी विवाह (Same Sex Marriage) लाई मान्यता दिएका छन् र यो क्रम बढ्दो छ ।⁴ मानव अधिकार कानूनहरूमा त उनीहरूको पहिचान तथा हकहितका मुद्दाहरूलाई

विशेष महत्त्वका साथ हेरिन थालिएको छ ।

१०. मानव अधिकार कानूनको चर्चा गर्दा लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकहरूको हकमा विशेषतः नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि १९६६ को धारा २, ६, ७, ९, १६ र १७ का व्यवस्थाहरू सान्दर्भिक हुन्छन् । धारा २ मा प्रत्येक राज्यले नै आफ्नो राज्यका व्यक्तिहरूलाई जातजाति, वर्ण, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचार, राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म वा “अन्य हैसियत” को आधारमा कुनै भेदभाव नगरी महासन्धिमा उल्लिखित अधिकारहरूको संरक्षण, सम्मान र उपभोग सुनिश्चित गर्ने जिम्मा लिने वचनबद्धता व्यक्त गरेको कुरा उल्लेख छ । त्यस्तै व्यवस्था आर्थिक सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी महासन्धिमा छ । उक्त महासन्धिको धारा २ को प्यारा २ मा उल्लिखित “अन्य हैसियत (Other status)” भित्र लैङ्गिक पहिचान र यौनिक अभिमुखीकरण पर्ने कुरा पनि मानव अधिकार समितिले २००९ मा स्पष्ट गरेको छ । समितिले भनेको छः

Sexual orientation and gender Identity: “Other status” as recognized in Article २ paragraph २, includes sexual orientation. States parties should ensure that a person’s sexual orientation is not a barrier to realizing Covenant rights, for example, in accessing survivor’s pension right. In addition, gender identity is recognized as among the prohibited grounds of discrimination, for example, persons who are transgender, transsexual or intersex often face serious human rights violations, such as harassment in schools

4 समलैङ्गी विवाहलाई नेदरलेण्डले सन् २००० मा मान्यता दियो । सन् २०१७ का अन्त्यसम्म अर्जेन्टिना, अष्ट्रेलिया, बेल्जियम, ब्राजिल, क्यानडा, कोलम्बिया, डेनमार्क, फिनलेण्ड, फ्रान्स, जर्मनी, आइसलेण्ड, आयरलेण्ड, लक्सम्बर्ग, माल्टा, मेक्सिको, न्युजिलेण्ड, नर्वे, पोर्चुगल, दक्षिण अफ्रिका, स्पेन, स्वीडेन, संयुक्त अधिराज्य, संयुक्त राज्य अमेरिका, उरुग्वेले मान्यता दिइसकेका छन् र ताईवान र अष्ट्रिया दिने क्रममा छन् ।

or in the workplace”⁵

११. नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको धारा ६ को उपधारा (१) मा जीवनको नैसर्गिक अधिकार प्रत्याभूत गर्दै त्यस्तो अधिकार कानूनद्वारा संरक्षित गरिने कुरा उल्लेख भएको छ । जीवनको अधिकारान्तर्गत व्यक्तिको रूपमा उसको पहिचान तथा जीवनलाई सफल एवं सम्मानयुक्त बनाउन आवश्यक पर्ने सबै कुराहरू पर्दछन् । धारा ६ मा वर्णित जीवनको हकलाई धारा ९ मा वर्णित स्वतन्त्रता र सुरक्षाको हक एवं धारा १६ वर्णित कानूनको दृष्टिमा सर्वत्र व्यक्तिको रूपमा मान्यता पाउने हकले थप मद्दत गर्छ । धारा १६ मा भनिएको छ:

“Everyone shall have the right to recognition everywhere as a person before the law”

१२. कानूनको दृष्टिमा व्यक्तिको पहिचानलाई मान्यता प्रदान गर्नुको सोझो अर्थ हरेक मानवलाई जहाँसुकै मानवोचित व्यवहारको हक रहन्छ; उत्पत्ति, लिङ्ग, लौङ्गिक पहिचान वा अभिमुखीकरणको आधारमा कसैउपर भेदभावपूर्ण वा असंवेदनशील वा अमानवीय वा अपहेलनाजनक व्यवहार गरिँदैन भन्ने हो । महासन्धिद्वारा प्रत्याभूत जीवन, सुरक्षा, स्वतन्त्रता र मानवीय व्यवहारका हकहरू अतिरिक्त धारा ७ द्वारा प्रत्याभूत यातना, क्रूर अमानवीय एवं अपहेलनाजनक व्यवहार विरुद्धको हकले पनि लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकहरू प्रति गरिने त्यस्तो व्यवहारलाई

निषेध गर्छ ।

१३. लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक समुदायको हकको सन्दर्भमा महासन्धिको धारा १७ पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण छ । सो धाराले गोप्यताको हक प्रत्याभूत गर्दै कसैको व्यक्तिगत वा पारिवारिक जीवन, विकास वा पत्राचार एवं सञ्चारमा हुने स्वेच्छाचारी वा गैरकानूनी हस्तक्षेपलाई निषेध गर्छ । साथै सो धाराले “कसैको सम्मान र प्रसिद्धिउपर हुने गैरकानूनी आक्रमण”⁶ लाई गैरकानूनी करार गर्छ । गोप्यताको हकले व्यक्तिको निजी मामला वा क्षेत्र (Private sphere) लाई स्वायत्तक्षेत्र मान्दै त्यसमा हुने अतिक्रमणलाई रोक्छ । लैङ्गिक पहिचान र यौनिक अभिमुखीकरण व्यक्तिको निजी मामला हुँदा धारा १७ को संरक्षण प्राप्त हुने नै भयो । जहाँ नितान्त निजी मामला आउँछ व्यक्ति आफ्नो शरीर र भाग्यको मालिक आफैं हो । यसमा अरु कसैलाई हस्तक्षेप गर्ने हक हुँदैन । यो मान्यतालाई आधुनिक संवैधानिक विधिशास्त्रले स्वीकार गरेको पनि छ । नागरिक र राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी महासन्धिद्वारा प्रत्याभूत जीवन, समानता, सम्मान प्रतिष्ठा र गोप्यतासम्बन्धी उपर्युक्त हकहरूलाई यातना विरुद्धको महासन्धि, १९८४ ले गरेको यातनाविरुद्धका व्यवस्था तथा महिलाउपर हुने सबैखाले भेदभावविरुद्धको महासन्धि, १९७९ ले गरेको विभेदको व्यापक परिभाषा, जसमा महासन्धिद्वारा प्रत्याभूत समानताको अधिकारको उपभोग र प्रचलनलाई निस्तेज वा निरर्थक पार्ने (Impairing or Nullifying) परहेज, वञ्चना वा प्रतिबन्ध (Distinction, exclusion or restriction) लगाउने कार्यलाई समेत विभेदको परिभाषाभित्र राखिएको छ । लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकउपर

5 ESCR, General Comment NO२०, Non-Discrimination Economic, Social and Cultural Rights, UNDOC.E/C./२/ GC २०,१० June २००९(para ३२)

6 “Unlawful attack on honour and reputation” ICCPR Art १७

हुने विभेदको सन्दर्भमा समेत आकर्षित हुने नै देखिन्छ। मानव अधिकार कानूनको यो बृहत् परिवेश र हाप्रो संविधानले गरेको मौलिक हकसम्बन्धी व्यवस्थाको आलोकमा प्रस्तुत विवादलाई हेरिएमा लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकउपर गरिने सबैखाले विभेदहरू, चाहे कुनै कार्य (action) हुन् वा कार्य नगरिएको स्थिति अर्थात् अकर्मण्यता (Omission) हुन्, गैरकानूनी देखिन्छन्। हाप्रो संविधानले एकातर्फ लिङ्ग, शारीरिक स्थिति, वैवाहिक स्थितिसमेतको आधारमा भेदभाव गर्न नपाइने कुरा उल्लेख गरेको छ भने अर्कोतर्फ सामाजिक वा सांस्कृतिकरूपले पिछडिएको लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकलगायतका १८ वटा समूहको हकमा उनीहरूको संरक्षण, सशक्तिकरण र विकासका लागि कानूनबमोजिम विशेष व्यवस्था गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ। यसबाट उनीहरूको अस्तित्व, पहिचान र सम्मानमा वा चाहनामा प्रतिकूल असर पर्ने वा अधिकारको उपभोग वा प्रचलन निस्तेज वा निरर्थक हुने गरी परहेज, वञ्चना वा प्रतिबन्धको स्थिति सृजना गर्न कुनै किसिमबाट पनि मिल्ने देखिँदैन। यस्ता कार्यहरू गैरकानूनी तथा अस्वीकार्य हुन्छन्। संविधान तथा मानव अधिकार कानूनको सार नै मानव मात्रको प्रतिष्ठा, स्वतन्त्रता, सुरक्षा र विकास हो भने लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक समूहले सो अधिकारबाट वञ्चित र विमुख हुनुपर्ने कारण देखिँदैन।

१४. नेपालको संवैधानिक व्यवस्थाहरूको सापेक्षतामा मानव अधिकारसम्बन्धी कानूनको यो समिक्षापछि लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकका समस्याहरूलाई अदालतहरूले कसरी लिएका छन् भन्ने विषयमा समेत संक्षिप्त चर्चा आवश्यक हुन्छ। यस

अदालतले सुनिलबाबु पन्तको मुद्दामा^७ तेस्रो लिङ्गी व्यक्तिहरूलाई भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्न एवं मौलिक हकबाट वञ्चित गर्न नहुने कुरा उल्लेख गर्दै उनीहरूले गर्ने यौन सम्पर्कमा उनीहरूलाई गोप्यताको लगायत आत्मनिर्णयको अधिकारसमेत हुने कुराको उद्घोष गरेको छ। त्यस्तै गरी डिलु बदुजाको मुद्दामा^८ यस अदालतद्वारा तेस्रो लिङ्गी व्यक्तिहरूको पहिचानसहित राहदानी दिलाउन राहदानीसँग सम्बन्धित कानूनमा संशोधन गरी यथाशीघ्र तेस्रो लिङ्गीको हकमा लिङ्गीय पहिचान हुने गरी राहदानी दिने व्यवस्था गर्दै जानु भनी निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको छ। त्यसै गरी सुनिलबाबु पन्तसमेतले दायर गरेको अर्को रिट निवदेनमा^९ तेस्रो लिङ्गीहरूले कतिपय अवस्थामा आफ्नो लैङ्गिक पहिचान ढिलो गरी थाहा पाउने र सो समयसम्म पुरुष वा महिला जनाई नागरिकता लिइसकेको अवस्था पर्न सक्ने भएबाट त्यसरी लिएको नागरिकतामा लिङ्गको महलमा “अन्य” जनाई संशोधन गर्नको लागि परमादेशको आदेश जारी गरेको छ। साथै ढिलो गरी आफ्नो लैङ्गिक पहिचान भएको अवस्थामा जैविक अंगको आधारमा पहिचान कायम गरी प्राप्त गरेको शैक्षिक प्रमाणपत्रलगायत महत्त्वपूर्ण व्यक्तिगत कागजातहरूमा पनि संशोधित नागरिकताअनुसार लिङ्गको महलमा संशोधन गर्नसक्ने गरी आवश्यक कानून संशोधन तथा परिमार्जन गर्नु, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक समुदायका व्यक्तिहरूको हक हित, अधिकार तथा दायित्वको विषयमा सम्बन्धित निकायहरू बीच आवश्यक अन्तरक्रिया गरी कानूनको

७ सुनिलबाबु पन्त वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत नै.का.प. २०६५ नि.नं. ७९५८ पृ.

८ डिलु बदुजा वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत नै.का.प २०७० नि.नं. ९०४८ पृ. १०५६

९ सुनिलबाबु पन्तसमेत वि.नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत २०७०-WO-०२८७ निर्णय मिति ०७३१०११४

अगाडि सबै समान हुने मान्य सिद्धान्तलाई सार्थकता प्रदान गर्नु तथा कहींकतैबाट पनि विभेद र असमान पर्न नपर्ने सुनिश्चितता प्रदान गर्ने वातावरण सृजना गर्नु भनी निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको अवस्था छ । यसरी यस अदालतबाट हालसम्म भएको निर्णयहरू हेर्दा यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यकहरूको हक हित, पहिचान र सम्मानको विषयमा अदालत संवेदनशील रहेको कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

१५. सर्वोच्च अदालतले हालसम्म खेलेको भूमिका अवश्य पनि अग्रगामी, मानवताको भावनाले ओतप्रोत र समतामूलक समाजको स्थापना गर्नेतर्फ उन्मुख छ । तर यति हुँदाहुँदै पनि यो कसैले नगरेको विशिष्ट कार्य भने अवश्य होइन । यसले त लोकतन्त्र, विधिको शासन र मानव अधिकारको कार्यान्वयनमा निस्कने समान स्वतन्त्रता, समान सम्मान, समान स्वायत्तता र समान न्याय जस्ता अभिव्यक्तिहरूलाई न्यायिक दृष्टिबाट मुखरित गरेकोसम्म हो । लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकहरूको हक प्रचलनको विषयमा अन्य देशका अदालतहरू पनि उत्तिकै सचेत रहेको अध्ययनले देखाउँछ । अध्ययनबाट धेरैजसो मुद्दाहरू पछिल्लो समयमा विवादास्पदसमेत मानिएको लिङ्ग पुनः परिवर्तन शल्यक्रिया (Sex Reassignment surgery - SRS) र त्यस्तो शल्यक्रिया गरेका व्यक्तिले भोगेका जन्म दर्ता प्रमाण, सम्बन्धविच्छेद, निवृत्तिभरण सुविधा, नोकरीमा भेदभावपूर्ण व्यवहार आदि विषयसँग सम्बन्धित रहेको र यिनै विषयहरूमा अदालतहरूबाट फैसलाहरू भएको पाइन्छ । यी विषयहरूमा विभिन्न देशबाट भएका फैसलाहरू हेर्दा सबै अदालतहरूको एउटै धारणा रहेको पनि देखिँदैन । तर यी मुद्दाहरूमा भएका निर्णयहरूको संश्लेषण गर्दा अदालतहरूले सुरुमा व्यक्तिको लिङ्ग जन्मबाटै निश्चित हुन्छ अर्थात् क्रोमोजोम, अण्डकोष

वा पाठेघर र ज्ञानेन्द्रिय (chromosome, gonads, genital) आदि कुराहरूको परीक्षण गरेर पुरुष वा महिला हो भनी छुट्याउन सकिन्छ । शल्यक्रियाबाट लैङ्गिक पहिचान परिवर्तन गर्न सर्किँदैन (Corbett V. Corbett (१९७०) २ ALL ER ३३) भन्नेदेखि लिएर यसरी शल्यक्रियाबाट नयाँ यौनिक पहिचान लिन चाहनेहरूको हकमा शल्यक्रियापश्चात् प्राप्त गरेको लिङ्गलाई मान्यता दिइनुपर्छ (Attorney General V. Otahuhu Family Court(१९९५) १ NZLR ६०३); व्यक्तिको लैङ्गिक पहिचानको निमित्त अन्य कुराहरूको अतिरिक्त उसका अनुभूतिहरू र आफ्नो बारेमा उसले के सोच्दछ (Life experiences and self-perception) सो हेरिनुपर्छ (Re Kevin (२००९) Fam.CA १०७४ (Australia) भन्ने अवधारणालाई अदालतहरूले अनुशरण गर्दै गएको पाइन्छ । यसरी पछिल्लो समयमा जैविकभन्दा अनुभूति, संवेग तथा मनोविज्ञान लैङ्गिक पहिचानको सन्दर्भमा महत्त्वपूर्ण सूचक बन्दै आएको कुरा विभिन्न निर्णयहरूबाट देखिन्छ ।¹⁰ यही आवश्यकताको बारेमा भारतीय उच्चतम न्यायालयले एउटा मुद्दामा भनेको छ:¹¹

When we examine the rights of transsexual persons...the test to be applied is not the biological test, "but the psychological test" because psychological factors and thinking of transsexual has to be given primacy than binary notion of gender of that person. Seldom people realize the discomfort, distress and

10 JG.v. pengarh Jabatan P. Negara (२००६)१MRJ ९०

11 National Legal Service Authority V. Union of India and others . १५ April २०१४ at <http://indiankanoon.org/doc/१९३५४३१३२>

psychological trauma, they undergo & Many of them undergo “gender dysphoria” which may lead to mental disorder. Discrimination faced by this group in our society, is rather unimaginable and their right have to be protected, irrespective of chromosomal sex, genitals assigned birth sex, or implied gender role. Rights of transgender, pure and simple like Hijras, eunuchs, etc. have also to be examined, so also their right to remain as a third gender as well as their physical an psychological integrity”

१६. यसरी भारतीय उच्चतम न्यायालयले तेस्रो लिङ्गी (Transgender) हरूका बारेमा जे कुरा व्यक्त गर्‍यो सो सबै किसिमका लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकहरूको हकमा लागू हुन्छ । पछिल्लो समयमा उच्चतम न्यायालयले गोपनीयताको हक बारेमा एउटा महत्वपूर्ण फैसला दिएको छ र उक्त फैसलापश्चात् अब समलिङ्गी विवाहलाई गैरकानूनी करार गर्ने आफ्नो निर्णय पुनरावलोकन गर्ने निर्णय पनि गरेको छ ।

१७. लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकले भोग्नु परेको समस्याहरू र उनीहरूका विषयमा अदालती दृष्टिकोणबारे यति उल्लेख गरेपछि उनीहरूको हक अधिकारका विभिन्न पाटाहरू जस्तो विवाह एवं यौनजन्य अभिभावकत्व, अपुताली, सामाजिक सुरक्षा र निवृत्तिभरण जस्ता विषयमा विभिन्न मुलुकहरूमा भएका कानूनी प्रयासहरूबारे संक्षिप्त चर्चा गर्नु यहाँ उपयुक्त नै हुनेछ । लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकहरूको वैवाहिक स्थितिलाई

मान्यता दिने क्रममा संयुक्त अधिराज्यमा सन् २००४ मा संसदले नागरिक साझेदारी ऐन (Civil Partnership Act २००४) पारित गर्‍यो । यो ऐनले समलिङ्गी विवाहलाई मान्यता दिँदै विपरीत लिङ्गी विवाहको दम्पतिहरूको जस्तै समलिङ्गी विवाहका दम्पतिहरूको पनि समान अधिकार र दायित्व रहने कुरा उल्लेख गर्‍यो । अर्थात् सामाजिक सुरक्षा, भरण पोषण, निवृत्तिभरण, साझेदारका सन्तानहरूको विषयमा पैतृक दायित्व, घर भाडामा बस्ने अधिकार (Tenancy right), बीमा र अस्पतालमा रहँदा नजिकको व्यक्तिको हक (Next of kin rights) का साथै सम्बन्ध विच्छेद र विदेशमा बसेका वेलायती नागरिकबीच भएको विवाहलाई मान्यता दिनेबारेमा समेत ऐनले व्यवस्था गर्‍यो । देशभित्र भएको त्यस्तो विवाहलाई मान्यता दिने र नागरिक साझेदारीलाई विवाहमा बदल्ने व्यवस्था अर्को कानून अर्थात् Marriage (same sex couples), Act, २०१३ ले गरेको छ । विभिन्न देशहरूमा भएका कानूनी व्यवस्थाहरू हेर्दा समलिङ्गी विवाहलाई जनाउन Marriage, civil partnership, registered partnership, significant relationship, statutory co-habitation, civil union, de-facto union, civil solidarity pact, life partnership, confirmed co-habitation, registered domestic union, reciprocal beneficiary relationship, cohabitation union जस्ता शब्दावलीहरू प्रयोग गरिएको भेटिन्छ । विभिन्न मुलुकमा यस विषयमा गरिएका कानूनी व्यवस्थाको अध्ययन गर्दा यस्तो विवाहलाई सकारात्मकरूपमा मान्यता दिने, उनीहरूका यौनजन्य गतिविधिलाई अपराध घोषित गर्ने कानूनको खारेजी गर्ने साथै यस्ता विवाहित दम्पतिले अंश, अपुताली, संरक्षकत्व,

माथवर, धर्मपुत्र, धर्मपुत्री, घर बहाल, करार आदि विषयमा पुरुष वा महिलासरह अधिकार पाउने विषयमा स्पष्ट कानून भएमा समानता र भेदभाव विरुद्धका हकलाई यथार्थमा कार्यान्वयन गर्न एवं उनीहरूको सुरक्षा, विकास र सशक्तिकरणको कार्य अरु सहज हुन्छ भन्ने कुरामा मुलुकहरू विश्वस्त हुँदै गएको पाइन्छ । तेस्रो लिङ्गीहरूसँग सम्बन्धित यी समस्त विषयहरूमा अध्ययन र कानूनी सुधारको लागि सुनिलबाबु पन्तको मुद्दामा यस अदालतबाट सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश भइसकेको हुँदा सरकारबाट गठन गरिएको अध्ययन टोलीले समकालीन विश्वमा चालिएका कदमहरूबाट दृष्टि पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ । साथसाथै सार्वभौम जनताका प्रतिनिधि संस्था संविधानसभाद्वारा निर्मित संविधानले “लैङ्गिक तथा यौनिक” अल्पसंख्यक समुदायको अलग्गै पहिचानलाई स्वीकार गरिसकेको समेत सन्दर्भमा संघीय व्यवस्थापिकाले आगामी दिनमा सकारात्मक कानूनी व्यवस्थामार्फत यो वर्गको पीडामा मलम लगाउँदै संरक्षण, सशक्तिकरण र विकासमा विशेष कदमहरू लिने र विभेदका पर्खालहरू भत्काउने छ भन्ने विश्वास गरिएको छ ।

१८. अब निवेदिकाले अमेरिकामा वैवाहिक सम्बन्ध स्थापित गरेपछि निजले विवाह गरेको लेस्ली लुइस मेल्लीकलाई गैरपर्यटकीय भिसा प्रदान गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने तेस्रो प्रश्नतर्फ हेरौं । यो नै प्रस्तुत रिट निवेदनको प्रमुख विवाद हो भन्ने माथि उल्लेख भइसकेको छ । सो सन्दर्भमा लिखित जवाफको अध्ययनबाट लेस्लीको विपक्षी विभागमा निवेदन परेको भन्ने कुरालाई विपक्षी अध्यागमन विभागले स्वीकार गरेको देखियो । तर नेपालमा समलिङ्गी विवाहलाई मान्यता दिने कानूनी व्यवस्था नभएको कारण

निवेदकको माग अध्यागमन विभागले कार्यान्वयन गर्न नसक्ने भन्ने आशयको जिकिर विपक्षीले लिएको देखियो । यहाँ स्पष्ट हुनुपर्ने कुरा के छ भने निवेदिका वा उनले विवाह गरेको व्यक्ति आफ्नो समलिङ्गी विवाहलाई मान्यता देउ भन्न विपक्षी विभागमा गएको नै होइन । उनीहरू त विद्यमान कानूनी व्यवस्था कार्यान्वयन गरी गैरपर्यटकीय भिसा जारी गरिनुपर्ने मागसहित निवेदन लिएर गएको अवस्था हो र सोही कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत नै प्रस्तुत विवादको निरूपण हुने हो । यस स्थितिमा विद्यमान कानूनी व्यवस्था के रहेछ भनी हेर्दा अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम ८ को उपनियम (१) मा देहायका विदेशी र तिनका परिवारका सदस्यलाई गैरपर्यटकीय भिसा दिइने छ भन्दै देहाय खण्ड (ज) मा “नेपाली नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध गरी विवाह दर्ताको प्रमाणपत्र पेस गर्ने विदेशीहरू” भन्ने शब्दावली प्रयोग भएको पाइन्छ । साथै उक्त नियममा “नागरिक” “विदेशी” जस्ता लैङ्गिकरूपमा निरपेक्ष शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । उक्त नियममा कहींकतै पनि त्यसरी वैवाहिक सम्बन्ध कायम गर्ने व्यक्ति समान वा विपरीत लिङ्गी के हुनुपर्ने भन्ने उल्लेख गरेको पाइँदैन । यसको सोझो अर्थ नेपाली नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध भएको दाबी गर्ने विदेशीले विवाह दर्ताको प्रमाणपत्र पेस गर्छ भने र उसँग विवाह गर्ने नेपाली नागरिकले भिसाको निवेदनमा मैले विवाह गरेको व्यक्ति यही हो भनी सनाखत गर्छ भने नेपाली नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध कायम गरेको विदेशी नागरिकलाई गैरपर्यटकीय भिसा जारी गर्न इन्कार गर्न मिल्ने हुँदैन । ज्ञातव्य के पनि छ भने नेपाली नागरिकले नागरिकतासम्बन्धी कानून अनुसार “अन्य” जनाई नागरिकता लिन र “अन्य” जनाई राहदानी बनाउन

र लिइसकेको नागरिकतामा समेत “अन्य” जनाई संशोधन गर्न पाउने भन्ने यस अदालतबाट निर्णय भैसकेको अवस्था छ । यस परिप्रेक्ष्यमा समेत अध्यागमन नियमावलीले नै नभनेको कुरामा दरखास्त फाराममा उल्लेख भएको वा अन्य कुराको अन्तो थापी गैरपर्यटकीय भिसा जारी गर्न इन्कार गर्न मिल्ने देखिँदैन । जब कुनै विषयमा कुनै व्यक्तिको हक अधिकारको प्रश्न आउँछ त्यस्तोमा कानूनले स्पष्टतः निषेध गरेको अवस्थामा बाहेक व्यक्तिलाई अधिकार प्राप्त छ भन्नेतर्फ नै सबैको सोच बन्नुपर्छ । संविधान अधिकारको दस्तावेजमात्र नभई न्यायको दस्तावेज पनि हो । संविधानले लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकको अलग पहिचान स्वीकार गरी लैङ्गिक आधारमा विभेद गर्न नपाइने कुराको प्रत्याभूति गरेको छ र अध्यागमन ऐन वा नियमले त्यस्तो पहिचानलाई अस्वीकार गरेको छैन भने दरखास्त फाराममा उल्लेख भएको पति / पत्नी भन्ने शब्दले संविधान प्रदत्त हक निस्तेज गर्नु अन्यायपूर्ण हुन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा विपक्षीबाट संविधानविपरीत गैरपर्यटकीय भिसा जारी गर्नबाट गरिएको अकर्मण्यता (Omission) स्वीकारयोग्य देखिएन ।

१९. अब निवेदिकाको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने सन्दर्भमा निवेदिकालाई नेपालको संविधानले प्रत्याभूत गरेको अधिकार एवं लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकको रूपमा स्वीकार गरेको मौलिक हक पहिचानलाई समेत मध्यनजर गर्दा निवेदिकालाई सम्मानपूर्वक र बिना भेदभाव जिउन, आफ्नो व्यक्तिगत र पारिवारिक जीवन स्वतन्त्रता र स्वायत्ततापूर्वक सञ्चालन गर्न पाउने हक रहेकोमा विवाद रहेन । आफ्नो व्यक्तिगत जीवन

कसरी सञ्चालन गर्ने, आफ्नो लैङ्गिक पहिचान के हुने र आत्माको कुन पुकारलाई सुन्ने भन्ने कुराको आत्मनिर्णयको अधिकार पनि निवेदिकालाई रहे भएको हुँदा उनको निजी जिन्दगीमा समेत दखल पुग्ने गरी एवं संविधान, मानव अधिकार कानून तथा अध्यागमन नियमावलीको व्यवस्थामेतको बर्खिलाप हुने गरी निजले दाम्पत्य सम्बन्ध कायम गरेको व्यक्तिलाई गैरपर्यटकीय भिसा प्रदान गर्न इन्कार गर्न मिल्ने देखिएन । अतः निवेदिकाले विवाह गरेकी लेस्ली लुइस मेल्लीकले गरेको आवेदनमा निवेदिकाले दाम्पत्य सम्बन्ध कायम भइसकेको व्यक्ति यिनै हुन् भनी सनाखत गरेमा र फाराममा आवश्यक पर्ने अन्य कागजातहरू दाखिल गरेमा पति वा पत्नी को हो भनी नखुलाएको भन्ने आधारमा निवेदन अस्वीकार नगर्नु, अध्यागमन नियमावली, २०५० को नियम ८(१) बमोजिम निवेदिकाको दाम्पत्य सम्बन्ध कायम रहेको लेस्ली लुइस मेल्लीकलाई गैरपर्यटकीय भिसा जारी गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ ।

२०. लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकका हक अधिकारहरूको सार्थक उपयोगको सन्दर्भमा चालिनुपर्ने कदमका बारेमा माथि विस्तृत रूपमा विवेचना गरिएको छ । यस अदालतबाट सुनिलबाबु पन्तको रिट निवेदनमा “सरकारले आवश्यक अध्ययन गरी फरक लैङ्गिक पहिचान र यौन अभिमुखीकरण भएका व्यक्तिहरूले पनि अरु व्यक्तिहरूसँग नै बिना भेदभाव आफ्नो अधिकार उपभोग गर्न पाउने उपयुक्त कानून बनाउनु वा भइरहेको कानून संशोधन गरी आवश्यक प्रबन्ध गर्नु” भनी नेपाल सरकारका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश भइसकेको छ । सरकारद्वारा यस विषयमा अध्ययन भइरहेको भनी

विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताले इजलाससमक्ष भन्नुभएको छ । मुलुकमा संविधान कार्यान्वयनको चरण प्रारम्भ भएको हुँदा संघीय व्यवस्थापिकाले सकारात्मक पहल गर्ने विश्वासका साथ उक्त आदेशको कार्यान्वयन यथाशीघ्र हुने अपेक्षा गरी हाल कुनै निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छैन । यो आदेशका प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ता कार्यालयमार्फत विपक्षीलाई पठाई दिनु । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.टंकबहादुर मोक्तान

इजलास अधिकृत: तारा देवी महर्जन
इति संवत् २०७४ साल कार्तिक ६ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १९२२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
फैसला मिति : २०७४।११।६

मुद्दा:- कर्तव्य ज्यान

०७३-CR-०६७३

पुनरावेदक / प्रतिवादी : सुनसरी जिल्ला धरान
उपमहानगरपालिका वडा नं. १७ घर भई
हाल पूर्व क्षेत्रीय कारागार कार्यालय, झुम्का
सुनसरीमा थुनामा रहेको चक्रबहादुर लिम्बू
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : पञ्चबहादुर लिम्बूको जाहेरीले नेपाल
सरकार

- अपराध गरे पनि आफ्नो कसुर लुकाई अन्तिम समयसम्म उम्कन खोज्ने अपराधी र कसुरमा साबित भई अदालती प्रक्रियालाई सहयोग पुऱ्याउने अपराधीलाई एउटै तराजुमा राखी समान सजाय तोकिनु न्याय र कानूनको दृष्टिकोणबाट उपयुक्त हुँदैन । यस्ता दुवै प्रकृतिमा अपराधीलाई समान सजाय तोक्ने हो भने भविष्यमा कसुरमा साबित भई न्यायिक प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउने प्रवृत्ति निरूत्साहित हुन जाने र अपराध स्वीकार गर्ने प्रवृत्तिमा पनि नकारात्मक असर पर्न जाने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ
अधिवक्ता हरिहर दाहाल
प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने:-

मा. जिल्ला न्यायाधीश: श्री परशुराम भट्टराई
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-
माननीय न्यायाधीश श्री शिवराज अधिकारी
मा. न्यायाधीश श्री सत्यमोहन जोशी थारू

फैसला

न्या.तेजबहादुर के.सी.: न्याय प्रशासन ऐन,
२०७३ को दफा ९(१)(ख) बमोजिम यस अदालतमा
पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं
ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

सुनसरी जिल्ला धरान न.पा. वडा नं. १७
स्थित पूर्वमा श्याम देवानको खाली जग्गा, पश्चिममा
सानो गोरेटो बाटो, उत्तरमा सुक्र कुमार राई, दक्षिणमा
कमला राईको घर यति चार किल्लाभित्रमा पर्ने वरिपरि
पक्की टिनको छानो भएको ३ कोठे चन्द्रबहादुर
लिम्बुको पश्चिम मोहडा भएको सो घरको बीच पूर्व
साइडको कोठामा प्रतिवादी चक्रबहादुर लिम्बुले निजकै
श्रीमती वर्ष २९ की विमला लिम्बुलाई ढोकामा लगाउने
काठको आग्लोले टाउकोमा प्रहार गरी सख्त घाइते
बनाएको उक्त कोठाको भुइँमा र दक्षिणपट्टिको वाल
(भित्तामा) रगतको छिटा लागेको। सोही घटनास्थलमा
घटनामा प्रयोग भएको काठको लम्बाई २ फिट १०
ईन्च, गोलाई ७ ईन्च भएको आग्लो फेला पारी बरामद
गरी लगेको भन्ने घटनास्थल / बरामदी मुचुल्का।

विपक्षी मेरो जेठी छोरी विमला लिम्बुका पति
हुन्। विपक्षी र मेरी छोरी विमला लिम्बुका बीचमा विगत
१० वर्षअगाडि सामाजिक परम्पराअनुसार विवाह
भई दुवै जना घरजम गरी बस्दा हाल २ छोरीसमेत
छन्। विपक्षी ज्वाइँ केही महिनाअगाडि विदेश साउदी
अरेवियामा रोजगारी गरी फर्किएका हुन्, निज ज्वाइँ
विदेशबाट फर्किएपछि हाल वर्ष २९ की मेरी छोरी
विपक्षीकी पत्नी विमला लिम्बुलाई आँखा लगाई
दिनहुँ झगडा गरी पटकपटक नमारी छाडदिन भन्दै
आक्रमणको प्रयास गर्ने गरेको कुरा छोरीले बताउँदै
आएकी थिइन्। यस्तैमा उल्लिखित मिति र समयमा
विपक्षीले मेरी छोरी विमला लिम्बुलाई ढोकामा लगाउने
काठको आग्लोले टाउकोमा प्रहार गरी मरणासन्न भई
घाइते तुल्याएको अवस्थामा स्थानीयहरूले थाहा
पाई प्रहरीसमेतलाई खबर गरी घाइते छोरी विमला
लिम्बुलाई तत्काल उपचारका लागि वि. पि. कोइराला
स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान घोषा धरानमा ल्याई उपचार
गराउन लाग्दा चिकित्सकले मृत घोषण गरेकोले मृतक
लास सोही प्रतिष्ठान धरानको शव गृहमा आई हेर्दा मेरी
छोरी विमला लिम्बुको लास देखी चिनी म मृतकको
बुबाको हैसियतले यो सूचना दिन आएको छु। अतः
मेरी छोरी विमला लिम्बुलाई विपक्षी एकलै कर्तव्य गरी
मारेको हो या अन्य मतियारसमेत छन् भन्ने प्रस्ट
नभएकाले निज विपक्षीलाई पक्राउ गरी आवश्यक
अनुसन्धान गरी कानूनबमोजिम कारबाही गरी पाउनका
साथै हाललाई मृतक लास कानूनको प्रक्रिया पुऱ्याई
संस्कार गर्न इजाजत दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको
पञ्चबहादुर लिम्बुको जाहेरी दरखास्त।

सुनसरी जिल्ला धरान न. पा. वडा नं. १८
स्थित पूर्व पश्चिम उत्तर दक्षिण यति चार किल्लाभित्रमा
रहेको वी.पि. कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान
घोषाको कम्पाउण्डभित्र रहेको शव गृहमा मृतक विमला

लिम्बुको टाउको दायाँपट्टि कानको साइडमा १० से. मी. चोटसमेत भएको र लास टाउको पश्चिम खुट्टा पूर्व बनाई राखेको फलाम स्टेचरमा रहेको भन्नेसमेत व्यहोरा लास जाँच प्रकृति मुचुल्का ।

म वैदेशिक रोजारको सिलसिलामा पहिलादेखि जाने आउने गर्दै थिएँ। मैले निज श्रीमतीलाई पैसा पठाई दिइरहेकोमा बालबच्चा सोही पैसाले पालपोषण, शिक्षा दिक्षा दिँदै आइरहेको अवस्थामा श्रीमती जाँड खाने, अरू केटाहरूसँग हिँड्ने बस्ने गरेको कुरा थाहा पाई म विदेशबाट आई मैले पठाएको पैसाको हिसाब माग्दा निजले खाई मासिसकेको भन्ने गर्दै आइरहेकी थिइन् । निजलाई सम्झाउँदा बुझाउँदा नमान्ने घरबाट हिँड्ने, राति ९.००/१०.०० बजेतिर आउने, कहाँ गएको थियो ? भन्दा मलाई विभिन्न किसिमका गालीगलौज गर्ने, मसँग नसुत्ने जस्ता कार्य गर्दै आइरहेकी थिई, यस्तैमा मिति २०७१/०३/२६ गतेका दिन बिहान यस्तै ०८.३० बजेको समयमा छोरा छोरीलाई खाना खुवाई निजले स्कुल लिई गएकोमा एकै चोटी दिनको १४.०० बजेको समयमा घरमा आई केही समय बसेपछि निस्की हिँडेकीमा राति ९.०० बजेको समयमा घरमा मादक पदार्थ सेवन गरी मातेर आई मैले निजलाई कहाँ गएर आएको भन्दा निजले मलाई विभिन्न किसिमका गालीगलौज गरी थुक्न थालेकाले मलाई सारै रिस उठी ढोकामा लगाउने आग्लो निकाली निजलाई मारी दिनु पर्‍यो भनी सोही आग्लोले टाउकोमा २ पटक हान्दा निज भुइँमा ढली त्यसपछि हल्लाखल्ला भयो र गाउँका मानिस भेला जम्मा भई निजलाई उपचारको लागि घोपा लगेको, सोही चोटको कारण निजको सोही राति मृत्यु भएको हुँदा मैले निजलाई कर्तव्य गरी मारेको हुँदा मैले त्यस्तो अपराध गरेकोले मउपर कानूनबमोजिम कारबाही भएमा मन्जुर छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी चक्रबहादुर लिम्बुले

अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

निज प्रतिवादी चक्रबहादुर लिम्बु र निजकी श्रीमती विमला लिम्बु मेरो वडा नं. फरक परे तापनि छिमेकी हुन्, निजहरूबीच केही समयदेखि झगडा गर्दै आइरहेको भन्ने मैले सुनेकी थिएँ । मिति २०७१/०३/२६ गतेका दिन बेलुका म आफ्नो छोरीको घरमा गई आँगनमा उभिइरहेको अवस्थामा निज मृतक विमला लिम्बु कताबाट आई मलाई मेरो घरमा आउनभन्दा मैले हुन्छ भनी निजको पछि पछि निजको घरमा गएँ । घरभित्र प्रवेश गर्दा निज चक्रबहादुर लिम्बुलाई खाना खाउ भनेपछि सामान्य वादविवाद भयो, अनि निज विमला लिम्बुले थुकी दिई थुकेपछि निज चक्रबहादुर लिम्बुले कताबाट काठको आग्लो ल्याई टाउकोमा २ पटक प्रहार गरेको मात्र देखेकी थिएँ, त्यसपछि विमला लिम्बु भुइँमा लडी अनि निज चक्रबहादुर लिम्बु बाहिर निस्की गयो अनि मैले हल्ला खल्ला गरी निज विमलालाई पानी खुवाई दिएँ । अरू मान्छे भेला जम्मा भई निज घाइतेलाई उपचारको लागि वी.पि. कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान घोपा धरानमा पठाएकोमा उपचार हुन नसकी निजको सोही राति मृत्यु भएको कुरा थाहा भएको हुँदा निज प्रतिवादीले आफ्नै श्रीमतीलाई सामान्य कुरामा वाद विवाद हुँदा काठको ढोकामा लगाउने आग्लोले प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको हुँदा निजउपर कानूनबमोजिम कारबाही होस् भन्नेसमेत व्यहोराको कृष्णकुमारी राईले गरेको घटना विवरण कागज ।

मिति २०७१/०३/२६ गतेका दिन बेलुका २१.३० बजेको समयमा म आफ्नै घरमा थिएँ, बेलुकाको खाना खाई सुती निदाउन लाग्दा प्रतिवादी चक्रबहादुर लिम्बुको घरमा हल्लाखल्ला हुँदा के भएछ भनी बाहिर निस्की निजको घरमा जाँदा प्रतिवादीको श्रीमती विमला लिम्बु रगताम्मे अवस्थामा भुइँमा

छटपटाई रहेको देखी के भयो भनी सोद्धा प्रतिवादी चक्रबहादुर लिम्बुले मेरो श्रीमती बाहिर गई पटक-पटक बोलाउन जाँदा नआएकी र अहिले मातेर आई मलाई गालीगलौज गरी थुक्न थाली मलाई रीस उठी थाम्न नसकी रीसको आवेशमा आई ढोकामा लगाउने आग्लोले टाउकोमा प्रहार गरी घाइते बनाएको हुँ भनी सुनाएको हुँदा निज घाइतेलाई उपचारको लागि वी.पि. कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान घोपामा पठाएकोमा उपचार हुन नसकी मृत्यु भएको हुँदा निज अपराधीले बिनाकारण आफ्नै घरभित्र रहेको काठको आग्लोले टाउकोमा प्रहार गरी घाइते बनाई सोही चोटका कारण मृत्यु भएको हुँदा निजउपर कानूनबमोजिम कारबाही होस भन्नेसमेत व्यहोराको वस्तुस्थिती मुचुल्का ।

Cause of death is head injury भन्नेसमेत व्यहोराको मृतक विमला लिम्बुको घोपा धरानमा गराएको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

प्रतिवादी चक्रबहादुर लिम्बुले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. र १३(३) अनुसारको कसुर अपराध गरेको देखिँदा निज प्रतिवादीलाई ऐ. ऐन महलको दफा १३(३) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग मागदाबी ।

मिति २०७१/०३/२६ गते दिउसो मेरी श्रीमती विमला लिम्बु गाउँमा साथीको घरमा गएकी थिइन् । दिउसो २.०० बजेतिर गएकी राति ९.०० बजे आइन् । मैले मेरा ससुरालाई ८.०० बजे फोन गरें । श्रीमती नआएको कुरा जानकारी गराएँ, त्यसपछि ९.०० बजे श्रीमती मेरो घरमा आइन् । श्रीमती मातेर आएकीमा श्रीमतीसँग विवाद हुन थाल्यो । मलाई श्रीमतीले थुकी दिइन् । मैले सम्झाउँदा र आग्लो खोसी लिँदा मेरो हातबाट श्रीमतीको टाउकोमा लाग्न गयो । श्रीमतीको टाउकोबाट रगत आउन थालेको देखी गाउँका मानिस खोजी हस्पिटल लगियो । हस्पिटल लैजाँदा लैजाँदैको

अवस्थामा बाटोमा नै श्रीमतीको मृत्यु भएको हो र मलाई आत्मग्लानी भई प्रहरीसमक्ष बुझाइदिनु भनी प्रहरीमा आफैं गएको हुँ । रिसको आवेशमा आई मैले मेरी श्रीमतीको टाउकोमा प्रहार गरेको हुँ । मेरो चोटबाट मेरी श्रीमतीको मृत्यु भएको हो । मार्ने मनसाय त थिएन । मारौं भनेर हत्या गरेको होइन । एक्कासी मनमा रीस उठी हिर्काई दिएको थिएँ । टाउकोमा लाग्न गई मृत्यु हुन गएकोले कानूनबमोजिमको हुने सजाय भोग्न तयार छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी चक्रबहादुर लिम्बुले सुरु अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारी एवं अदालतसमक्ष समेत बयान गर्दा आफू वैदेशिक रोजगारीमा गई कमाएको हरहिसाबसमेत नदिई मृतक आफूखुशी अरु केटाहरूसँग हिँड्ने गरेकी र यहीक्रममा मिति २०७१/३/२६ गतेका दिन राति मात्र घर आएकी श्रीमतीसँग भनाभन हुँदाकै क्रममा निजले मलाई थुकेकीले तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी आग्लो निकालेर टाउकोमा एकपटक प्रहार गरेकोमा घाइते भएकी र उपचारको लागि लैजाँदै गर्दाको क्रममा निजको मृत्यु भएको हो भनी अपराध गरेकोमा साबित नै रही बयान गरेको देखिएको र निजको सो बयानलाई अनुसन्धानमा बुझिएका मानिसहरूले गरिदिएको कागज व्यहोरा एवं Cause of death is head injury भन्नेसमेत व्यहोराको मृतक विमला लिम्बुको घोपा धरानमा गराएको शव परीक्षण प्रतिवेदनसमेतका मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी चक्रबहादुर लिम्बुले कसुर गरेको भन्ने देखिँदा निज प्रतिवादीलाई सोही कसुरमा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैद हुने ठहर्छ । उपर्युक्त सजाय ठहरे पनि मृतक मरेपछि अपसोचको भाव, प्रतिवादीमा आएको, क्रूर र यातनापूर्ण हत्या नदेखिएको, बारम्बार प्रहार नभएको एवं तत्काल

उठेको रिस थाम्न नसकी मर्नेसम्मको अवस्था भएको देखिँदा घटना घटेको अवस्था परिस्थितिसमेतलाई विचार गर्दा उपर्युक्त सजाय चर्को पर्न जाने हुँदा प्रतिवादीलाई अ.वं १८८ नं. बमोजिम २(दुई) वर्ष कैद हुने ठहर्छ, साधक जाँचको लागि मिसिल पुनरावेदन अदालतमा पठाई दिनु भन्ने व्यहोराको सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०७२/३/२७/१ को फैसला ।

वारदात मितिका दिन रातको ९ बजेको समयमा मातेर घरमा आएकी मेरी श्रीमती मृतक बिमला लिम्बुले के हिसाब खोज्छस् भनी मेरो मुखमा थुकी ढोकाको आग्लो निकाली मलाई हान्न खोज्दा मैले आत्मरक्षाको लागि सो आग्लो खोस्न लाग्दा ढोकामा ठोक्किई निज मृतकको टाउकोमा लागि निज भुइँमा लडेकीले तत्काल अस्पताल लैजाँदै गर्दाका अवस्थामा बाटोमा निजको मृत्यु भएको हो । मैले निजको मृत्युपश्चात् अपसोच गरेको र बारम्बार कुटपिट नभएको, मृतकको मृत्यु भबितब्यबाट हुन गएको अवस्थामा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैद गरी अ. वं. १८८ नं. बमोजिम २(दुई) वर्ष कैद सजाय हुने राय व्यक्त गरेको सुरु अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी थुनामुक्त गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदक / प्रतिवादी चक्रबहादुर लिम्बुको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा, श्रीमतीले हिसाब नबुझाएको र राति अबेर घरमा आई आपसमा डिसकस पर्दा श्रीमतीले आफूलाई थुकी आग्लोले हान्न खोजेकीले सोही आग्लो खोसी हान्दा निजको मृत्यु भएको हो भन्ने प्रतिवादीको बयान भएको अवस्थामा निज प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैद हुने ठहरी भएको सुरु

सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०७२/३/२७ को फैसला विचारणीय हुँदा मुलुकी ऐन, अ. वं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ को प्रयोजनार्थ प्रतिवादीको पुनरावेदनको प्रतिलिपि साथै राखी पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, विराटनगरलाई पेसीको जानकारी दिई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०७३/२/२४ को आदेश ।

पुनरावेदक प्रतिवादीले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. को कसुर गरेको ठहर गरी सोही महलको १३ (३) नं. अनुसार प्रतिवादीलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्नाई सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतले मिति २०७२/१०/३१/२७ मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, अ.वं.१८८ नं. बमोजिम २ वर्ष मात्र सजाय गर्ने गरी व्यक्त गरेको राय कसुर अपराधको संवेदनशीलताको दृष्टिकोणले उपयुक्त नदेखिँदा सो हदसम्म सुरुको फैसला उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादीलाई ५(पाँच) वर्ष कैद हुने राय व्यक्त गरी साधक सदरको लागि श्री सर्वोच्च अदालतमा पठाइदिने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०७३/१०/४/१९ को फैसला ।

म पुनरावेदकले मृतकलाई मार्नेसम्मको कुनै पूर्वसिद्धि नभएको श्रीमतीले म पुनरावेदकलाई हान्न खोजेको आग्लो मैले खोसी निजलाई एकपटक प्रहार गरेको अवस्थामा मृत्यु भएको र सो कुरालाई मैले अदालतसमक्षको बयानको स.ज. ८ मा समेत उल्लेख गरेको छु । विदेशबाट पठाएको पैसाको हिसाबको कुरामा विवाद हुँदा मृतकबाट मलाई थुकी मलाई नै हिकाउन खोज्दा तत्काल रिस थाम्न नसकी भएको घटना भवितव्य भएको हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट सर्वस्वसहित जन्मकैद ठहर गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा

बदर गरी सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी चक्रबहादुर लिम्बूको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहालले प्रतिवादीको मार्ने मनसाय रहेको देखिँदैन। मृतककै क्रियाकलापबाट तत्काल उठेको रिसले केही गर्दा मृतकको ज्यान गएको अवस्था छ। वारदात पछि उपचार गर्न प्रतिवादीले नै लगेको र मृत्युपश्चात् पश्चाताप गरेको एवं अनुसन्धानलाई सहयोग गरेको अवस्थासमेत हुँदा प्रतिवादीको मार्ने मनसाय थिएन भन्ने पुष्टि हुन्छ। यसर्थ प्रतिवादीलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा प्रत्यर्थी झिकाई पाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

उल्लिखित बहस जिकिर सुनी पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा मिति २०७१।०३।२६ गते बेलुका अं.२१:३० बजेको समयमा प्रतिवादी चक्रबहादुर लिम्बुले आफ्नै श्रीमती बिमला लिम्बुलाई ढोकामा लगाउने काठको आग्लोले टाउकोमा प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेकोले निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. र १३(३) नं. को कसुर अपराधमा ऐ.ऐ. महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको अभियोग मागदाबी रहेकोमा सुरु जिल्ला अदालतले अभियोग मागदाबीबमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गरी अ.बं. १८८ नं. बमोजिम २ वर्ष कैदको राय व्यक्त गरेको फैसलालाई पुनरावेदन अदालतले सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजायलाई सदर गरी अ.बं.१८८ नं. बमोजिम ५(पाँच) वर्ष कैदको सजाय गर्ने राय व्यक्त गरेकोमा सो फैसलाउपर प्रतिवादीको चित्त नबुझी

यस अदालतमा पुनरावेदन परेको देखिँदा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०७३।०४।१९ को फैसला मिलेको छ वा छैन र प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने नपुग्ने के हो सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादी र मेरो छोरी बिमला लिम्बुका बीचमा १० वर्षअघि विवाह भएको र २ छोरीको जन्म भएको छ। ज्वाइँ केही महिनाअघि विदेश साउदी अरेबियामा रोजगारी गरी फर्किएका हुन्। यसैमा मिति २०७१।०३।२६ गते बेलुका २१:३० बजेको समयमा झगडा गरी मेरो छोरी बिमला लिम्बुलाई ढोकामा लगाउने काठको आग्लोले टाउकोमा प्रहार गरी मरणासन्न भई घाइते तुल्याएको अवस्थामा स्थानीयले थाहा पाई प्रहरीलाई खबर गरी उपचारको लागि लगेकोमा निजको मृत्यु भएको हुँदा निज चक्रबहादुर लिम्बुलाई हदैसम्म सजाय गरिपाउँ भन्ने मृतकका बाबु पञ्चबहादुर लिम्बुको जाहेरी परी प्रस्तुत मुद्दामा अनुसन्धान सुरु भएकोमा प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा म वैदेशिक रोजगारीमा गई आउने जाने गरेकोमा मैले नै पैसा पठाएर बालबच्चाको पालन पोषण र शिक्षादिकाको कार्य गर्दै आएकोमा श्रीमती जाँड खाने, अरु केटाहरूसँग हिँड्ने बस्ने गरेको, सम्झाउँदा बुझाउँदा पनि नमान्ने र मिति २०७१।०३।२६ का दिन बच्चा लिई स्कूल गएकोमा एकैचोटी राति ९ बजेको समयमा मादक पदार्थ सेवन गरी मातेर आई मलाई विभिन्न किसिमका गालीगलौज गरी थुक्न थालेकी र मलाई साह्रै रिस उठी ढोकामा लगाउने आग्लो निकाली टाउकोमा २ पटक हान्दा निज भुइँमा ढली हल्ला खल्ला भई निजलाई उपचारको लागि अस्पताल लगेकोमा सोही चोटको कारण निजको मृत्यु भएको हो भनी बयान गरेको र मार्ने मनसाय नभए पनि एक्कासी उठेको रिसले हिकार्उँदा

मेरै चोटको कारण श्रीमतीको मृत्यु भएको हो भनी अदालतमा समेत कसुर स्वीकार गरी बयान गरेको देखिँदा अन्य प्रमाणबाट समर्थित भएको प्रतिवादीको सबिती बयानलाई अन्यथा मान्नुपर्ने देखिएन ।

३. घटनास्थल मुचुल्काबाट प्रतिवादीले मृतकलाई हिर्काएको आग्लो काठ बरामद भएको र मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट Cause of death is head injury भन्ने देखिएको छ भने घटना विवरण कागज गर्ने कृष्ण कुमारी राईले म छोरीको घरमा गई आउँदा बिमला लिम्बु भेट भई उनको घरमा सँगै जाँदा चक्रबहादुर लिम्बुसँग सामान्य विवाद भई बिमला लिम्बुले थुकेपछि निज चक्रबहादुर लिम्बुले कताबाट काठको आग्लो ल्याई टाउकोमा २ पटक प्रहार गरेको देखेकी थिएँ, त्यसपछि बिमला लिम्बु भुइँमा लडिन निज चक्रबहादुर लिम्बु बाहिर निस्की गएपछि मैले बिमलालाई पानी खुवाएँ । मैले हल्लाखल्ला गरेपछि अरु मान्छे भेला जम्मा भई उपचारको लागि अस्पताल लगेको हो भनी खुलाई कागज गरिदिएको अवस्थाले स्वयं प्रतिवादीको मौकाको एवं अदालतमा भएको साबिती बयानलाई नै समर्थन र संपुष्टि गरेको हुँदा उपर्युक्त आधार र कारणबाट निजले नै हानेको चोटबाट मृतकको मृत्यु हुन गएको पुष्टि भएको देखिन आउँदा अभियोग दाबीबाट सफाई पाउनुपर्छ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर तथा निजको कानून व्यवसायीबाट प्रस्तुत बहससँग सहमत हुन सकिएन ।

४. अतः माथि विवेचित आधार प्रमाणबाट पुनरावेदक प्रतिवादीले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. को कसुर गरेको ठहर गरी सोही १३(३) नं. अनुसार निज प्रतिवादीलाई सर्वस्वसहित जम्मकैद हुने ठहर्‍याई सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०७३।०४।१९ को

फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन ।

५. अब प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, अ.बं. १८८ नं. बमोजिम ५(पाँच) वर्ष मात्र कैद गर्ने गरी राय व्यक्त गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको राय मनासिब छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, यी पुनरावेदक प्रतिवादी र मृतकबीच पति पत्नीको नाता रहेको र दुई सन्तानको जायजन्म भएको देखिन्छ । यी प्रतिवादी विदेशमा वैदेशिक रोजगारीमा रही परिवार र बालबच्चाको लालन पालन पढाई लेखाईसमेतको खर्च बेहोर्ने गरेको भन्ने मिसिलबाट खुलेको छ । यी प्रतिवादी स्वयं जाँड रक्सी खाने श्रीमतीलाई दुःख दिने तथा घरेलु हिंसा गर्ने गरेको भन्ने पनि देखिँदैन । मुलुकी ऐन, अ.बं. १८८ नं.को व्यवस्था हेर्दा “सर्वस्वसहित जन्मकैद वा जन्मकैद गर्नपर्ने भएका मुद्दामा साबित ठहरे पनि ईन्साफ गर्ने हाकिमका चित्तले भवितव्य हो कि भन्न हुनेसम्मको शंकाले वा अपराध गरेको अवस्था विचार गर्दा कसुरदारलाई ऐनबमोजिमको सजाय गर्दा चर्को हुने भई घटी सजाय हुनुपर्ने चित्तले देखेमा ऐनले गर्नुपर्ने ठहर्‍याई आफ्ना चित्तले देखेको कारणसहितको खुलासा राय पनि साधक तोकेमा लेखी जाहेर गर्नुपर्छ । अन्तिम निर्णय दिनेले पनि त्यस्तो देखेमा ऐनले हुने सजायमा घटाई तोक्न हुन्छ” भन्ने व्यवस्था रहेको पाईन्छ । यो व्यवस्था पूर्ण न्याय गर्ने मनसायले विधायिकाले न्यायपालिकालाई दिएको स्वविवेकीय अधिकार हो । फौजदारी कानूनले यसलाई नेपालको सन्दर्भमा ज्यानसम्बन्धी मुद्दाका चार प्रकार ज्यानमारा, आवेशप्रेरित हत्या, भवितव्य हत्या र मिटिगेटेड होमीसाईड (mitigated homicide) मध्ये चौथो प्रकारमा विकसित भएको अवस्था छ । जसलाई न्यायपालिकीय सृजनाको रूपमा लिने गरिन्छ । प्रस्तुत स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग गर्दा सर्वोच्च

अदालतले विभिन्न मुद्दा र विभिन्न समयमा निश्चित मापदण्ड र आधारहरूको (शान्ति वि.क. वि. नेपाल सरकार, ने.का.प. २०६१ असोज, नि.नं. ७३९९) सृजना र व्याख्या गरेकोसमेत पाइन्छ।

६. पुनरावेदक प्रतिवादीको मृतक बिमला लिम्बुलाई मार्नुपर्नेसम्मको कुनै रिसइवी र निजलाई मार्नलाई पूर्वयोजना बनाई योजनाबमोजिम हत्या गरेको देखिँदैन। वारदातमा जोखिमी हतियारको प्रयोग नभई काठको आग्लो प्रयोग भएको अवस्था छ। मृतक आफैँ रक्सी सेवन गरी ढिला गरी घर आई प्रतिवादीलाई थुकी निहूँ खोजी वारदात हुनका लागि प्रतिवादीलाई रिस उठाउने र वारदात हुनमा उत्प्रेरित गरेको पाइन्छ। मृतकउपर प्रतिवादीले चोट छाड्नु पर्ने कारक तत्वको रूपमा मृतक स्वयंको प्रतिवादी प्रतिको दुर्व्यवहार नै रहेको देखिन्छ। यी प्रतिवादीले मृतक र आफूबीच वारदातको दिन भएको सबै घटना विवरण उल्लेख गर्दै अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष र अदालतमा समेत वारदातमा साबित भई न्यायिक प्रक्रियालाई सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ। अपराध गरे पनि आफ्नो कसुर लुकाई अन्तिम समयसम्म उम्कन खोज्ने अपराधी र कसुरमा साबित भई अदालती प्रक्रियालाई सहयोग पुऱ्याउने अपराधीलाई एउटै तराजुमा राखी समान सजाय तोकनु न्याय र कानूनको दृष्टिकोणबाट उपयुक्त हुँदैन। यस्ता दुवै प्रकृतिमा अपराधीलाई समान सजाय तोकने हो भने भविष्यमा कसुरमा साबित भई न्यायिक प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउने प्रवृत्ति निरूत्साहित हुन जाने र अपराध स्वीकार गर्ने प्रवृत्तिमा पनि नकारात्मक असर पर्न जाने देखिन्छ। उल्लिखित यी सबै तथ्यलाई विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिमको सर्वस्वसहितको पुरै सजाय गर्दा चर्को पर्न जाने देखिएकोले अ.बं. १८८ नं.

बमोजिम ५(पाँच) वर्ष मात्र सजाय गर्ने गरी राय व्यक्त गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको साधक जाहेरी रायसमेत मनासिब देखिँदा सदर भई निज प्रतिवादीलाई सोहीबमोजिम ५(पाँच) वर्ष मात्र कैद सजाय हुने ठहर्छ। अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट प्रतिवादी चक्रबहादुर लिम्बुलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद ठहर गरी मुलुकी ऐन अ.बं. १८८ नं. बमोजिम ५(पाँच) वर्ष मात्र कैद गर्ने गरी भएको मिति २०७३।०४।१९ को फैसला सदर भएकोले सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट राखेको तपसिल खण्डको देहाय १ नं. बमोजिमको सर्वस्वसहित जन्मकैदको लगत कट्टा गरी ५(पाँच) वर्ष कैदको लगत राखी सोहिबमोजिम असुल गर्नु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु १
इन्साफ खण्डमा लिखिएबमोजिम ५(पाँच) वर्षमात्र कैदको सजाय हुने ठहरेकाले प्रतिवादीको अंश सर्वस्व गर्न नपर्ने भएको हुँदा सुरु फैसलाबमोजिम प्रतिवादीको अंश भागको घरजग्गा सर्वस्वबापत रोक्का राकेको भए फुकुवा गरिदिनु भनी सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु २
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ३

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी

इजलास अधिकृत: ढाकाराम पौडेल

इति संवत् २०७४ साल फागुन ६ गते रोज १ शुभम्।